

พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

โดย
นายสฤณีพงศ์ ชุนทรง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชาโบราณคดี
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2553
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

โดย
นายสฤณีพงศ์ ขุนทรง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์
ภาควิชาโบราณคดี
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2553
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE CULTURAL DEVELOPMENT OF ANCIENT NAKHON PATHOM
PRIOR TO THE 14th CENTURY A.D.

By

Mr.Saritpong Khunsong

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

DOCTOR OF PHILOSOPHY

Department of Archaeology

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2010

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” เสนอโดย นายสถิตย์พงศ์ ชุนทอง เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศนวงศ์)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทรารูธ
2. รองศาสตราจารย์ สุรพล นาถะพินธุ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรัชสา คชาชีวะ)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร.รัชনী ทศรัตน์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทรารูธ)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ สุรพล นาถะพินธุ)

...../...../.....

50101902: MAJOR: HISTORICAL ARCHAEOLOGY

KEY WORDS: ANCIENT NAKHON PATHOM / NAKHON PATHOM / DVARAVATI PERIOD /
DVARAVATI CULTURE

MR.SARITPONG KHUNSONG: THE CULTURAL DEVELOPMENT OF ANCIENT NAKHON
PATHOM PRIOR TO THE 14TH CENTURY A.D. THESIS ADVISORS: PROF.DR.PHASOOK INDRAWOOTH,
ASSOC.PROF. SURAPOL NATHAPINTHU. 350 pp.

The objective of the research is to study the cultural development of the ancient town of Nakhon Pathom from the beginning to the 14th century A.D., based on data of the excavations of three sites (Wat Songdhammakalyani, Hor-Ek and Dhammasala) carried out in 2009 – 2010. The results demonstrate that the cultural sequences of ancient Nakhon Pathom can be divided into 4 phases as followings:

1) Ancient Nakhon Pathom Phase I (ca. 3rd – 6th century A.D.): The evidence uncovered from the excavation at Hor-Ek suggests that initial human occupation at the site began as early as the 3rd century, the time before the city was constructed. In addition, when considering the similarity between the artifacts found from the site and those typical of Indian civilization, it is likely that the early community had established a connection with other contemporary sites and seaports in Southeast Asia.

2) Ancient Nakhon Pathom Phase II (ca. 7th – 8th century A.D.): This phase saw a strong Indian influence as a main factor contributing to rapid growth of the early community into a large city. The city was ruled by a monarchy. The economy relied on agriculture and trade. The majority of the people believed in Theravada Buddhism and built a substantial number of religious artworks and monuments. Therefore, this phase represents the period when the ancient Nakhon Pathom became a major Dvaravati site.

3) Ancient Nakhon Pathom Phase III (ca. 9th – 11th century A.D.): The archaeological record found at Hor-Ek and Dhammasala suggests that there was a cultural change probably due to a result of the commerce between the ancient Nakhon Pathom and Srivijaya, which started around the 9th century A.D. However, the ancient city came to an end around the 11th century, according to the geographical change.

4) Ancient Nakhon Pathom Phase IV (ca. 12th – 13th century A.D.): Results of the excavations show that the city was abandoned temporarily after the 11th century. Later, around the 12th - 13th century, Khmer culture was introduced into the area as evidenced by the discovery of sculptures in Angkor Wat and Bayon styles. These sculptures are comparable with those others from Bayon sites, particularly the old town of Sra Kosi Narai in Ratchaburi Province. These data correspond to Khmer influence during the reign of Jayavarman VII that spread throughout central and western Thailand.

Department of Archaeology Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2010

Student's signature

Thesis Advisors' signature 1. 2.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาแห่งชาติ ภายใต้ทุนโครงการเครือข่ายเชิงกลยุทธ์ เพื่อการผลิตและพัฒนาอาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษา หลักสูตรปริญญาเอกในประเทศ ประจำปี 2550

ขอขอบคุณหน่วยงานที่ให้ความอนุเคราะห์ ได้แก่ สำนักศิลปากรที่ 2 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ภาควิชาวิทยาศาสตร์พื้นพิภพ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และโรงเรียนหอแก้ววิทยา

สำหรับบุคคลที่ผู้วิจัยมีความประสงค์จะขอขอบคุณเป็นพิเศษ มีดังต่อไปนี้

“หลวงแม่” ภิกษุณีรัชมมันทา เจ้าอาวาสวัดทรงธรรมกัลยาณี

ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทรารุท ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ครูผู้เป็นแรงบันดาลใจ ให้ศึกษาค้นคว้าโบราณคดีทวารวดีอย่างจริงจัง

รองศาสตราจารย์ สุรพล นาถะพินธุ ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ครูผู้เป็นแบบอย่าง ในการทำงานโบราณคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปฏิบัติงานขุดค้น

คุณอาจารย์ภาควิชาโบราณคดี ประกอบด้วย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มยุรี วีระประเสริฐ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรัสสา ศุขชีวะ รองศาสตราจารย์ ดร.รัศมี ชูทรงเดช รองศาสตราจารย์ ดร.ธนิช เลิศชาญฤทธิ อาจารย์ ดร.ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชวลิต ขาวเขียว อาจารย์ กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์ อาจารย์ ผุสดี รอดเจริญ และคุณบัณฑิตย์ สมประสงค์

นักวิชาการผู้กรุณาช่วยวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.ดวงเดือน ไกรลาศ พันโท ดร.พิศุทธิ ดารารัตน์ และอาจารย์ ดร.กฤษณ์ วันอินทร์

ผู้ให้ความอนุเคราะห์ในการขุดค้น ได้แก่ พลตรี วิชญะ วาสสิศิริ อาจารย์ ธนภุต จุมพล อาจารย์ พิศมัย นวลจันทร์ นายวีระ ทวีคุณ นางโสภา แก้วสุจริต นายสนอง-นางสุพรรณณี แก้วสุจริต นางสุรัตนา ช้างงาม และนายอนุ แซ่ตั้ง

ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ ประกอบด้วย นางอุษา งามเพียรภาค นายมนัสศักดิ์ รักคู่ นายไพบูลย์ พวงสำลี อาจารย์อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช และอาจารย์สุพิชฌาย์ แสงสุขเอี่ยม

นักศึกษาและบัณฑิตภาควิชาโบราณคดีทุกท่านผู้เคยมีส่วนร่วมในงานวิจัยครั้งนี้

เด็กหญิงศิริดา (ตะวัน) น้อยเกิด นางสาวบุญจันทร์ ปาริยะ และนางสาวอิศราวดี ศิรินันทนาพร ผู้คอยเป็นกำลังใจในช่วงเวลาของการจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

อาจารย์พิทักษ์เกียรติ และนางประพิม ชุนทรง “ผู้ให้” การสนับสนุนทั้งการเรียน และการทำงานด้านโบราณคดีของผู้วิจัยมาตลอด

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	ฐ
สารบัญภาพ	ฒ
สารบัญแผนที่	ณ
สารบัญแผนผัง	พ
สารบัญลายเส้น	ฟ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	6
ประโยชน์ของการศึกษา	6
ขอบเขตของการศึกษา	7
ขั้นตอนของการศึกษา	7
วิธีการศึกษา	7
นิยามศัพท์	10
ข้อจำกัดของการศึกษา	11
2 เมืองนครปฐมโบราณ :	
สภาพภูมิศาสตร์และข้อมูลในเอกสารทางประวัติศาสตร์	12
สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองนครปฐมโบราณ	13
ที่ตั้ง	13
ลักษณะภูมิประเทศ	16
ลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณ	17
ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับแนวชายฝั่งทะเลสมัยโบราณ	22
เมืองนครปฐมโบราณในเอกสารทางประวัติศาสตร์	26
ตำนานเมืองนครไชยศรีและพระประโทนเจดีย์	26

บทที่	หน้า
	ตำนานพระปฐมเจดีย์ และพระยาแกง – พระยาพาน 30
	เมืองนครปฐมโบราณตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ... 34
3	ประวัติการศึกษาโบราณคดีเมืองนครปฐมโบราณ 37
	ช่วงบุกเบิกงานด้านประวัติศาสตร์ - โบราณคดี
	(พ.ศ. 2396 – พ.ศ. 2481) 37
	จุดเริ่มต้นของการศึกษาเรื่องเมืองนครปฐมโบราณ 37
	การรวบรวมโบราณวัตถุในมณฑลนครไชยศรี 41
	การสำรวจของนักวิชาการชาวฝรั่งเศส 43
	การผนวกเมืองนครปฐมเข้ากับ “ทวารวดี” 48
	ช่วงตื่นตัวกับการศึกษาตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ
	(พ.ศ. 2482 – พ.ศ. 2524) 53
	วัดพระเมรุ: โบราณสถานสำคัญของเมืองนครปฐมโบราณ ... 53
	การค้นคว้าของศาสตราจารย์ ปีแอร์ ดูปองต์ 54
	การค้นพบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีศวรรษปุณณะ 62
	เจดีย์จุลประโทนกับประเด็นทางด้านศิลปกรรม 66
	พัฒนาการของเมืองนครปฐมจากมุมมองทางด้าน
	ประวัติศาสตร์ศิลปะ 71
	การขุดค้นทางโบราณคดีครั้งแรก และช่วงแห่งความซบเซา
	(พ.ศ. 2524 – พ.ศ. 2547) 74
	การขุดค้นทางโบราณคดีที่ตำบลพระประโทน 74
	ช่วงเวลาแห่งความซบเซาของโบราณคดีเมืองนครปฐม 77
	ช่วงฟื้นฟูงานโบราณคดีเมืองนครปฐม
	(ตั้งแต่ พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา) 79
	การขุดแต่งพระประโทนเจดีย์ 79
	โครงการสำรวจบริเวณลุ่มแม่น้ำบางแก้ว – บางแหม 82
	สรุปผลการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพัฒนาการของ
	เมืองนครปฐมโบราณ 91
	ผลการศึกษาตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ 91

บทที่	หน้า
	ผลการศึกษาด้านโบราณคดี 93
	แนวทางการตรวจสอบพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ 95
4	แหล่งโบราณคดีวัดทรงธรรมกัลยาณี 99
	ที่ตั้งของวัดทรงธรรมกัลยาณี 99
	ข้อมูลจากการสำรวจ 100
	ข้อมูลจากการขุดค้น 102
	ตำแหน่งของหลุมขุดค้น 102
	สรุปลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐาน 103
	สรุปผลการขุดค้นที่วัดทรงธรรมกัลยาณี 106
	ผลการวิเคราะห์โบราณวัตถุ 106
	ผลการวิเคราะห์ทางด้านธรณีและปฐพีวิทยา 107
	สรุปผลการขุดค้น 109
5	แหล่งโบราณคดีหอยเค 110
	ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี 110
	ข้อมูลจากการสำรวจ 111
	โรงเรียนหอยเควิทยา 111
	พื้นที่แปลงผัก 113
	ที่ดินของพลตรีวิษณุ วาสักศิริ 116
	ข้อมูลจากการขุดค้น 117
	ตำแหน่งของหลุมขุดค้น 117
	สรุปลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐาน 118
	สรุปผลการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเค 124
	ผลการวิเคราะห์โบราณวัตถุ 124
	ผลการวิเคราะห์เศษภาชนะดินเผา 128
	ผลการจัดลำดับชั้นทับถมทางวัฒนธรรม 136
	การปรากฏวัตถุสิ่งของต่างถิ่น 137
	แบบแผนการยังชีพ 141
	อายุสมัยของหลุมขุดค้น TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเค 143

บทที่		หน้า
	การกำหนดอายุเชิงเทียบ	143
	ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรดิโอคาร์บอน	151
	ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อน	152
	สรุปผลการขุดค้น	153
6	แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา	155
	ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี	155
	ข้อมูลจากการสำรวจ	156
	บ้านนายประสม นาคใหญ่	156
	บ้านนายวีระ ทวีคุณ	156
	บ้านนายสนอง แก้วสุจริต	157
	บริเวณป่ากระถิน	158
	ข้อมูลจากการขุดค้น	159
	ตำแหน่งของหลุมขุดค้น	159
	ลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐานของหลุม TP.3	161
	ลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐานของหลุม TP.4	162
	สรุปผลการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา	173
	ผลการวิเคราะห์โบราณวัตถุ	173
	ผลการวิเคราะห์เศษภาชนะดินเผา	176
	เศษภาชนะเนื้อดินธรรมดา	176
	เศษเครื่องเคลือบ	191
	ผลการจัดลำดับชั้นทับถมทางวัฒนธรรมของ หลุมขุดค้น TP.4	198
	อายุสมัยของหลุมขุดค้น TP.4	200
	การกำหนดอายุเชิงเทียบ	200
	ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อน	202
	สรุปผลการขุดค้น	203
7	พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณ	204
	ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดนครปฐมและใกล้เคียง	204

ร่องรอยหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในเขตอำเภอกำแพงแสน	206
ร่องรอยหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในเขตอำเภอดอนตูม	210
ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในเขตอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี	213
สรุปข้อมูลสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดนครปฐม	214
ชุมชนระยะแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณ	216
หลักฐานที่เมืองโบราณคู່ทอง	220
หลักฐานที่เมืองโบราณจันเสน	221
ร่องรอยของพูนดินในภาคกลางของประเทศไทย ?	222
เมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 16	228
๒ ดำเนินการพัฒนาการเมืองนครปฐมโบราณ	228
๓ บทบาทของเมืองนครปฐมโบราณ	229
บทบาทด้านการเมืองการปกครอง	229
บทบาทด้านเศรษฐกิจการค้า	237
การเป็นเมืองศูนย์กลางทางศาสนา และศิลปกรรม	244
วิถีชีวิตของประชากรในอดีตที่เมืองนครปฐมโบราณ	253
แบบแผนการยังชีพ	254
แบบแผนการผลิตสิ่งของเครื่องใช้	256
การเสื่อมลงของเมืองนครปฐมโบราณใน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16	277
เมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 - 18	279
ประติมากรรมศิลปะเขมรพบที่เมืองนครปฐมโบราณ	280
พระพุทธรูป	280
พระพิมพ์	286
ประติมากรรมศาสนาพราหมณ์	294

บทที่	หน้า
ภาพปูนปั้นประดับศาสนสถาน	296
บทบาทของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ..	298
เมืองนครปฐมโบราณกับเมืองสระโกสินารายณ์	303
ชื่อ “คัมพูกัญญาณะ” ในจารึกปราสาทพระขรรค์	307
8 สรุปและเสนอแนะ	311
นครปฐมโบราณระยะที่ 1 (ราวพุทธศตวรรษที่ 8 - 11)	311
นครปฐมโบราณระยะที่ 2 (ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 13)	312
นครปฐมโบราณระยะที่ 3 (ราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 16)	312
นครปฐมโบราณระยะที่ 4 (ราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18)	313
เสนอแนะ	314
บรรณานุกรม	318
ภาคผนวก	333
ภาคผนวก ก ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรดิโอคาร์บอน จากตัวอย่างที่พบจาก การขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเือก	334
ภาคผนวก ข ค่าอายุจากตัวอย่างถ่านเมื่อทำการคำนวณปีปฏิทินจาก โปรแกรม OxCal v.4.1.3 Bronk Ramsey (2009) ; r:5; IntCal04 atmospheric curve (Reimer et al 2004)	336
ภาคผนวก ค ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อน จากตัวอย่างที่พบจาก การขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเือก	338
ภาคผนวก ง ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อน จากตัวอย่างที่พบจาก การขุดค้นหลุม TP.4 แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา ...	346
ประวัติผู้วิจัย	350

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงลำดับพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ ตามแนวคิดของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์	72
2	แหล่งโบราณคดีที่ทำการสำรวจในโครงการลุ่มน้ำบางแก้ว – บางแวม	84
3	แสดงพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ ตามแนวคิดของ ปรีวรุต ธรรมาปริชากร	89
4	สรุปปริมาณโบราณวัตถุที่พบจากการขุดค้นที่วัดทรงธรรมกัลยาณี	106
5	สรุปปริมาณหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่างๆที่พบจากการขุดค้น หลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอคอก	127
6	แสดงปริมาณของเศษภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ (จำแนกตามส่วนประกอบของภาชนะ)	129
7	แสดงปริมาณของเศษภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ (จำแนกตามการตกแต่งผิวภาชนะ)	130
8	แสดงปริมาณหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นในแต่ละชั้นวัฒนธรรมของ หลุมขุดค้น TP.1	136
9	แสดงค่าอายุที่ได้จากวิธีเรดิโอคาร์บอนจากตัวอย่าง ที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1	151
10	แสดงค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อนจากตัวอย่าง ที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1	152
11	สรุปลักษณะของชั้นหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในหลุมขุดค้น TP.4	164
12	สรุปปริมาณหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่างๆ ที่พบจากการขุดค้นหลุม TP. 4	175
13	แสดงปริมาณของเศษภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ (จำแนกตามส่วนประกอบของภาชนะ)	178
14	แสดงปริมาณของเศษภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ (จำแนกตามการตกแต่งผิวภาชนะ)	179
15	สรุปผลการกำหนดอายุเชิงเทียบของหลุมขุดค้น TP.4	202

ตารางที่		หน้า
16	แสดงค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อนจากก้อนอิฐที่ได้จากการขุดค้น หลุม TP.4	203
17	ขนาดของบ้านเมืองโบราณสมัยทวารวดีในประเทศไทย	231
18	แสดงจำนวนของลูกปัดแก้วที่พบจากการขุดค้น (จำแนกตามสีของลูกปัด) ..	241
19	แสดงจำนวนตัวอย่างเศษภาชนะดินเผาที่คัดเลือกมาวิเคราะห์	257
20	แสดงขนาดและน้ำหนักของวัตถุดินเผาทรงกลม	276
21	สรุปลำดับพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19	316

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ภาพถ่ายทางอากาศเมืองนครปฐมโบราณ ปี พ.ศ. 2516	15
2	สภาพของคูเมืองนครปฐมโบราณ ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2550	18
3	พระประโทณเจดีย์ (ภาพนี้ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2547 ก่อนมีการขุดแต่งในปี พ.ศ. 2548)	19
4	ภาพจากโปรแกรม PointAsia แสดงสภาพของเมืองนครปฐมโบราณในปี พ.ศ. 2551	22
5	แสดงแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทยในสมัยโบราณ ตามการศึกษาของ ผ่องศรี วนาศิน และทิวา ศุภจรรยา	23
6	ภาพเขียนพระปฐมเจดีย์และพระประโทณเจดีย์ในสมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา	28
7	โบราณสถานเนินพระ ธรรมจักรและเสารองรับ (โบราณวัตถุอยู่ที่วัดดอนยายหอม)	32
8	โบราณสถานวัดธรรมศาลา อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม	32
9	พระปฐมเจดีย์องค์เดิม (เจดีย์จำลองและภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหาร ที่องค์พระปฐมเจดีย์)	38
10	องค์พระปฐมเจดีย์และภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนต่างๆ	39
11	ภาพถ่ายเก่าศิวิลิ่งค์และฐานโยนิ ที่ลานขององค์พระปฐมเจดีย์	45
12	ฐานโยนิหรือรางโสมสูตรจำนวน 3 ฐาน ที่ลานด้านตะวันออกขององค์พระปฐมเจดีย์	45
13	โบราณสถานวัดพระงาม และโบราณวัตถุที่พบ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพระปฐมเจดีย์	46
14	โบราณวัตถุที่พันตรี ลูเนต์ เดอ ลาจองกีแยร์ กล่าวถึงเมื่อ พ.ศ. 2455 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์	48
15	จารึกวัดโพธิ์ (ร้าง) ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์	51
16	โบราณวัตถุจากเมืองนครปฐมโบราณที่กล่าวถึงในบันทึกของ พันตำรวจตรี อีริค ไฮเดนฟาเดน	52

ภาพที่		หน้า
17	แผนผังวัดพระเมรุ และภาพการขุดแต่งเมื่อ พ.ศ. 2482	55
18	พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท จากวัดพระเมรุ เมืองนครปฐมโบราณ ..	56
19	พระพิมพ์ดินเผา พบจากการขุดแต่งวัดพระเมรุ เมื่อ พ.ศ. 2482	57
20	เศียรพระติมากรรมปูนปั้น พบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน เมื่อ พ.ศ. 2483	59
21	โบราณวัตถุพบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน เมื่อ พ.ศ. 2483	60
22	โบราณสถานวัดใหญ่ (วัดพระปฐมเจดีย์)	61
23	เหรียญเงินมีจารึก “ศรีทวารวดีศวรรปุณยะ” พบที่เนินหิน ภายในเมืองนครปฐมโบราณ	63
24	เจดีย์จุลประโทนและภาพเล่าเรื่องที่ประดับตรงส่วนฐาน (พ.ศ. 2511)	67
25	อิฐมีลวดลายสลัก พบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน เมื่อ พ.ศ. 2511 ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์	68
26	แผ่นภาพปูนปั้นเล่าเรื่องจากเจดีย์จุลประโทน ปัจจุบันจัดอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์	71
27	เศษภาชนะมีลายประทับภายในช่องสี่เหลี่ยม พบจากการขุดค้นที่ ตำบลพระประโทน เมื่อ พ.ศ. 2524	76
28	ตราดินเผาช-ลักษรมีและกุเวร อยู่ในความครอบครองเองเอกชน ในจังหวัดนครปฐม	78
29	แผ่นอิฐสลักภาพชาวต่างชาติจากเจดีย์จุลประโทน อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์	78
30	พระประโทนเจดีย์ ในระหว่างการขุดแต่งบูรณะเมื่อ พ.ศ. 2551	80
31	ร่องรอยการก่อสร้างเพิ่มเติมที่ลานประทักษิณชั้นที่ 2 ทางด้านทิศใต้ของพระประโทนเจดีย์	81
32	โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งพระประโทนเจดีย์	82
33	แหล่งโบราณคดีบ้านสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม	86
34	แหล่งโบราณคดีบางราโท อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม	86
35	ประติมากรรมศิลปะเขมร จากแหล่งบ้านสระกระเทียมและบ้านนายฤทธิ ..	87

ภาพที่		หน้า
36	เศษภาชนะดินเผาลายเขียนสีคล้ายรูปพระอาทิตย์ พบที่โรงเรียนหอแอกวิทยาและกุณชีลายเขียนสี พบที่ประเทศกัมพูชา (ไม่ทราบแหล่งที่มาแน่ชัด)	90
37	กระดูกมนุษย์ ชุดพบโดยบังเอิญที่วัดพระงาม อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม	94
38	ประกาศเกี่ยวกับการค้นพบกะโหลกคนโบราณในวัดทรงธรรมกัลยาณี	95
39	ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีวัดทรงธรรมกัลยาณี (ดัดแปลงมาจากภาพในโปรแกรม PointAsia)	100
40	สภาพภายในวัดทรงธรรมกัลยาณี และตำแหน่งที่เคยพบ โครงกระดูกมนุษย์	101
41	เศษภาชนะดินเผาพบบริเวณพื้นที่ทางตะวันตกของ วัดทรงธรรมกัลยาณี	102
42	หลุมขุดค้น TP.2 ด้านข้างห้องสมุดมหาโพธิธรรมของ วัดทรงธรรมกัลยาณี	103
43	สภาพของหลุมขุดค้น TP.2 ภายในวัดทรงธรรมกัลยาณี	105
44	ชิ้นส่วนหินบดและลูกปัดแก้วพบจากการขุดค้นที่วัดทรงธรรมกัลยาณี	107
45	แสดงข้อสันนิษฐานด้านสภาพพื้นที่ในสมัยโบราณของเมืองนครปฐม แปลภาพถ่ายทางอากาศ โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชวลิต ขาวเขียว ...	109
46	ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีหอแอก (ดัดแปลงมาจากภาพในโปรแกรม PointAsia)	110
47	โบราณวัตถุที่พบจากบริเวณโรงเรียนหอแอกวิทยา	112
48	โบราณวัตถุที่พบจากบริเวณโรงเรียนหอแอกวิทยา	112
49	เหรียญเงินมีจารึก “ศรีทวารวดีศวรรษปุณยะ” พบในบริเวณโรงเรียนหอแอกวิทยา	113
50	ลูกปัดแก้วและลูกปัดหินกึ่งมีค่า ในความครอบครองของราษฎรในพื้นที่	113
51	ศิลาจารึก และพระพิมพ์ดินเผา พบจากสำรวจแหล่งโบราณคดีหอแอก	114
52	โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจบริเวณแปลงผักข้างโรงเรียนหอแอกวิทยา ...	115
53	โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจบริเวณแปลงผักข้างโรงเรียนหอแอกวิทยา ...	115

ภาพที่		หน้า
54	โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจบริเวณแปลงผักข้างโรงเรียนหอแอกวิทยา ...	116
55	ที่ดินของ พลตรีวิชญะ วาสิกศิริ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เลือกจะทำการขุดค้น ทางโบราณคดี	116
56	หลักฐานที่พบจากการสำรวจและขุดตรวจบริเวณที่ดิน ของพลตรีวิชญะ วาสิกศิริ	117
57	หลุมขุดค้น TP.1 ที่แหล่งโบราณคดีหอก	118
58	หลักฐานที่พบใน Area A ระดับความลึก 110 cm.dt.	121
59	หลักฐานที่พบใน Area A ระดับความลึก 70 – 75 cm.dt.	122
60	หลักฐานที่พบใน Area B ระดับความลึก 70 cm.dt.	123
61	หลักฐานที่พบใน Area D ระดับความลึก 45 - 50 cm.dt.	124
62	ตัวอย่างโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอก ...	125
63	เศษภาชนะดินเผาลายเขียนสี พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอก	131
64	ตัวอย่างชิ้นส่วนปากภาชนะทรงสามเหลี่ยมที่ฝังผิวภายในให้เป็นเส้นๆ พบจากการขุดค้นหลุม TP.1	132
65	ตัวอย่างภาชนะดินเผาที่มีลายขีดมันแบบพิมายดำ จากแหล่งโบราณคดีต่างๆ	133
66	ตัวอย่างลูกบิดแก้วสีต่างๆ พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอก	137
67	โบราณวัตถุประเภทหิน พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอก	138
68	ธรรมจักร โกลนกว้างหมอบ และโกลนหินบด พบที่แหล่งโบราณคดีใน อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี	139
69	หัวแหวนหินตระกูลควอตซ์สีม่วง พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอก	140
70	หินตระกูลควอตซ์สีม่วง พบจากการขุดแต่งโบราณสถานเมืองดงละคร	140
71	ชิ้นส่วนเครื่องมือเหล็กและหวงตะกั่ว พบจากการขุดค้นหลุม TP. 1 แหล่งโบราณคดีหอก	141

ภาพที่		หน้า
72	ตัวอย่างเปลือกหอย พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก ...	142
73	ชิ้นส่วนปากของหม้อมีพวย พบที่ระดับ 140 – 160 cm.dt.	144
74	เศษภาชนะลายเขียนสีเป็นรูปคล้ายดวงอาทิตย์ พบที่ระดับ 100 – 110 cm.dt.	145
75	กุ่มที่มีลายเขียนสีเป็นแฉกคล้ายดวงอาทิตย์ จากเมืองนครบุรี ประเทศกัมพูชา	146
76	กุ่มที่มีลายเขียนสีเป็นรูปคล้ายดวงอาทิตย์ ขุดค้นพบจาก แหล่งโบราณคดีภูมิสมนาย ประเทศกัมพูชา	147
77	เศษภาชนะดินเผาที่มีลายประทับในช่องสี่เหลี่ยมจาก แหล่งโบราณคดีหอยเอ็กและเมืองจันเสน	148
78	ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา (ตัดแปลงมาจากภาพในโปรแกรม PointAsia)	155
79	โบราณวัตถุพบในเขตบ้านนายประสม นาคใหญ่	156
80	หินบดและแท่นทำจากหินทราย เก็บรักษาไว้โดยนายวีระ ทวีคุณ	157
81	โบราณวัตถุเก็บรักษาไว้โดยนายสนอง แก้วสุจริต และนางสุรัตนา ช้างงาม ..	158
82	โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจบนพื้นผิวดินบริเวณป่ากระถิน	158
83	หลุมขุดค้น TP.3 บริเวณบ้านนายวีระ ทวีคุณ	160
84	หลุมขุดค้น TP.4 ในบริเวณป่ากระถิน	160
85	หลุมขุดค้น TP.3 เมื่อทำการขุดค้นเสร็จสิ้นจนถึงชั้นดินธรรมชาติที่ระดับ 150 cm.dt.	161
86	หลักฐานที่พบในระดับความลึก 40 - 50 cm.dt.	165
87	หลักฐานที่พบในระดับความลึก 50 – 60 cm.dt.	166
88	หลักฐานที่พบในระดับความลึก 60 – 70 cm.dt.	167
89	หลักฐานที่พบในระดับความลึก 80 - 85 cm.dt.	168
90	หลักฐานที่พบในระดับความลึก 85 - 90 cm.dt.	169
91	หลักฐานที่พบในระดับความลึก 130 - 150 cm.dt.	170
92	หลักฐานที่พบในระดับความลึก 160 - 175 cm.dt.	171
93	หลักฐานที่พบในระดับความลึก 175 - 190 cm.dt.	172

ภาพที่		หน้า
94	ตัวอย่างโบราณวัตถุประเภทต่างๆที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.4	176
95	เศษภาชนะลายเขียนสี พบจากการขุดค้นหลุม TP.4	177
96	เศษภาชนะมีลายประทับเป็นกรอบสี่เหลี่ยม พบที่ระดับ 180 – 190 cm.dt.	177
97	ชิ้นส่วนคนโทเขียนลายสีแดง พบจากการขุดค้นที่ระดับตั้งแต่ 169 – 184 cm.dt.	180
98	กุดหรือหม้อน้ำมีพวย พบจากการขุดค้นที่ระดับ 186 cm.dt.	182
99	ตัวอย่างกุดที่พบตามแหล่งโบราณคดีต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	184
100	ฝาจุกภาชนะลายเขียนสีแดง พบจากการขุดค้นที่ระดับ 167 cm.dt.	186
101	ประติมากรรมพระโพธิสัตว์เมตไตรยะและพระอวโลกิเตศวร ในพุทธศาสนamahayan ศิลปะอินเดีย	187
102	ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำจากเมืองนครปฐมโบราณเทียบกับหม้อพรมน้ำ จากเมืองโกสัมพี ประเทศอินเดีย	188
103	ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำ จากเมืองนครปฐมโบราณ เทียบกับหลักฐาน จากเมืองไบก์ธาน ประเทศพม่า	189
104	ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำที่พบจากเมืองโบราณในประเทศไทย	190
105	เศษภาชนะเนื้อแกร่งเคลือบสีเขียว พบจากการขุดค้นที่ระดับ 52 cm.dt. ...	192
106	ไหเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์ถัง พบทางภาคใต้ของประเทศไทย	193
107	เศษเครื่องเคลือบสีเขียวปนเหลือง พบที่ระดับ 81 cm.dt. หลุมขุดค้น TP.4 ..	194
108	เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง	194
109	เศษเครื่องเคลือบสีน้ำตาล พบจากการขุดค้นที่ระดับ 70 - 80 cm.dt. และที่ระดับ 87 cm.dt.	195
110	เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง จากแหล่งเรือจมที่เกาะเบลีตุง ประเทศอินโดนีเซีย	196
111	เครื่องถ้วยเคลือบสีน้ำตาลจากแหล่งเตาเผาในจังหวัดบุรีรัมย์	197
112	ลูกปัดแก้ว วัตถุสำริด และชิ้นส่วนหินบดทำจากหินทราย พบจากการขุดค้นหลุม TP.4	200

ภาพที่	หน้า
113	หลักฐานทางโบราณคดีพบที่ไร่ นายจิว บุญรักษา อำเภอเมือง และไร่จรัลเพ็ญ อำเภอกำแพงแสน 206
114	หลักฐานทางโบราณคดีพบที่บ่อขุดทราย บ้านหนองกร่าง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม 208
115	เมืองกำแพงแสน ธรรมจักรและแท่นรองรับธรรมจักรที่พบ 209
116	โบราณวัตถุจากบ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี 210
117	ขวานหินขัด และกำไลหิน ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ 211
118	วัตถุสำริดพบที่อำเภอดอนตูม เปรียบเทียบกับวัตถุสำริดจากกันดาล ประเทศกัมพูชา 212
119	โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีโคกพลับ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี 213
120	ภาพถ่ายทางอากาศของเมืองนครปฐมโบราณ และการแปลความ ลักษณะการใช้พื้นที่ในอดีต 218
121	รอยขนานบนพื้นผิวของปากหม้อกุ่มที่จากหลุมขุดค้น TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเคก 219
122	โบราณวัตถุพบที่เมืองคูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ คูทอง 220
123	โบราณวัตถุจากเมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนาม 223
124	แผ่นดินเผารูปคช-ลักษณะมี และศิลาธรรมจักรจากเมืองนครปฐมโบราณ 232
125	แผ่นหินสลักภาพรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิพบที่ตำบลสนามจันทร์ 233
126	ภาพสลักพระจักรพรรดิและรัตนะ 7 ประการ จากเมืองชัคคัยปิฎะ มีอายุ ราวพุทธศตวรรษที่ 4 – 5 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานฯ กรมมัทราส ประเทศอินเดีย 234
127	ภาพปูนปั้นจากวัดพระประโทน และตราดินเผารูปเรือสำเภา จากเมืองนครปฐมโบราณ 238
128	ตราประทับดินเผา พบที่เมืองนครปฐมโบราณ อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร 239

ภาพที่	หน้า
129	ลูกบิดเคลือบทองจากแหล่งโบราณคดีสุโขทัย แหล่งทุ่งตึก และแหล่งโบราณคดีหอยเค 242
130	ศาสนสถานสำคัญทั้งภายในและภายนอกเขตเมืองนครปฐมโบราณ 245
131	ตัวอย่างจารึกภาษาบาลีแสดงหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา พบที่เมืองนครปฐมโบราณ 246
132	พระพิมพ์แสดงภาพพระพุทธเจ้าแสดงธรรมเทศนาบนเขาคิชฌกูฏ ตามคัมภีร์สังฆกรรมปฤทธานุสสุต ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร 248
133	ประติมากรรมที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์พบที่เมืองนครปฐมโบราณ 249
134	ภาพสลัก ธรรมจักร และแท่นรองรับธรรมจักร พบที่เมืองนครปฐมโบราณ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพระปฐมเจดีย์ 250
135	ภาชนะดินเผาที่มีไว้ใช้ในกิจพิธีพบจากหลุมขุดค้น TP.1 และ TP.4 252
136	การใช้ตะคันดินเผาในการจุดไฟบูชารูปเคารพในเทวสถานที่ยังมีอยู่ ทางตะวันออกของอินเดียน 252
137	ภาพปูนปั้นพบที่เมืองนครปฐมโบราณ อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพระปฐมเจดีย์ 254
138	เศษชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 และ TP.4 เมืองนครปฐมโบราณ 255
139	เปลือกหอยที่พบในชั้นวัฒนธรรมระยะแรกของหลุมขุดค้น TP.1 และ TP.4 256
140	ตัวอย่างชิ้นส่วนภาชนะที่มีร่องรอยว่าขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนจากหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเค 268
141	ชิ้นส่วนขาตั้งภาชนะที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 และ TP.4 เมืองนครปฐมโบราณ 269
142	การตกแต่งบนพื้นผิวภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.1 และ TP.4 270

ภาพที่		หน้า
143	กระเบื้องดินเผาจากหลุมขุดค้น TP.1 และก้อนอิฐจากพระประโทณเจดีย์ และแหล่งบางราโท	272
144	ตัวอย่างชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผาที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก	273
145	ตะกรันและชิ้นส่วนท่อลมดินเผา (tuyere) ที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก	274
146	ก้อนตะกั่วจากหลุมขุดค้น TP.1 และวัตถุสำริดจากหลุมขุดค้น TP.4	275
147	แผ่นดินสำริดและทองคำภาพพระพุทธรูปและสาวก ขุดพบจากเจดีย์ จุลประโทน ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร	275
148	วัตถุดินเผาทรงกลม พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 หลุม TP.3 และ TP.4	276
149	เศียรนาคปรก ทำจากหินทราย พบในจังหวัดนครปฐม อยู่ในห้องคลังของ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์	281
150	พระพุทธรูปนาคปรก ทำจากหินทราย พบในจังหวัดนครปฐม อยู่ในห้องคลัง ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์	281
151	พระพุทธรูปนาคปรก พบในจังหวัดนครปฐม และพระพุทธรูปนาคปรก ศิลปะเขมรแบบนครวัด	282
152	พระพุทธรูปนาคปรก พระยาศิริชัยบุรินทร์มอบให้ ปัจจุบันอยู่ที่พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน	283
153	พระพุทธรูปนาคปรก ขุดพบที่สนามจันทร์ และพระพุทธรูปนาคปรก ศิลปะบายน จากจังหวัดลพบุรี	284
154	เศียรพระนาคปรก พบในจังหวัดนครปฐม และพระพุทธรูปนาคปรก ศิลปะเขมรแบบบายน	284
155	เศียรพระติมากรรมรูปบุคคล ทำจากหินทราย พบในจังหวัดนครปฐม อยู่ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์	285
156	พระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน พบในจังหวัดนครปฐม และพระพุทธรูปทรงเครื่อง ศิลปะแบบบายน	286

ภาพที่		หน้า
157	พระพิมพ์ดินเผาศิลปะเขมร พบที่วัดพระเมรุ ปราสาทเมืองสิงห์ และวัดนาขอม	287
158	พระพิมพ์ดินเผาศิลปะเขมร พบที่พระปฐมเจดีย์ วัดมหาธาตุ ราชบุรี และปราสาทเมืองสิงห์	289
159	พระพิมพ์ดินเผาศิลปะเขมร พบที่พระปฐมเจดีย์ และวัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน	290
160	พระพิมพ์ดินเผา พบที่บ้านบ่อโตนด วัดมหาธาตุราชบุรี และปราสาทเมืองสิงห์	291
161	ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินเผาจากบ้านบ่อโตนด และพระพิมพ์จากกรุปางค์ ประธานวัดราชบูรณะ	292
162	ชิ้นส่วนดินเผาจากบ้านบ่อโตนด และพระพิมพ์จากกรุปางค์ประธาน วัดราชบูรณะ	293
163	ศิวลึงค์ หินทราย อยู่ที่วัดพระประโทนเจดีย์ และศิวลึงค์ ศิลปะเขมรสมัยเมืองพระนคร	294
164	ฐานรูปเคารพหินทรายพบในจังหวัดนครปฐม และฐานรูปเคารพที่ ปราสาทสระกำแพงใหญ่	295
165	วัดถุปนันท์จากวัดพระประโทนเก็บรักษาอยู่ในห้องคลังของ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์	296
166	วัดถุปนันท์จากแหล่งโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรสมัยบายัน ในภาคตะวันตกของไทย	297
167	ภาพถ่ายทางอากาศและภาพลายเส้นแสดงผังของเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี	302
168	ส่วนองค์พระอวโลกิเตศวรจากสระโกสินารายณ์ และส่วนพระเศียรใน พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑ์สถาน	303
169	ภาพถ่ายทางอากาศและภาพลายเส้นแสดงผังของเมืองสระโกสินารายณ์ จังหวัดราชบุรี	306
170	พระพุทธรูปพบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี อยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์	308

สารบัญแนบที่

แผนที่ที่		หน้า
1	แสดงเขตการปกครองและตำแหน่งของเมืองโบราณในจังหวัดนครปฐม	13
2	แผนที่ทหารบริเวณเมืองนครปฐมโบราณ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม	14
3	เมืองนครปฐมโบราณ และโบราณสถานต่างๆ	14
4	ชุมชนและเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภูมิภาคตะวันตก ของประเทศไทย	17
5	เมืองนครปฐมโบราณและแหล่งโบราณคดีสำคัญๆที่เกี่ยวข้อง	21
6	แนวชายฝั่งทะเลเดิมที่เมืองนครปฐมโบราณ ตามการศึกษาของ ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน	24
7	แนวชายฝั่งทะเลโบราณ ตามการศึกษาของ ตรี อมาตยกุล	25
8	แหล่งโบราณคดีในเขตเมืองนครปฐมโบราณ ที่ศาสตราจารย์ปีแยร์ ดูปองต์ เข้ามาทำการสำรวจ	65
9	แสดงตำแหน่งของบริเวณที่ทำการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน เมื่อปี พ.ศ. 2524	75
10	แหล่งโบราณคดีที่พบจากการสำรวจตามลำน้ำบางแก้ว - บางแวม	83
11	ตำแหน่งแหล่งโบราณคดีที่จะทำการขุดค้นในเขตเมืองนครปฐมโบราณ	97
12	ตำแหน่งของหลุมขุดค้นภายในเมืองนครปฐมโบราณ	98
13	แสดงแนวชายฝั่งทะเลเดิมตามการศึกษาของ ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา	108
14	การกระจายตัวของแหล่งโบราณคดียุคเหล็ก จากการสำรวจของ ดร.พจนก กาญจนจันทร์	205
15	แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในภูมิภาคตะวันตก ของประเทศไทย	215
16	ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีในช่วงหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ และสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์	227
17	แสดงตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนและเมืองโบราณสมัยทวารวดี ในประเทศไทย	230

แผนที่ที่		หน้า
18	เมืองโบราณที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรสมัยบายนในภาคกลาง และภาคตะวันตกของไทย	301
19	แสดงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองนครปฐมโบราณและเมืองสระโกสินารายณ์ ที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี	304

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารบัญแนผนผ้ง

แผนผ้งที่		หน้า
1	แสดงข้ันตอนและวิธีกาการศึกษา	9
2	แผนผ้งของเจดีย์จุลประโทน ตามข้อสันนิษฐานของ ศาสตราจารย์ ปีแอร์ ดูปองต์	58
3	ผ้งบริเวณของวัดทรงธรรมกัลยาณี และตำแหน่งของหลุมขุดค้น TP.2	101
4	ผ้งชั้นดินของหลุมขุดค้น TP.2 ภายในวัดทรงธรรมกัลยาณี	104
5	ผ้งชั้นดินของหลุมขุดค้น TP.1 แหล่งโบราณคดีหอบอก	119
6	สรุปลักษณะของชั้นหลักฐานที่ปรากฏในหลุมขุดค้น TP.1	120
7	สรุปหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดค้นพบที่แหล่งโบราณคดีหอบอก	126
8	แสดงการกระจายตัวของเศษภาชนะดินเผาแบบต่างๆ ที่พบจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอบอก	135
9	สรุปผลการจัดลำดับข้ันทับถมทางวัฒนธรรมและการกำหนดอายุเชิงเทียบ ของหลุมขุดค้น TP.1	150
10	ผ้งชั้นดินด้านทิศตะวันออกของหลุมขุดค้น TP.3	162
11	ผ้งชั้นดินด้านทิศตะวันออกของหลุมขุดค้น TP.4	163
12	สรุปหลักฐานทางโบราณคดีขุดพบที่หลุมขุดค้น TP. 4	174
13	สรุปผลการจัดลำดับข้ันทับถมทางวัฒนธรรมหลุมขุดค้น TP.4	199
14	หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในหลุมขุดค้นภายใน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน	207

สารบัญลายเส้น

ลายเส้นที่	หน้า
1 รูปทรงของภาชนะทรงขามมีลายขัดมันพื้นผิวภายใน พบจากการขุดค้นหลุม TP.1	132
2 ชิ้นส่วนปากภาชนะ พบที่ระดับความลึก 50 – 60 cm.dt.	149
3 คนโทลายเขียนสีจากหลุมขุดค้น TP.4 และคนโทสมัยทวารวดี	181
4 ตัวอย่างหม้อพรมน้ำจากประเทศอินเดีย พม่า และอินโดนีเซีย	191
5 รูปแบบของหม้อมีสันที่พบจากการขุดค้นที่เมืองนครปฐมโบราณ	259
6 ตัวอย่างเศษหม้อมีสันที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติจากหลุมขุดค้น TP.1 (จำแนกตามรูปแบบของหม้อ)	260
7 ตัวอย่างเศษหม้อมีสันที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติจากหลุมขุดค้น TP.4 (จำแนกตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของขอบปาก)	261
8 ตัวอย่างเศษภาชนะทรงขามที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอคอก	262
9 รูปแบบขอบปากของเศษภาชนะดินเผาที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอคอก	263
10 ภาพสันนิษฐานรูปทรงของภาชนะที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอคอก	264
11 ตัวอย่างชิ้นส่วนปากภาชนะที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติ จากหลุมขุดค้น TP.1 (จำแนกตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของขอบปาก)	265
12 ตัวอย่างชิ้นส่วนก้น/ฐานภาชนะที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอคอก	266
13 ตัวอย่างชิ้นส่วนก้น/ฐานภาชนะที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติ จากหลุมขุดค้น TP.1 (จำแนกตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ของขอบปาก)	267

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมืองนครปฐมโบราณเป็นเมืองโบราณที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในสมัยทวารวดี ซึ่งกำหนดกันว่ามีอายุอยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 16 การค้นพบโบราณสถานและโบราณวัตถุ ศิลปะทวารวดีเป็นจำนวนมากที่เมืองนี้ นำไปสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า เมืองนครปฐมโบราณเคยเป็น ศูนย์กลางของศิลปะและวัฒนธรรมสมัยทวารวดี

อันที่จริงแล้วในเขตจังหวัดนครปฐมคงมีการอยู่อาศัยของมนุษย์มาแล้วตั้งแต่นั้น สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และภายหลังจากช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 วัฒนธรรมเขมรจากอาณาจักร กัมพูชาโบราณก็น่าจะแพร่หลายเข้ามายังบริเวณเมืองนครปฐมโบราณด้วย แต่เรื่องราวในช่วงเวลาดังกล่าวกลับไม่ได้รับการศึกษาอย่างละเอียดเท่าที่ควร

จากการสำรวจโดยกรมศิลปากรเคยได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่อาจมีอายุอยู่ใน สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ชิ้นส่วนขวานหินขัด ชิ้นส่วนกำไลหิน เศษภาชนะสำริดลักษณะ คล้ายขัน และชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์ ที่แหล่งโบราณคดีไร่ นายจิว บุญรักษา บ้านหนองกร่าง ตำบล บ้านยาง อำเภอเมือง และที่แหล่งโบราณคดีไร่จรัลเพ็ญ บ้านหนองกบ ตำบลทุ่งลูกนก อำเภอ กำแพงแสน¹ นอกจากนี้ยังเคยมีการขุดค้นที่บ้านนายหมุขฮุ้น แซ่ลิ้ม บ้านกระดินแดง ตำบล ห้วยขวาง อำเภอกำแพงแสน² และแหล่งโบราณคดีภายในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขต กำแพงแสน ซึ่งพบหลักฐานการฝังศพของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยกำหนดอายุ เชิงเทียบอยู่ในราว 3,000 - 2,000 ปีมาแล้ว³

¹ กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมชนสหกรณ์การเกษตร แห่งประเทศไทย, 2531), 221 - 223 และ 224 - 226.

² ดูใน มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะอักษรศาสตร์, การสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีของคณะ อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มณเฑียร, 2516).

³ สมประสงค์ น่วมบุญลือ และคณะ, รายงานการศึกษารวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับเมืองเก่า กำแพงแสนของอำเภอกำแพงแสน (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ม.ป.ป.). 20 - 25 ; อุษา ัจวนเพียรภาค, เรียบเรียง, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ (นนทบุรี : สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2548), 22.

แม้กระนั้นก็ยังไม่เคยมีการขุดค้นตามหลักวิชาการโบราณคดีจนได้พบร่องรอยหลักฐานของการประกอบกิจกรรมซึ่งน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในเขตตัวเมืองนครปฐมโบราณ และยังไม้อาจทราบได้ในขณะนี้ว่า กลุ่มคนพวกแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตเมืองนครปฐมโบราณนี้เคลื่อนย้ายมาจากพื้นที่ใด หรือมีพัฒนาการมาจากชุมชนในสมัยก่อนหน้าแห่งใด โดยเฉพาะกรณีของเมืองโบราณคู່ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งมีร่องรอยการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นมาก่อนเมืองนครปฐมโบราณ และมีข้อสันนิษฐานว่า คู່ทองอาจเป็นเมืองหลวงของบ้านเมืองทวารวดีในระยะแรก (ราวพุทธศตวรรษที่ 8 หรือ 9 - 12) ขณะที่นครปฐมโบราณเป็นเมืองหลวงในช่วงเวลาต่อมา (ราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 14)⁴

เมื่อปี พ.ศ. 2507 ได้มีการเผยแพร่บทความเกี่ยวกับเหรียญเงินซึ่งบรรจุอยู่ในภาชนะดินเผาพบที่แหล่งโบราณคดีเนินหินภายในเขตตัวเมืองนครปฐมโบราณ ในจำนวนนี้มีเหรียญเงิน 2 เหรียญที่มีจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กำหนดอายุจากแบบอักษรอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12 มีข้อความว่า “ศรีทวารวดีศวรรปุณยะ” แปลว่า “บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี” หรือ “พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ” จึงเป็นครั้งแรกที่สามารถยืนยันถึงการมีตัวตนของบ้านเมืองทวารวดีในบันทึกของภิกษุจีนชื่อ เหียนจ้ง หรือ ขวนจ้ง (Xuan Zhang) ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ได้⁵ การค้นพบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีศวรรปุณยะดังกล่าวเคยนำไปสู่การตั้งข้อสันนิษฐานว่า เมืองนครปฐมโบราณคงเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี แม้ว่าในเวลาต่อมาจะมีการค้นพบเหรียญเงินมีจารึกคล้ายกันนี้ตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆ กอปรกับมีการค้นคว้าเพิ่มเติมทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับโบราณคดีสมัยทวารวดีมากยิ่งขึ้น แต่ก็ไม่ได้ทำให้ภาพความสำคัญของเมืองนครปฐมโบราณลดน้อยลงไปแต่อย่างใด

⁴ H.G.Quaritch Wales, *Dvaravati : The Earliest Kingdom of Siam (6th to 11th century A.D.)* (London : Bernard Quaritch, LTD., 1969), 20 ; ศรีศักร วัลลิโภดม, “นครชัยศรี,” ใน *ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2538), 285 – 286 ; ผาสุข อินทราวุธ, *ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 212.

⁵ J.J.Boles, “The King of Śrī Dvavarati and his Regalia,” *Journal of the Siam Society* LII,II (April 1964) : 99 – 103 ; Samuel Beal, *Siyuki : Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D.629)* (Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1969), 200.

ที่เมืองนครปฐมโบราณยังคงหลงเหลือหลักฐานสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีหลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นพระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) พระประโทนเจดีย์⁶ วัดพระเมรุ⁷ เจดีย์จุลประโทน⁸ เนินพระ⁹ วัดพระงาม และวัดธรรมศาลา (โบราณสถานสองแห่งหลังนี้ยังไม่ได้ทำการขุดแต่ง) เมืองนครปฐมยังเป็นแหล่งโบราณคดีที่พบศิลปกรรมจักรมากที่สุด¹⁰ นอกจากนี้โบราณวัตถุศิลปะทวารวดีซึ่งพบที่เมืองนครปฐมโบราณ ทั้งพระพุทธรูป พระพิมพ์ และธรรมจักร ได้สะท้อนให้เห็นถึงฝีมือช่างชั้นสูงและดูจะมีความประณีตมากกว่าหลักฐานที่พบจากเมืองอื่นๆ จากคุณค่าของงานศิลปกรรมดังกล่าวเป็นผลให้การศึกษาเกี่ยวกับอดีตของเมืองนครปฐมโบราณที่ผ่านมาเน้นไปที่การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ศิลปะ (art-historical approach)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁶ Usa Nguanphienphak, "Fouilles récentes au Phra Pathon Chedi," en *Dvāvaratī aux sources du bouddhisme en Thaïlande*, eds. Pierre Baptiste et Thierry Zéphir (Paris : Musée Guimet, 2009), 145 - 149.

⁷ Pierre Dupont, *L'archéologie mène de Dvāvaratī* (Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959), 24 - 64 ; กรมศิลปากร, *เรื่องการขุดแต่งวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม* (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2482) ; ธนิต อยู่โพธิ์, *พระพุทธรูปศิลาขาวสมัยทวารวดี*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร : ศิวพร, 2510).

⁸ Dupont, *L'archéologie mène de Dvāvaratī*, 65 - 98 ; หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, "การค้นคว้าเมื่อเร็วๆ นี้ ณ เมืองนครปฐม," ใน *ท่องอารยธรรม* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธุรกิจก้าวหน้า, 2540), 79 - 82 ; พิริยะ ไกรฤกษ์, *พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลประโทน*, แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517) ; นันทนา ชุตินวงศ์, "ภาพชาดกที่เจดีย์จุลประโทน," *ศิลปากร* 21,4 (พฤศจิกายน 2520) : 28 - 56.

⁹ Dupont, *L'archéologie mène de Dvāvaratī*, 117 - 118.

¹⁰ ธนิต อยู่โพธิ์, *ธรรมจักร* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2508) ; ผาสุข อินทราวุธ, *ทวารวดีธรรมจักร* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551) ; อุษา จักรนพิยรรภาค, *เรียบเรียง, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์*, 115 - 139.

นอกจากศิลปกรรมแบบทวารวดีแล้ว ยังได้พบร่องรอยของวัฒนธรรมเขมรปรากฏขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณด้วย ตัวอย่างเช่น พระพิมพ์ดินเผาซึ่งพบจากการขุดแต่งวัดพระเมรุ¹¹ พระพุทธรูปนาคปรกศิลปะเขมรพบที่สนามจันทร์ ประติมากรรมปูนปั้นจากวัดพระประโทนเจดีย์¹² เป็นต้น การวิเคราะห์โบราณวัตถุเหล่านี้ก็จะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องร่องรอยการประกอบกิจกรรมภายหลังจากสมัยทวารวดีที่เมืองนครปฐมโบราณ รวมไปถึงการอธิบายเพิ่มเติมในเรื่องของการแพร่หลายเข้ามาของวัฒนธรรมเขมรโบราณในภาคกลางของประเทศไทยได้ดียิ่งขึ้น

สำหรับการขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อศึกษาชั้นทับถมทางวัฒนธรรมที่เมืองนครปฐมโบราณมีขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2524 โดย ดร.ผาสุข อินทรารุช (รายงานตีพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2526) ซึ่งได้ทำการขุดค้นพื้นที่ในเขตตำบลพระประโทน พบว่ามีร่องรอยการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นเพียงช่วงเวลาเดียว นำเสียดายที่ไม่มีผลการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ในช่วงของการอยู่อาศัยดังกล่าว รวมทั้งไม่มีค่าอายุจากชั้นดินที่เริ่มมีการเข้ามาประกอบกิจกรรมด้วยการทำงานครั้งนั้นมีเพียงค่าอายุจากตัวอย่างถ่านที่ได้จากชั้นดินซึ่งเป็นช่วงสิ้นสุดการอยู่อาศัยมีอายุอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ส่วนหลักฐานซึ่งพบในชั้นดินที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะเศษภาชนะดินเผาก็มีความคล้ายคลึงกับโบราณวัตถุซึ่งได้จากการขุดค้นเมืองโบราณสมัยทวารวดี¹³ แห่งอื่นๆ

ดร.ผาสุข อินทรารุช สรุปว่า เมืองนครปฐมโบราณคงเป็นที่อยู่อาศัยอย่างหนาแน่นของชุมชนโบราณสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น ซึ่งอาจมีช่วงเวลาที่เจริญรุ่งเรืองที่สุดอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 และคงทิ้งร้างไปในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งอาจเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเดินของแม่น้ำสายสำคัญที่ไหลผ่านเมือง¹³

¹¹ Dupont, L'archéologie mène de Dvāvaratī, 49, pl.46 - 47.

¹² Hiram W. Woodward Jr., "Studies in the Art of Central Siam 950-1350 A.D.," (Ph.D.dissertation Yale University, 1975), 29, 120 - 124 ; พิริยะ ไกรฤกษ์, "แนวความคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19," ใน รายงานการสัมมนา การวิจารณ์ศิลปะ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524. รายงานประกอบการสัมมนาการวิจารณ์ศิลปะ ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ 8 - 13 พ.ค. 2523), 125.

¹³ ผาสุข อินทรารุช, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 69 - 73.

การศึกษาของ ดร.ผาสุข อินทราวุธ ครั้งนั้นถือเป็นการขุดค้นชั้นดินครั้งแรกและครั้งเดียวที่เมืองนครปฐมโบราณ เพราะหลักจากนั้นก็แทบไม่มีใครคาดคิดว่าภายใต้สภาพของเมืองนครปฐมที่เจริญรุดหน้าไปมากจะยังมีหลักฐานทางโบราณคดีหลงเหลือให้ศึกษาได้อีก จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2548 ทางพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ได้จัดทำ “โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำบางแก้ว-บางแพม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว” ขึ้นตอนหนึ่ง คือ การสำรวจทางโบราณคดีบริเวณลุ่มแม่น้ำบางแก้ว-บางแพม ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักที่ไหลผ่านเมือง ทำให้ได้พบแหล่งโบราณคดีอีกหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น แหล่งโบราณคดีหอยเอน ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างจากพระปฐมเจดีย์มากนัก จากการสำรวจพบว่ามีพื้นที่บางจุดยังไม่ถูกรบกวม มีเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาและเศษเครื่องถ้วยจีนจำนวนมากกระจายอยู่ตามพื้นดิน นอกจากนี้ยังได้พบเศษอิฐ ชิ้นส่วนหินบด ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหินกึ่งมีค่า ต่างหูโลหะ รวมทั้งพระพิมพ์ดินเผา และชิ้นส่วนศิลาจารึกซึ่งยังไม่ได้รับการอ่านและแปล¹⁴ ที่แหล่งโบราณคดีสวนผัก แหล่งโบราณคดีบ้านสวนชะอม แหล่งโบราณคดีบ้านนายประสม ในเขตตำบลธรรมศาลา ก็ได้พบเศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมาก รวมทั้งได้พบชิ้นส่วนแท่นหินบด ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ และลูกปัดชนิดต่างๆอีกด้วย¹⁵

จากข้อมูลที่ได้มาจากการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2548 จึงนำมาสู่การวางแผนงานขุดค้นทางโบราณคดีในบริเวณเมืองนครปฐมโบราณของผู้วิจัย เพื่อตรวจสอบชั้นทับถมทางวัฒนธรรมและค้นหาร่องรอยหลักฐานการประกอบกิจกรรมในอดีต อันจะนำมาซึ่งข้อมูลใหม่ที่สามารถอธิบายถึงลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรม และวิเคราะห์ถึงบทบาทความสำคัญของเมืองนครปฐมโบราณในแง่มุมต่างๆ ทั้งยังถือเป็นการตรวจสอบและเพิ่มเติมข้อมูลทางโบราณคดีจากที่ได้เคยมีการขุดค้นมาแล้วครั้งหนึ่งด้วย

ด้วยเหตุที่กล่าวมาข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่า การศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ ตั้งแต่ระยะแรกๆที่เริ่มพบร่องรอยหลักฐานว่ามีการเข้ามาอยู่อาศัยจนถึงช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 จึงเป็นสิ่งจำเป็น เพราะหากไม่มีการศึกษาอย่างจริงจังแล้ว หลักฐานทางโบราณคดีก็จะค่อยๆถูกทำลายหายไปจากการพัฒนาเมืองที่ดำเนินไปอย่างไม่หยุดยั้ง (รวมทั้งปัญหาการลักลอบขุดหาวัตถุโบราณ) แล้วเรื่องของเมืองนครปฐมโบราณก็จะอยู่ในความรับรู้เพียงไม่กี่ประเด็น เช่น เมืองนครปฐมน่าจะเคยเป็นเมืองหลวงของบ้านเมืองที่

¹⁴ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำบางแก้ว-บางแพม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม การพิมพ์, 2549), 38 - 40.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 59 - 62.

เรียกว่า “ทวารวดี” หรือเป็นสถานที่ค้นพบธรรมจักรมากที่สุด แต่กลับขาดรายละเอียดเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนโบราณที่เคยอาศัยอยู่ในบริเวณเมืองนี้และเป็นผู้สร้างวัตถุทางวัฒนธรรม¹⁶ (material culture) เหล่านั้นนั่นเอง

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณ ตั้งแต่ระยะแรกเริ่มจนถึงช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19
2. ศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีเพื่อแปลความถึงบทบาทและความสำคัญของเมืองนครปฐมโบราณในแง่มุมต่างๆ โดยเน้นการวิเคราะห์ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการขุดค้น

3. ประโยชน์ของการศึกษา

1. เข้าใจถึงลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณ ตั้งแต่ระยะแรกเริ่มจนถึงช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19
2. เข้าใจถึงบทบาทและความสำคัญของเมืองนครปฐมโบราณในแง่มุมต่างๆที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา
3. ได้ข้อมูลใหม่จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่นำมาตรวจสอบข้อสันนิษฐานในอดีตเกี่ยวกับเมืองนครปฐมโบราณ และสามารถนำผลที่ได้ไปใช้ในการวางแผนงานบริหารจัดการทรัพยากรหรือมรดกทางวัฒนธรรมต่อไป

¹⁶ คำว่า “วัตถุทางวัฒนธรรม” มีความหมายเดียวกันกับโบราณสถานและโบราณวัตถุ คือ สิ่งก่อสร้างหรือสิ่งของเครื่องใช้ใดๆก็ตามที่คนในอดีตประดิษฐ์หรือดัดแปลงขึ้น แล้วหลงเหลือตกทอดมาให้ นักโบราณคดีได้ศึกษา ดูใน Colin Renfrew and Paul Bahn, *Archaeology: Theories, Methods and Practice*, fifth edition (China : Thames & Hudson, 2008), 12 and 582. ดังนั้นหากวัตถุทางวัฒนธรรมของกลุ่มสังคม หรือชุมชน หรือเมืองหลายๆแห่งมีลักษณะคล้ายกัน (และมีอายุร่วมสมัยกัน) แล้ว ก็รวมเรียกว่า “วัฒนธรรมทางโบราณคดี” (archaeological culture) ดูใน Ibid., 118.

4. ขอบเขตของการศึกษา

1. ศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่างๆ (หลักฐานเอกสาร โบราณสถาน โบราณวัตถุ นิเวศวัตถุ ร่องรอยชุมชนโบราณ) ที่สัมพันธ์กับเมืองนครปฐมโบราณ โดยเน้นไปที่การวิเคราะห์เพื่อตอบประเด็นปัญหาเกี่ยวกับลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณ ในช่วงเวลาดั้งแต่ระยะแรกเริ่มจนถึงช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 เท่านั้น

2. ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นในเขตเมืองนครปฐมโบราณ จำนวน

3 แหล่งโบราณคดี ซึ่งดำเนินงานภายในช่วงปี พ.ศ. 2552 - 2553

5. ขั้นตอนของการศึกษา

1. รวบรวมหลักฐานเอกสารในแง่ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเกี่ยวกับจังหวัดนครปฐม

2. รวบรวมข้อมูลภาคสนาม เก็บข้อมูลที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติต่างๆ ทำการสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีเพิ่มเติม

3. วิเคราะห์ข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

4. สังเคราะห์ข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดี

5. สรุปผลการศึกษา และนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบของวิทยานิพนธ์

6. วิธีการศึกษา

1. รวบรวมหลักฐานเอกสารในแง่ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเกี่ยวกับจังหวัดนครปฐม ประกอบด้วย ตำนานและพงศาวดาร จารึกโบราณทั้งศิลาจารึกและจารึกบนเหรียญเงิน รวมทั้งการศึกษาของนักวิชาการที่ผ่านมา เพื่อรวบรวมข้อมูลที่เคยเผยแพร่แล้วทั้งหมด แล้วใช้เป็นแนวทางในการตรวจสอบประเด็นปัญหาต่างๆเพิ่มเติมต่อไป

2. รวบรวมข้อมูลภาคสนามตามแหล่งชุมชนโบราณในเขตจังหวัดนครปฐม เมืองโบราณแห่งอื่นๆ (เช่น เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี, เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี, เมืองกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม เป็นต้น) และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติต่างๆที่เก็บรวบรวมหรือจัดแสดงโบราณวัตถุที่มาจากจังหวัดนครปฐม (มี 3 แห่งหลัก คือ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ และพระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑ์สถาน หรือพิพิธภัณฑ์ของวัดพระปฐมเจดีย์) รวมทั้งพิพิธภัณฑ์สถานที่รวบรวมโบราณวัตถุศิลปะทวารวดีเอาไว้ด้วย

3. สำรวจแหล่งโบราณคดีบริเวณเมืองนครปฐมโบราณ ทำการสัมภาษณ์ราษฎรในพื้นที่เกี่ยวกับประวัติการใช้พื้นที่ หรือโบราณวัตถุที่มีอยู่ในความครอบครอง ทำการเก็บบันทึกตัวอย่างที่พบบนพื้นผิวดิน (surface collection) และประเมินคุณค่าของแหล่งโบราณคดีก่อนทำการขุดค้น

4. จัดเตรียมแผนงานหรือโครงการขุดค้น ติดต่อประสานงานบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (เช่น เจ้าของที่ดิน กรมศิลปากร¹⁷ สถานศึกษาในพื้นที่ เป็นต้น) แล้วจึงทำการขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่เมืองนครปฐมโบราณจำนวน 3 แหล่ง รวมทั้งสิ้น 4 หลุมขุดค้น โดยปฏิบัติงานตามเทคนิควิธีการขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเคร่งครัด

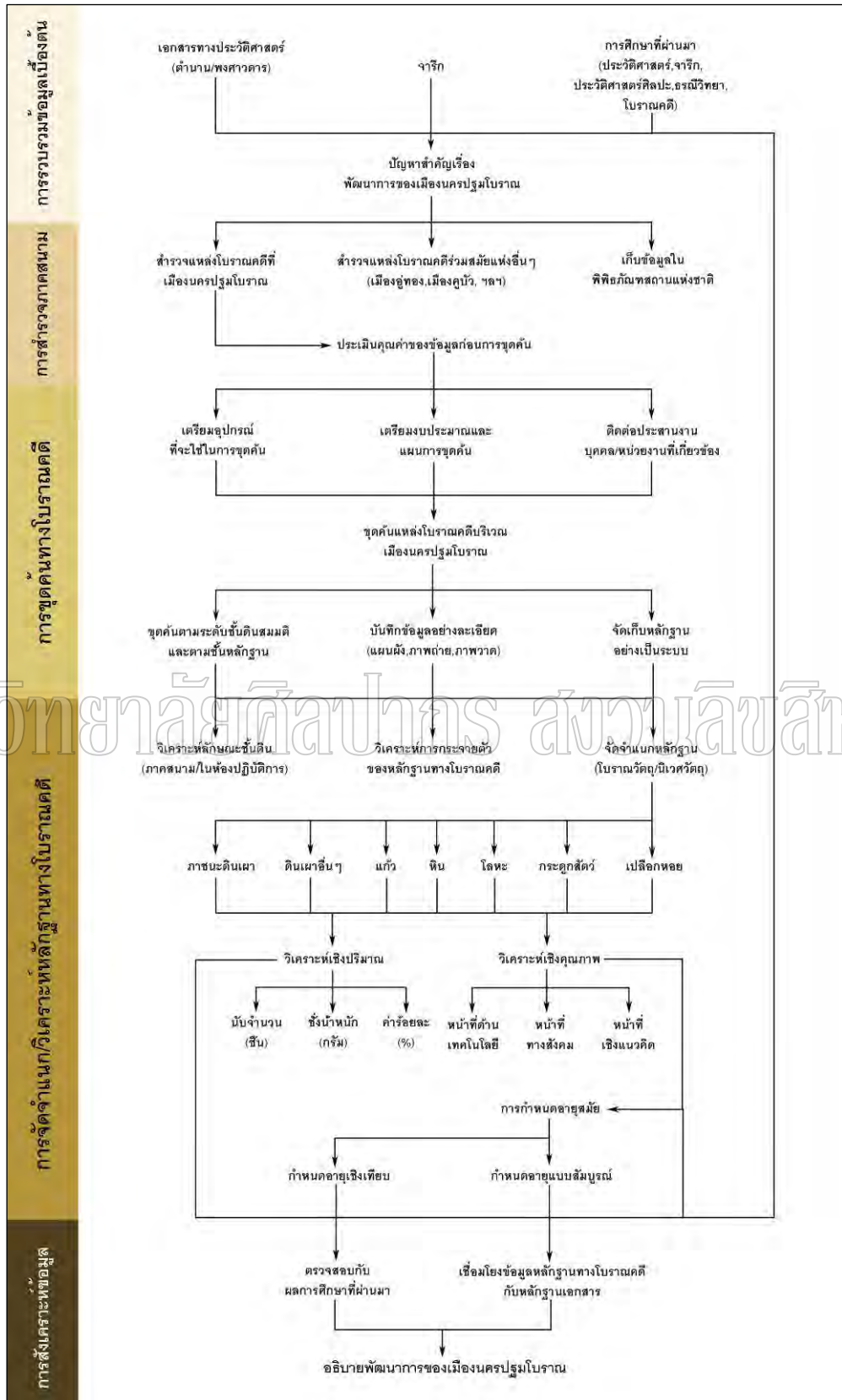
5. จัดจำแนกหลักฐานที่พบจากการขุดค้น ทั้งโบราณวัตถุและนิเวศวัตถุ โดยแบ่งตามวัสดุเป็นหลัก จากนั้นทำการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี ทั้งการวิเคราะห์เชิงปริมาณ (นับจำนวนชิ้น ชั่งน้ำหนัก และคำนวณหาค่าร้อยละของปริมาณหลักฐานทั้งหมด) ตลอดจนวิเคราะห์หลักฐานในเชิงคุณภาพ โดยจะใช้มุมมองในการวิเคราะห์ถึงความสำคัญของหลักฐานแต่ละประเภท แบ่งเป็น 3 หน้าที่ได้แก่ หน้าทางด้านเทคโนโลยี (techno-function) คือ กระบวนการผลิตหรือประโยชน์ใช้สอยต่างๆไป หน้าทางสังคม (socio-function) หรือสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กันของแต่ละสังคม และหน้าที่เชิงแนวคิด (ideo-function) หรือการพิจารณาความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่แฝงอยู่ในตัวหลักฐานแต่ละประเภท¹⁸

สำหรับการกำหนดอายุสมัยนั้นจะใช้วิธีการเปรียบเทียบรูปแบบ (typology) และกำหนดอายุด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ในกรณีที่สามารถนำตัวอย่างไปศึกษาได้ด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอน (carbon-14) และวิธีเรืองแสงความร้อน (thermoluminescence)

6. ส่งเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด โดยทำการเชื่อมโยงหลักฐานทางโบราณคดีกับหลักฐานทางด้านเอกสาร เพื่อนำไปสู่การอธิบายประเด็นปัญหาสำคัญและตอบข้อสมมติฐานต่างๆเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ (แผนผังที่ 1)

¹⁷ พื้นที่ของจังหวัดนครปฐมอยู่ในความดูแลของสำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี

¹⁸ การวิเคราะห์หน้าที่ของหลักฐานข้างต้นนี้เป็นแนวคิดหลักของ “โบราณคดีเชิงพฤติกรรม” (behavioral archaeology) ด้วยมีแนวคิดที่ว่า หลักฐานทุกประเภทมีหน้าที่พื้นฐาน 2 ประการ คือ หน้าที่ด้านประโยชน์ใช้สอย (utilitarian function) และหน้าที่ในการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ (symbolic function) คูใน Michael B. Schiffer, *Formation Process of the Archaeological Record* (University of New Mexico Press, Albuquerque, 1987), 14. อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การวิเคราะห์หน้าที่เชิงแนวคิดหรือระบบสัญลักษณ์นี้จะเป็นเรื่องยาก หากหลักฐานนั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับศาสนา พิธีกรรม หรือความเชื่อของมนุษย์ในอดีตโดยตรง หลักฐานทุกชิ้นจึงไม่จำเป็นจะต้องมีหน้าที่ครบทั้ง 3 หน้าที่เสมอไปได้

แผนผังที่ 1 แสดงขั้นตอนและวิธีการศึกษา

7. นิยามศัพท์

“เมืองนครปฐมโบราณ” (ancient Nakhon Pathom) หมายถึง เมืองโบราณที่มีคูน้ำล้อมรอบ มีขนาดกว้าง 2 กิโลเมตร ยาว 3.6 กิโลเมตร ตั้งอยู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เมืองนี้มีชื่อเดิมในตำนานว่า “เมืองนครไชยศรี” ศูนย์กลางของเมืองคือ พระประโทนเจดีย์ อาณาบริเวณทั้งหมดของเมืองประกอบด้วย พื้นที่ภายในคูน้ำราว 3,809 ไร่ และพื้นที่รอบนอกในรัศมีเกือบ 10 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมเขตการปกครองขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นหลายพื้นที่ เช่น เทศบาลนครนครปฐม เทศบาลตำบลธรรมศาลา องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน องค์การบริหารส่วนตำบลสนามจันทร์ องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยจรเข้ม เป็นต้น

“เมืองนครปฐม” (Nakhon Pathom) หมายถึง เมืองที่มีศูนย์กลางอยู่ที่องค์พระปฐมเจดีย์ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้ตั้งมณฑลนครไชยศรีขึ้นที่พระปฐมเจดีย์ เมื่อ พ.ศ. 2434 ต่อมาในปี พ.ศ. 2456 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จึงได้พระราชทานชื่อให้ใหม่ว่า “เมืองนครปฐม”

“สมัยทวารวดี” (Dvaravati period) หมายถึง ชื่อที่นักวิชาการใช้กำหนดเรียกยุคสมัยแรกเริ่มทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะของประเทศไทย มีอายุอยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – 16¹⁹

“วัฒนธรรมทวารวดี” (Dvaravati culture) หมายถึง ลักษณะทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันอันสะท้อนผ่านหลักฐานทางโบราณคดีหรือวัตถุทางวัฒนธรรมที่ได้ค้นพบตามชุมชนหรือเมืองโบราณสมัยทวารวดี โดยวัฒนธรรมทวารวดีนี้มีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมอินเดียที่แพร่หลายเข้ามายังภูมิภาคนี้

¹⁹ ดูการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ที่ใช้ในการศึกษาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะของประเทศไทยได้ใน หม่อมเจ้า สุภัทดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539) ; มยุรี วีระประเสริฐ, “หลักฐานทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทย,” ใน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคัมศึกษา (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 14. อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์ ช็อง บวสเซอลิเยร์ (Jean Boisselier) นักวิชาการชาวฝรั่งเศส กล่าวว่า อาณาจักรทวารวดีคงเสื่อมลงราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรกัมพูชาโบราณ ได้แพร่ขยายอำนาจเข้ามายังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดูใน, หม่อมเจ้า สุภัทดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, “ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1,” ศิลปากร 11,5 (มกราคม 2511) : 36.

8. ข้อจำกัดของการศึกษา

1. การศึกษาโบราณคดีที่เมืองนครปฐมโบราณมีข้อจำกัดสำคัญคือ หลักฐานส่วนใหญ่ ถูกทำลายไปมากแล้วจากการพัฒนาทั้งในอดีตและปัจจุบัน บริเวณเมืองนครปฐมโบราณ มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยปัจจุบัน เพราะเป็นศูนย์กลางในด้านต่างๆของจังหวัด นอกจากนี้ หลักฐานจำนวนมากยังคงตกเป็นสมบัติของเอกชนที่ไม่มีการเผยแพร่ข้อมูลและไม่สามารถเข้าไปศึกษาอย่างละเอียดได้

2. ด้วยข้อจำกัดของผู้วิจัยในด้านงบประมาณ การขุดค้นทางโบราณคดีเพิ่มเติมจึงทำได้ 4 หลุมขุดค้นเท่านั้น ซึ่งถือเป็นชุดข้อมูลที่น้อยมากเมื่อเทียบกับขนาดของเมืองนครปฐมโบราณ ดังนั้นการขุดค้นและวิเคราะห์เพิ่มเติมในโอกาสต่อไปย่อมเป็นสิ่งที่ควรกระทำ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้ของเมืองนครปฐมโบราณ และเป็นการเติมเต็มองค์ความรู้ทางด้านโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทยด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

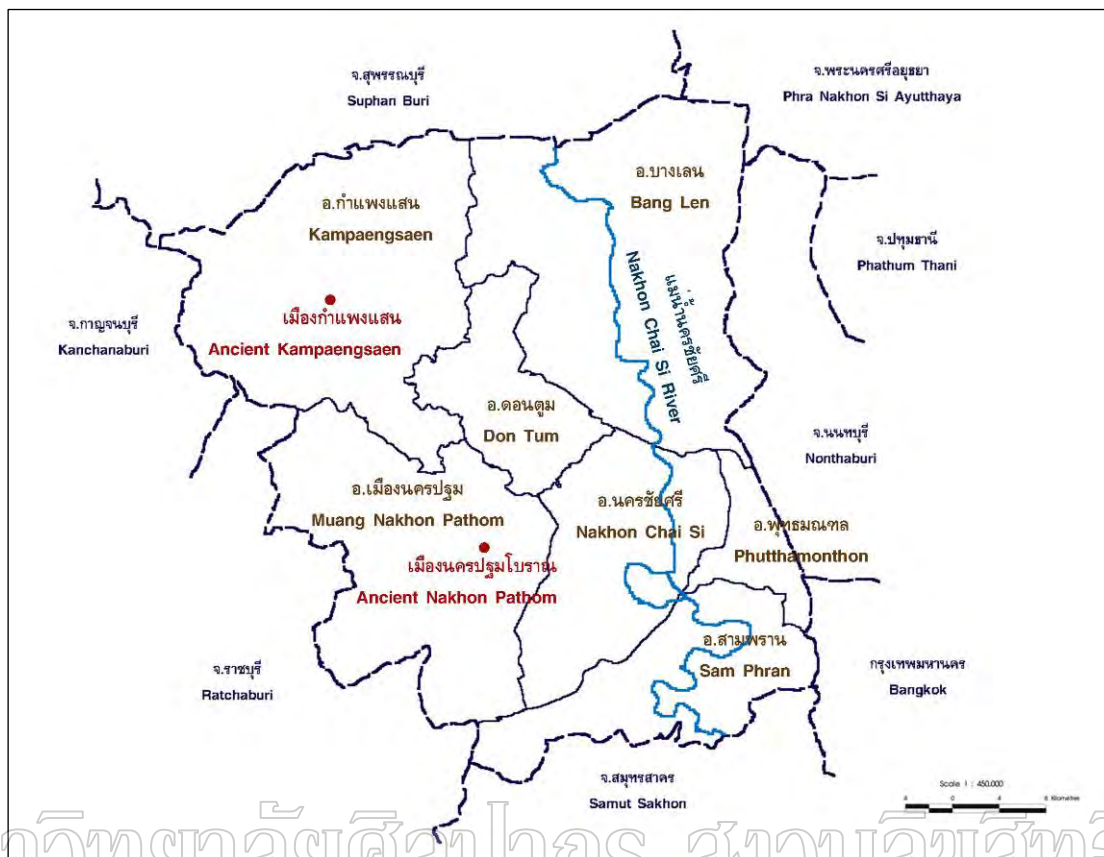
บทที่ 2
เมืองนครปฐมโบราณ :
สภาพภูมิศาสตร์และข้อมูลในเอกสารทางประวัติศาสตร์

เมืองนครปฐมโบราณเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทย เพราะเป็นสถานที่ตั้งขององค์พระปฐมเจดีย์ ซึ่งครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า “เป็นองค์พระมหาสถูปเจดีย์ของโบราณแรกตั้งพระพุทธศาสนา”¹ ถึงแม้ว่าการศึกษาในชั้นหลังจะทำให้ได้ความรู้เพิ่มเติมซึ่งไม่สอดคล้องกับพระราชวินิจฉัยข้างต้นแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า นครปฐมโบราณเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งในดินแดนไทย เพราะในเขตเมืองโบราณแห่งนี้มีโบราณสถานโบราณวัตถุหลงเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก

ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ในเขตจังหวัดนครปฐมไม่ได้มีเพียงเมืองนครปฐมโบราณเท่านั้น แต่ยังมีเมืองกำแพงแสนเก่า ตั้งอยู่ที่ตำบลทุ่งขวาง อำเภอกำแพงแสน ห่างจากเมืองนครปฐมโบราณไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 25 กิโลเมตร เมืองกำแพงแสนเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบอีกเมืองหนึ่ง แต่ก็มีขนาดเล็กกว่าเมืองนครปฐมโบราณ คือมีขนาดกว้าง 757 เมตร ยาว 803 เมตร² (แผนที่ที่ 1)

¹ กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ยูนิต์ โพรเกรส จำกัด, 2528). โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมสิริชัย (ชิต ชิตวิบูลเถร) เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม. วันที่ 23 มีนาคม 2528), 64.

² ดูใน ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, “การศึกษาลักษณะชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศจังหวัดนครปฐม,” ใน การสัมมนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมนครปฐม (นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากรและชุมชนนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), 4 – 5 ; สมประสงค์ น่วมบุญลือ และคณะ, รายงานการศึกษารวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับเมืองเก่ากำแพงแสนของอำเภอกำแพงแสน (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ม.ป.ป.).

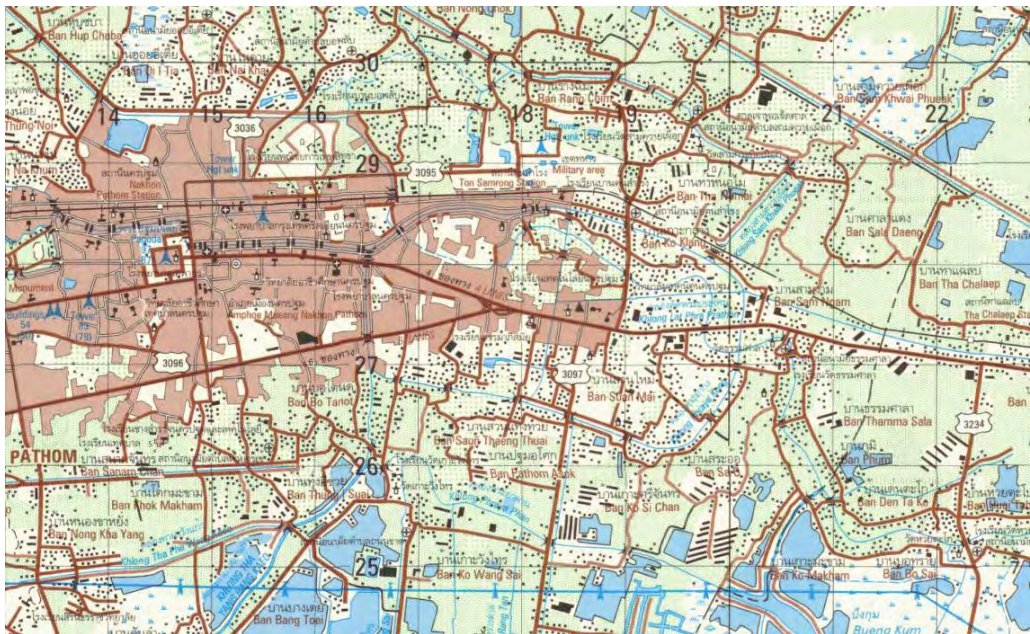
แผนที่ที่ 1 แสดงเขตการปกครองและตำแหน่งของเมืองโบราณในจังหวัดนครปฐม

1. สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองนครปฐมโบราณ

ด้วยความที่องค์พระปฐมเจดีย์เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับความสนพระราชหฤทัยจากพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา บริเวณนี้จึงกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนมาตั้งแต่บัดนั้นจนถึงปัจจุบัน เดิมจึงเชื่อกันว่าศูนย์กลางของเมืองโบราณอยู่ที่องค์พระปฐมเจดีย์ จนกระทั่งได้มีการค้นคว้ากันอย่างจริงจัง จึงได้ทราบว่าศูนย์กลางเมืองเก่าที่มีคูน้ำล้อมรอบนั้นตั้งอยู่ถัดออกมาจากองค์พระปฐมเจดีย์ทางทิศตะวันออกเกือบ 2 กิโลเมตร

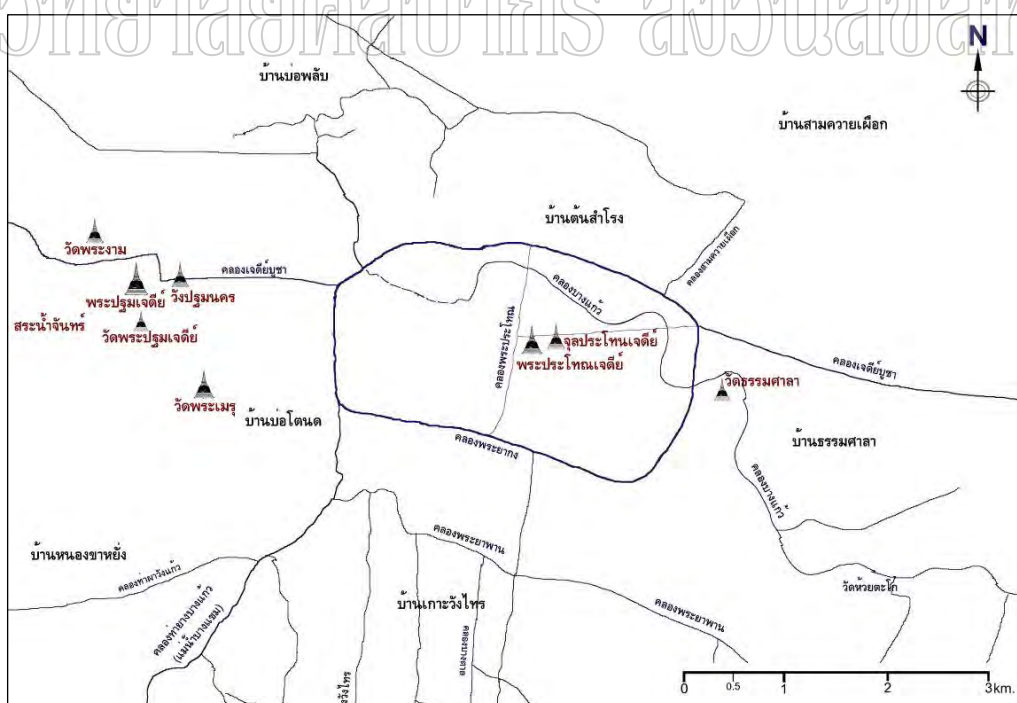
1.1 ที่ตั้ง

เมืองนครปฐมโบราณ ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม ระหว่างเส้นรุ้งที่ 13 องศา 47 ลิปดา เหนือ และเส้นแวงที่ 100 องศา 06 ลิปดา ตะวันออก มีอาณาบริเวณกว้างขวางครอบคลุมเขตการปกครองขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นหลายพื้นที่ เช่น เทศบาลนครนครปฐม เทศบาลตำบลธรรมศาลา องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน องค์การบริหารส่วนตำบลสนามจันทร์ องค์การบริหารส่วนตำบลห้วยจรเข้ม เป็นต้น (แผนที่ที่ 2 - 3)

แผนที่ที่ 2 แผนที่ทหารบริเวณเมืองนครปฐมโบราณ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม
พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD ลำดับชุดที่ L7018 แผนที่ 5036IV มาตรฐาน 1: 50,000

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

แผนที่ที่ 3 เมืองนครปฐมโบราณ และโบราณสถานต่างๆ
ดัดแปลงจากแผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD ลำดับชุดที่ L7018 แผนที่ 5036IV
มาตรฐาน 1: 50,000

การค้นพบเมืองนครปฐมโบราณเกิดขึ้นเมื่อนักวิชาการ 2 ท่าน ได้กล่าวถึงการค้นพบร่องรอยของเมืองเก่าในระยะเวลาไล่เลี่ยกันในช่วงปี พ.ศ. 2508 - 2509

ศาสตราจารย์ ช็อง บวสเซอลิเยร์ ได้ทำการสำรวจในประเทศไทย ระหว่างวันที่ 28 กรกฎาคม ถึง 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2508 และได้สังเกตจากแผนที่ทหาร พบร่องรอยเมืองโบราณที่มีพระประโทมเจดีย์เป็นศูนย์กลาง เมืองนี้มีขนาดกว้าง 2,000 เมตร ยาว 3,700 เมตร³

ในปี พ.ศ. 2509 อาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม ได้ศึกษาภาพถ่ายทางอากาศพบร่องรอยคูน้ำของเมืองที่มีขนาดกว้าง 2,000 เมตร ยาว 3,600 เมตร โดยมีพระประโทมเจดีย์ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางเมือง เมื่อสำรวจภาคสนามก็ได้พบโบราณสถานจำนวนมากซึ่งส่วนใหญ่ถูกทำลายไปแล้ว ทั้งยังได้พบคูคลองและชุมชนโบราณที่มีความสัมพันธ์กับเมืองด้วย⁴ (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายทางอากาศเมืองนครปฐมโบราณ ปี พ.ศ. 2516

³ Jean Boisselier, "Recherches archéologiques en Thaïlande. II Rapport sommaire de la Mission 1965 (26 juillet – 28 novembre)," *Arts Asiatiques* Tome XX (1969) : 51 - 52.

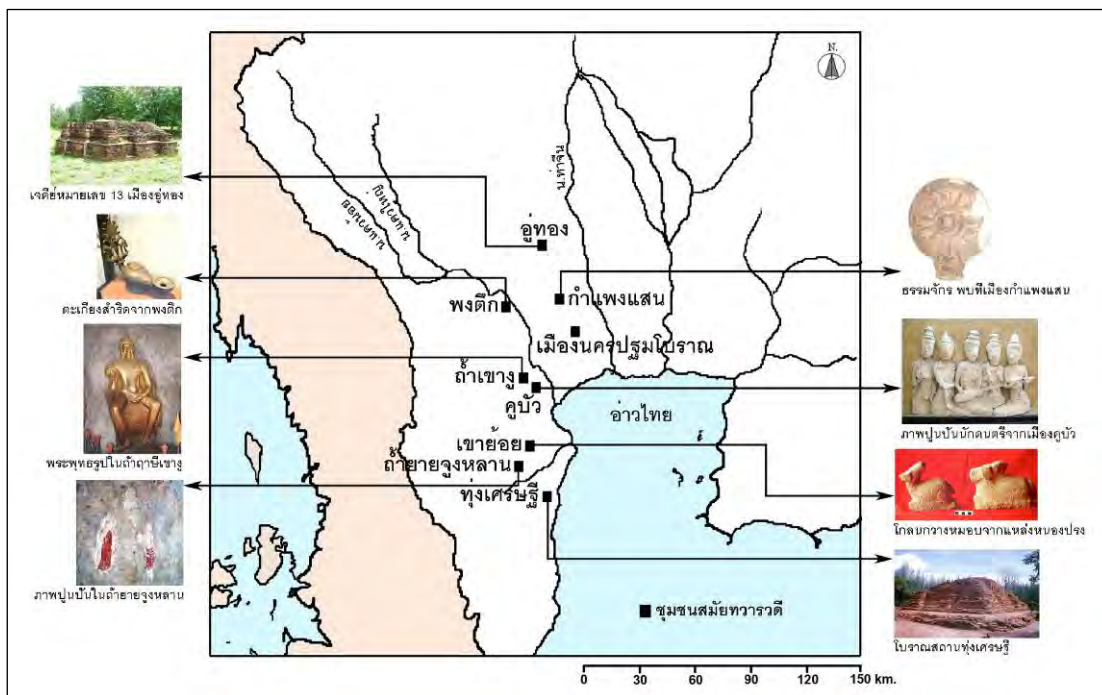
⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม, "นครปฐมอยู่ที่ไหน," ใน *โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2525), 47 - 48. พิมพ์ครั้งแรกในวารสาร *ขลุ่ยฟ้า* 1,12 - 13 (พฤศจิกายน - ธันวาคม 2509) : 118 - 130.

1.2 ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดนครปฐมเป็นที่ราบลุ่ม มีความสูงเฉลี่ยจากระดับน้ำทะเลปานกลางราว 3 เมตร โดยไม่มีภูเขาที่จะเป็นแหล่งหินหรือแหล่งแร่ธาตุใดๆ ในเขตอำเภอเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองนครปฐมโบราณมีลักษณะภูมิประเทศเป็นลานตะพักลำน้ำชั้นต่ำ (lower terrace) พื้นที่ที่มีความลาดเอียงจากทิศตะวันตกไปตะวันออกเล็กน้อย เพราะทิศตะวันตกเป็นที่ดอน ขณะที่ทางทิศตะวันออกเป็นแม่น้ำท่าจีน เนื่องจากตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำท่าจีนพื้นดินส่วนใหญ่จึงอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ทั้งยังใช้ลำน้ำเป็นเส้นทางหลักในการคมนาคมติดต่ออีกด้วย

ทางตอนเหนือของเมืองนครปฐมโบราณติดต่อกับจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งมีเมืองโบราณคูทองตั้งอยู่ห่างจากเมืองนครปฐมโบราณราว 60 กิโลเมตร ทางทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัดนครปฐมติดต่อกับจังหวัดกาญจนบุรีและราชบุรี มีชุมชนโบราณพงดึกที่อำเภอท่ามะกาตั้งอยู่ติดกับลำน้ำแม่กลองห่างจากเมืองนครปฐมโบราณไปทางตะวันตกเฉียงเหนือราว 25 กิโลเมตร และในเขตอำเภอเมืองราชบุรีมีเมืองโบราณคูบัว ตั้งอยู่ห่างจากเมืองนครปฐมโบราณไปทางตะวันตกเฉียงใต้ราว 40 กิโลเมตร ส่วนทางทิศใต้ของจังหวัดนครปฐมติดต่อกับเขตของจังหวัดสมุทรสาครซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำใกล้ชายฝั่งทะเลอ่าวไทย⁵ (แผนที่ที่ 4)

⁵ เมื่อไม่นานมานี้ได้มีการค้นพบเรือบรรทุกภาชนะดินเผาสมัยทวารวดีที่บ้านขอม ตำบลโคกขาม อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร อยู่ห่างจากชายฝั่งทะเลอ่าวไทยปัจจุบันราว 8 กิโลเมตร ดูใน พยุง วงษ์น้อย, “เรือสมัยทวารวดีที่จังหวัดสมุทรสาคร,” ใน *รวมบทคัดย่อโครงการประชุมวิชาการทางด้านโบราณคดี พิพิธภัณฑสถานศึกษา และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม เรื่อง “งานโบราณคดีได้ร่วมพระบารมีปกเกล้า” เฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550* (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอราวัณการพิมพ์, 2551. วันที่ 13 – 15 สิงหาคม พ.ศ. 2551 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)), 10 – 11.

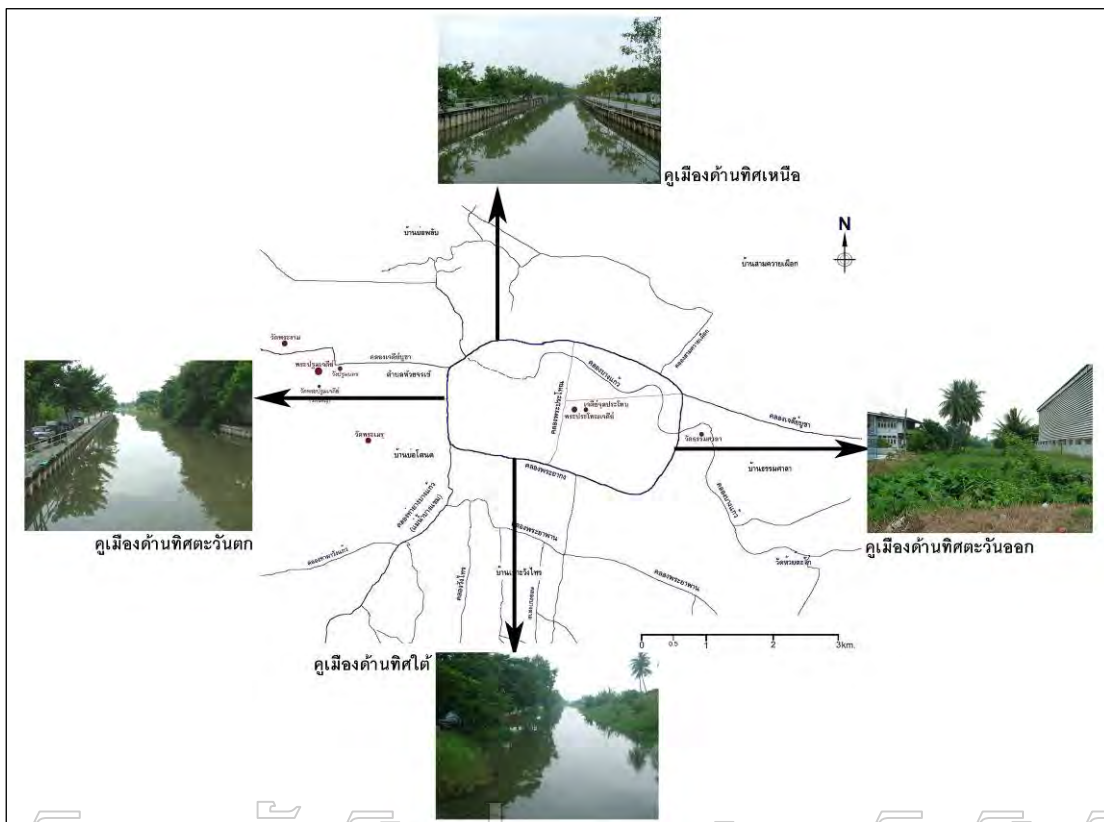
แผนที่ที่ 4 ชุมชนและเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

1.3 ลักษณะทางกายภาพของเมืองโบราณ

นครปฐมโบราณเป็นเมืองที่มีคูน้ำล้อมรอบซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศในช่วงก่อนหน้าสมัยอยุธยา มีพื้นที่ประมาณ 3,809 ไร่ ลักษณะผังเมืองเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมนวางตัวในแนวนอน กว้าง 2 กิโลเมตร ยาว 3.6 กิโลเมตร คูเมืองโดยรอบยาวราว 10 กิโลเมตร คาดว่าแต่เดิมคูเมืองนี้คงมีความกว้างราว 50 – 60 เมตร คูเมืองด้านทิศเหนือคือ “คลองเจดีย์บูชา” ซึ่งขุดลอกในสมัยรัชกาลที่ 4⁶ ส่วนคูเมืองทิศใต้มีชื่อเรียกว่า “คลองพระยาแกง” ปัจจุบันคูเมืองได้ตื้นเขินเหลือความกว้างเพียง 10 - 20 เมตรเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องน่ายินดีที่ทางองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในบางท้องที่มีแผนงานดูแลรักษาขุดลอกคูเมืองนี้ แต่การดำเนินงานก็ยังไม่เกิดขึ้นในภาพรวมของทั้งเมืองโบราณ ประเด็นการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่จะต้องให้ความสำคัญกันอย่างจริงจัง (ภาพที่ 2)

⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, “เรื่องพระปฐมเจดีย์,” ใน เรื่องพระปฐมเจดีย์ ภูมิศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, 99.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2 สภาพของคูเมืองนครปฐมโบราณ ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2550

ศูนย์กลางของเมืองนครปฐมโบราณคือ บริเวณวัดพระประโทนเจดีย์ ซึ่งเป็นเจดีย์สำคัญกลางเมือง (ภาพที่ 3) เกือบกึ่งกลางเมืองยังมีคลองที่มนุษย์ในอดีตขุดขึ้นเป็นแนวตรงเพื่อเชื่อมคูเมืองด้านทิศเหนือกับทิศใต้ของเมืองเข้าด้วยกัน คลองดังกล่าวมีชื่อว่า “คลองพระประโทน” แต่ในปัจจุบันคลองนี้ก็หมดความสำคัญลงอย่างสิ้นเชิงเหลือสภาพเป็นคูน้ำขนาดเล็กเท่านั้น⁷

⁷ การขุดคลองกลางเมืองเพื่อเชื่อมต่อระหว่างคูเมืองด้านทิศเหนือกับด้านใต้มีที่เมืองศรีมโหสถ ซึ่งเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีในจังหวัดปราจีนบุรีอีกด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงขลา

ภาพที่ 3 พระประโทนเจดีย์ (ภาพนี้ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2547 ก่อนมีการขุดแต่งในปี พ.ศ. 2548)

คูเมืองนครปฐมโบราณได้รับน้ำมาจากลำน้ำสำคัญ 2 สาย ได้แก่

1. ลำน้ำบางแก้ว เป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำท่าจีน เกิดจากการไหลมารวมกันของลำคลองและลำรางต่างๆที่แยกจากแม่น้ำที่พลวงทางทิศเหนือของเมืองโบราณ แม่น้ำบางแก้วนี้ไหลมาเชื่อมต่อกับคูเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และไหลผ่านกลางเมืองโบราณทางตอนเหนือ ก่อนไปออกทางตะวันออกบริเวณวัดธรรมศาลา หลังจากนั้นจะไหลผ่านชุมชนต่างๆในเขตอำเภอ นครชัยศรี ก่อนไหลออกแม่น้ำท่าจีนที่วัดกลางบางแก้วในเขตตัวอำเภอนครชัยศรีในปัจจุบัน

2. ลำน้ำบางแหม เป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำแม่กลอง ไหลแยกจากแม่น้ำแม่กลอง บริเวณบ้านท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี จากนั้นไหลผ่านชุมชนในเขตจังหวัดนครปฐม ก่อนไหลมาบรรจบกับคลองบ่อโตนดที่ขุดขึ้นเพื่อเชื่อมลำน้ำบางแหมเข้ากับคูเมืองนครปฐมโบราณด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ลำน้ำบางแหมยังไหลผ่านทิศใต้ของเมืองโบราณ ซึ่งลำน้ำช่วงนี้เรียกกันว่า “คลองพระยาพาน” ก่อนไหลผ่านชุมชนในเขตอำเภอนครชัยศรี และไหลไปออกแม่น้ำท่าจีนที่บ้านบางช้างในเขตอำเภอสามปหาร

จากการศึกษาของ ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน พบว่า คูเมืองและคูคลองต่างๆ ของเมืองนครปฐมโบราณมีการขุดลอกต่างยุคต่างสมัยกัน และอาจมีเมืองเก่าหรือศาสนสถาน ตั้งอยู่บริเวณคูเมืองด้านใต้ช่วงที่บรรจบกับคลองพระประโทน เพราะคลองนี้ซึ่งขุดเป็นแนวตรง มาจากทิศเหนือได้วกไปทางตะวันตกเล็กน้อยก่อนจะไหลรวมกับคูเมืองด้านใต้⁸ ภายในเขต เมืองโบราณเคยมีร่องรอยของสระน้ำขนาดใหญ่อย่างน้อย 6 สระ รวมทั้งสระน้ำขนาดเล็ก อีกเป็นจำนวนมาก ทางด้านตะวันตกของพระประโทนเจดีย์มีสระแห่งหนึ่งที่มีร่องรอยว่า เคยมีการขุดคลองนำน้ำเข้ามาเก็บกักที่สระแห่งนี้หลายครั้งด้วย⁹

ลักษณะเด่นของเมืองนครปฐมโบราณคือไม่มีคันดิน ต่างจากเมืองโบราณสมัยทวารวดี แห่งอื่นๆที่จะมีคันดินสูงล้อมรอบ 1 หรือ 2 ชั้น การไม่มีคันดินนี้อาจเอื้อประโยชน์ให้การเดินเรือ เข้ามาภายในเขตเมืองก็ได้ เพราะนอกจากคูเมืองและแม่น้ำบางแก้วที่ไหลผ่านเมืองจะเป็น แหล่งน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคอย่างดีแล้ว ถ้าน้ำเหล่านี้ต้องเป็นเส้นทางคมนาคมหลัก อีกด้วย สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพทรงเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์เป็นเสนาบดี กระทบงมหาดไทย เคยขุดพบสมอเรือและสายโซ่ของเรือเดินทะเลที่วัดธรรมศาลา ซึ่งตั้งอยู่ ริมแม่น้ำบางแก้วภายนอกเมืองนครปฐมโบราณทางด้านทิศตะวันออก¹⁰ ดังนั้นเรือสำเภาก็จาก ชุมชนภายนอกคงจะสามารถเดินทางเข้ามาติดต่อภายในเขตตัวเมืองได้¹¹ และนี่ก็น่าจะเป็นปัจจัย ทางกายภาพที่ช่วยส่งเสริมให้เมืองนครปฐมโบราณเป็นเมืองท่าค้าขายสำคัญแห่งหนึ่งในอดีต

⁸ ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, “การศึกษาลักษณะชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ จังหวัดนครปฐม,” ใน การสัมมนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมนครปฐม, 3.

⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰ ดู ตรี อมาตยกุล, “นครปฐมไม่ใช่เมืองดอน,” ศิลปากร 3,1 (มิถุนายน 2492) : 55 ; กรมศิลปากร, ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2 (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2538), 80.

¹¹ ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, “การศึกษาลักษณะชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ จังหวัดนครปฐม,” ใน การสัมมนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมนครปฐม, 3.

เมืองนครปฐมโบราณมีอาณาบริเวณกว้างขวางมาก ทางด้านทิศตะวันตกห่างออกไปราว 2 กิโลเมตร มีศาสนสถานสำคัญคือ พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) ซึ่งน่าจะเป็นศูนย์กลางของชุมชนภายนอกเมือง ทางทิศใต้มีแนวคลองและคันดินที่เรียกกันว่า “ถนนขาด” ซึ่งน่าจะเชื่อมต่อไปยังชุมชน “บ้านดอนยายหอม” ที่ตั้งอยู่ห่างออกมาราว 10 กิโลเมตร (แผนที่ที่ 5 ในหน้า 21)

ในปัจจุบันเมืองนครปฐมโบราณถูกเปลี่ยนแปลงสภาพไปมาก แม้ว่าลำน้ำบางแก้วและคูเมืองอาจตื่นขึ้นมาแล้วตั้งแต่สมัยโบราณ แต่ศาสนสถานต่างๆ ก็ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก ทั้งจากการสร้างทางรถไฟสายใต้ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 และโดยเฉพาะการสร้างถนนเพชรเกษม เมื่อช่วงปี พ.ศ. 2511 ซึ่งตัดผ่านกลางเมืองโบราณ อันนำมาซึ่งการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยปัจจุบันตามแนวถนนเพชรเกษม และมีการเข้ามาจับจองพื้นที่ปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนของราษฎรรวมทั้งสถานที่ราชการภายในเขตเมืองโบราณในที่สุด (ภาพที่ 4)

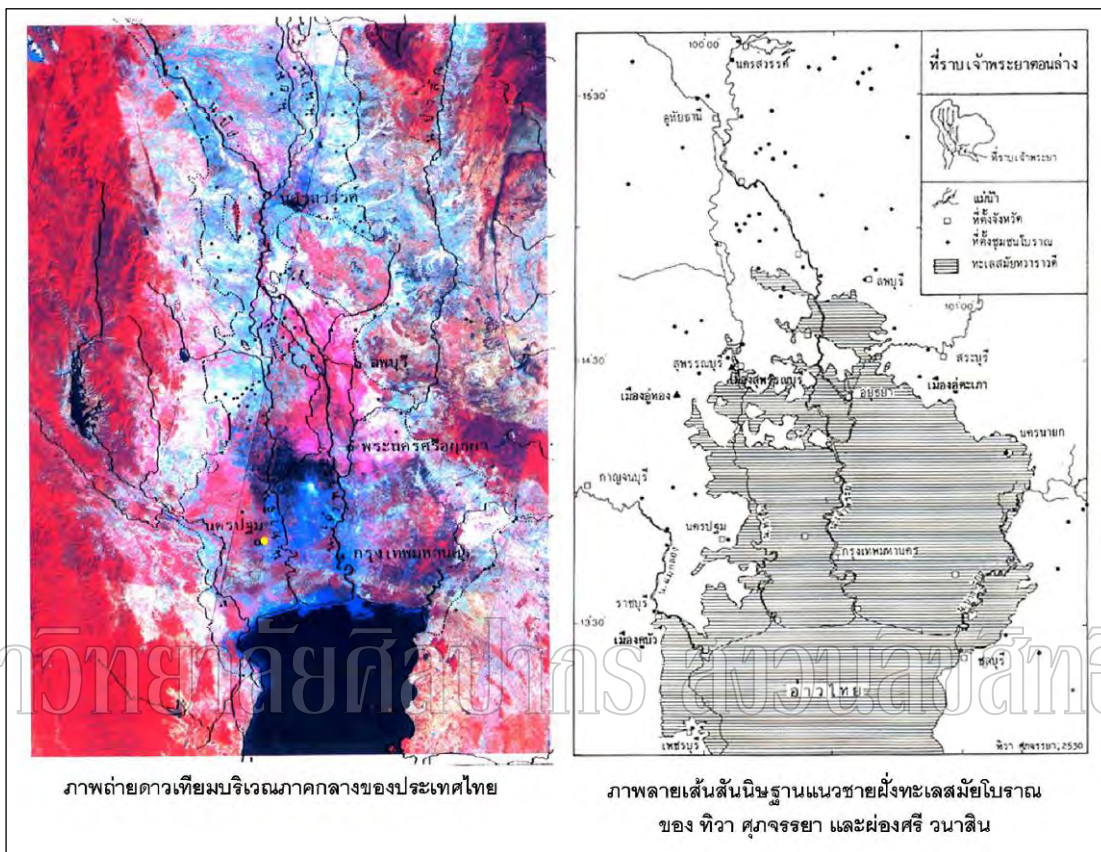

ภาพที่ 4 ภาพจากโปรแกรม PointAsia แสดงสภาพของเมืองนครปฐมโบราณในปี พ.ศ. 2551

1.4 ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับแนวชายฝั่งทะเลสมัยโบราณ

ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน นักภูมิศาสตร์และธรณีวิทยาได้ทำการศึกษาเรื่องแนวชายฝั่งทะเลสมัยโบราณบริเวณที่ราบภาคกลางของไทย โดยอาศัยการแปลความภาพถ่ายดาวเทียมและภาพถ่ายทางอากาศ ซึ่งได้ข้อสรุปว่า ที่ตั้งของเมืองโบราณสมัยทวารวดีหลายเมืองมีความสัมพันธ์กับแนวชายฝั่งทะเลเดิมที่ระดับ 3.5 – 4 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ลักษณะ

ของอ่าวไทยในอดีตคงเป็นอ่าวลึกเข้าไปในแผ่นดินมากกว่าในปัจจุบัน พื้นที่ชายฝั่งในสมัยทวารวดีส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มต่ำใกล้ระดับน้ำทะเล และบางบริเวณก็มีลักษณะเป็นหาดทราย¹² (ภาพที่ 5)

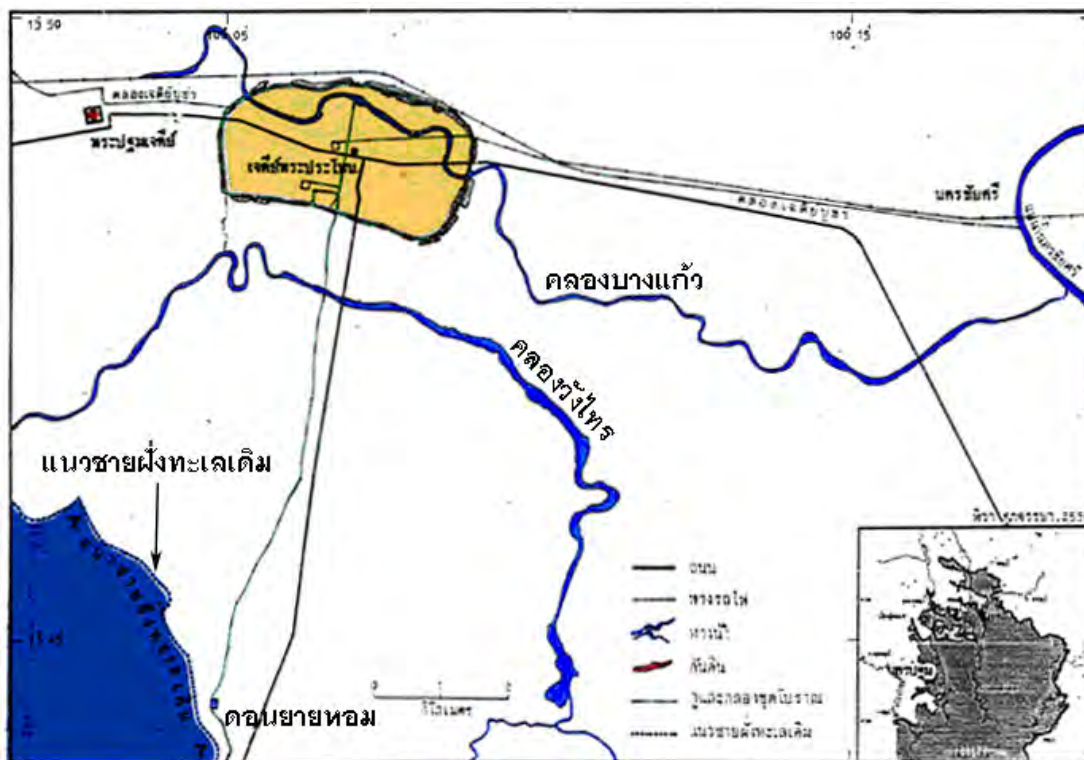

ภาพที่ 5 แสดงแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทยในสมัยโบราณ ตามการศึกษาของ ทิวา ศุภจรรยา และ ผ่องศรี วนาสิน (เชื้อเพื่อภาพประกอบโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชวลิต ขาวเขียว)

สำหรับเมืองนครปฐมโบราณ ปัจจุบันอยู่ห่างจากชายฝั่งทะเลประมาณ 41 กิโลเมตร ลำน้ำบางแก้วที่ไหลผ่านเมืองนครปฐมเคยเป็นเส้นทางที่สามารถไปออกทะเลด้านทิศตะวันออกได้ ส่วนทางด้านทิศใต้ของเมืองก็มีคลองวังไทรที่สามารถไปออกทะเลได้เช่นกัน¹³ (แผนที่ที่ 6)

¹² ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา, เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย : การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์ (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), 45 - 51.

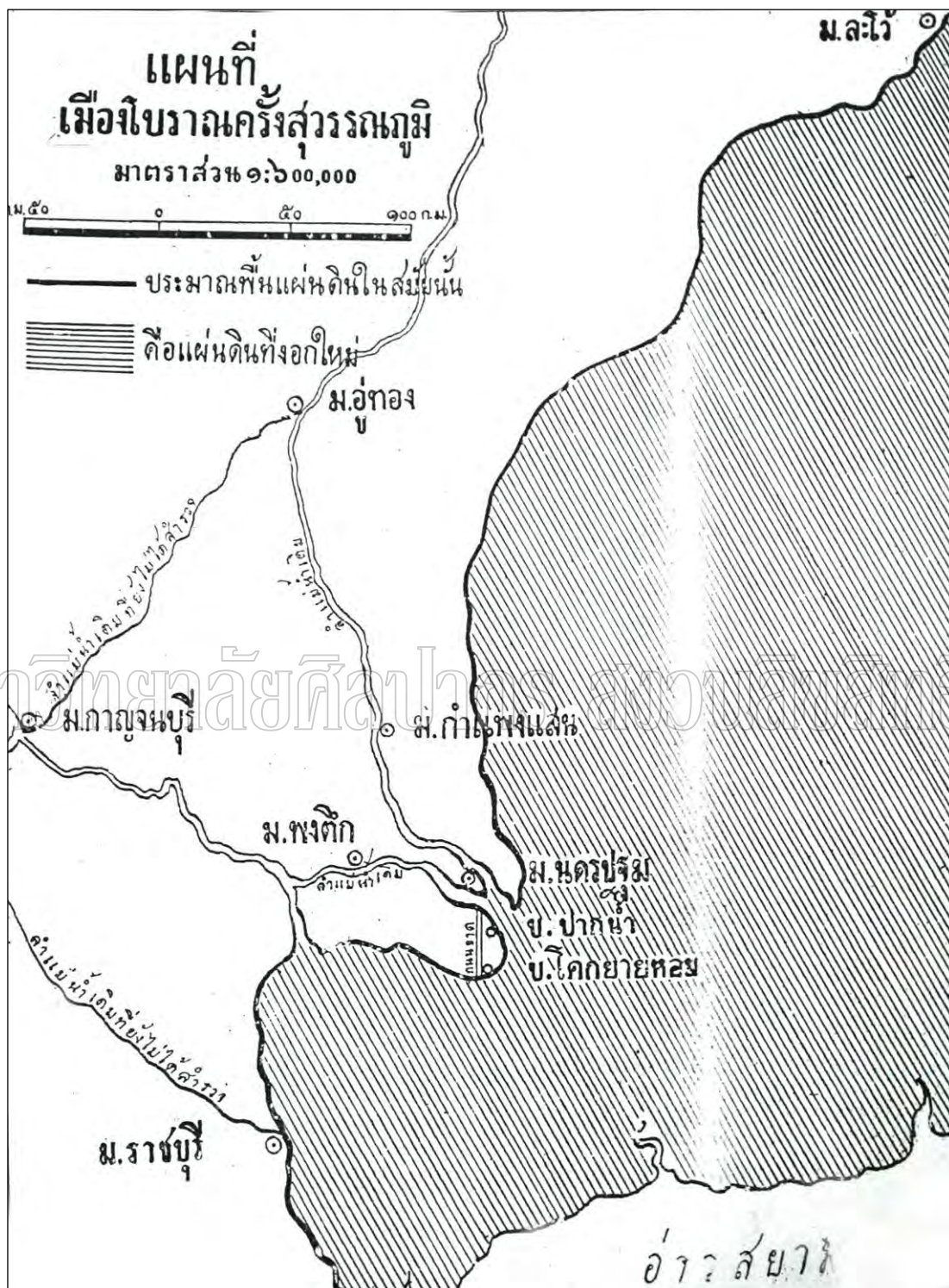
¹³ ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรีวนาสิน, “การศึกษาลักษณะชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ จังหวัดนครปฐม,” ใน การสัมมนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมนครปฐม, 2 - 5.

แผนที่ที่ 6 แนวชายฝั่งทะเลเดิมที่เมืองนครปฐมโบราณตามการศึกษาของ ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วรนาสิน (เชื้อเพื่อภาพประกอบโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชวลิต ชาวเขียว)

อาจารย์ตรี อมาตยกุล เคยกล่าวถึงผลการสำรวจตามลำน้ำเก่าที่ได้ดำเนินการ ร่วมกับหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2472 ว่า เมืองนครปฐมซึ่งในขณะนั้นเชื่อกันว่าตั้งอยู่ที่บริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ มีคลองพระประโทน คลองบางแก้ว คลองพระยาแกง คลองถนนขาด คลองเหล่านี้น่าจะเข้ามาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดี คลองบางแก้วนั้นสามารถใช้เดินทางไปออกทะเลทางทิศตะวันออกได้ ส่วนคลองถนนขาดอาจมีไว้ใช้ในการเดินเรือระหว่างเมืองนครปฐมและตำบลคอนยายหอม เพราะตำบลคอนยายหอมนี้แต่เดิมน่าจะตั้งอยู่ตรงปากอ่าวหรือริมทะเล นอกจากนี้ยังมีแนวคันดินหรือถนนขาดเลียบขนานไปกับลำคลองถนนขาด และคาดว่าแนวคันดินนี้เป็นถนนที่เชื่อมต่อระหว่างเมืองนครปฐมกับชุมชนแถบตำบลคอนยายหอมที่อยู่ปากอ่าวอีกด้วย¹⁴ (แผนที่ที่ 7)

¹⁴ ดูใน ตรี อมาตยกุล, "นครปฐมไม่ใช่เมืองดอน," *ศิลปากร* 2,6 (เมษายน 2492) : 41 - 47 ; "นครปฐมไม่ใช่เมืองดอน," *ศิลปากร* 3,1 (มิถุนายน 2492) : 54 - 64.

แผนที่ที่ 7 แนวชายฝั่งทะเลโบราณ ตามการศึกษาของ ตริ อมาตยกุล

ที่มา : ตริ อมาตยกุล, "นครปฐมไม่ใช่เมืองดอน," ศิลปากร 3,1 (มิถุนายน 2492) : 63.

2. เมืองนครปฐมโบราณในเอกสารทางประวัติศาสตร์

เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติของเมืองนครปฐมโบราณในความรู้ของชนโบราณซึ่งเป็นผู้จดบันทึกนั้นมีอยู่ไม่กี่ประเด็น ทั้งหมดเกี่ยวข้องกับชื่อ “เมืองนครไชยศรี” , “พระประโทนเจดีย์” , “พระปฐมเจดีย์” , “พระยาแกง” และ “พระยาพาน” ชื่อเหล่านี้มีปรากฏอยู่ในเอกสารต่างๆ ซึ่งจัดเป็นเอกสารชั้นรอง (หรือเอกสารชั้นทุติยภูมิ - secondary source) ได้แก่ พงศาวดารเหนือ ตำนานพระปฐมเจดีย์ และตำนานพระประโทนเจดีย์ ฉบับพระยามหาอรรคนิกร ฉบับนายทอง ฉบับพระยาราชสัมภารากร ฉบับตาปะขาวรอด และฉบับของนายอ่อง ไวกำลัง¹⁵

เอกสารเหล่านี้ระบุถึงเรื่องราวที่มีเนื้อหาคล้ายคลึงกันมาก แต่ก็ไม่มีอายุเวลาในการจดบันทึกอย่างชัดเจน พงศาวดารเหนือเพิ่งรวบรวมขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2350 สมัยรัชกาลที่ 1 โดยพระวิเชียรปรีชา (น้อย) ตำแหน่งเจ้ากรมราชบัณฑิตขวา ส่วนตำนานต่างๆก็เพิ่งรวบรวมขึ้นโดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เมื่อครั้งมีการปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ข้อความในเอกสารจึงมีความคลาดเคลื่อนอยู่หลายจุด แต่ก็มีเนื้อความบางอย่างที่ตรงกัน และมีข้อมูลบางอย่างที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในครั้งนี้

ทั้งนี้สามารถแบ่งเรื่องราวที่กล่าวถึงในเอกสารต่างๆออกได้เป็น 2 เรื่องหลัก คือ เรื่องเมืองนครไชยศรีกับพระประโทนเจดีย์ และเรื่องพระปฐมเจดีย์กับพระยาแกง - พระยาพาน

2.1 ตำนานเมืองนครไชยศรีและพระประโทนเจดีย์

ก่อนที่จะมีการสร้าง “เมืองนครไชยศรี” ขึ้น บริเวณนี้มีหมู่บ้านพราหมณ์ตั้งอยู่ก่อนแล้ว ชื่อว่า “บ้านโถณะพราหมณ์” เพราะเป็นสถานที่ที่พวกพราหมณ์ได้บรรจุ “โถณะ” หรือท่อนานทองที่ใช้ดวงพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ในเรือนหิน ข้อความในตำนานฉบับพระยามหาอรรคนิกรและฉบับนายทองกล่าวว่าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 1133¹⁶

ส่วนเมืองนครไชยศรีนั้นสร้างขึ้นภายหลังโดยพระเจ้าศรีสิทธิไชยพรหมเทพ ซึ่งพระองค์เสด็จมาจากเมืองมโนหัน (หรือมโนหน) ใกล้กับเมืองยศโสธร ตำนานกล่าวว่า “ทำวเธอจึงมาสร้างเมืองนครไชยศรีขึ้นเป็นเมืองใหญ่”¹⁷

¹⁵ เอกสารเหล่านี้รวบรวมไว้ใน กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, 1 - 35.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 20.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 20 - 21.

เมื่อความเกี่ยวกับโทษะเป็นที่เลื่องลือออกไปถึงลังกาทวิป เจ้าเมืองลังกาจึงใคร่อยากจะได้โทษะมาไว้ในครอบครอง จึงโปรดให้ภิกษุชื่อกัลยาติศเถรไปขอโทษะนั้นกับพระเจ้าศรีสีหิทธิไชยพรหมเทพ โดยแลกกับพระบรมสารีริกธาตุทะนานหนึ่งจากลังกาทวิป แต่พวกพราหมณ์ที่ดูแลรักษาโทษะทะนานทองคำก็ไม่ยินยอมมอบให้กับพระเจ้าศรีสีหิทธิไชยพรหมเทพ พระองค์จึงทรงยกไพร่พลไปตั้งเมืองแห่งใหม่ชื่อว่า “เมืองปาวัน” (หรือปายน) และโปรดให้สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่ (บางท่านเชื่อว่าหมายถึง พระปฐมเจดีย์ ซึ่งแต่เดิมเรียกว่า พระปทม) และทรงนำเอาพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ใน ส่วนโทษะนั้นพระองค์ได้ทรงนำมาจากพวกพราหมณ์ได้สำเร็จ และมอบให้กับพระกัลยาติศเถร เพื่อถวายแด่เจ้าเมืองลังกาในที่สุด¹⁸

เนื้อความในตำนานฉบับนายอ่อง ไวกำลิ่ง ได้กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากรัชกาลพระเจ้าศรีสีหิทธิไชยพรหมเทพว่า มีพระยาสกตตามหาราชผู้ครองเมือง “ตักกศิลามหานคร” ได้ตั้งจุลศักราชขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 1133¹⁹ (น่าสังเกตว่าศักราชนี้ตรงกับปีที่พวกพราหมณ์บรรจุโทษะไว้ในเรือนหิน) เจ้าผู้ครองตักกศิลามหานครสืบมาคือ “พระยากาวัดนิศเถร” ซึ่งได้เกิดเหตุการณ์ที่พระองค์ทรงขับไล่พวกพราหมณ์ให้ไปอยู่ที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) เมื่อปี พ.ศ. 1192²⁰

ถึงแม้ว่าตำนานฉบับพระยามหาอรรคนิกรและฉบับนายทองจะกล่าวต่างออกไปว่า พระยากากะวรรณดิศราชเป็นกษัตริย์เมืองละโว้ แต่เอกสารทุกฉบับก็ระบุตรงกันว่า ในปี พ.ศ. 1199 พระยากาวัดนิศราช (หรือกากะวรรณดิศราช) ได้ทรงก่อพระเจดีย์ล้อมเรือนหินที่บรรจุโทษะเอาไว้ แล้วให้นามว่า “พระประโทณเจดีย์”²¹

น่าสังเกตว่าจิตรกรรมในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 และ 8 ซึ่งเขียนเป็นภาพพระปฐม (ปทม) และพระประโทณ (ปโทณ) ตั้งอยู่เคียงคู่กันบริเวณเมือง “นครไชศรี” หรือ “นครไชยศรี” โดยเขียนเป็นเจดีย์ทรงปราสาททั้งคู่ มีตัวอักษรกำกับไว้ที่ด้านล่างว่า “..ปโทณเมื่อสองศาสนาได้ 1199 ปี..” ด้วย²² (ภาพที่ 6)

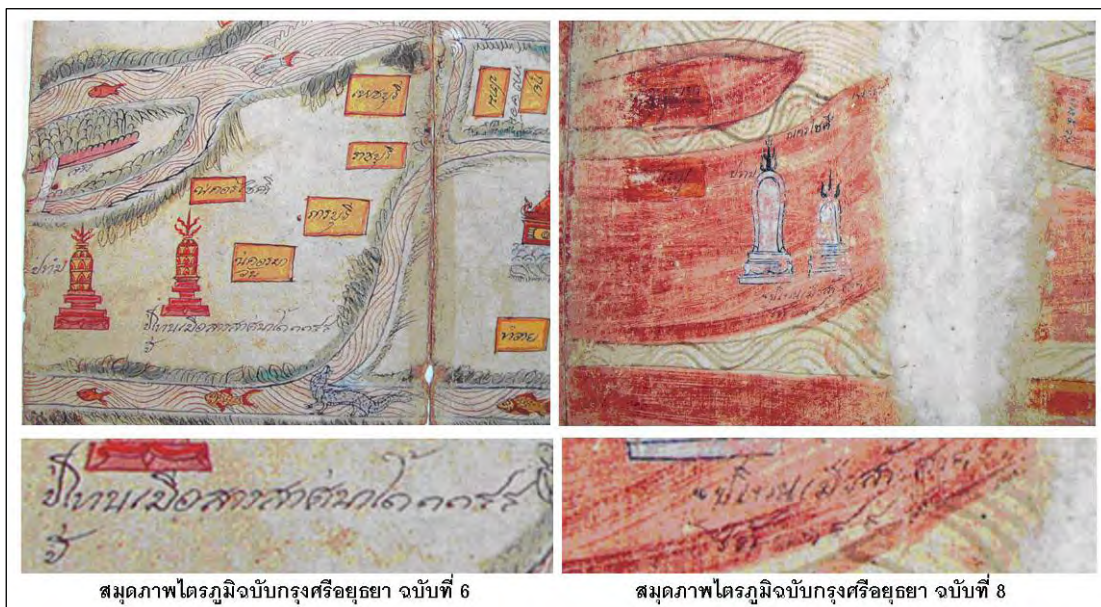
¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 1 - 3 และ 21 - 22.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 4.

²⁰ เรื่องเดียวกัน.

²¹ เรื่องเดียวกัน, 4 , 19 และ 23.

²² สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542). คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จักรพันธ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธ.ค. 2542), 94 และ 200.

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา ฉบับที่ 6

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา ฉบับที่ 8

ภาพที่ 6 ภาพเขียนพระปฐมเจดีย์และพระประโทนเจดีย์ในสมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา
6 รอบ 5 ธ.ค. 2542), 94 และ 200.

เรื่องราวในเอกสารข้างต้นสามารถสะท้อนภาพอดีตของเมืองนครปฐมโบราณที่มีความ
เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 (ทั้งปี พ.ศ. 1133 , พ.ศ. 1192 และ พ.ศ. 1199)
เหตุการณ์ดำเนินไปภายใต้การติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างเมืองโบราณต่างๆ ทั้งภายในภูมิภาค
(เมืองละโว้) และภายนอกภูมิภาค (ลังกาทวิป) ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นจากพื้นฐานสำคัญที่มีเหมือนกัน
คือ ความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรูปของกษัตริย์ผู้ครองเมือง ซึ่งมีพวกพราหมณ์ประจำอยู่
ในราชสำนักด้วย

ข้อความในตำนานพระประโทนเจดีย์ข้างต้นนี้ ศาสตราจารย์ มานิต วัลลิโภดม ได้เคย
วิเคราะห์ห้อย่างละเอียดมาก่อนแล้ว ท่านได้ตรวจสอบเนื้อความในตำนานกับเอกสารฉบับอื่นๆ
โดยเฉพาะพงศาวดารเหนือ ซึ่งท่านเห็นว่าเนื้อเรื่องในพงศาวดารเหนือนั้นไม่ค่อยปะติดปะต่อกัน
ทำให้อ่านแล้วค่อนข้างสับสน และข้อมูลด้านปีพุทธศักราชก็คลาดเคลื่อนมาก แต่ปีจุลศักราชนั้น

สามารถจะยอมรับและยึดถือได้ รวมทั้งยังมีข้อความบางจุดที่เชื่อถือได้และมีความสัมพันธ์กับตำนานเมืองนครปฐมข้างต้น²³

ศาสตราจารย์ มานิต วัลลิโกดม ได้ยกเนื้อความในพงศาวดารเหนือที่กล่าวว่า “ศุภมัสตุ พระพุทธศักราช 306 ปีกุน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงกษัตริย์เมืองตักกะสิลามหานครทรงพระนามชื่อพระยาจักร์ดำมหาราชอิราช ทรงอนุภาพมหิทธิฤทธิ์...ให้ตั้งจุลศักราชไว้สำหรับกรุงกษัตริย์สืบไป” เรื่องราวตอนนี้คล้ายกับเหตุการณ์ในตำนานพระประโทนเจดีย์ที่กล่าวถึงพระยาสกตตามหาราชผู้ครองเมือง “ตักกะสิลามหานคร” ได้ตั้งจุลศักราชขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 1133 และยังมีข้อความอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า “พระพุทธศักราช 1002 ปี จุลศักราช 10 ปีระกาสัมฤทธิ์ศก จึงพระยาภาวปวรณดิศราชบุตรของพระยาภาวปะตริได้เสวยราชสมบัติเมืองตักกะสิลามหานคร จึงให้พราหมณ์ทั้งหลายยกพลลงไปสร้างเมืองละโว้ได้ 19 ปี...” เมื่อท่านได้คำนวณเทียบปีจุลศักราชที่ 10 กับปีพุทธศักราชแล้ว พบว่าตรงกับ พ.ศ. 1192 ดังนั้นพระยาภาวปวรณดิศราชก็คือพระยาภาวณดิศราช (หรือภาววรรณดิศราช) สอดคล้องกับข้อความในตำนานพระประโทนเจดีย์และเมือง “ตักกะสิลามหานคร” ก็หมายถึง “เมืองนครไชยศรี” นั่นเอง²⁴

หาก “ตักกะสิลามหานคร” หมายถึง “เมืองนครไชยศรี” จริงแล้ว ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของเมืองในด้านความเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาและศิลปะวิทยาการได้อีกทางหนึ่ง เนื่องจากเมือง “ตักศิลา” ในประเทศอินเดียสมัยโบราณเคยเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยที่เก่าแก่มาก ตักศิลาเป็นศูนย์กลางของการศึกษาทั้งพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เป็นแหล่งรวมของศิลปะวิทยาการแขนงต่างๆ และได้กลายเป็นตัวแทนของความเจริญในด้านดังกล่าวมาอย่างยาวนาน ดังมีข้อความกล่าวถึงอยู่ในเอกสารโบราณหลายฉบับ เช่น รามายณะ มหาภารตะ คัมภีร์ชาดก เป็นต้น²⁵

²³ มานิต วัลลิโกดม, “ทวารวดีอยู่ที่ไหน,” ศิลปากร 16,2 (กรกฎาคม 2515) : 60.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 61 - 62. และดู พระวิเชียรปรีชา (น้อย), พงศาวดารเหนือ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2501. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกเอกเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี (หม่อมราชวงศ์มูลดารากร) 10 ส.ค. 2501), 1 - 2 และ 16 - 17.

²⁵ Sir John Marshall, A Guide to Taxila (Cambridge : The University Press, 1960), 10, 23 - 24 ; Ahmad Hasa Dani, The Historical City of Taxila (Japan : UNESCO, 1986), 42 - 43. quoted from Buddha Prakash, Political and Social Movements in Ancient Punjab (from the Vedic Age up to the Mauryan Period) reprint 1964 (Lahore : Aziz Publishers, 1976), 140 - 142 ; Adhir Chakravarti, Urban Development in Ancient India (Kolkata : The Asiatic Society, 2006), 116.

2.2 ตำนานพระปฐมเจดีย์ และพระยาพง - พระยาพาน

ข้อความในตำนานพระปฐมเจดีย์กล่าวว่า “เดิมเมื่อแรกสร้างพระปฐมเจดีย์นั้น พระพุทธศักราชล่วงได้พระวัสสาหนึ่ง จะเป็นผู้ใดสร้างหาแจ้งไม่”²⁶ และ “เดิมเมื่อแรกสร้างพระปฐมเจดีย์นั้น จุลศักราชยังไม่มี ตั้งแต่พระพุทธศักราชศาสนาพระพุทธเจ้าได้ปีหนึ่งนั้นมา...”²⁷ ข้อความข้างต้นบ่งชี้ถึงความเก่าแก่ของพระปฐมเจดีย์ ซึ่งอาจมีมาก่อนพระประโทนเจดีย์ เพราะน่าสังเกตว่าในเอกสารฉบับเดียวกันนั้นได้กล่าวถึงพระประโทนเจดีย์ที่สร้างโดยพระยา กาวัดิศราช เมื่อ พ.ศ. 1199 ด้วย แต่เรื่องปีที่สร้างพระปฐมเจดีย์ก็เชื่อถือได้ยาก เพราะยังไม่มี เอกสารและหลักฐานทางโบราณคดีอื่นใดมารองรับ ต่างจากมูลเหตุของการสร้างพระปฐมเจดีย์ที่ เกี่ยวข้องกับพระยาพง - พระยาพาน อันเป็นเรื่องราวที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง

ตำนานพระปฐมเจดีย์ ฉบับตาปะขาวรอด กล่าวว่า มีกษัตริย์ชื่อท้าวสิการาชครองราชย์ สมบัติอยู่ที่ “เมืองศรีวิไชย” ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเมืองนครไชยศรี มีพระโอรสคือ “พระยาพง” ซึ่งได้ ครองราชย์สืบต่อมา (พงศาวดารเหนือกล่าวว่าพระยาพงครองเมืองกาญจนบุรี) พระมเหสีของ พระองค์ได้ประสูติโอรสองค์หนึ่ง ซึ่งโหรทำนายว่ามีบุญญาธิการมาก แต่จะกระทำปีติฆาตคือ ฆ่าพ่อ พระยาพงจึงให้นำพระโอรสไปฆ่าเสีย พระมเหสีจึงลอบนำเอาพระกุมารไปให้ “ยายหอม” เลี้ยงไว้

เมื่อพระกุมารเจริญพระชันษายายหอมก็นำไปมอบให้กับพระยาราชนบุรีเลี้ยงเป็น บุตรบุญธรรม เมืองราชบุรีในขณะนั้นเป็นเมืองขึ้นของพระยาพง จึงจำเป็นต้องส่งดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองไปเป็นเครื่องบรรณาการทุกปี แต่พระโอรสหนุ่มกลับมีดำริว่าไม่จำเป็นต้องจัดส่ง สิ่งของเหล่านั้นไปให้พระยาพงอีก พระยาพงจึงยกทัพมายังเมืองราชบุรีโทษฐานคิดเป็นกบฏ ศึกครั้งนั้นนำไปสู่เหตุการณ์ชนข้างระหว่างพ่อกับลูก แล้วพระโอรสก็ได้กระทำปีติฆาตฆ่าพระยา พงขาดคอช้าง ที่ตรงจุดนั้นเรียกกันว่า “ถนนขาด” จากนั้นพระโอรสก็สามารถเข้ายึดเมืองของ พระยาพงได้สำเร็จ เหล่าขุนนางต่างยกพระราชาสมบัติให้ ทรงมีพระนามว่า “พระยาพาน”

ในคำคืนหนึ่งพระยาพานได้เข้าไปยังตำหนักพระมเหสีของพระยาพง (คือแม่ของตัวเอง) หมายจะกระทำสังวาสด้วย สรรพสัตว์หลายชนิดต่างส่งเสียงเป็นสัญญาณเตือนถึงเหตุร้ายนี้ แต่พระมเหสีก็จำได้ดีว่าพระยาพานคือพระโอรสของพระองค์ที่ไปฝากยายหอมเลี้ยงไว้ เพราะทรง จำรอยแผลบนพระพักตร์ที่เกิดขึ้นจากการนำพานมารองรับเมื่อครั้งประสูติได้ (อันเป็นที่มาของ

²⁶ กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์ พระปฐมเจดีย์, 23.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 4.

ชื่อพระยาพาน) เมื่อพระยาพานทราบความตามนั้นแล้วจึงโกรธยายหอมมากเพราะไม่ยอมบอกความจริง จึงได้สั่งให้ฆ่ายายหอมเสีย (บางที่เขียนเป็น “พระยาพาล” ด้วยเหตุที่ฆ่าพ่อตัวเอง และฆ่ายายหอมที่เลี้ยงดูมา) สถานที่ที่ฆ่ายายหอมนั้นก็เรียกกันว่า “บ้านยายหอม” หรือ “โคกยายหอม”

จากเหตุการณ์คราวนั้นก็สร้างความเศร้าโศกมาให้พระยาพานเป็นอย่างมาก พระองค์จึงคิดที่จะไถ่บาป โดยเรียกประชุมเหล่าขุนนางอำมาตย์และภิกษุสงฆ์ สถานที่ที่ประชุมนั้นก็จึงเรียกว่า “ธรรมศาลา” พระมหาเถระจึงแนะนำให้พระองค์ก่อพระเจดีย์ขนาดใหญ่เพื่อไถ่บาป พระยาพานจึงได้สร้าง “พระเจดีย์สูงใหญ่ช้วนกเขาเหิน สร้างวัดเบื้องสูงท่าประหม ท้าพระวิหาร 4 ทิศ ไร่พระจงกรมองค์ 1 พระสมาธิทั้ง 3 ด้าน ประตูแขวนห้องใหญ่ ปากกว้าง 3 ศอกทั้ง 4 ประตู ท้าพระระเบียงรอบพระวิหาร แล้วบรรจุพระบรมธาตุเขี้ยวแก้วในพระเจดีย์ใหญ่...”²⁸ เจดีย์องค์นี้เชื่อกันว่าเป็น พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม)

ตำนานพระปฐมเจดีย์ได้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะการกล่าวถึงชื่อสถานที่ต่างๆที่ยังคงปรากฏชื่ออยู่ในปัจจุบัน ทั้ง “บ้านยายหอม”, “ธรรมศาลา”, “ถนนขาด” ซึ่งล้วนเป็นสถานที่ที่มีร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีทั้งสิ้น ที่บ้านยายหอมหรือดอนยายหอมในปัจจุบันมีโบราณสถานเนินพระ ซึ่งเชื่อว่าเป็น “โคกยายหอม” ที่นี้เคยขุดพบธรรมจักร กวางหมอบ และเสารองรับธรรมจักร²⁹ (ภาพที่ 7) ส่วนธรรมศาลาก็คือวัดธรรมศาลาในปัจจุบัน ภายในวัดมีโบราณสถานขนาดใหญ่ซึ่งยังไม่ได้รับการขุดแต่งศึกษา³⁰ (ภาพที่ 8) ขณะที่ถนนขาดนั้นก็คือ “บ้านถนนขาด” ซึ่งมีผู้กล่าวว่าในอดีตยังมีแนวคันดินหลงเหลืออยู่ชัดเจน แนวคันดินหรือถนนขาดนี้ก็เชื่อว่าเป็นถนนที่เชื่อมต่อจากเมืองนครปฐมไปยังบ้านดอนยายหอมทางทิศใต้นั่นเอง

²⁸ เรื่องเดียวกัน, 33.

²⁹ กรมศิลปากร, ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2, 85 - 86.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 80 - 81.

ภาพที่ 7 โบราณสถานเนินพระ ธรรมจักรและเสารองรับ (โบราณวัตถุอยู่ที่วัดดอนยายหอม)

ภาพที่ 8 โบราณสถานวัดธรรมศาลา อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

ถึงแม้ว่าเรื่องราวของพระยากง – พระยาพาน จะสัมพันธ์กับความเชื่อในพุทธศาสนา คือมูลเหตุของการสร้างพระปฐมเจดีย์ แต่น่าสังเกตว่าชื่อของตัวเอกในตำนานนั้นกลับมีความเกี่ยวข้องกับพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ คือ พระกฤษณะ ซึ่งเป็นอวตารปางที่ 8 ของพระวิษณุ เทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย

ตำนานของพระกฤษณะผูกพันอยู่กับการปราบปรามอสูรต่างๆ อสูรตนสำคัญคือ “ท้าวกังสะ” หรือ “พระยาแกงส์” และยังมี “พาดนาสูร” หรือ “พระเจ้ากรุงพาดน” รวมอยู่ด้วย³¹ แม้กระทั่งพระกฤษณะเองบางครั้งก็มีชื่อเรียกว่า “พาดกฤษณะ”³² ชื่อเหล่านี้คงเป็นต้นเค้าของนาม “พระยาแกง” และ “พระยาพาดน” (หรือพาด) ทั้งยังน่าจะเกิดว่า เมืองหลวงที่พระกฤษณะได้เคยครองราชย์นั้นชื่อ “ทวารกา” (Dvaraka - เมืองในรัฐคุชราตทางตะวันตกของประเทศอินเดีย) หรืออีกชื่อหนึ่งคือ “ทวารวดี” ที่แปลว่า “ซึ่งมีประตู” ก็เป็นการพ้องกันกับหลักฐานที่บ่งบอกว่า มีบ้านเมืองโบราณในแถบภาคกลางของประเทศไทยในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 ชื่อว่า “ทวารวดี”³³

ข้อสังเกตข้างต้นนี้ไม่ได้มุ่งหมายที่จะตีความว่า บ้านเมืองทวารวดีนับถือศาสนาพราหมณ์เป็นหลัก เพราะชื่อ “ทวารวดี” ยังปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนาหลายเล่ม³⁴ หลักฐานทางโบราณคดีหลายประเภท ทั้งจารึก โบราณสถาน และประติมากรรมรูปเคารพต่างๆ ที่คาดว่า เป็นของบ้านเมืองทวารวดีนี้ ส่วนใหญ่ก็สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา แต่เราก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ในช่วงสมัยทวารวดีย่อมมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ปะปนอยู่ด้วย โดยเฉพาะกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับษัตริย์ผู้ครองเมือง ดังจะเห็นได้จากเค้าร่างที่หลงเหลืออยู่ในตำนานพระยาแกง - พระยาพาดน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

³¹ W.J. Wilkins, *Hindu Mythology (Vedic and Puranic)* (Delhi : Delhi Book Store, 1972), 166 – 184.

³² Edward Moor, *The Hindu Pantheon* (Los Angeles : The Philosophical Research Society INC., 1976), 198.

³³ Samuel Beal, *Siyuki : Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D.629)* (Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1969), 200 ; D.C.Sircar, *Studies in the Geography of Ancient and Medieval India*, Second edition (India : Motilal Banarsidass, 1971), 324 ; Claude Jacques, “Dvāvaratī un royaume sans histoire,” in *Dvāvaratī aux sources du bouddhisme en Thaïlande*, eds. Pierre Baptiste et Thierry Zéphir (Paris : Musee Guimet, 2009), 27.

³⁴ Peter Skilling, “Dvāvaratī: Recent Revelations and Research,” ใน *เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเรื่องความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี* (สุพรรณบุรี : สำนักงานศิลปากรที่ 2, 2546), 107.

2.3 เมืองนครปฐมโบราณตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา

แม้ว่าการวิจัยนี้จะมีขอบเขตด้านอายุเวลาจำกัดภายในกรอบของช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 แต่ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของช่วงเวลาภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ 18 ก็มีส่วนช่วยในการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในเขตเมืองนครปฐมโบราณด้วย

จารึกสุโขทัยหลักที่ 2 จารึกวัดศรีชุม ซึ่งน่าจะจารขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 ได้กล่าวถึง ประวัติของพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณี แห่งราชวงศ์พ่อขุนผาเมือง ซึ่งได้ออกผนวชแล้วเดินทางจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ มีความตอนหนึ่งในด้านที่ 2 บรรทัดที่ 21 - 23 กล่าวว่า “พระศรีราชจุฬามณีเป็นเจ้าพยายามให้แผ้วแผ้วจึงก่ออิฐขึ้นเจ็ดวาสหายปูน แล้วบริบวรณ์พระธาตุหลวงก่อใหม่ด้วยสูงได้ร้อยสองวา ขอมเรียกพระธมนั้นแล สถิตครึ่งกลางนครพระกฤษณ์”³⁵ (คำในจารึกคือ นครพระกฤษ)

“พระธาตุหลวง” ในจารึกข้างต้นมีผู้สันนิษฐานว่าอาจหมายถึง พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) เพราะก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ 4 ราษฎรในท้องถิ่นที่เรียกกันว่า “พระปถม”³⁶ คำว่า “ธม” ในจารึกเป็นภาษาเขมรแปลว่า “ใหญ่”³⁷ หากพระธมในจารึกคือพระปฐมเจดีย์แล้ว “นครพระกฤษณ์” ก็คงหมายถึงเมืองนครไชยศรี³⁸ ซึ่งมีตำนานผูกพันอยู่กับเรื่องของพระกฤษณะดังกล่าวแล้วข้างต้น³⁹

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

³⁵ กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม) (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, 2527. จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทย เมื่อ พ.ศ. 2527), 29.

³⁶ กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, 82.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 106.

³⁸ กรมศิลปากร, กองหอสมุดแห่งชาติ, ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม), 62 และ 64.

³⁹ ข้อความในจารึกวัดศรีชุม ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 24 - 35 ยังกล่าวถึงการรวบรวมพระพุทธรูปศิลาของโบราณที่พบในบริเวณใกล้เคียงกับพระธาตุหลวง มาประดิษฐานไว้ยังพระวิหารที่ก่อสร้างบูรณะพระธาตุหลวงนั้น จารึกระบุว่า “लगแห่งได้ค้อได้ตั้น ลางแห่งได้มได้แขนได้อก ลางแห่งได้หั่วตกไกลแลสี่คนหาม เอามาจึงได้ ลางแห่งได้แข่งได้ซา ลางแห่งได้มือได้ตั้น ย่อมพระหินใหญ่ชักมาด้วยล้อด้วยเกวียนเข็นเข้าในมหาพิหาร เอามาต่อติดประกิดด้วยปูน” ความตอนนี้นับชี้ว่าพระพุทธรูปศิลาเหล่านี้ใช้เทคนิคการเข้าเดือยต่อกันเป็นองค์พระ ซึ่งเป็นเทคนิคของศิลปะทวารวดี พระพุทธรูปประทับยืนขนาดใหญ่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ รวมทั้งพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทขนาดใหญ่จากวัดพระเมรุ ก็ใช้เทคนิคดังกล่าว และน่าสังเกตว่าได้พบพระพุทธรูปประทับยืนศิลปะทวารวดีขนาดใหญ่มากที่วัดพระมหาธาตุ เมืองเก่าสุโขทัย (ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) ซึ่งมีเทคนิคการเข้าเดือยและมีพุทธลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปประทับยืนขนาดใหญ่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ในสมัยอยุธยา พระราชพงศาวดารหลายฉบับกล่าวไปในทางเดียวกันถึงเหตุการณ์ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิที่มีความเกี่ยวข้องกับเมืองนครไชยศรี เอกสารระบุว่าภายหลังจากเสร็จศึกกับพม่าในปี พ.ศ. 2086 ซึ่งศึกครั้งนั้นทำให้สูญเสียสมเด็จพระสุริโยทัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีรับสั่งว่า ในการทำสงครามมีไพร่พลหนีหายเข้าป่าไปเป็นจำนวนมากจึงโปรดฯให้ตั้งหัวเมืองต่างๆขึ้นเพื่อรวบรวมไพร่พลสำหรับเป็นกำลังของบ้านเมือง โดยให้ตั้งบ้านท่าจีนเป็นเมืองสาครบุรี บ้านตลาดขวัญตั้งเป็นเมืองนนทบุรี ส่วนแขวงเมืองราชบุรีและแขวงเมืองสุพรรณบุรีให้แบ่งมาตั้งเป็น “เมืองนครไชยศรี” (มีที่เขียนว่า “นครชัยศรี” ด้วย)⁴⁰ แต่เมืองนครไชยศรีในสมัยอยุธยานั้นไม่ได้ตั้งอยู่ที่พระประโทนเจดีย์ดังเช่นในสมัยก่อนหน้าเพราะเชื่อว่าย้ายมาอยู่ที่บ้านท่านาในเขตอำเภอนครชัยศรีในปัจจุบัน⁴¹

ระยะเวลาหลังจากนั้นไม่ทราบว่าจะเกิดอะไรขึ้นที่เมืองนครไชยศรีเดิมบ้าง มีเพียงหลักฐานในสมุดภาพไตรภูมิกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 และ 8 ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น⁴² ซึ่งอย่างน้อยก็แสดงว่าเมืองนครไชยศรีและเจดีย์สำคัญของเมืองยังเป็นที่รู้จักกันอยู่ในสมัยอยุธยา⁴³ และก็น่าจะเป็นในช่วงสมัยนี้เองที่มีการก่อสร้างเจดีย์ทรงปราสาทที่บอญบนพระเจดีย์องค์เดิม แต่ก็ไม่อาจ

⁴⁰ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (เจาด) (พระนคร : คลังวิทยา, 2507), 60 - 61 ; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน, พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร : คลังวิทยา, 2514), 60 - 61; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเลย์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โฆสิต, 2549), 56 ; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534), 81.

⁴¹ ดูใน สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ภายหลังพระหัตถ์สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพถึงศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ร.ส.พ., 2529), ไม่ปรากฏเลขหน้า (จดหมายลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2480)

⁴² ดร.รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล เสนอว่า สมุดภาพไตรภูมิกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 น่าจะเขียนขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 22 – กลางพุทธศตวรรษที่ 23 และได้กำหนดอายุสมุดภาพไตรภูมิ เลขที่ 8 อย่างกว้างๆไว้ว่า ควรจะมีอายุไม่เกินกลางพุทธศตวรรษที่ 23 ดูใน รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาของสมุดภาพไตรภูมิ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 101 – 106 และ 111 – 113.

⁴³ ที่ตำบลลำเภาลุ่ม ทางทิศใต้ของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา มีวัดโบราณ 2 วัด ชื่อ วัดพระยาางและวัดพระยาพาน ทั้งยังมีการค้นพบชิ้นส่วนพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทขนาดใหญ่ ซึ่งเคยประดิษฐานอยู่ที่วัดพระเมรุเมืองนครปฐมโบราณด้วย ดังนั้นอาจมีการเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปดังกล่าวไปยังกรุงศรีอยุธยาในคราวใดคราวหนึ่ง ดูรายละเอียดได้ใน ธนิต อยุธยา, พระพุทธรูปศิลาขาวสมัยทวารวดี (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2510).

ระบุเจาะจงลงไปได้ว่าเป็นสมัยอยุธยาช่วงใด เพราะพระปฐมเจดีย์ถูกก่อครอบไปแล้วในสมัยรัชกาลที่ 4 ส่วนพระประทีปเจดีย์ (ในส่วนของพระปรางค์) ก็ผ่านการบูรณะจนแทบไม่เหลือรูปแบบศิลปกรรมดั้งเดิมให้วิเคราะห์ได้อีก

เมืองนครไชยศรีเดิมยังมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของสยามประเทศ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะทรงมีพระราชศรัทธาโปรดฯ ให้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) งานคราวนั้นยังคงทำต่อเนื่องมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงโปรดฯ ให้ตั้งมณฑลนครไชยศรีขึ้นใหม่ที่พระปฐมเจดีย์ เมื่อ พ.ศ. 2434⁴⁴ และใน พ.ศ. 2444 ก็ทรงโปรดฯ ให้ย้ายเมืองนครไชยศรีจากบริเวณบ้านท่านาไปยังตำบลพระปฐมเจดีย์⁴⁵ จนกระทั่ง พ.ศ. 2456 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ก็ทรงโปรดฯ ให้เปลี่ยนชื่อจากเมืองนครไชยศรีเป็น “เมืองนครปฐม”⁴⁶ ทั้งยังได้ทรงบูรณะองค์พระปฐมเจดีย์สืบมา และทรงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังสนามจันทร์ไว้เป็นที่ประทับอีกด้วย⁴⁷

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁴⁴ กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์กรมศิลปากรตรวจซ่อมชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, 105.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁷ ดู กัญญรัตน์ เวชชศาสตร์, พระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส พี เอส ฟรินติ้ง แอนด์ บิลด์ดิ้ง จำกัด, 2543. สมาคมชาวนครปฐม จัดพิมพ์เผยแพร่ในงานสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ารำลึก ณ พระราชวังสนามจันทร์ วันที่ 25 – 27 พฤศจิกายน 2543).

บทที่ 3

ประวัติการศึกษาโบราณคดีเมืองนครปฐมโบราณ

การศึกษาเกี่ยวกับอดีตของเมืองนครปฐมโบราณเริ่มต้นขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันกับการบุกเบิกงานโบราณคดีในสยามประเทศ ความสนพระทัยด้านประวัติศาสตร์ของพระวชิรญาณเถระ (คือ “เจ้าฟ้ามงกุฎ” ซึ่งต่อมาเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4) ซึ่งเสด็จอุทิศมายังพระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) ได้นำไปสู่การศึกษาประวัติอันเก่าแก่ขององค์พระปฐมเจดีย์และเมืองโบราณแห่งนี้

จากการประมวลประวัติการค้นคว้าเรื่องเมืองนครปฐมโบราณตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพบว่า มีนักวิชาการหลายสาขาให้ความสนใจ ทั้งสายวิชาประวัติศาสตร์ จารึกวิทยา โบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลปะ ภูมิศาสตร์และธรณีวิทยา เมื่อพิจารณาจากประเด็นหลักที่ศึกษาและเทคนิควิธีการ จึงสามารถแบ่งช่วงระยะเวลาในการศึกษาออกได้เป็น 4 ช่วง ดังต่อไปนี้

1. ช่วงบุกเบิกงานด้านประวัติศาสตร์ - โบราณคดี (พ.ศ. 2396 - พ.ศ. 2481)
2. ช่วงตื่นตัวกับการศึกษาตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ (พ.ศ. 2482 - พ.ศ. 2523)
3. การขุดค้นทางโบราณคดีครั้งแรกและช่วงแห่งความซบเซา (พ.ศ. 2524 - พ.ศ. 2547)
4. ช่วงฟื้นฟูงานโบราณคดีเมืองนครปฐม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา)

1. ช่วงบุกเบิกงานด้านประวัติศาสตร์ - โบราณคดี (พ.ศ. 2396 - พ.ศ. 2481)

1.1 จุดเริ่มต้นของการศึกษาเรื่องเมืองนครปฐมโบราณ

ในปี พ.ศ. 2374 พระวชิรญาณเถระ ได้เสด็จอุทิศไปยังพระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) ซึ่งมีขนาดใหญ่ ทรงมีพระดำริว่าสมควรที่จะต้องทำการบูรณปฏิสังขรณ์ จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แต่ทรงมีพระราชดำรัสว่า “เป็นของอยู่ในป่ารก จะทำขึ้นก็เห็นไม่เป็นประโยชน์อันใดนัก”¹ พระวชิรญาณเถระจึงต้องระงับพระดำริไว้ก่อน

¹ กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : ญูนิตี้ โพรเกรส จำกัด, 2528). โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมสิริชัย (ชิต ชิตวิบูลเถร) เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ อําเภอเมือง จังหวัดนครปฐม วันที่ 23 มีนาคม 2528), 85.

จนกระทั่งได้เสด็จขึ้นครองราชย์ จึงทรงเริ่มทำการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ตามที่เคยตั้งพระทัยไว้

การบูรณะพระปฐมเจดีย์เริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2396² แม่กองท่านหนึ่งคือ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) นอกจากจะควบคุมการก่อสร้างแล้ว ท่านยังรวบรวมเอกสารตำนานเก่าๆของเมืองนี้มาพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์บันทึกไว้ว่า แต่เดิมเจดีย์องค์นี้ไม่ได้เรียกว่า “พระปฐมเจดีย์” แต่ราษฎรในพื้นที่เรียกกันว่า “พระปทม”³ เพราะเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาบรรทม รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริว่าน่าจะไม่ต้องที่เรียกเช่นนั้น เมื่อตรวจสอบไปทั่วราชอาณาจักรสยามก็ไม่พบพระเจดีย์ขนาดใหญ่นี้ พิเคราะห์แล้วทรงเห็นว่าน่าจะเป็นเจดีย์เก่าแก่สร้างมาก่อนพระเจดีย์องค์อื่นๆ จึงทรงกำหนดเรียกว่า “พระปฐมเจดีย์”⁴ (ภาพที่ 9)

พระปฐมเจดีย์องค์เดิม (จำลอง)

จิตรกรรมภาพพระปฐมเจดีย์โบพระวิหารด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ 9 พระปฐมเจดีย์องค์เดิม

(เจดีย์จำลองและภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารที่องค์พระปฐมเจดีย์)

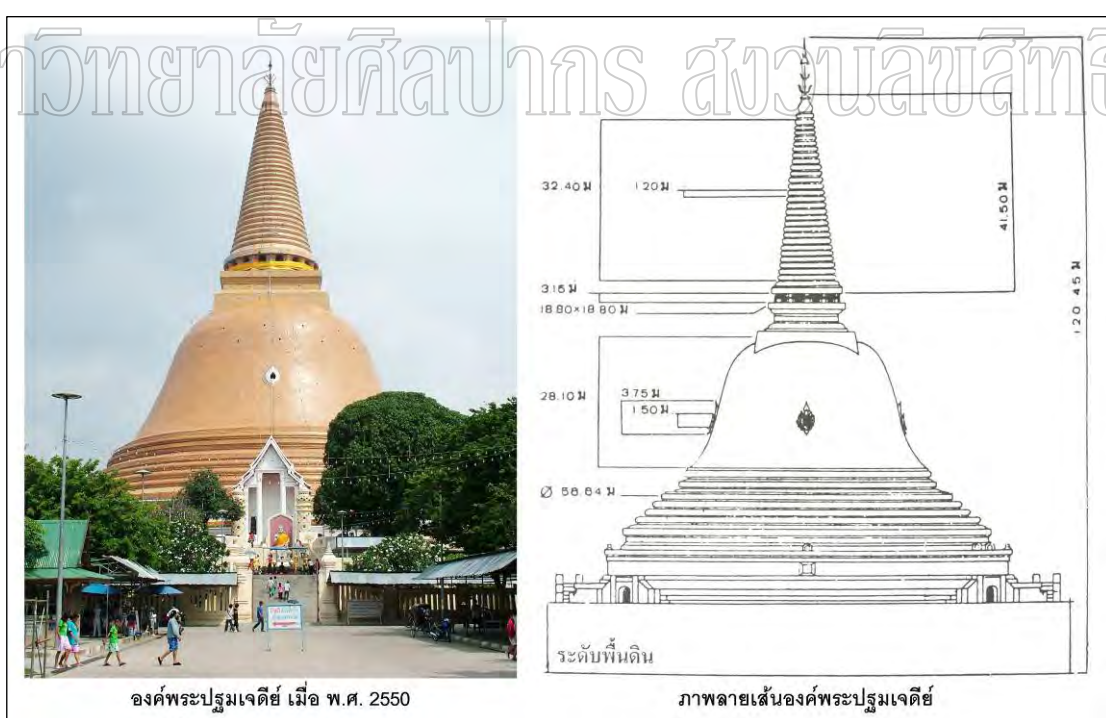
² เรื่องเดียวกัน, 122.

³ เรื่องเดียวกัน, 82.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

ถึงแม้ว่าจะมีการก่อสร้างพระเจดีย์จำลองไว้ที่ลานด้านทิศใต้ของพระปฐมเจดีย์ รวมทั้งมีการเขียนภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นถึงการก่อสร้างพระเจดีย์องค์เดิมเอาไว้ในพระวิหารด้านทิศตะวันออก (ภาพที่ 9) แต่เรื่องขนาดอันใหญ่โตของพระเจดีย์องค์เดิมก็ยังไม่ทราบได้แน่ชัด อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “รูที่มีอยู่ 4 ด้านองค์ระฆังพระปฐมเจดีย์นั้น ทำเป็นทางสำหรับคนเดินเข้าไปได้ถึงพระปฐมเจดีย์องค์เก่าซึ่งอยู่ข้างใน เมื่อสร้างพระปฐมองค์ใหญ่ในรัชกาลที่ 4 โปรดให้ทำรูนั้นตรงระดับพื้นทักษิณพระปรางค์เดิม...”

เมื่อพิจารณาจากแบบแปลนขององค์พระปฐมเจดีย์พบว่า พระเจดีย์มีความสูงตั้งแต่มุมระดับพื้นดินถึงยอดพระมหามงกุฎตอนบนสุด 120.45 เมตร รูทั้ง 4 ทิศที่องค์ระฆังสูงจากพื้นดินราว 46 เมตร ดังนั้นพระเจดีย์องค์เดิมที่มีลักษณะเป็นทรงโอคว่ำ อาจมีความสูงเมื่อครั้งมีการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 4 ประมาณ 46 เมตร ส่วนพระเจดีย์ทรงปรางค์ซึ่งน่าจะก่อเพิ่มเติมขึ้นในสมัยอยุธยาไม่น่าทราบความสูงที่แท้จริง (ภาพที่ 10)

ภาพที่ 10 องค์พระปฐมเจดีย์และภาพลายเส้นแสดงสัดส่วนต่างๆ

ที่มา : สำนักงานจัดประโยชน์และรักษาองค์พระปฐมเจดีย์, เรื่องพระปฐมเจดีย์ (กาญจนาบุรี : ธรรมเมธี, 2547), 36.

ข้อความตอนหนึ่งในบันทึกของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่า “...ได้ชั้นสูตรชุดลงไปดู ลีกลองสองกลองสามกลองบ้าง พบอิฐยาวสองก้อนหนึ่งหน้าใหญ่สี่บสองนิ้วหน้าน้อยหกนิ้วก็เป็นพื้นอยู่ พิเคราะห์ดูเห็นว่าจะป็นองค์พระเจดีย์เดิมจะหักพังลงมา...”⁵ ข้อความนี้เป็นหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงการขุดค้นครั้งแรกเพื่อตรวจสอบของโบราณในประเทศไทย ก่อนจะมีการวางรากฐานการศึกษาขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบในเวลาต่อมา⁶

การบูรณปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ดำเนินไปพร้อมๆกับการก่อสร้าง “พระราชวังปฐมนคร” ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกขององค์พระปฐมเจดีย์ รัชกาลที่ 4 มีพระราชดำริจะให้ป็นพระราชวังที่ประทับคู่กับวัด⁷ ความในตอนนี้ได้กล่าวต่อไปอีกว่า บริเวณเมืองเก่าขณะนั้นยังมีพระเจดีย์อยู่เป็นจำนวนมาก “ติดเนื่องกันไป ไม่ขาดระยะยิ่งกว่ากรุงเก่า”⁸ (กรุงเก่าในที่นี้หมายถึงพระนครศรีอยุธยา) บันทึกยังระบุอีกว่า มีฐานปราสาทพระราชวัง โบสถ์พราหมณ์ สระน้ำ และกำแพงวัง อยู่ทางด้านตะวันตกขององค์พระปฐมเจดีย์⁹ และในครั้งนั้นยังมีการขุด “คลองเจดีย์บูชา” เพื่อใช้เป็นเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคมายังพระปฐมเจดีย์¹⁰ ควรกล่าวไว้ด้วยว่า คลองเจดีย์บูชาในช่วงที่ผ่านเขตเมืองนครปฐมโบราณก็ไหลเข้ามารวมกับคูเมืองเดิมด้านทิศเหนือด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁵ เรื่องเดียวกัน, 82 - 83.

⁶ ปฐมฤกษ์ เกตุทัต, “พัฒนาการโบราณคดีในประเทศไทย,” เมืองโบราณ 21,1 - 4 (มกราคม - ธันวาคม 2538) : 27.

⁷ กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, 99.

⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁹ เรื่องเดียวกัน. ปัจจุบันคือบริเวณพระราชวังสนามจันทร์ และคู วิไลรัตน์ ยंत्रรอด, “สระน้ำจันทร์: นิทานความศักดิ์สิทธิ์คู่วังโบราณจังหวัดนครปฐม,” เมืองโบราณ 26,1 (มกราคม - มีนาคม 2543) : 52 - 58.

¹⁰ กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, 99.

ไม่เพียงแต่ทรงสนพระราชหฤทัยในการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์เท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระราชนิพนธ์ถึงศิลาจารึกคาถา เย ธมฺมา ชุตพบ บริเวณพระปฐมเจดีย์¹¹ พระองค์ทรงกล่าวอีกว่า ในบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ยังเคยพบจารึกคาถา เย ธมฺมา บนแผ่นอิฐ และบนพระพิมพ์ด้วย¹²

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบรมวงศานุวงศ์อีกท่านหนึ่งที่ทำให้ความสนพระทัยในเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดีคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยวราภรณ์ ซึ่งได้มีพระนิพนธ์เรื่อง “พระปฐมเจดีย์” ทรงกล่าวว่าเคยมีโบราณสถานอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนี้ “แผ่นดินในเมืองนั้นก็หนาสูงขึ้นมาก วัดวิหารเจดีย์สถานหักพังจมลงอยู่ใต้ดินมีมากหลายแห่งหลายตำบล เขาเล่าว่าสองศอกบ้าง สามศอกบ้าง สามศอกเศษบ้างต่างๆกัน...”¹³ ทั้งยังทรงกล่าวถึงพระพิมพ์ดินเผาและธรรมจักรศิลาอีกด้วย¹⁴

จะสังเกตได้ว่า งานบุกเบิกในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ทำเพียงการกำหนดอายุสมัยของสิ่งก่อสร้างอย่างคร่าวๆ คือกล่าวว่ามีอายุเก่าแก่เท่าไร โดยไม่มีการกำหนดอายุเวลาเป็นพุทธศตวรรษหรือศักราชใดๆ แต่ก็ต้องยอมรับว่าการรวบรวมและตรวจสอบเอกสารโบราณ การวิเคราะห์รูปแบบและเทคนิคการก่อสร้างศิลปกรรมโบราณ ตลอดจนเทคนิคการสำรวจและการขุดค้นแบบวิชาโบราณคดีในสมัยหลังได้เริ่มขึ้นแล้วในสยามประเทศที่องค์พระปฐมเจดีย์

1.2 การรวบรวมโบราณวัตถุในมณฑลนครไชยศรี

การบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ยังดำเนินการต่อเนื่องมาในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาเฉกเช่นพระราชบิดา การบูรณะยังได้ทำควบคู่ไปกับการสร้างชุมชนใหม่รอบๆพระเจดีย์ ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯให้ตั้งขึ้นเป็น “มณฑลนครไชยศรี”

¹¹ เข้าใจว่าศิลาจารึกแผ่นนี้ในปัจจุบันติดอยู่ที่ผนังของอาคารเก๋งจีน (ใช้เป็นสำนักงานมูลนิธิห้องสมุดโรงเรียนสหศึกษาบาลี) ด้านหน้าพระอุโบสถขององค์พระปฐมเจดีย์

¹² กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, 66 - 69.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 70.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 73 - 74.

สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้เสด็จมาตรวจราชการที่มณฑลนครไชยศรีในปี พ.ศ. 2441 ในครั้งนั้นมีรับสั่งถึงโบราณวัตถุพบที่เมืองนครไชยศรีว่า

มาพระปฐมคราวนี้ ได้เอาเป็นธุระสืบค้นของโบราณ ได้พระพิมพ์หลายรูป พิเคราะห์ดูรูปพระพิมพ์เป็นทำนองอินดูคล้ายกับที่ได้ในแหลมมลายู แลได้ไปพิจารณาดูศิลาจำหลักที่ตั้งไว้ในลานพระปฐม ท่วงที่มีมือคล้ายกับที่มีในเกาะชวา ดูพอเป็นพยานในความสันนิษฐานได้อย่างหนึ่งว่า พระปฐมเจดีย์นี้ ชาวมัชฌิมประเทศคงจะเป็นผู้สร้างหรือเป็นครูให้สร้าง แต่เทวรูปที่ขุดได้เป็นเทวรูปอย่างเดียวกับเขมร เหมือนกับที่มีในเมืองสวรรค เมืองสิงห์ แลเมืองนครราชสีมา ตลอดจนเมืองเขมร¹⁵

ข้อความข้างต้นเป็นหลักฐานชิ้นแรกๆ ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบโบราณวัตถุพบที่เมืองนครไชยศรีกับโบราณวัตถุจากแหล่งโบราณคดีอื่นๆ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังมีรับสั่งถึงหลักฐานประเภทเหรียญเงินพบในเมืองโบราณอีกด้วย ความว่า

ได้พบของสำคัญในคราวนี้อย่างหนึ่ง คือ เงินเหรียญโบราณ พวกจีนขุดได้ทางคลองพระปไทน์ จีนพวกผู้ใหญ่นำมาให้ดูตราเป็นทำนองปราสาทมีรูปปลาอยู่ได้ในด้านหนึ่ง เป็นอนุภาโลมกับลายรูปอะไรไม่รู้อีกด้านหนึ่ง ไม่เคยเห็นเงินอย่างนี้มาแต่ก่อน¹⁶

ในปี พ.ศ. 2443 หนึ่งปีก่อนหน้าการย้ายเมืองนครไชยศรีได้มีโครงการก่อสร้างทางรถไฟสายใต้ ซึ่งผ่านท้องที่เมืองนครไชยศรีที่จะตั้งขึ้นใหม่ แน่นนอนว่าทางรถไฟสายนี้จะตัดผ่านเมืองนครไชยศรีที่มีมาแต่สมัยโบราณด้วย สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะนายกรัฐมนตรี มีรับสั่งถึงเรื่องนี้ในปี พ.ศ. 2473 ว่า

มีเรื่องที่ข้าพเจ้ายังไม่หายเสียดายอยู่เรื่องหนึ่ง คือเมื่อเริ่มสร้างรถไฟสายใต้ใน พ.ศ. 2443 เวลานั้นท้องที่รอบพระปฐมเจดีย์ยังเป็นป่าเปลี่ยวอยู่โดยมาก ในป่าเหล่านั้นมีซากพระเจดีย์โบราณขนาดใหญ่ๆ ซึ่งสร้างทันสมัยพระปฐมเจดีย์อยู่หลายองค์ พวกรับเหมาทำทางรถไฟไปรื้อเอาอิฐพระเจดีย์เก่ามาถมเป็นอัฒจันทร์

¹⁵ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เอกสารตรวจราชการเมืองนครไชยศรี, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมลำดวน ดิศกุล ณ อยุธยา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 22 กรกฎาคม 2511), 25.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 26.

กลางวางรถไฟ ได้อัฐพอดมตั้งแต่สถานีบางกอกน้อยไปตลอดระยะทางกว่า 50 กิโลเมตร ขอให้คิดดูก็จะเห็นว่าเรือพระเจดีย์ที่เป็นของควรสงวนเสียสักก็องค์¹⁷ เหตุการณ์ครั้งนั้นคงนำไปสู่การรวบรวมโบราณวัตถุที่พบในบริเวณเมืองนครไชยศรี กันอย่างจริงจัง ดังความที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวต่อไปว่า

เมื่อย้ายที่ว่าการมณฑลจากกริมแม่น้ำขึ้นไปที่ตั้ง ณ ตำบลพระปฐมเจดีย์ ซึ่งเรือกันเสียหายหมดแล้ว ก็ได้แต่เก็บศิลาเครื่องประดับพระเจดีย์เก่าเหล่านั้น มารวบรวมรักษาไว้ ยังปรากฏอยู่รอบพระระเบียงพระปฐมเจดีย์บัดนี้ ถ้ามี ราชบัณฑิตยสภาอยู่ในเวลานั้น ก็จะเป็นเช่นนั้นไม่¹⁸

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพรับสั่งให้เจ้าพระยาศรีวิไชยชนินทร์ ซึ่งดำรง ตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครไชยศรี เป็นผู้รวบรวมโบราณวัตถุ เจ้าพระยาศรีวิไชยชนินทร์ จึงได้มอบให้หลวงพุทธเกษตราษฎ์ (จร จรณ) ซึ่งเป็นผู้มีนิสัยชอบเสาะแสวงหาโบราณวัตถุ กับหลวงไชยราษฎร์รักษา (โพธิ์ เคหะนันท์) (ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระพุทธเกษตราษฎ์) เป็นผู้ช่วย รวบรวมโบราณวัตถุนำมาเก็บรักษาให้เป็นระเบียบที่ระเบียงครอบองค์พระปฐมเจดีย์ ก่อนจะนำ โบราณวัตถุส่วนใหญ่มาไว้ในอาคารซึ่งจัดสร้างเป็น “พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน” หรือ พิพิธภัณฑสถานขององค์พระปฐมเจดีย์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2454¹⁹ ทั้งนี้โบราณวัตถุที่รวบรวมมาไว้ที่ องค์พระปฐมเจดีย์จะได้รับความสนใจจากนักวิชาต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 5 - 6

1.3 การสำรวจของนักวิชาการชาวฝรั่งเศส

ช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องมาในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ลัทธิล่าอาณานิคม (colonialism) ได้เข้ามามีบทบาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศมหาอำนาจในขณะนั้น ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสต่างเข้ามาเพื่อหวังจะครอบครองดินแดนแถบนี้ แนวทางหนึ่งในการป้องกัน อิทธิพลของชาติตะวันตกก็คือ ความสนพระทัยขององค์พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์

¹⁷ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมปาฐกถา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2519). พระเจ้าวรวงศ์ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าอาชวดีศ ดิศกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2519), 315 - 316.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 316.

¹⁹ อุษา จัวนเพียรภาค, เรียบเรียง, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ (นนทบุรี : สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2548), 11.

ต่องานค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์ เพื่อสร้างความภาคภูมิใจต่อประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ของสยามประเทศ²⁰

ข้อดีประการหนึ่งของลัทธิล่าอาณานิคมที่มีต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็คือ การสำรวจทางโบราณคดี โดยเฉพาะงานของนักวิชาการชาวฝรั่งเศส ที่ควรกล่าวถึงเป็นคนแรก คือ ลูเซียน ฟูร์เนอโร (Lucien Fournereau) ซึ่งได้เข้ามาสำรวจประเทศสยาม 2 ครั้งในช่วงปี พ.ศ. 2434 - 2435 และตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานในปี พ.ศ. 2438²¹

ฟูร์เนอโรได้เข้ามาสำรวจที่องค์พระปฐมเจดีย์ โดยกล่าวถึงงานบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ น่าสังเกตว่าเขาได้สอดแทรกเรื่องราวในตำนานพระยาทรง - พระยาพานด้วย²² แต่ก็เข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับองค์พระปฐมเจดีย์ว่าแรกเริ่มคงสร้างเพื่อบูชาองค์ศิวลึงค์ในศาสนาพราหมณ์²³ ความเข้าใจนี้คงเป็นผลมาจากการได้พบเห็นโบราณวัตถุต่างๆซึ่งเก็บรักษาไว้ที่องค์พระปฐมเจดีย์ โดยกล่าวว่า “มีพระวิหารซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปและเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ที่ชำรุดแตกหักจำนวนมาก”²⁴

ฟูร์เนอโรได้ให้รายละเอียดพร้อมทั้งตีพิมพ์ภาพถ่ายของโบราณวัตถุที่องค์พระปฐมเจดีย์ไว้ด้วย ได้แก่ ศิลาธรรมจักร 2 ชิ้น และแท่นรองรับธรรมจักรที่มีภาพสลักอีก 2 ชิ้น²⁵ นอกจากนี้ก็มีภาพศิวลึงค์ตั้งอยู่บนฐานโยนที่มีขนาดใหญ่มาก²⁶ (ภาพที่ 11) ปัจจุบันฐานโยนนี้ตั้งอยู่บนลานด้านทิศตะวันออกขององค์พระปฐมเจดีย์ แต่องค์ศิวลึงค์ที่เคยประกอบอยู่นั้นหายไปนานแล้ว ทั้งนี้ฐานโยนที่มีขนาดใหญ่ใกล้เคียงกันมีถึง 3 ฐาน ไม่ใช่แค่ฐานเดียว (ภาพที่ 12)

²⁰ ดู ปฐมฤกษ์ เกตุทัต, “พัฒนาการโบราณคดีในประเทศไทย,” เมืองโบราณ : 31 – 33.

²¹ Lucien Fournereau, *Le Siam ancien, archéologie, épigraphie, géographie* (Paris : Ernest Laroux, 1895), 117 – 136.

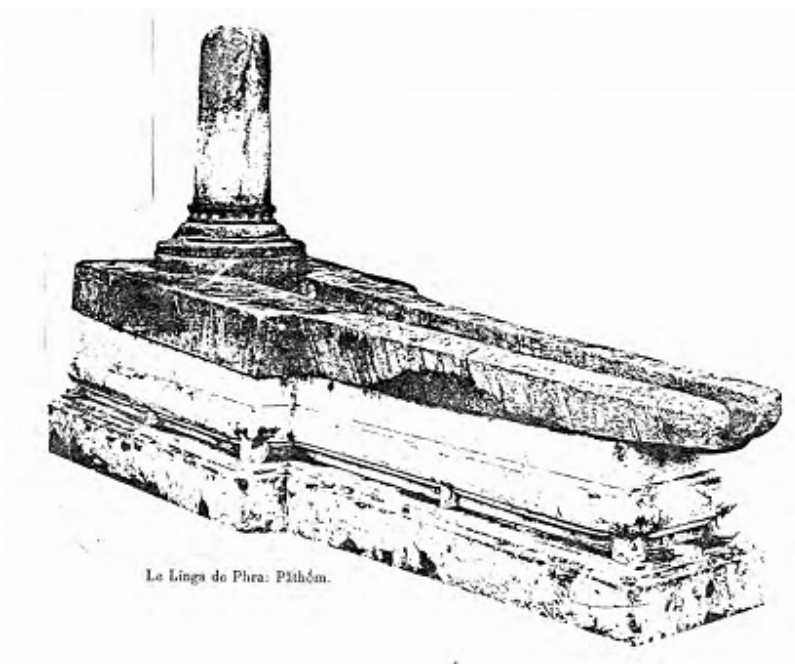
²² Ibid., 118.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., 120.

²⁵ Ibid., 120 - 121. แท่นพระธรรมจักรชิ้นหนึ่งมีประวัติว่าได้มาจากวัดไทร อำเภอนครชัยศรี ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ เลขทะเบียน 635/2519 ดูใน อุษา งามเพียรภาค, เรียบเรียง, *โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์*, หน้า 132-134. ส่วนอีกแท่นหนึ่งปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ดูรายละเอียดและการศึกษาตีความภาพสลักได้ใน Robert L. Brown, “Indra’s Heaven: A Dharmacakrastambha Socle in the Bangkok National Museum,” *Art Orientals* 14 (1984) : 115 - 130 .

²⁶ Fournereau, *Le Siam ancien, archéologie, épigraphie, géographie*, 123.

ภาพที่ 11 ภาพถ่ายเก่าศิวดิ่งค์และฐานโยนิ ที่ลานขององค์พระปฐมเจดีย์

ที่มา : Lucien Fournereau, *Le Siam ancien, archéologie, épigraphie, géographie* (Paris : Ernest Laroux, 1895), 123.

ภาพที่ 12 ฐานโยนิหรือรางโสมสูตรจำนวน 3 ฐาน ที่ลานด้านตะวันออกขององค์พระปฐมเจดีย์

ฟูร์เนอโรยังได้ตีพิมพ์ภาพ คำอ่าน และคำแปลจารึกคาถา เย ธมฺมา บนแผ่นอิฐ 2 แผ่น พบที่เมืองนครไชยศรีและพระปฐมเจดีย์²⁷ และก่อนที่จะเดินทางต่อไปยังเมืองสุพรรณบุรีก็ได้พบกับเนินดินตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือขององค์พระปฐมเจดีย์ ที่เนินดินแห่งนี้เขาได้พบว่ามีประติมากรรมปูนปั้นอยู่เป็นจำนวนมาก สันนิษฐานว่าเนินดินดังกล่าวคือวัดพระงาม²⁸ ปัจจุบันโบราณสถานแห่งนี้ยังไม่ได้รับการขุดแต่งบูรณะ (ภาพที่ 13) แม้ว่าจะได้พบประติมากรรมศิลปะทวารวดีหลายชิ้นที่นี้ก็ตาม²⁹

ภาพที่ 13 โบราณสถานวัดพระงาม และโบราณวัตถุที่พบ

ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพระปฐมเจดีย์

²⁷ Ibid., 125 – 130.

²⁸ Ibid., 131.

²⁹ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), 7 ; อุษา จักรนเพียรภาค, เรียบเรียง, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, 46, 66 - 69, 116 และ 172 - 174.

องค์พระปฐมเจดีย์และโบราณวัตถุจำนวนมากที่เก็บรักษาไว้ในขณะนั้นได้เป็นที่รู้จักกันมากขึ้นไปอีกจากผลการสำรวจทางโบราณคดีของพันตรี ฌูเน็ต เดอ ลาจองกีแยร์ (Lunet de Lajonquière) เมื่อปี พ.ศ. 2455³⁰ นอกจากนี้ให้รายละเอียดเรื่องโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมขององค์พระปฐมเจดีย์แล้ว พันตรีลาจองกีแยร์ยังได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุอีกเป็นจำนวนมากซึ่งท่านกล่าวว่าเดิมของเหล่านั้นวางไว้ที่ลานรอบองค์พระปฐมเจดีย์ แต่ตอนที่ได้ไปสำรวจนั้นมีการนำโบราณวัตถุมาจัดวางไว้บนแท่นรอบระเบียงคดแล้ว³¹

ภาพโบราณวัตถุที่พันตรีลาจองกีแยร์นำมาตีพิมพ์ ประกอบด้วย³² แท่นฐานรองรับธรรมจักร 2 ชั้นที่มีภาพสลักซึ่งฟูร์เนอโรเคยกล่าวถึงไปแล้ว ชั้นส่วนหินสลักภาพมกรคายสิงห์และลายประจำยามก้ามปู ซึ่งน่าจะเป็นพุทธบัลลังก์³³ ภาพสลักพระพุทธรูปประทับเหนือพนังสบดีธรรมจักรจำนวนหนึ่งซึ่งวงหนึ่งมีภาพคช-ลักษณะมีสลักอยู่เบื้องล่าง³⁴ กวางหมอบที่มีกว่า 10 ชั้นรวมทั้งหินบดและยอดสถูปดินเผาที่มีจารึก³⁵ (ภาพที่ 14)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

³⁰ ดู ฌูเน็ต เดอ ลาจองกีแยร์, “งานโบราณคดีในสยาม พระปฐมเจดีย์,” ใน นครปฐมศึกษาในเอกสารฝรั่งเศส: รวมบทความแปล, แปลโดย กรรณิกา จรรย์แสง (กรุงเทพฯ : ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา, 2552), 57 - 72. สำหรับชื่อภาษาไทยของ “พันตรี ฌูเน็ต เดอ ลาจองกีแยร์” ในเนื้อความที่แตกต่างจากเอกสารอ้างอิงนั้น เนื่องจากผู้วิจัยยึดตามที ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัททิศ ดิศกุล ทรงใช้

³¹ เรื่องเดียวกัน, 64.

³² เรื่องเดียวกัน, 64 - 71.

³³ ปัจจุบันโบราณวัตถุชิ้นนี้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ เลขทะเบียน 626/2519 มีประวัติว่า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ขุดพบที่วัดพระเมรุ และนำไปเทียบกับพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทที่วิหารน้อย วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปรากฏว่าเข้ากันได้สนิท พระพุทธรูปองค์นี้จึงน่าจะถูกเคลื่อนย้ายไปจากเมืองนครปฐมโบราณ ดูใน อุษา จันนพิเยรภาค, เรียบเรียง, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, 185.

³⁴ ปัจจุบันโบราณวัตถุชิ้นนี้จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ เลขทะเบียน 624/2519 พบที่วัดพระงาม ดูใน เรื่องเดียวกัน, 116 - 117.

³⁵ พันตรีลาจองกีแยร์เข้าใจว่าเป็นคนโทดินเผา โบราณวัตถุชิ้นนี้ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ เลขทะเบียน 305/2519 พบที่วัดพระงาม ข้อความในจารึกคือ คาถาเย ธมฺมา อักขรบัลลวะ ภาษาบาลี ดูใน เรื่องเดียวกัน, 198.

ภาพที่ 14 โบราณวัตถุที่พนัตรี ลูเน็ต เดอ ลาจองกีแยร์ กล่าวถึงเมื่อ พ.ศ. 2455

ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

น่าสังเกตว่าทั้งพุรีเนอโรและพนัตรีลาจองกีแยร์ไม่ได้จัดจำแนกโบราณวัตถุที่เก็บไว้ที่องค์พระปฐมเจดีย์ในขณะนั้นว่าเป็นศิลปะทวารวดี สำหรับพนัตรีลาจองกีแยร์นั้นคงจัดหลักฐานเหล่านี้ไว้ในกลุ่มศิลปะที่ท่านกำหนดชื่อเรียกมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2452 ว่า “ศิลปะฮินดูไม่ใช่เขมร” ซึ่งเป็นแบบศิลปะเฉพาะตัวแตกต่างจากศิลปะเขมรและศิลปะไทย พบในแถบเมืองนครปฐม ลพบุรี ราชบุรี อโยธยา และปราจีนบุรี³⁶

1.4 การผนวกเมืองนครปฐมเข้ากับ “ทวารวดี”

คำว่า “ทวารวดี” ได้รับการกล่าวถึงเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2427 โดย แซมมวล บีด (Samuel Beal) ผู้แปลบันทึกของหลวงจีนเหียนจ้งหรือซวนจาง (Xuan Zhang) ซึ่งจารึกแสวงบุญไปยังอินเดียระหว่าง พ.ศ. 1172 - 1188 และได้กล่าวถึงอาณาจักรในแถบนี้ที่ชื่อ “โตโลโปตี” (To-lo-po-ti)³⁷ ซึ่งแซมมวล บีด เสนอว่าเป็นการถ่ายทอดเสียงของคำภาษาสันสกฤตคำว่า “ทวารวดี”

³⁶ Lunet de Lajonquière, “Le domaine archéologique du Siam,” *Bulletin de la Commission archéologique de l'Indochine* (Paris, 1902), 120.

³⁷ ผู้เขียนยึดตามฉบับพิมพ์ของ แซมมวล บีด ดูใน Samuel Beal, *Siyuki : Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D.629)* (Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1969), 200. แต่จากการสอบถาม อาจารย์ อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช (ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี) ได้กล่าวว่า ในระบบการถ่ายทอดเสียงภาษาจีนปัจจุบันคำนี้ คือ Duo-luo-bo-di (墮落鉢底) อ่านว่า ตั่วหลัวบัวตี้

ถึงแม้จะยังไม่มีหลักฐานที่สนับสนุนว่าเคยมีบ้านเมืองชื่อ “ทวารวดี” ตั้งอยู่ในดินแดนสยามประเทศ แต่ใน พ.ศ. 2468 ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาทำงานที่ราชบัณฑิตยสภา ตั้งแต่ พ.ศ. 2460 ภายใต้การกำกับดูแลของสมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ก็ได้เรียบเรียงหนังสือชื่อ “เอกสารเกี่ยวกับความเป็นมาของลวาทะปาหึง” โดยท่านเสนอเป็นครั้งแรกว่า เมืองละโว้หรือลพบุรีอาจเป็นเมืองหลวงของทวารวดีและโบราณสถานที่พระปฐมเจดีย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมทวารวดี³⁸

ในปีถัดมาศาสตราจารย์เซเดส์ได้แต่งหนังสือเรื่อง “ตำนานพระพิมพ์” โดยผนวกเอาพระพิมพ์พบที่พระปฐมเจดีย์ หรือ “พระพิมพ์แบบพระปฐม” เข้ากับชื่อทวารวดีในจดหมายเหตุจีนโดยกล่าวว่า “ข้าพเจ้าเข้าใจว่า พระพิมพ์สมัยพระปฐมจะต้องเป็นฝีมือของชาวทวารวดี”³⁹ ทั้งยังสันนิษฐานอีกว่า “กรุงทวารวดีเท่านั้น บางทีจะอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรีหรือเมืองนครปฐมบัดนี้”⁴⁰

ในปี พ.ศ. 2469 สมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ก็เป็นคนไทยคนแรกที่ได้นำเสนอเรื่องราวของพุทธศิลปะสมัยทวารวดี ในหนังสืออันทรงคุณค่าของงานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะของไทยเรื่อง “ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์” ได้ทรงกำหนดว่าสมัยทวารวดีมีอายุประมาณ พ.ศ. 500⁴¹ ทรงกล่าวว่า “พุทธเจดีย์สมัยทวารวดีมีอยู่ที่เมืองนครปฐมมากกว่าแห่งอื่น เป็นพุทธเจดีย์ที่เก่าที่สุดในประเทศสยาม และเชื่อว่าได้แบบอย่างมาจากมคธราชู”⁴² และทรงกล่าวด้วยว่าเมืองนครปฐมเป็นราชธานีของเมืองทวารวดี ส่วนชนชาติที่อาศัยอยู่ในขณะนั้นคือ พวกละโว้⁴³

สำหรับคำว่า “มคธราชู” นั้นหมายถึงประเทศอินเดียในสมัยโบราณ สมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ทรงสันนิษฐานว่า เดิมทีพุทธศาสนาลัทธิหินยานหรือเถรวาทในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะของอินเดีย ได้มาประดิษฐานที่เมืองนครปฐมเป็นแห่งแรก พระปฐมเจดีย์และศิลาธรรมจักรคือหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบและคติอันเก่าแก่ย้อนไปถึงในสมัย

³⁸ George Coedès, “Documents sur l'histoire politique du Laos occidental,” *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient* XXV (1925) : 16 - 17.

³⁹ ยอร์ช เซเดส์, *ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พิงตึก และศิลปะไทยสมัยสุโขทัย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2526), 35 - 36 และ 37 - 38.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 38.

⁴¹ สมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์, *ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์* (กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาการ, 2513), 116. (พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2469)

⁴² เรื่องเดียวกัน.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, 97.

พระเจ้าอโศก⁴⁴ จึงเป็นการตอกย้ำข้อสันนิษฐานของพระองค์ที่มีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2459 ที่ว่า ดินแดน “สุวรรณภูมิ” ซึ่งเอกสารโบราณกล่าวว่าพระเจ้าอโศกมหาราชส่งสมณทูตมาเผยแผ่พระศาสนา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3 ตั้งอยู่ในสยามประเทศ⁴⁵

ศาสตราจารย์เซเดสยังคงทำงานอย่างต่อเนื่อง ผลจากการค้นคว้าด้านจารึกในปี พ.ศ. 2472 นำไปสู่ข้อเสนอเรื่อง “กรุงทวารวดี” ว่ามีเมืองสำคัญได้แก่ เมืองลพบุรี กรุงศรีอยุธยา ราชบุรี และนครปฐม อันเป็นสถานที่ค้นพบพระพุทธรูปที่มีแบบศิลปะคล้ายกับพระพุทธรูปอินเดียสมัยคุปตะ จึงกำหนดอายุอยู่ในราว พ.ศ. 1000 - 1200⁴⁶ (พุทธศตวรรษที่ 11 - 13) จารึกที่พบส่วนใหญ่เป็นภาษามอญโบราณ (จารึกจากเมืองลพบุรี และจารึกถ้ำฤๅษีเขาสูง จังหวัดราชบุรี) ศาสตราจารย์เซเดสจึงกล่าวว่า “จำเป็นที่จะต้องมียุคมอญอาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นแล้ว”⁴⁷

จะสังเกตได้ว่า ศาสตราจารย์เซเดสไม่ได้ระบุว่าพวกมอญมีบทบาทอะไรบ้าง หรือมีเฉพาะพวกมอญเท่านั้นในกรุงทวารวดี ถึงแม้ว่าในขณะนั้นจะยังไม่มีข้อมูลจารึกภาษามอญจากเมืองนครปฐม แต่ต่อมาก็ได้พบร่องรอยมอญโบราณที่เมืองนครปฐมโบราณด้วย เพราะจารึกพบที่ วัดโพธิ์ (ร้าง) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ขององค์พระปฐมเจดีย์ เป็นจารึกภาษามอญโบราณที่เก่าที่สุดหลักหนึ่งที่ค้นพบในขณะนี้ กำหนดอายุจากแบบอักษรปัลลวะ อยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 12 หรือเก่ากว่านั้นเล็กน้อย⁴⁸ (ภาพที่ 15)

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 98.

⁴⁵ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป (พระนคร : กรมศิลปากร, 2503. พิมพ์ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ 26 เม.ย. 2503), 43.

⁴⁶ ยอช เซเดส, ประชุมศิลปจารึกสยาม ภาคที่ 2 จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ และเมืองประเทศราช ขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2472. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุเสมอกับสมเด็จพระชนกชนนี พระพุทธศก 2472), 4.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 5. สันนิษฐานข้อสันนิษฐานของ ปอล เปลลิโต์ (Paul Pelliot) ที่เสนอไว้เมื่อ พ.ศ. 2447 ว่าชาวทวารวดีคงเป็นคนมอญหรือเขมร ดูใน Paul Pelliot, “Deux itinéraires de Chine en Inde : a la fin du VIII siècle,” Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient IV, 1 - 2 (Janvier – Juin 1904) : 231.

⁴⁸ ยอช เซเดส, ชำระและแปล, ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ 2 จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2504. ม.จ.ปิยะรังสิต รังสิต โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุครบ 4 รอบ เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2504), 53 - 58.

ภาพที่ 15 จารึกวัดโพธิ์ (ร้าง) ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ในปี พ.ศ. 2472 พันตำรวจตรี อีริค ไฮเดนฟาเดน (Erik Seidenfaden) ชาวเดนมาร์ก ได้ตีพิมพ์หนังสือแนะนำชมเมืองนครปฐมขึ้น โดยแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าในงานสำรวจภูมิประเทศ (ปีเดียวกันกับการสำรวจของอาจารย์ตรี อมาตยกุล ที่กล่าวถึงในบทที่ 2) ท่านกล่าวถึงแนวชายฝั่งทะเลโบราณที่เคยครอบคลุมพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งหมด แนวชายฝั่งนั้นก็อยู่ห่างจากเมืองนครปฐมเพียง 20 กิโลเมตร⁴⁹ ท่านยังกล่าวอีกว่า เมืองนครปฐมนั้นมีชื่อเสียงมาก เพราะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นเสมือนเมืองท่าที่ต้อนรับนักเดินทางจากอินเดีย⁵⁰

สิ่งสำคัญในงานของพันตำรวจตรีไฮเดนฟาเดนคือ การบันทึกรายละเอียดของโบราณวัตถุจำนวนมากที่องค์พระปฐมเจดีย์ ทั้งยังได้จัดแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ได้ 3 กลุ่มหลักๆ ได้แก่ โบราณวัตถุที่มีอิทธิพลศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ ธรรมจักร มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 โบราณวัตถุศิลปะเขมร ได้แก่ พระพุทธรูปนาคปรก เทวรูป ศิวลึงค์ และฐานโยนหรือรางโสมสูตร กำหนดอายุในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 และโบราณวัตถุศิลปะไทยสมัยอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ 19⁵¹ โบราณวัตถุเหล่านี้ในปัจจุบันบางชิ้นยังอยู่ที่ระเบียงคดรอบองค์พระปฐมเจดีย์ บางส่วนอยู่ที่พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน และอีกส่วนหนึ่งอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ (ภาพที่ 16)

⁴⁹ Erik Seidenfaden, *Guide to Nakon Patom*, second edition (Bangkok : The Royal State Railways of Siam, 1929), 2 - 3.

⁵⁰ *Ibid.*, 9 and 37.

⁵¹ *Ibid.*, 43 - 44.

ภาพที่ 16 โบราณวัตถุจากเมืองนครปฐมโบราณที่กล่าวถึงในบันทึกของ
พันตำรวจตรี อีริค ไฮเดนฟาเดน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พันตำรวจตรีไฮเดนฟาเดนเป็นชาวต่างชาติคนแรกที่กล่าวถึง “วัดพระเมรุ” ซึ่งขณะนั้นเป็นชากเจดีย์ใหญ่ มีสถูปเป็นแกนกลางและมีมุขยื่นออกมา 4 ทิศเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทขนาดใหญ่ 4 องค์ ท่านคาดว่าอายุของวัดพระเมรุคงจะร่วมสมัยกับพระปฐมเจดีย์องค์เดิม⁵² ต่อมาได้กล่าวถึงพระประโทณเจดีย์ซึ่งสันนิษฐานจากเรื่องราวในตำนานว่าน่าจะมีอายุเก่าแก่กว่าพระปฐมเจดีย์องค์เดิม พระปรางค์ที่เห็นนั้นสร้างทับอยู่บนศาสนสถานองค์เก่า⁵³ สถานที่แห่งหนึ่งทางด้านใต้ของทางรถไฟจากพระปฐมเจดีย์มายังพระประโทณเจดีย์ก็ยังมีอิฐเป็นแนวยาว ซึ่งท่านคาดว่าคงจะเป็นส่วนที่เก่าที่สุดของเมืองนครปฐม⁵⁴ และนี่ก็น่าจะเป็นข้อสันนิษฐานระยะแรกสุดเกี่ยวกับร่องรอยของเมืองเก่าที่แท้จริง ก่อนจะมีการค้นพบคูน้ำของเมืองนครปฐมโบราณในอีก 36 ปีให้หลัง

⁵² Ibid., 44.

⁵³ Ibid., 45.

⁵⁴ Ibid.

2. ช่วงต้นตัวกับการศึกษาตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ (พ.ศ. 2482 – พ.ศ. 2524)

การศึกษาเรื่องเมืองนครปฐมโบราณดูเหมือนจะเกี่ยวเนื่องอยู่กับโบราณวัตถุสถานมาตั้งแต่แรกเริ่ม วิธีการค้นคว้าหลักจึงเป็นไปตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยเน้นวิธีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบของประติมากรรมหรือสิ่งก่อสร้างต่างๆ และผลจากการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ศิลปะก็ทำให้เมืองนครปฐมเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักวิชาการจบจนถึงปัจจุบัน

2.1 วัดพระเมรุ: โบราณสถานสำคัญของเมืองนครปฐมโบราณ

วัดพระเมรุตั้งอยู่นอกเมืองนครปฐมโบราณ ห่างจากคูเมืองไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ราว 1 กิโลเมตร มีอีกชื่อหนึ่งคือ “สวนนันทอุทยาน” ด้วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 มีพระราชประสงค์สร้างพระตำหนักสวนนันทอุทยานไว้เป็นที่ประทับใกล้วัดพระเมรุ⁵⁵

สมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ได้เสด็จไปยังเกาะชวา เมื่อ พ.ศ. 2477 ทรงเล่าไว้ในหนังสือ “เล่าเรื่องไปชวา ครั้งที่ 3” ถึงความเป็นมาของพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทขนาดใหญ่ 4 องค์จากวัดพระเมรุ ทรงคาดว่าสร้างขึ้นพร้อมกันเมื่อราว พ.ศ. 1400 โดยมีรูปแบบคล้ายกับศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ⁵⁶

เมื่อครั้งเสด็จไปประเทศพม่าใน พ.ศ. 2478 พระองค์ทรงนิพนธ์หนังสือ “เที่ยวเมืองพม่า” ทรงเล่าถึงการไปเยี่ยมชมอานันทเจดีย์ ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1633 ในรัชกาลของพระเจ้ากัณยสันติธา และทรงเปรียบเทียบถึงความคล้ายกันระหว่างแผนผังของอานันทเจดีย์กับวัดพระเมรุ⁵⁷ ทั้งยังทรงสังเกตว่าพระพิมพ์ที่เมืองพุกามก็มีลักษณะคล้ายกับพระพิมพ์ดินเผาพบที่เมืองนครปฐมอีกด้วย⁵⁸ พระองค์จึงมีข้อเสนอเกี่ยวกับการสิ้นสุดของสมัยทวารวดีที่เมืองนครปฐมไว้ว่าคงเป็นผลมาจากการรุกรานของพระเจ้านิรุทธมหาราช กษัตริย์แห่งอาณาจักรพุกาม (ครองราชย์ พ.ศ. 1587

⁵⁵ กัญญรัตน์ เวชชศาสตร์, พระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส พี เอส ฟรินติ้ง แอนด์ บิลด์ดิ้ง จำกัด, 2543. สมาคมชาวนครปฐม จัดพิมพ์เผยแพร่ในงานสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ารำลึก ณ พระราชวังสนามจันทร์ วันที่ 25 – 27 พฤศจิกายน 2543), 27.

⁵⁶ สมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์, เล่าเรื่องไปชวา ครั้งที่ 3 นับเป็นประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 67 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2480. พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอดิสรุสริยาภา โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาครบ 5 รอบ และในงานฉลองอายุ เจ้าจอมมารดาอ่อน รัชกาลที่ 5 ครบ 70 ปี 15 ก.พ. 2480), 48.

⁵⁷ สมเด็จพระยามหาจักรีบรมราชูปถัมภ์, เรื่องเที่ยวเมืองพม่า (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2489. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ตัน บัญญาค) พ.ศ. 2489), 368.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 382.

- 1620) และทรงเสนอว่าโบราณวัตถุที่เมืองนครปฐมไม่มีแบบศิลปะเขมร เพราะถูกพระเจ้าอนิรุทกวาดต้อนผู้คนไปหมดและกลายเป็นเมืองร้างมาช้านานแล้ว คือในระหว่าง พ.ศ. 1600 - 1900⁵⁹

ถึงแม้ว่าข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเกี่ยวกับการรุกรานของพระเจ้าอนิรุทมหाराชที่ทำให้บ้านเมืองทวารวดีสิ้นสุดลงจะไม่ค่อยเป็นที่ยอมรับกันมากนัก เพราะนักวิชาการส่วนใหญ่ให้นำหนักไปทางการแพร่หลายของวัฒนธรรมเขมรโบราณเข้ามายังภาคกลางของไทย ภายใต้รัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1⁶⁰ (ครองราชย์ พ.ศ. 1545 - 1593) แต่ประเด็นนี้ก็ยังคงพิสูจนกันต่อไป ในกรณีของเมืองนครปฐมนั้นก็จะต้องตรวจสอบว่ามีร่องรอยการอยู่อาศัยภายหลังจากช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 หรือไม่

2.2 การค้นคว้าของศาสตราจารย์ ปีแอร์ ดูปองต์

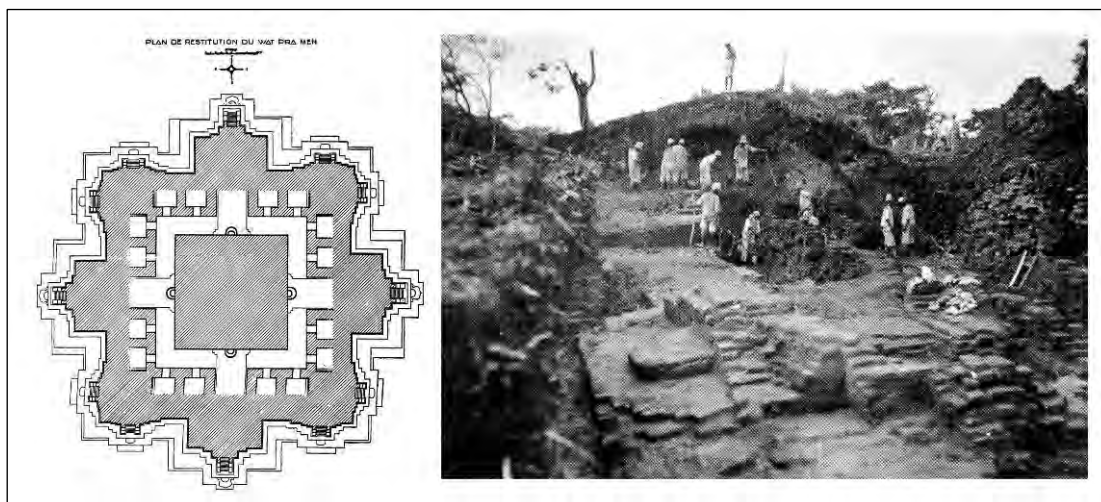
การขุดแต่งวัดพระเมรุมีขึ้นในปี พ.ศ. 2482 เป็นความร่วมมือกันระหว่างกรมศิลปากรกับสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient) ภายใต้การควบคุมของศาสตราจารย์ปีแอร์ ดูปองต์ (Pierre Dupont) ซึ่งเดินทางเข้ามาสำรวจในประเทศไทยโดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับเมืองนครปฐมและเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี แต่งานของท่านเกือบทั้งหมดก็มีขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณ

เดิมวัดพระเมรุมีสภาพเป็นเนินดินขนาดใหญ่ ภายหลังจากการขุดแต่งในระหว่างวันที่ 25 มกราคม - 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2482 และเสร็จสิ้นลงในอีกปีถัดมา จึงได้พบกับอาคารก่ออิฐมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อเก็จ (หรือยกเก็จ) มีขนาดกว้างยาวด้านละเกือบ 70 เมตร (ภาพที่ 17) ลักษณะเด่นคือ มีแกนกลางรองรับเครื่องบนที่เป็นสถูปเจดีย์ ตรงกลางด้านของแกนกลางนี้มีฐานสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทขนาดใหญ่ 4 องค์ มีระเบียงทางเดินโดยรอบแกนกลางนี้ และมีซุ้มรายรอบจำนวน 16 ซุ้ม ส่วนนอกสุดมีลักษณะเป็นมุขยื่นออกไป 8 มุขซึ่งมีอัมรินทร์และบันไดนำขึ้นสู่ภายในอาคาร⁶¹

⁵⁹ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสภา, 2513), 380 - 383.

⁶⁰ หม่อมเจ้า สุภัทรรติศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, 9 ; หม่อมเจ้า สุภัทรรติศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000 (กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535), 188 - 189.

⁶¹ Pierre Dupont, L'archéologie mène de Dvāvaratī (Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959), 54 - 56.

ภาพที่ 17 แผนผังวัดพระเมรุ และภาพการขุดแต่งเมื่อ พ.ศ. 2482

ที่มา : Pierre Dupont, *L'archéologie mène de Dvavarat* (Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959), Pl. IV. และภาพถ่ายเก่าจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศาสตราจารย์ดูปองต์ เปรียบเทียบวัดพระเมรุกับอานันท์เจดีย์ที่เมืองพุกามและศาสนสถานแบบปยู ซึ่งมีการทำแกนกลางรองรับเครื่องบนและมีพระพุทธรูปประดิษฐาน 4 องค์ตรงกลางในแต่ละด้านของแกนนั้นคล้ายกัน⁶² ทั้งยังชี้แนะถึงความคล้ายคลึงกันทางด้านแผนผังกับพุทธสถานปหารปุระ ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 ในสมัยราชวงศ์ปาละของอินเดีย (ปัจจุบันอยู่ในประเทศบังคลาเทศ)⁶³

ถึงแม้ว่าศาสตราจารย์ดูปองต์ จะกำหนดอายุวัดพระเมรุอย่างคร่าวๆว่าสร้างขึ้นก่อนอานันท์เจดีย์ (พ.ศ. 1633)⁶⁴ แต่ท่านก็วิเคราะห์ไว้ว่าวัดพระเมรุคงมีการก่อสร้างอย่างน้อย 3 ครั้ง⁶⁵ ความสำคัญของวัดพระเมรุยังแสดงออกผ่านงานประติมากรรมพระพุทธรูปประทับนั่งห้อย

⁶² Ibid., 57 - 59.

⁶³ Ibid., 59 - 63.

⁶⁴ Ibid., 64.

⁶⁵ Ibid., 32 - 42.

พระบาทขนาดใหญ่ 4 องค์⁶⁶ (ภาพที่ 18) และโบราณวัตถุที่ขุดแต่งพบอีกเป็นจำนวนมากที่น่าสนใจคือ พระพิมพ์ดินเผา ทั้งศิลปะทวารวดี และศิลปะเขมรซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18⁶⁷ (ภาพที่ 19) ศาสตราจารย์ดูปองต์เองก็กล่าวว่า นี่คือหลักฐานที่แสดงว่าศาสนสถานสมัยทวารวดีแห่งนี้มีร่องรอยการใช้งานในสมัยพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 ด้วย⁶⁸

จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

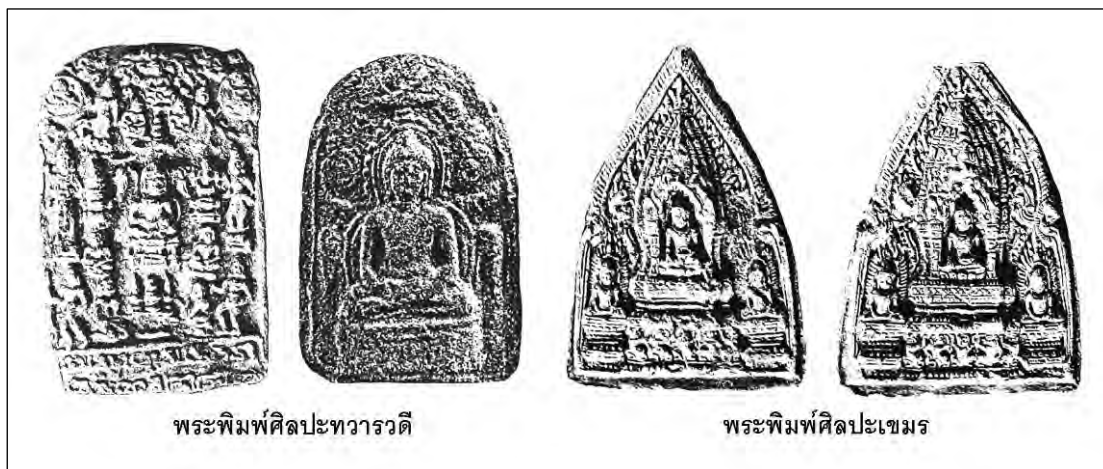
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 18 พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท จากวัดพระเมรุ เมืองนครปฐมโบราณ

⁶⁶ เกี่ยวกับพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาททั้ง 4 องค์นี้ สามารถดูรายละเอียดได้ใน ธนิต อยู่โพธิ์, พระพุทธรูปศิลปะทวารวดี (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2510).

⁶⁷ Dupont, *L'archéologie mène de Dvavara*, 47 - 49, fig. 34 - 47.

⁶⁸ *Ibid.*, 47. ต่อมาศาสตราจารย์ ช็อง บวสเชอลิเยร์ กล่าวว่า อัฒจันทร์รูปปีกกาที่วัดพระเมรุก็เป็นแบบศิลปะเขมรด้วย ดูใน หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, “รายงานการสำรวจทางโบราณคดีในประเทศไทย (วันที่ 25 กรกฎาคม - 28 พฤศจิกายน 2507),” *ศิลปากร* 9,3 (กันยายน 2508) : 44.

ภาพที่ 19 พระพิมพ์ดินเผา พบจากการขุดแต่งวัดพระเมรุ เมื่อ พ.ศ. 2482

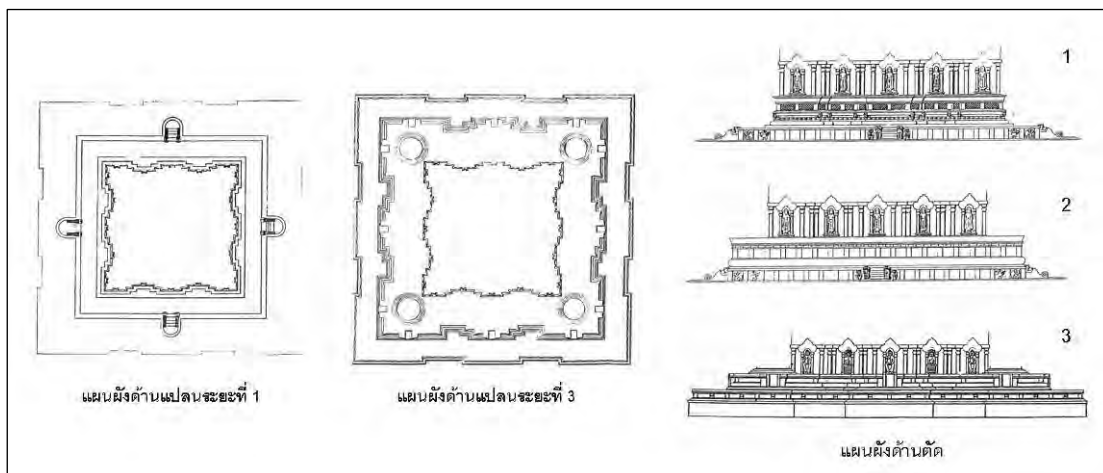
ที่มา : Pierre Dupont, *L'archéologie mène de Dvavavati* (Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959), fig. 36, 43 and 46 – 47.

งานของศาสตราจารย์ดูปองต์ ยังคงมีต่อเนื่องมาใน พ.ศ. 2483 คือ การขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน (ในขณะนั้นกำหนดชื่อเรียกว่า “วัดพระปะโทน”) ตั้งแต่ช่วงปลายเดือนเมษายนถึงวันที่ 22 มิถุนายน แม้ว่าตอนนั้นจะขุดแต่งได้บางส่วนของเจดีย์ แต่ก็ได้พบร่องรอยการก่อสร้างอย่างน้อย 3 ครั้ง ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงองค์เจดีย์ทั้งทางด้านแผนผังและการประดับตกแต่ง

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์จุลประโทนคงเป็นเจดีย์ทรงปราสาทซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป⁶⁹ อยู่ในผังสี่เหลี่ยมย่อเก็จ (ยกเก็จ) สิ่งก่อสร้างระยะแรกมีลานทักษิณที่มีบันไดขึ้น 4 ด้าน องค์เจดีย์ประดับด้วยพระพุทธรูปประทับยืน 5 องค์ประดิษฐานอยู่ภายในซุ้ม ระยะต่อมามีการก่อลานทักษิณให้สูงขึ้นและปิดทับส่วนล่างของเจดีย์เอาไว้ ในระยะสุดท้ายจึงมีการก่อเจดีย์ขนาดเล็กที่มุมทั้ง 4 ของลานทักษิณที่ขยายให้ใหญ่ขึ้นกว่าเดิมเล็กน้อย ทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงโดยได้นำพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท 3 องค์ พร้อมทั้งพระพุทธรูปนาคปรก 2 องค์ มาประดิษฐานภายในซุ้มแทนที่พระพุทธรูปประทับยืน⁷⁰ (แผนผังที่ 2)

⁶⁹ ศาสตราจารย์ดูปองต์สันนิษฐานว่าเจดีย์จุลประโทนมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมคล้ายกับเจดีย์กู่ตู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ดูใน Dupont, *L'archéologie mène de Dvavavati*, 98.

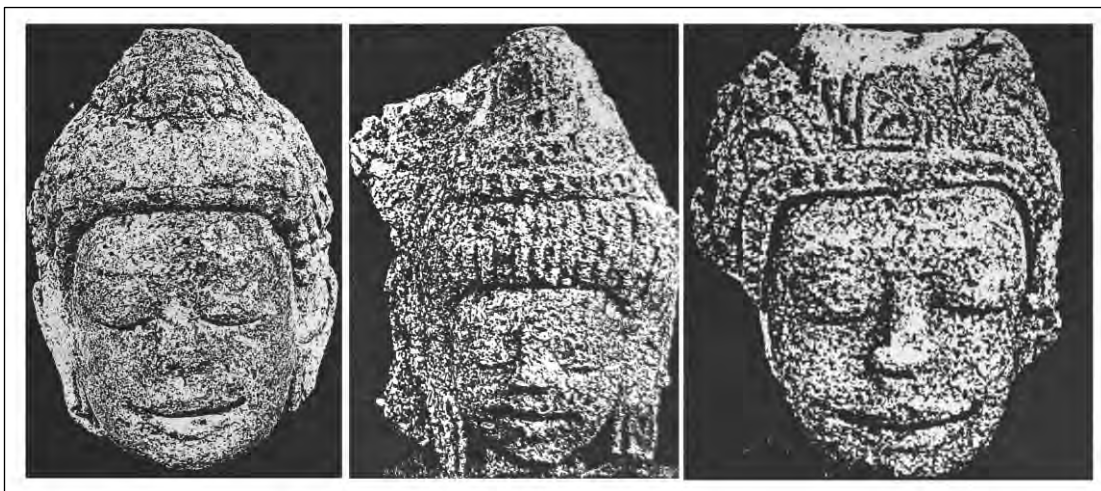
⁷⁰ Ibid., 66 - 73.

แผนผังที่ 2 แผนผังของเจดีย์จุลประโทน ตามข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ ปีแอร์ ดูปองต์
 ที่มา : Pierre Dupont, *L'archéologie mène de Dvavarat* (Paris : Publications de l'École
 française d'Extrême-Orient, 1959), PL.V – IX.

ถึงแม้ว่าเจดีย์จุลประโทนจะมีขนาดเล็กกว่าวัดพระเมรุ แต่โบราณวัตถุที่ได้จากการ
 ขุดแต่งเจดีย์จุลประโทนก็มีมากกว่าสิ่งของที่ได้จากการขุดแต่งวัดพระเมรุ ส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วน
 พระพุทธรูปและลวดลายปูนปั้นประดับศิลปะทวารวดี แต่ศาสตราจารย์ดูปองต์ก็ได้ตั้งข้อสังเกตถึง
 ร่องรอยของศิลปะเขมรโบราณ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 ที่ปะปนอยู่ในเค้าพระพักตร์ของ
 พระพุทธรูปและใบหน้าของรูปบุคคลด้วย⁷¹ (ภาพที่ 20)

⁷¹ Ibid., 76 and 79.

ภาพที่ 20 เศียรประติมากรรมปูนปั้น พบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน เมื่อ พ.ศ. 2483

ที่มา : Pierre Dupont, *L'archéologie mène de Dvavarat* (Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959), fig. 145, 177, 179.

โบราณวัตถุที่น่าสนใจชิ้นอื่นๆ ได้แก่ แผ่นดินโลหะภาพพระพุทธรูปและสาวกพระมหากัจฉายนะ และวัตถุโลหะที่ดูคล้ายห้วงมีลักษณะเป็นก้านวงโค้งที่มีห่วงเล็กๆ ประกอบอยู่กับก้านนั้น (ภาพที่ 21) ศาสตราจารย์ดูปองต์ไม่ได้ตีความว่าโบราณวัตถุชิ้นนี้คืออะไร แต่ต่อมา ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล ก็ชี้แนะว่าอาจเป็นยอดไม้เท้า⁷² เมื่อไม่นานมานี้ รองศาสตราจารย์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ เสนอว่า โบราณวัตถุชิ้นนี้คือยอดไม้เท้าหรือ “ขั๊กขระ” ซึ่งเป็นบริวารอย่างหนึ่งของภิกษุในนิกายมหายาน⁷³ และเป็นสัญลักษณ์ของพระโพธิสัตว์กษิตีครรรค์ตามคติมหายาน⁷⁴

⁷² หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, “โบราณคดีวิจารณ์: หนังสือวิชาโบราณคดีมณฑลแห่งอาณาจักรทวารวดี,” ใน *ท่องอารยธรรม* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธุรกิจก้าวหน้า, 2540), 66.

⁷³ พิริยะ ไกรฤกษ์, *รากเหง้าแห่งศิลปะไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ริเวอร์ บุ๊ค, 2552), 60.

⁷⁴ ผาสุข อินทรารุช, *พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), 73 – 74. ที่ถ้ายายจุงหลาน อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี มีภาพปูนปั้นศิลปะทวารวดีซึ่งค้นพบเมื่อไม่นานมานี้ที่น่าสนใจคือ มีภาพพระพุทธรูปยืน พระกรขวาทรงถือสิ่งของลักษณะคล้ายไม้เท้า บางท่านสันนิษฐานว่าเกี่ยวข้องกับพระกษิตีครรรค์ ดูใน ประเวศ ต้นตราภิรมย์, “ยายจุงหลาน หลักฐานใหม่ของทวารวดีในเมืองเพชร,” *เมืองโบราณ* 31,4 (ตุลาคม - ธันวาคม 2548) : หน้าปกใน 1 - 4. แต่ประเด็นนี้ยังควรที่จะต้องมีการศึกษากันต่อไป

ภาพที่ 21 โบราณวัตถุพบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน เมื่อ พ.ศ. 2483

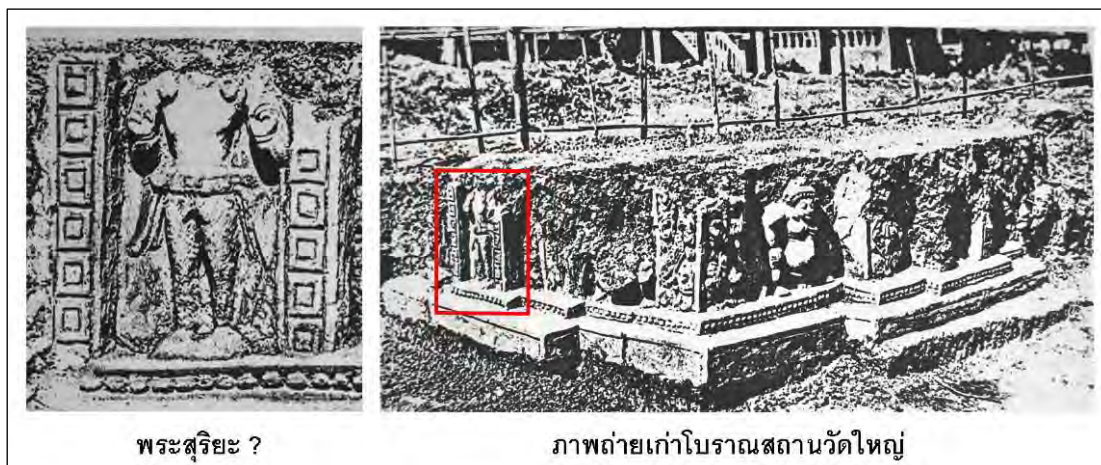
ที่มา : Pierre Dupont, *L'archéologie mène de Dvavara* (Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959), fig. 253, 262, 267.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศาสตราจารย์ดุปองต์ยังได้กล่าวถึงโบราณสถานในวัดพระปฐมเจดีย์หรือวัดใหญ่ ซึ่งเป็นซากอาคารที่ก่อด้วยศิลาแลงและมีปูนปั้นประดับ แม้ว่าที่นี่จะมีสภาพไม่สมบูรณ์ แต่ก็มีความลวดลายประดับหลงเหลืออยู่บ้าง คือมีรูปคนะหรือคนแคะประดับที่ส่วนฐาน⁷⁵ ทั้งยังมีประติมากรรมบุคคลประทับยืน พระกรทั้งสองข้างยกขึ้นถือวัตถุอย่างหนึ่งซึ่งสังเกตเห็นเป็นแนวเส้นคล้ายก้านดอกไม้ แต่ส่วนเหนือขึ้นไปรวมทั้งพระเศียรได้หักหายไปแล้ว⁷⁶ (ภาพที่ 22)

⁷⁵ Dupont, *L'archéologie mène de Dvavara*, 102.

⁷⁶ ประติมากรรมชิ้นนี้เก็บอยู่ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ น่าเสียดายที่พระกรข้างซ้ายและพระบาททั้งสองข้างที่ปรากฏในภาพถ่ายเก่าหักหายไปแล้ว รวมทั้งยังมีรอยแตกตรงพระซงฆ์อีกด้วย นอกจากนี้โบราณสถานวัดใหญ่ก็ถูกปรับเปลี่ยนไปจนไม่เหลือสภาพดั้งเดิมให้ศึกษาได้อีกแล้ว

ภาพที่ 22 โบราณสถานวัดใหญ่ (วัดพระปฐมเจดีย์)

ที่มา : Pierre Dupont, *L'archéologie mène de Dvavarati* (Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959), fig.272 - 273.

ศาสตราจารย์ดูปองต์ไม่ได้ตีความว่าภาพบุคคลข้างต้นคือใคร⁷⁷ ในที่นี้จึงขอเสนอว่าน่าจะเป็นพระสุริยะ เพราะประติมานวิทยาของพระสุริยะนั้นมักจะถือดอกบัวสองดอกชูขึ้นในระดับพระอังสา⁷⁸ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะพบประติมากรรมพระสุริยะที่เมืองนครปฐมด้วยอย่างน้อย 1 องค์⁷⁹ แต่ก็ไม่จำเป็นว่าโบราณสถานที่วัดใหญ่จะต้องเป็นเทวสถาน เพราะพระธรรมจักรบางวงที่เมืองนครปฐมก็มีภาพพระสุริยะประดับอยู่ด้วย⁸⁰ จึงไม่ทราบว่าฐานอาคารที่วัดใหญ่สร้างขึ้นในลัทธิศาสนาใดแน่

⁷⁷ Ibid., 102 - 103.

⁷⁸ T.A. Gopinatha Rao, *Element of Hindu Iconography* (Madras : The Law Printing House, 1914 and 1916), Vol.I, Part II : 306 – 309.

⁷⁹ พิริยะ ไกรฤกษ์, *ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สาขาส่วนภูมิภาค* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2520), รูปที่ 3.

⁸⁰ ดูใน อุษา งามเพียรภาค, เรียบเรียง, *โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์*, 118 - 119.

ศาสตราจารย์ดูปองต์ยังได้กล่าวถึงการขุดแต่งที่เนินพระอย่างเร่งด่วน เมื่อ พ.ศ. 2480 ที่นี้ได้มีการค้นพบประติมากรรมหลายชิ้น ทั้งพระพุทธรูป ธรรมจักร กวางหมอบ และเสารองรับธรรมจักร แต่น่าเสียดายที่ไม่ทราบตำแหน่งดั้งเดิมของหลักฐานว่าตั้งอยู่ที่จุดใดขององค์เจดีย์⁸¹

อาจกล่าวได้ว่า การขุดแต่งโบราณสถานของศาสตราจารย์ดูปองต์และคณะได้ทำให้การศึกษาเรื่องศิลปะทวารวดีเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง เมืองนครปฐมได้กลายเป็นจุดสนใจอย่างแท้จริงของนักวิชาการมานับตั้งแต่บัดนั้น ศาสตราจารย์ดูปองต์กล่าวไว้ว่า งานของท่านมีเป้าหมายจะจัดลำดับอายุสมัย (chronological sequence) ของโบราณสถาน ซึ่งในขณะนั้นทำได้ค่อนข้างวาวๆ คือ สมัยทวารวดีมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 หรือ 12 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 แต่ท่านหวังว่าจะมีการศึกษาเพิ่มเติมและได้ลำดับอายุสมัยที่แน่ชัดในโอกาสต่อไป⁸²

2.3 การค้นพบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีศวรปุณยะ

ถึงแม้การศึกษาเรื่องทวารวดีโดยเฉพาะทางด้านศิลปกรรมจะก้าวหน้าไปมาก แต่ก็ยังไม่พบหลักฐานซึ่งจะช่วยยืนยันถึงการมีอยู่ของบ้านเมืองนี้ในดินแดนประเทศไทยได้เลย จนกระทั่ง

ปี พ.ศ. 2507 จึงมีการพิมพ์เผยแพร่บทความเกี่ยวกับคำอ่านและคำแปลจารึกที่ปรากฏบนเหรียญเงิน

เหรียญเงินมีจารึกนี้ค้นพบเป็นครั้งแรกที่แหล่งเนินหินในเมืองนครปฐมโบราณ ตามประวัติกล่าวว่าพบในปี พ.ศ. 2486 และอยู่ในความครอบครองของนายเฉลิม ยงบุญเกิด ต่อมานายเฉลิมได้นำมาให้กับทางสยามสมาคม (Siam Society) เป็นผู้ศึกษา เหรียญเงินดังกล่าวบรรจุอยู่ในภาชนะดินเผาพร้อมกับเหรียญตราแบบอื่นๆ เช่นเหรียญเงินรูปสังข์ แต่เหรียญเงินที่มีจารึกมีเพียง 2 เหรียญ อีกด้านของเหรียญหนึ่งเป็นรูปสัตว์ที่น่าจะเป็นแม่วัว - ลูกวัว อีกเหรียญหนึ่งเป็นรูปหมอน้ำปูลงฆฏะ ทั้ง 2 เหรียญมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 2 เซนติเมตร⁸³ (ภาพที่ 23)

⁸¹ Dupont, *L'archéologie mône de Dvavaratr*, 117 - 118.

⁸² *Ibid.*, 23.

⁸³ J.J.Boeles, "The King of Śrī Dvavaratr and his Regalia," *Journal of the Siam Society* LII,II

ภาพที่ 23 เหรียญเงินมีจารึก “ศรีทวารวดีศวรรปุณยะ” พบที่เนินหิน ภายในเมืองนครปฐมโบราณ
ที่มา : J.J.Boeles, “The King of Śrī Dvāvaratī and his Regalia,” *Journal of the Siam Society*
LII,II (April 1964) : photo I - II.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์เป็นผู้ศึกษาจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤตบนเหรียญเงิน
ดังกล่าว ท่านอ่านได้ความว่า “ศรีทวารวดีศวรรปุณยะ” แปลว่า “บุญกุศลของพระราชาแห่ง
ศรีทวารวดี”⁸⁴ หรือ “พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ”⁸⁵ กำหนดอายุจากแบบอักษรอยู่ในราว
พุทธศตวรรษที่ 12 หลักฐานชิ้นนี้จึงยืนยันถึงการมีตัวตนของบ้านเมืองทวารวดีในจดหมายเหตุจีน
และครั้งหนึ่งก็เคยนำไปสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า นครปฐมเป็นเมืองหลวงของกษัตริย์แห่งทวารวดี⁸⁶

อย่างไรก็ตาม ข้อสันนิษฐานที่ว่าเมืองนครปฐมโบราณเคยเป็นเมืองหลวงของทวารวดี
โดยใช้จารึกบนเหรียญเงินข้างต้นก็ดูยอความสำคัญลงไป เพราะได้มีการค้นพบเหรียญเงินมีจารึก

⁸⁴ คำแปลภาษาไทยสำนวนนี้ ดูใน หม่อมเจ้า สุภัทรรดิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000*, 26.

⁸⁵ คำแปลภาษาไทยสำนวนนี้ ดูใน ชะเอม แก้วคล้าย, “ศรีทวารวดี,” *ศิลปากร* 34,2 (2534) : 59.

⁸⁶ Boeles, “The King of Śrī Dvāvaratī and his Regalia,” *Journal of the Siam Society* : 102.
นอกจากเหรียญศรีทวารวดีแล้ว ยังได้พบเหรียญเงินมีจารึกว่า “ศรี สุจริต วิภรานุต” แปลว่า “วีรบุรุษผู้สุจริต”
ที่ตำบลพระประโทนด้วย ดูใน ชะเอม แก้วคล้าย, “ศรีทวารวดี,” *ศิลปากร* : รูปที่ 6.

ลักษณะเดียวกันตามเมืองโบราณอีกหลายแห่ง ได้แก่ เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี⁸⁷ เมืองโบราณบ้านคูเมือง จังหวัดสิงห์บุรี⁸⁸ เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี⁸⁹ เมืองดงคอนและเมืองอู่ตะเภา จังหวัดชัยนาท⁹⁰ รวมทั้งได้พบเพิ่มเติมอีก 1 เหรียญที่แหล่งโบราณคดีหอคอกในเขตเมืองนครปฐมโบราณ ซึ่งได้ทำการขุดค้นในการวิจัยครั้งนี้ด้วย⁹¹

สำหรับแหล่งเนินหินที่พบเหรียญเงินมีจารึกนั้นดูจะมีปัญหาค่อนข้างมากกว่าตั้งอยู่ตรงจุดใดแน่ นักวิชาการคนแรกที่กล่าวถึงเนินหินคือ ศาสตราจารย์ดูปองต์ ท่านได้กล่าวถึงการสำรวจบริเวณเมืองนครปฐมใกล้ๆกับพระประโทนเจดีย์ซึ่งได้พบแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง เช่น บริเวณต้นลำโรง ได้พบกองอิฐและรางโสมสูตรขนาดยาวราว 2.5 เมตร (คือรางโสมสูตรที่ลานองค์พระปฐมเจดีย์) ห่างจากจุดประโทนเจดีย์มาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ราว 200 เมตร มีแหล่งสวนเย็นที่มีซากสถาปัตยกรรม ทางทิศเหนือของสวนเย็นประมาณ 100 เมตร มีแหล่งเนินหินซึ่งเป็นฐานศาสนสถานก่อด้วยอิฐ และที่นี้ก็ได้พบภาพปูนปั้นที่ศาสตราจารย์ดูปองต์ เรียกว่า นางอัปสร รวมทั้งรางโสมสูตรขนาดใหญ่ ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่องค์พระปฐมเจดีย์⁹² (แผนที่ที่ 8)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁸⁷ Jean Boisselier, "Travaux de la mission archéologique Française en Thaïlande (juillet – novembre 1966)," *Arts Asiatiques* 25 (1972) : fig. 85 a - b. เหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีศวรรษพบที่เมืองอู่ทอง มีทั้งที่เป็นสมบัติของเอกชนและที่ได้จากการขุดค้นทางวิชาการ โดยขุดค้นพบที่คอกข้างดินหมายเลข 7 เมื่อ พ.ศ. 2540 ถือเป็นหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นเป็นครั้งแรกและครั้งเดียวตราบจนปัจจุบัน ดูในสำนักงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, *โบราณคดีเมืองอู่ทอง* (นนทบุรี : โรงพิมพ์สหมิตร พรินติ้ง, 2545), 124.

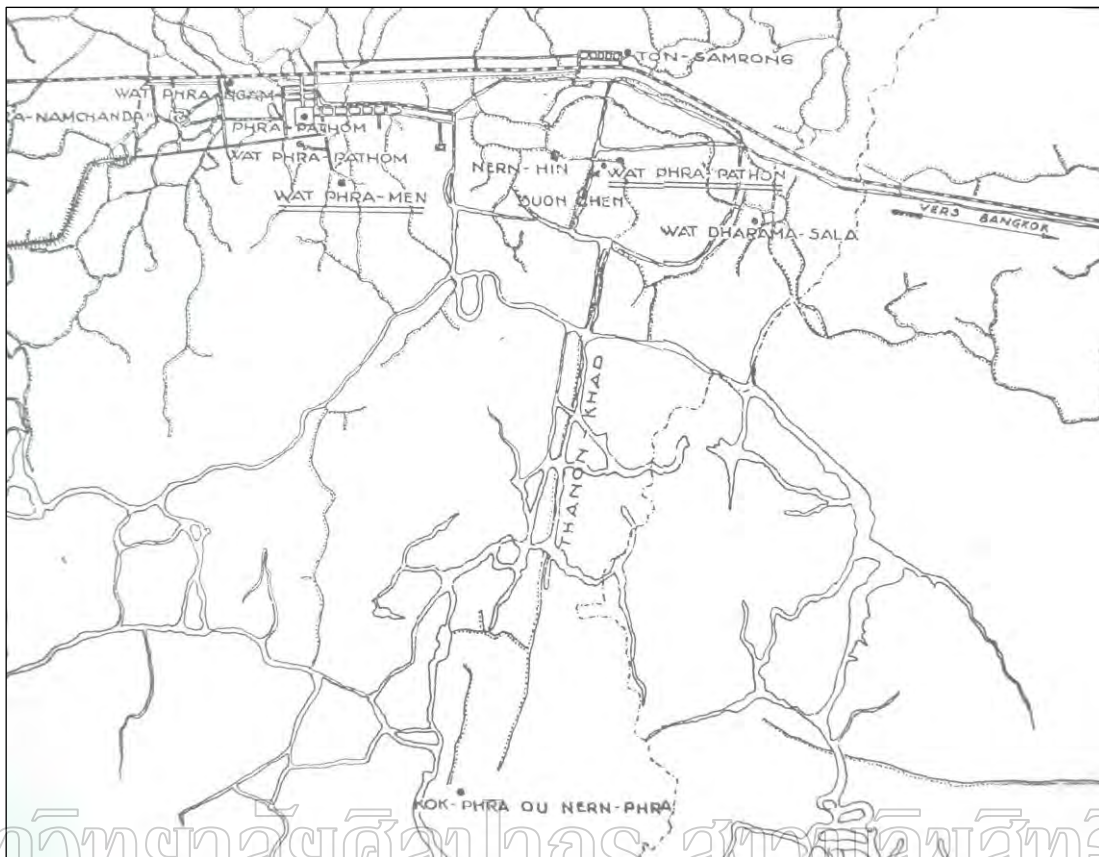
⁸⁸ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, *การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี* (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 4.

⁸⁹ กรมศิลปากร, *ราชบุรี* (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พรินติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2534), 84.

⁹⁰ จารึก วิไลแก้ว, *โบราณคดีเมืองอู่ตะเภา* (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2534), 8.

⁹¹ เด่นดาว ศิลปานนท์, "เหรียญเงินทวารวดีมีจารึกค้นพบใหม่ที่นครปฐม," *เมืองโบราณ* 30,3 (กรกฎาคม – กันยายน 2547) : 165 - 167.

⁹² Dupont, *L'archéologie mène de Dvavari*, 20 ; ปีแยร์ ดูปองต์, "รายงานภารกิจทางด้านโบราณคดี (18 มกราคม - 25 พฤษภาคม ค.ศ. 1939 (พ.ศ. 2482))," ใน *นครปฐมศึกษาในเอกสารฝรั่งเศส*, แปลโดย ประหยัด นิชลาพันธ์ (อ้างแล้ว), 98 - 100. สำหรับชื่อภาษาไทยของ "ศาสตราจารย์ ปีแยร์ ดูปองต์" ในเนื้อความที่แตกต่างจากเอกสารอ้างอิงนั้น เนื่องจากผู้วิจัยยึดตามชื่อ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทราวดี ดิศกุล ทรงใช้

แผนที่ที่ 8 แหล่งโบราณคดีในเขตเมืองนครปฐมโบราณ ที่ศาสตราจารย์ปีแอร์ ดูปองต์

เข้ามาทำการสำรวจ

ที่มา : Pierre Dupont, *L'archéologie mène de Dvavatr* (Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959), Carte C.

ต่อมาได้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่า “เนินหิน” อาจหมายถึง “เจดีย์จุลประโทน” เห็นได้จากข้อเขียนของศาสตราจารย์เซเดส์⁹³ แต่เนินหินเป็นแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ใกล้กับ วัดพระประโทนเจดีย์และเจดีย์จุลประโทน หรือเรียกว่า “กลุ่มพระประโทน” ทั้งนี้ในการสำรวจ แหล่งโบราณคดีตามลุ่มแม่น้ำบางแก้ว – บางแวม เมื่อ พ.ศ. 2548 ก็ดูเหมือนว่าจะสันนิษฐานถึง

⁹³ ยอร์ช เซเดส์, “การค้นพบเหรียญโบราณในสยามกับอาณาจักรทวารวดี,” ใน *นครปฐมศึกษาใน เอกสารฝรั่งเศส: รวมบทความแปล, แปลโดย รัชฎาพร ฤทธิจันทร์*, 124 ; หม่อมเจ้า สุภัทรรติศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*, 26.

ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีเนินหินคลาดเคลื่อน เพราะอยู่ห่างไกลออกจากกลุ่มพระประโทนไปมาก คือบริเวณหมู่บ้านสระแก้วทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองโบราณ⁹⁴

หากพิจารณาแผนที่ของศาสตราจารย์ปองต์จะพบว่า ตำแหน่งของเนินหินไม่ได้ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของสวนเย็นดังที่ท่านกล่าวไว้ในรายงาน แต่กลับตั้งอยู่ก่อนมาทางตะวันตกของวัดพระประโทนเจดีย์ ประมาณ 800 เมตร หรืออยู่ทางฝั่งตะวันตกของเมืองโบราณหากยึดถือเอาคลองพระประโทนที่ไหลผ่านกลางเมืองเป็นแกน เมื่อวิเคราะห์จากแผนที่แล้วเข้าใจว่าเนินหินอาจจะตั้งอยู่บริเวณสะพานหอนาฬิกาเข้าเมืองนครปฐมหรือบริเวณใกล้เคียง ดังนั้นแหล่งเนินหินอาจถูกทำลายไปแล้วจากการก่อสร้างถนนเพชรเกษม เมื่อ พ.ศ. 2511 หรือการปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนของราษฎรที่มีหนาแน่นในช่วงที่ติดกับแนวถนนดังกล่าว

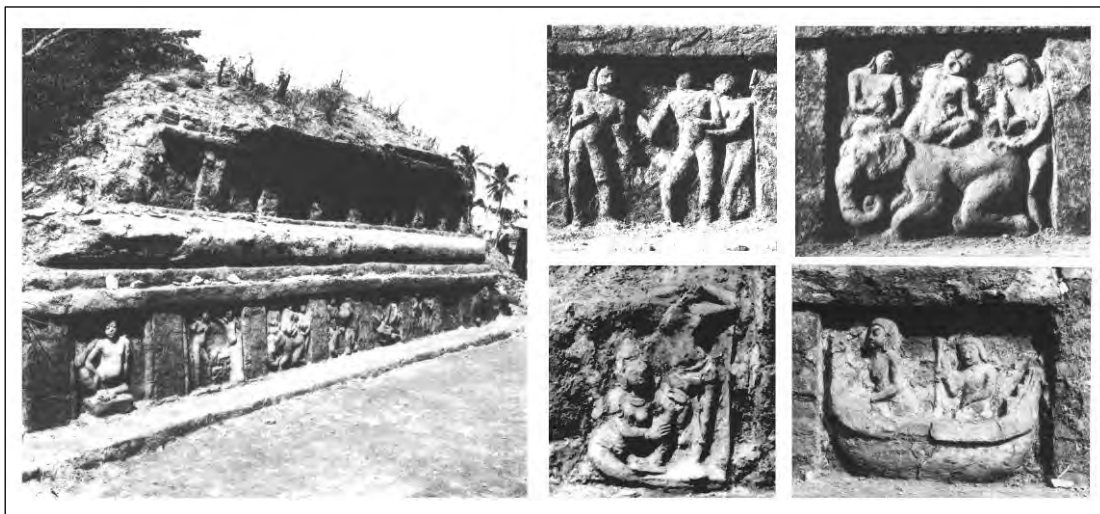
2.4 เจดีย์จุลประโทนกับประเด็นทางด้านศิลปกรรม

งานโบราณคดีที่เมืองนครปฐมดูเหมือนจะหยุดชะงักไปช่วงระยะหนึ่งภายหลังจากงานของศาสตราจารย์ปองต์ จนกระทั่งมีการก่อสร้างถนนเพชรเกษมเมื่อ พ.ศ. 2511 จึงทำให้ประเด็นเกี่ยวกับศิลปะทวารวดีที่เมืองนครปฐมโบราณกลับมาอยู่ในความสนใจอีกครั้ง โดยเฉพาะเรื่องของเจดีย์จุลประโทน แม้ว่าเจดีย์องค์นี้จะได้รับการขุดแต่งมาแล้วบางส่วนเมื่อปี พ.ศ. 2483 แต่เมื่อเวลาผ่านไปก็ทำให้เจดีย์องค์นี้กลายเป็นเพียงเนินดินเท่านั้น

ในการก่อสร้างถนนครั้งนั้นมีความจำเป็นจะต้องสร้างโรงเก็บเครื่องจักรไว้ในบริเวณวัดพระประโทน ขณะที่มีการขุดปรับพื้นที่เพื่อสร้างโรงเรือนอยู่นั้น รถไถก็ได้ขุดเอาแผ่นภาพปูนปั้นที่ติดอยู่กับฐานเจดีย์จุลประโทนขึ้นมา เจ้าอาวาสวัดในขณะนั้นจึงได้เก็บรักษาภาพปูนปั้นเอาไว้ ก่อนที่กรมศิลปากรจะได้เข้ามาทำการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระเจดีย์และภาพปูนปั้นดังกล่าว

การขุดแต่งเจดีย์จุลประโทนในปี พ.ศ. 2511 ดำเนินการโดยนายสมศักดิ์ รัตนกุล (กรมศิลปากร) โดยได้รับความช่วยเหลือจากศาสตราจารย์ ช็อง บวสเชอเลียร์ งานคราวนั้นนอกจากจะขุดแต่งองค์เจดีย์เพิ่มเติมแล้ว ยังมีการวิเคราะห์ภาพเล่าเรื่องที่ประดับฐานพระเจดีย์ ซึ่งไม่ได้ค้นพบในการขุดแต่งครั้งก่อน และการตีความภาพเล่าเรื่องเหล่านี้ก็นำไปสู่ประเด็นถกเถียงที่สำคัญประเด็นหนึ่งในการศึกษาศิลปะทวารวดี (ภาพที่ 24)

⁹⁴ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแฉม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม การพิมพ์, 2549), 25 – 28.

ภาพที่ 24 เจดีย์จุลประโทนและภาพเล่าเรื่องที่ประดับตรงส่วนฐาน (พ.ศ. 2511)
(ภาพถ่ายเก่าจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์)

ศาสตราจารย์บวสเชอเลียร์กกล่าวว่า ภาพปูนปั้นส่วนใหญ่คงเป็นภาพชาดกในลัทธิเถรวาท แต่ก็มีรูปพระโพธิสัตว์ของมหายานอยู่ด้วย⁹⁵ ท่านเข้าใจว่าพุทธศาสนมหายานที่ปรากฏนี้น่าจะเป็นอิทธิพลจากดินแดนทางภาคใต้ที่แพร่หลายขึ้นมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14⁹⁶ อย่างไรก็ตาม การกำหนดอายุแผ่นภาพเล่าเรื่องก็ดูจะมีความซับซ้อน เพราะไม่ได้พบเฉพาะภาพปูนปั้นเท่านั้น แต่ยังขุดพบแผ่นภาพดินเผาซึ่งน่าจะมีอายุเก่ากว่าภาพปูนปั้นเล็กน้อย (แผ่นภาพดินเผาคือภาพตรงกลางแฉกของภาพที่ 24) ศาสตราจารย์บวสเชอเลียร์กนำเสนอผลการกำหนดอายุเจดีย์จุลประโทนอย่างคร่าวๆว่ามีการก่อสร้างอย่างน้อย 3 ครั้ง ได้แก่⁹⁷

การก่อสร้างครั้งที่ 1 – มีการสร้างพระเจดีย์พร้อมกับลานทักษิณ มีบันไดขึ้นลง 4 ด้าน มีลวดลายเครื่องประดับทำด้วยดินเผา กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 ระยะเวลาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเถรวาท

การก่อสร้างครั้งที่ 2 – มีการปรับเปลี่ยนทำให้ลานทักษิณหายไป และเพิ่มลวดลายเครื่องประดับปูนปั้น กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15 และแสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนมหายานจากศิลปะศรีวิชัย

⁹⁵ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, “การค้นคว้าเมื่อเร็วๆ นี้ ณ เมืองนครปฐม,” ใน ท่องเที่ยวธรรม, 80.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, 80 – 82.

การก่อสร้างครั้งที่ 3 – ะยะนี้คงเกิดจากการเปลี่ยนแปลงกลับไปนับถือพุทธศาสนาเถรวาท จึงมีการก่อสร้างขึ้นใหม่ซึ่งปิดทับภาพปูนปั้นของเดิมเอาไว้ พร้อมกันนั้นก็มีการวางอิฐฤกษ์จากลักษณะลวดลายที่แกะสลักบนอิฐฤกษ์ (ลายก้านขด - ลายพันธุ์พฤกษา) ทำให้สามารถกำหนดได้ว่าน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงต้นหรือกลางพุทธศตวรรษที่ 15 (ภาพที่ 25)

ภาพที่ 25 อิฐมีลวดลายสลัก พบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน เมื่อ พ.ศ. 2511

ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ในบทความเรื่อง “การค้นคว้าเมื่อเร็วๆ นี้ ณ เมืองนครปฐม” ศาสตราจารย์บวสเชอติเยร์ ยังได้กล่าวถึงประเด็นการลำดับอายุสมัยของศิลปะทวารวดีไว้อย่างน่าสนใจในตอนหนึ่งว่า

ความรู้ในเรื่องนี้มีน้อยมากจนกระทั่งในปัจจุบันเราก็ยังไม่สามารถกำหนดอายุ แม้ว่าจะให้มีความแน่นอนแต่เพียงเล็กน้อยแก่ผลงานชิ้นใดชิ้นหนึ่งในศิลปะทวารวดีได้ ศิลปะทวารวดีทั้งหมดในขณะนี้ได้กะกำหนดอายุไว้อย่างคร่าวๆ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 เท่านั้นเอง ... ดังนั้นสำหรับระยะเวลาตลอด 500 ปีนี้ ความพยายามทั้งหมดที่จะจัดผลงานในศิลปะทวารวดีให้เป็นไปตามกำหนดระยะอายุตามลำดับชั้น จึงต้องใช้ความรู้สึกส่วนตัว (subjective) เป็นเกณฑ์ คือ ตั้งอยู่บนความชื่นชมในคุณค่าทางด้านสุนทรียภาพเท่านั้น⁹⁸

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, 79.

ถึงแม้ว่าข้อเสนอแนะของศาสตราจารย์บวสเชอเลียร์ข้างต้นจะเป็นประโยชน์อย่างมาก แต่ดูเหมือนว่าในปัจจุบันนี้จะไม่ค่อยได้รับความใส่ใจในประเด็นดังกล่าวกันอย่างจริงจัง เพราะนอกจากงานของศาสตราจารย์บวสเชอเลียร์และผลงานของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ที่จะได้กล่าวถึงต่อไปแล้ว ก็จะมีการศึกษาวิเคราะห์ลำดับอายุของสมัยทวารวดีได้ไม่มากนัก เพราะการแบ่งช่วงย่อยๆ ของสมัยทวารวดีโดยทั่วไปยึดถือตามผลการวิเคราะห์แบบศิลปะของพระพุทธรูป ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วงหลักๆ คือ ศิลปะทวารวดีตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 12) ศิลปะทวารวดีตอนกลาง (ราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 15) และศิลปะทวารวดีตอนปลาย (ราวพุทธศตวรรษที่ 16)⁹⁹ นักโบราณคดีก็มักแบ่งชั้นวัฒนธรรม (cultural layer) ที่พบภายในหลุมขุดค้นเป็นสมัยหลักๆ คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดี สมัยลพบุรี (คือช่วงที่พบหลักฐานอันสัมพันธ์กับเขมรโบราณ) เท่านั้น จึงเกิดคำถามขึ้นมาว่าจะสามารถแบ่งช่วงย่อยๆ ของสมัยทวารวดี โดยใช้หลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการขุดค้นมาเป็นตัวกำหนดได้บ้างหรือไม่ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอผลการค้นคว้าประเด็นนี้ในบทต่อไป

เจดีย์จุลประโทนและภาพเล่าเรื่องประดับส่วนฐานยังได้รับการศึกษาอย่างละเอียด โดย ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ซึ่งได้จัดทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกเรื่อง “The Chula Pathon Cedi: Architecture and Sculpture of Dvaravati” เมื่อปี พ.ศ. 2518¹⁰⁰ ก่อนหน้านั้นในปี พ.ศ. 2517 ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรรติ ดิศกุล ได้ทรงแปลเนื้อหาบางส่วนและตีพิมพ์เป็นหนังสือภายใต้ชื่อ “พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลประโทน”¹⁰¹

ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ เสนอว่า ภาพเล่าเรื่องทั้งหมดควรจะทำขึ้นพร้อมกับการสร้างเจดีย์จุลประโทน กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 เนื้อหาของภาพเล่าเรื่องไม่ได้มีที่มาจากคัมภีร์อรรถกถาชาดกภาษาบาลีของพุทธศาสนาเถรวาทตามที่เคยเชื่อกัน แต่เนื้อหาของภาพส่วนใหญ่มีที่มาจากคัมภีร์ภาษาสันสกฤต โดยเฉพาะคัมภีร์อวทานของพุทธศาสนิกาย สรววาสติวาท ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของลัทธิเถรวาทหรือหินยาน แต่เป็นนิกายที่ใช้ภาษาสันสกฤต

⁹⁹ หม่อมเจ้า สุภัทรรติ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, 5 - 6 ; ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี: วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2547), 131 - 132 ; กรมศิลปากร, ศิลปะทวารวดี : ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2552), 40.

¹⁰⁰ Piriya Krairiksh, “The Chula Pathon Cedi: Architecture and Sculpture of Dvaravati,” (A Thesis (Degree of Doctoral of Philosophy in Art History) - Harvard University, 1975).

¹⁰¹ พิริยะ ไกรฤกษ์, พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลประโทน, แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทรรติ ดิศกุล (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517).

ดร.พิริยะกล่าวว่า ไม่ปรากฏอิทธิพลของศิลปะศรีวิชัยที่เจดีย์จุลประโทน หากแต่เป็นอิทธิพลจากศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ อิฐที่มีลวดลายสลักก็มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 ตรงกับการก่อสร้างระยะที่ 2 และการก่อสร้างระยะที่ 3 คงเกิดขึ้นในต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งทั้งระยะที่ 2 และ 3 นี้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลี¹⁰²

ประเด็นหลักที่ ดร.พิริยะนำเสนอคือ การนับถือพุทธศาสนานิกายธรรมวาสติวาทที่เจดีย์จุลประโทน แต่ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทดิศ ดิศกุล ได้ทรงวิจารณ์ประเด็นนี้ไว้แล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2517 ทั้งยังทรงแนะนำให้พิจารณาถึงจารึกภาษาบาลีที่พบจำนวนมากในเขตเมืองนครปฐม จึงไม่จำเป็นว่าจะต้องมีนิกายธรรมวาสติวาทที่เมืองนครปฐมก็ได้¹⁰³

ในปี พ.ศ. 2520 ดร.นันทนา ชูติวงศ์ ได้วิจารณ์ข้อเสนอของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ โดยมีความเห็นว่า แผ่นภาพดินเผาควรสร้างขึ้นก่อนแผ่นภาพปูนปั้น แต่ก็มีอายุไม่ห่างกันมากนัก โดยมีอายุอยู่ระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ 13 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 14¹⁰⁴ ภาพบางภาพก็อาจตีความได้ต่างออกไปโดยมีที่มาจากหลายคัมภีร์ ทั้งคัมภีร์ภาษาสันสกฤตและบาลี (ภาพที่ 26) เรื่องเล่าต่างๆ ก็มีอยู่แล้วในอินเดียสมัยโบราณก่อนที่พุทธศาสนาจะแยกออกเป็นหลายนิกาย¹⁰⁵ หลักฐานส่วนใหญ่ยังบ่งชี้ว่า พุทธศาสนาเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีได้กลายเป็นความเชื่อพื้นฐานของพุทธศาสนิกชนชาวทวารวดีไปแล้ว¹⁰⁶

¹⁰² Krairiksh, "The Chula Pathon Cedi: Architecture and Sculpture of Dvaravati," 35 – 37.

¹⁰³ หม่อมเจ้า สุภัทดิศ ดิศกุล, "โบราณคดีวิจารณ์ : หนังสือพุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลประโทน," ใน ท่องอารยธรรม, 229 - 232.

¹⁰⁴ นันทนา ชูติวงศ์, "ภาพชาดกที่เจดีย์จุลประโทน," ศิลปากร 21,4 (พฤศจิกายน 2520) : 31 และ 51.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, 36 – 39.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, 52 – 53.

ภาพที่ 26 แผ่นภาพปูนปั้นเล่าเรื่องจากเจดีย์จุลประโทน

ปัจจุบันจัดอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

2.5 พัฒนาการของเมืองนครปฐมจากมุมมองทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ

ผลจากการศึกษางานศิลปกรรมที่เมืองนครปฐม ทำให้ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้นำเสนอ

“แนวความคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” เมื่อ พ.ศ. 2523 ข้อเสนอนี้มีการเชื่อมโยงอายุสมัยของศิลปวัตถุเข้ากับเรื่องราวในเอกสารจีนที่กล่าวถึงบ้านเมืองโบราณในแถบนี้ด้วย ดร.พิริยะจัดแบ่งศิลปวัตถุพบที่เมืองนครปฐมโบราณ ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ได้เป็น 5 สมัย (ตารางที่ 1) ดังต่อไปนี้¹⁰⁷

¹⁰⁷ พิริยะ ไกรฤกษ์, “แนวความคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19,” ใน รายงานการสัมมนา การวิจารณ์ศิลปะ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524. รายงานประกอบการสัมมนา การวิจารณ์ศิลปะ ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ 8 - 13 พ.ค. 2523), 120.

ตารางที่ 1 แสดงลำดับพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ ตามแนวคิดของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์

สมัย	ช่วงเวลา	อายุเวลา	หลักฐาน	บทบาท
1	รับอิทธิพลอินเดีย	ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 8 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 10	- เหรียญเงินรูปสังข์ - เครื่องประดับโลหะ	- นครปฐมเป็นเมืองท่าของอาณาจักรพันพัน ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองอู่ทอง
2	สมัยมอญยุคแรกเริ่ม	ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 10 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 12	- เจดีย์จุลประโทน ระยะที่ 1 - พระระโทณเจดีย์ (พ.ศ. 1199)	- นครปฐมเป็นราชธานีของอาณาจักรเกล็ด - ลพบุรีเป็นราชธานีของอาณาจักรทวารวดี
3	สมัยมอญยุครุ่งเรือง	ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 14	- เจดีย์จุลประโทนระยะที่ 2 - พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) - วัดพระเมรุและพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท 4 องค์ - ธรรมจักรและแท่นฐานรองรับ	- อาณาจักรเกล็ดเจริญสูงสุด - นครปฐมเป็นเมืองท่าผูกขาดการค้ากับจีน
4	สมัยมอญยุคเสื่อม	ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18	- เจดีย์จุลประโทน ระยะที่ 3 - ประติมากรรมปูนปั้นและลัทธิบางองค์ - ธรรมจักรที่มีการตกแต่งลดทอนเพียงเล็กน้อย	- อาณาจักรเกล็ดเริ่มเสื่อมลง เพราะอาณาจักรศรีวิชัยรุ่งเรืองมาก - ไม่ปรากฏอิทธิพลของศิลปะเขมรที่เมืองนครปฐม
5	สมัยรับอิทธิพลเขมร	ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 18	- ภาพปูนปั้นแบบเขมรจากวัดพระระโทณ	- นครปฐมมีชื่อว่า "ครหิ" - เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรศรีวิชัย

ต่อไปนี้เป็นรายละเอียดของแต่ละสมัยตามแนวคิดของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์

สมัยที่ 1 รับอิทธิพลอินเดีย – หลักฐานที่เมืองนครปฐมมีลักษณะคล้ายกับหลักฐานจากเมืองออกแก้ว (Oc-Eo) ประเทศเวียดนาม (เชื่อว่าเป็นเมืองท่าของอาณาจักรพุนัน) ระยะเวลานี้ตรงกับช่วงที่อาณาจักรพันพัน (Pan Pan)¹⁰⁸ เจริญรุ่งเรือง เอกสารจีนระบุว่าอาณาจักรพันพันได้จัดส่งเครื่องบรรณาการไปจีนครั้งแรกใน พ.ศ. 967 และครั้งสุดท้ายในพ.ศ. 1178¹⁰⁹ ดร.พิริยะ

¹⁰⁸ ชื่อภาษาไทยและคำภาษาอังกฤษในวงเล็บนี้คงไว้ตามต้นฉบับเดิมของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, 121.

เสนอว่าเมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี น่าจะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรพันพัน ขณะที่เมืองนครปฐมโบราณคงเป็นเพียงเมืองท่าของอาณาจักรพันพัน¹¹⁰

สมัยที่ 2 สมัยมอญยุคแรกเริ่ม – เอกสารจีนซึ่งเขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ชื่อตองเดียน (*Tong Dian*) ได้กล่าวถึงผู้ปกครองในราชวงศ์ตูเหล้ว (*Tou He Lou*) ซึ่งเข้าใจว่าหมายถึง “ทวารวดี” เอกสารจีนบันทึกไว้ว่ามีที่ตั้งทางตอนเหนือของอาณาจักรพันพันและทิศตะวันตกของเจนละ (เขมรโบราณ) ดร.พิริยะเสนอว่าเมืองลพบุรีเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี โดยมีเมืองหลวงชื่อ “ลวปุระ” ดังได้พบเหรียญเงินมีจารึกว่า “ลวปุระ” ที่เมืองอู่ทอง¹¹¹ อาณาจักรตูเหล้วนี้เป็นที่รู้จักกันของจีนมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์สุย (พ.ศ. 1132 - 1161) และได้ส่งบรรณาการไปจีนครั้งแรกในปี พ.ศ. 1181 ส่วนบรรณาการครั้งสุดท้ายส่งไปในปี พ.ศ. 1192¹¹²

ดร.พิริยะเสนอว่า ในช่วงนี้เมืองนครปฐมโบราณเป็นอิสระจากอาณาจักรพันพัน โดยใช้ชื่อว่าอาณาจักรเกลัว (*Ge Luo*) พงศาวดารราชวงศ์ถังใหม่ระบุว่าอาณาจักรนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพันพัน และน่าจะเป็นอาณาจักรเดียวกับ “เกลัวซีเฟิน” (*Ge Luo She Fen*) ซึ่งเอกสารจีนชื่อเซฟูยวนกุย (*Ce Fu Yuang Gui*) กล่าวว่าตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอาณาจักรทวารวดี¹¹³ ดร.พิริยะกล่าวว่าในช่วงสมัยนี้คงมีการก่อสร้างพระประโทณเจดีย์ ซึ่งตำนานพระปฐมเจดีย์กล่าวว่า พระยาภาควะวันดิษราชกษัตริย์เมืองละโว้ มาสร้างไว้ในปี พ.ศ. 1199¹¹⁴

สมัยที่ 3 สมัยมอญยุครุ่งเรือง – ช่วงนี้อาณาจักรเกลัวได้เจริญขึ้นแทนที่อาณาจักรทวารวดี โดยส่งเครื่องบรรณาการไปจีนครั้งแรกในปี พ.ศ. 1203 และครั้งสุดท้ายส่งไปในปี พ.ศ. 1302¹¹⁵ อาณาจักรเกลัวนี้คงเป็นผู้ผูกขาดการค้าขายของบ้านเมืองรอบอ่าวไทยกับจีน ดังนั้นศูนย์กลางจึงน่าจะอยู่ที่เมืองนครปฐมโบราณ เพราะโบราณวัตถุโบราณสถานที่เมืองนครปฐมโบราณซึ่งกำหนดอายุอยู่ในช่วงนี้มีเป็นจำนวนมากและมีขนาดใหญ่ด้วย¹¹⁶

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, 122.

¹¹² เรื่องเดียวกัน.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 123.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

สมัยที่ 4 สมัยมอญยุคเสื่อม – อาณาจักรเก๋วเริ่มเสื่อมลงในตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ 14 ขณะที่อาณาจักรศรีวิชัยทางตอนใต้ได้เจริญรุ่งเรืองอย่างมาก หลักฐานที่เมืองนครปฐมในช่วงนี้จึงมีไม่มากนัก แต่ก็ไม่ปรากฏศิลปะเขมรเลย¹¹⁷

สมัยที่ 5 สมัยรับอิทธิพลเขมร – เมืองนครปฐมตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรศรีวิชัย โดยมีชื่อในขณะนั้นว่า “ครหิ” หรือที่เอกสารจีนเรียกว่า “เจียโลซิ” (Jia Luo Xi) ดร.พิริยะมีความเห็นว่า เจียโลซินี้ น่าจะเพี้ยนมาจากคำว่า “เก๋วซีเฟิน” หรือ “เก๋ว” คือเมืองนครปฐมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 ทั้งยังได้อ้างตำนานพระปฐมเจดีย์ที่กล่าวว่า เมืองนครปฐมนี้มีชื่อเดิมว่า “เมืองศรีวิไชย”¹¹⁸

จะเห็นได้ว่า ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์พยายามชี้ให้เห็นว่า เมืองนครปฐมมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 8 จนถึงราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 และมีความเกี่ยวข้องกับชื่อบ้านเมืองที่ปรากฏในเอกสารจีนอยู่ตลอดเวลา

3. การขุดค้นทางโบราณคดีครั้งแรก และช่วงแห่งความสงบ (พ.ศ. 2524 – พ.ศ. 2547)

แนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองนครปฐมของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ข้างต้นนี้คงจะกระตุ้นให้นักวิชาการสาขาต่างๆหันมาให้ความสำคัญกับเมืองนครปฐมโบราณกันมากขึ้น ตัวอย่างเช่น การศึกษาสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองนครปฐม โดยทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน ซึ่งได้กล่าวถึงแล้วในบทที่ 2 ส่วนการทำงานด้านโบราณคดีที่สำคัญคือ ได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อศึกษาร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ในอดีตที่เมืองนครปฐมโบราณเป็นครั้งแรก

3.1 การขุดค้นทางโบราณคดีที่ตำบลพระประโทน

การขุดค้นที่เมืองนครปฐมโบราณมีขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2524 ดร.ผาสุข อินทราวุธ ได้ทำการขุดค้นพื้นที่ในเขตตำบลพระประโทน โดยจุดมุ่งหมายหลักของการวิจัยคือ เก็บข้อมูลเศษภาชนะดินเผาเพื่อจัดทำตรวจวิเคราะห์สมัยทวารวดี¹¹⁹ และมีคำถามสำคัญในเรื่องพัฒนาการ

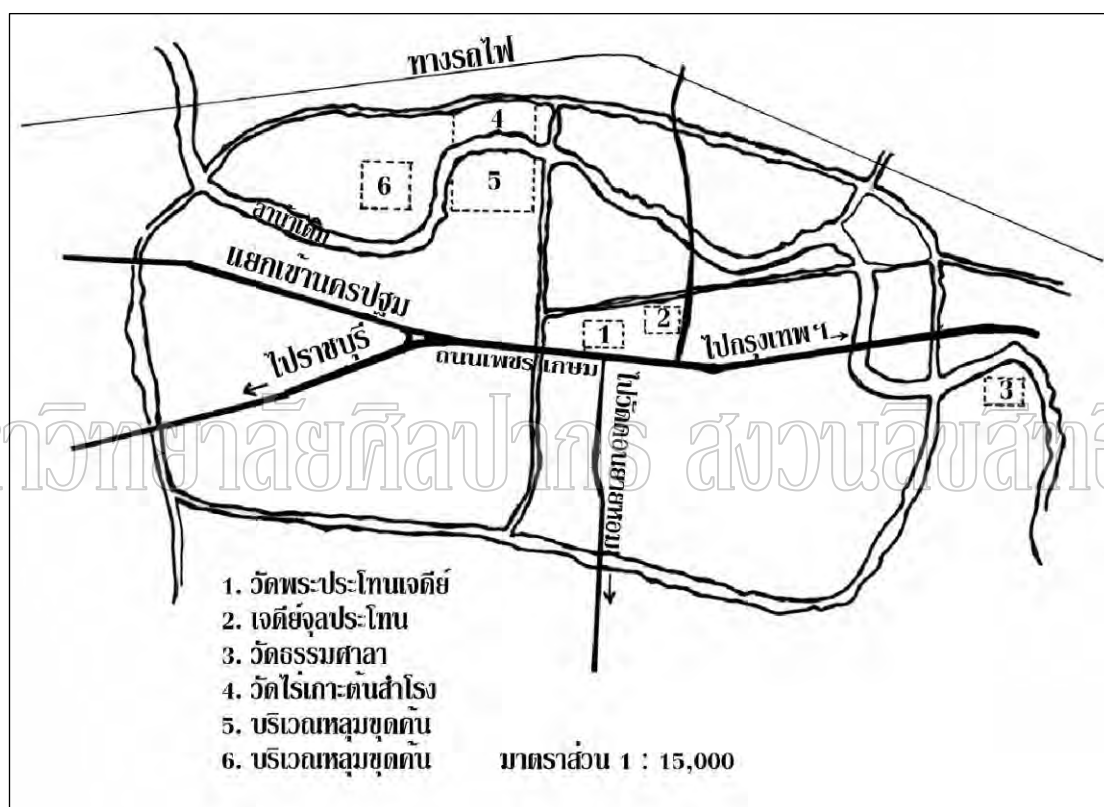
¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 124.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 125.

¹¹⁹ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), ฉ. และดู ผาสุข อินทราวุธ, ตรวจวิเคราะห์ดินเผาสมัยทวารวดี (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528).

คือ “เมืองโบราณแห่งนี้มีความรุ่งเรืองสูงสุดในศตวรรษที่เท่าใด เริ่มมีชุมชนมาอยู่อาศัยตั้งแต่เมื่อใด และทิ้งร้างไปเมื่อใด”¹²⁰

พื้นที่ในเขตตำบลพระประโทน ในหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 4 มีความน่าสนใจของหลักฐาน จึงกำหนดเป็นหลุมขุดค้นจำนวน 4 หลุม พื้นที่หมู่ 4 นั้นขุดค้น 1 หลุมขนาด 3x3 เมตร (PTN 4) ส่วนในพื้นที่หมู่ 1 มีจำนวน 3 หลุมขุดค้น (PTN 1/1, 1/2, 1/3) (แผนที่ที่ 9) โดยตำแหน่งของหลุมขุดค้นในหมู่ที่ 1 นั้นอยู่ตรงข้ามกับวัดไร่เกาะต้นสำโรง¹²¹

แผนที่ที่ 9 แสดงตำแหน่งของบริเวณที่ทำการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน เมื่อปี พ.ศ. 2524

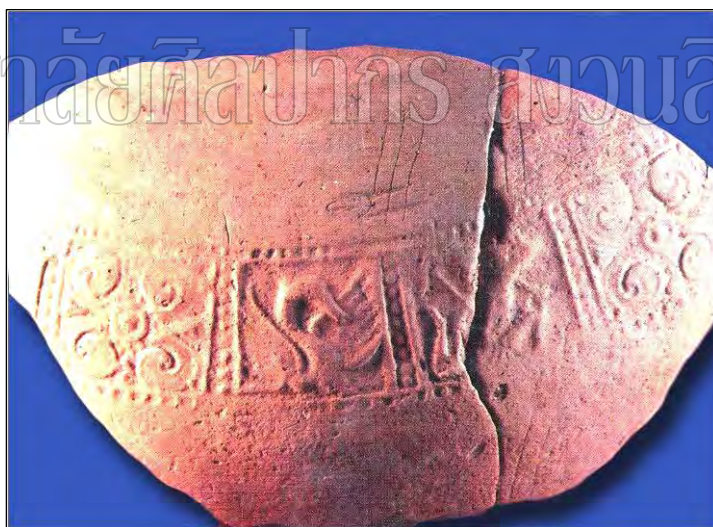
จากการขุดค้นพบร่องรอยการอยู่อาศัยเฉพาะในหลุมขุดค้น PTN 1/1 และ PTN 1/2 โดยได้พบชั้นดินทับถมทางปฐพีวิทยา 5 ชั้น มีระดับความลึกรวมกันราว 150 เซนติเมตร กิจกรรมสมัยโบราณมีเพียงช่วงเดียวเท่านั้น ซึ่งปรากฏอยู่ในระดับชั้นดินที่ 3 - 5 โดยหลักฐานทางโบราณคดีมีอยู่อย่างหนาแน่นมากในระดับชั้นดินที่ 4

¹²⁰ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, 125.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, แผนผัง 3.

หลักฐานที่ขุดพบมีทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ (ภาชนะดินเผา แวดินเผา เครื่องมือเหล็ก หินบด ฯลฯ) เครื่องประดับ (ลูกปัดหิน ลูกปัดแก้ว กำไลแก้ว แหวนสำริด กำไลสำริด ต่างหู ฯลฯ) รวมทั้งชิ้นส่วนกระดูกสัตว์และเปลือกหอย (หอยกาบ หอยโข่ง หอยเจดีย์ หอยแครง) นอกจากนี้ยังได้พบลานดินเผาหรือเตาเผาภาชนะกลางแจ้งด้วย

ในการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี ดร.ผาสุข อินทราวุธ ได้ทำการจัดจำแนกตามวัสดุ โดยแบ่งเป็นหลักฐานประเภทโลหะ หิน แก้ว กระดูก เขาสัตว์ เปลือกหอย และดินเผา ข้อมูลที่จัดจำแนกประกอบด้วย จำนวน ขนาด สี เนื้อ สภาพ และความแพร่หลาย สำหรับเศษภาชนะดินเผานั้นมีการวิเคราะห์เป็นพิเศษทั้งลักษณะกายภาพและองค์ประกอบทางเคมี จากการวิเคราะห์ทางเคมีพบว่า มีภาชนะ 2 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มเนื้อหยาบ ซึ่งเป็นภาชนะที่ใช้งานทั่วไป ไม่คำนึงถึงความสวยงาม ไม่มีความพิถีพิถันในการเตรียมดิน อีกกลุ่มหนึ่งคือ ภาชนะเนื้อละเอียด ซึ่งมีการตกแต่งด้วยลายเขียนสี ลายประทับ (ภาพที่ 27) มีการเตรียมดินอย่างดี แต่ภาชนะทั้งหมดคงผลิตมาจากแหล่งเดียวกัน เพียงแต่มีความแตกต่างกันในเรื่องการเตรียมดินเท่านั้น¹²²

ภาพที่ 27 เศษภาชนะมีลายประทับภายในช่องสี่เหลี่ยม พบจากการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน เมื่อ พ.ศ. 2524 (เอื้อเฟื้อภาพประกอบโดย ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ)

¹²² เรื่องเดียวกัน, 54 - 55.

ดร.ผาสุก กำหนดอายุชั้นกิจกรรมที่มีความหนาแน่นด้วยวิธีการเปรียบเทียบรูปแบบโบราณวัตถุ เพราะตัวอย่างถ่านในชั้นดินนี้มีปริมาณไม่มากพอสำหรับกำหนดอายุ ท่านเสนอว่า ช่วงเวลาที่เจริญรุ่งเรืองที่สุดของชุมชนที่เมืองนครปฐมโบราณน่าจะอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 โดยเปรียบเทียบภาชนะดินเผาที่พบกับภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นเมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่ง ดร.ผาสุกอ้างว่า ดร.เบนเน็ต บรอนสัน (Bennet Bronson) กำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 14 จึงเสนอว่า ภาชนะดินเผาจากเมืองนครปฐมโบราณซึ่งผลิตจากเนื้อดินที่เตรียมขึ้นด้วยความประณีตกว่าและมีฝีมือการตกแต่งที่ประณีตกว่า น่าจะผลิตขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 สอดคล้องกับผลการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะของ ดร.พิริยะ ที่เสนอว่า เมืองนครปฐมโบราณคงมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 14¹²³

สำหรับช่วงเวลาสิ้นสุดการอยู่อาศัยนั้น ผลการกำหนดอายุด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอน ได้ค่าอายุของคาร์บอนอยู่ที่ 2800 ± 23 ปีก่อน ค.ศ. 1950 เท่ากับปีปฏิทินช่วงระหว่าง พ.ศ. 1653 - 1699 ดังนั้นชุมชนโบราณแห่งนี้คงทิ้งร้างไปในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งอาจเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเดินของแม่น้ำสายหลักที่ไหลผ่านเมือง¹²⁴ แม้ว่าผลการกำหนดอายุจะออกมาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 17 แต่ในตอนท้ายของรายงานการวิจัยนั้น ดร.ผาสุก ได้สรุปว่า เมืองนครปฐมคงร้างไปตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานทางประวัติศาสตร์¹²⁵

3.2 ช่วงเวลาแห่งความชบเซาของโบราณคดีเมืองนครปฐม

ภายหลังจากการขุดค้นของ ดร.ผาสุก อินทราวุธ งานโบราณคดีที่เมืองนครปฐมแทบจะหยุดชะงักไปเป็นเวลานานเกือบ 25 ปี แต่ในช่วงเวลาแห่งความชบเซานี้ก็มีบทความเกี่ยวกับเมืองนครปฐมที่น่าสนใจเผยแพร่ออกมาบ้างเป็นระยะๆ ตัวอย่างเช่น

การศึกษาของ ดร.ผาสุก อินทราวุธ เรื่องตราดินเผารูปคช-ลักษมีและกุเธร (ภาพที่ 28) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ และความมั่งคั่งร่ำรวย สันนิษฐานว่าใช้เป็นเครื่องรางของพ่อค้า เพราะเมืองนครปฐมโบราณที่แต่เดิมตั้งอยู่ติดชายฝั่งทะเลโบราณคงมีบทบาทด้านการค้าทางทะเลด้วย¹²⁶

¹²³ เรื่องเดียวกัน, 72 - 73.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, 73.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁶ ผาสุก อินทราวุธ, "ตราดินเผารูปคช-ลักษมีและกุเธรจากเมืองนครปฐมโบราณ," เมืองโบราณ 9,3 (สิงหาคม - พฤศจิกายน 2526) : 92 - 101.

ภาพที่ 28 ตราดินเผาข-ลักษมีและกัเวร อยู่ในความครอบครองของเอกชนในจังหวัดนครปฐม

ในปี พ.ศ. 2528 ได้มีการเผยแพร่บทความของ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล เกี่ยวกับแผ่นอิฐ สลักภาพใบหน้าชาวต่างชาติ ซึ่งพบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน เมื่อ พ.ศ. 2511 ภาพบุคคล ดังกล่าวสวมหมวกปีกยาว งามักโต่งงุ้ม และมีเครา (ภาพที่ 29) คาดว่าคงเป็นชาวอาหรับมุสลิมที่ เข้ามายังเมืองนครปฐมโบราณในสมัยทวารวดี¹²⁷

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 29 แผ่นอิฐสลักภาพชาวต่างชาติจากเจดีย์จุลประโทน อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

¹²⁷ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “ภาพบุคคลบนแผ่นอิฐแบบทวารวดี ณ เจดีย์จุลประโทน นครปฐม กับความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเอเชียอาคเนย์,” ศิลปวัฒนธรรม 6,5 (มีนาคม 2528) : 32 - 33.

หลักฐานทางโบราณคดีที่เมืองนครปฐมยังถูกนำมาวิเคราะห์แปลความโดยใช้มุมมองทางด้านประวัติศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2531 ดร.ธิดา สาระยา ในฐานะนักประวัติศาสตร์ ได้นำเสนอพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ โดยเฉพาะประเด็น “การก่อตัว” ของเมือง โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านนิเวศวิทยา (ecology) และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ - สังคมที่เกิดขึ้นภายในภูมิภาค¹²⁸

ดร.ธิดามีความเห็นที่ บ้านเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำท่าจีน – แม่กลอง ซึ่งรวมทั้งเมืองคูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และเมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี มีลักษณะการปกครองแบบรัฐ (state) โดยนครปฐมมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของภูมิภาคนี้ ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำลำคลอง (riverine region) ดร.ธิดาเสนอว่า นครปฐมเป็น “เมืองที่ถูกจัดตั้ง” ขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เพื่อรองรับจำนวนประชากรที่มีเพิ่มมากขึ้น และรองรับต่อการขยายตัวทางการค้าที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกภูมิภาค (หรือการค้าโพ้นทะเล)¹²⁹

4. ช่วงฟื้นฟูงานโบราณคดีเมืองนครปฐม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา)

งานโบราณคดีที่เมืองนครปฐมดูเหมือนจะหยุดชะงักไปนาน จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2548 สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี จึงมีโครงการหลายโครงการในการรื้อฟื้นอดีตของเมืองนครปฐมโบราณ

4.1 การขุดแต่งพระประโทณเจดีย์

ถึงแม้ว่ากรมศิลปากรจะประกาศขึ้นทะเบียนพระประโทณเจดีย์เป็นโบราณสถานของชาติแล้วตั้งแต่วันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2483 ทั้งยังเป็นที่ยุติกันดีจากการทำงานของศาสตราจารย์ดูปองต์ ซึ่งเรียกชื่อเจดีย์จุลประโทนที่ขุดแต่งในคราวนั้นว่า “วัดพระประโทณ” แต่พระประโทณเจดีย์ที่เป็นศาสนสถานกลางเมืองนั้นกลับเพิ่งได้รับการขุดแต่ง เมื่อ พ.ศ. 2548

พระประโทณเจดีย์ในช่วงก่อนการขุดแต่งมีลักษณะเป็นเนินดินที่ด้านบนมีพระปรารักษ์สร้างซ้อนทับอยู่ จึงไม่ทราบว่าภายใต้เนินดินนั้นมีเจดีย์องค์เดิมอยู่หรือไม่ และมีลักษณะทาง

¹²⁸ ธิดา สาระยา, “การก่อตัวของรัฐในลุ่มน้ำท่าจีน – แม่กลอง : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครปฐม ศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดี,” เมืองโบราณ 14,1 (มกราคม – มีนาคม 2531) : 84 – 85.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, 89 – 91.

สถาปัตยกรรมเป็นเช่นไร จนกระทั่งกรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งบูรณะระหว่างปี พ.ศ. 2548 - 2550 จึงได้ทราบลักษณะของพระเจดีย์องค์เดิม¹³⁰

พระประโทณเจดีย์องค์เดิมใช้อิฐเป็นวัสดุหลักและมีศิลาแลงเป็นส่วนประกอบ องค์เจดีย์อยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จ ฐานทักษิณด้านล่างมีบันไดทั้ง 4 ด้าน เพื่อนำขึ้นไปสู่ฐานทักษิณชั้นที่ 2 ลักษณะของฐานเจดีย์ทั้งการทำลวดบัวหรือช่องสี่เหลี่ยมนั้นคล้ายกับที่จุลประโทนเจดีย์ ตอนบนของเจดีย์เป็นส่วนเรือนธาตุที่อยู่ในผังยกเก็จเช่นเดียวกับด้านล่าง แต่ละด้านของเรือนธาตุมีจระนำ 5 จระนำ เหนือจระนำมีซุ้มโค้งคล้ายกับซุ้มกุฎ แต่ไม่มีหลักฐานว่าในจระนำนี้ประดิษฐานประติมากรรมรูปใด และส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไปจากนี้ก็ไม่อาจทราบได้ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร เพราะอยู่ในสภาพชำรุดและมีพระเจดีย์ทรงปรางค์สร้างทับไว้แล้ว (ภาพที่ 30)

ภาพที่ 30 พระประโทณเจดีย์ ในระหว่างการขุดแต่งบูรณะเมื่อ พ.ศ. 2551

¹³⁰ Usa Nguanphienphak, "Fouilles récentes au Phra Pathon Chedi," en *Dvāvaratī aux sources du bouddhisme en Thaïlande*, eds. Pierre Baptiste et Thierry Zéphir (Paris : Musee Guimet, 2009), 145 – 148.

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระประโทณเจดีย์องค์เดิมมีลักษณะคล้ายกับเจดีย์จุลประโทน กำหนดอายุสมัยสร้างพระประโทณเจดีย์อาจยึดถือตามเอกสารหลายฉบับที่ระบุปีที่สร้าง คือ พ.ศ. 1199 แต่การขุดแต่งก็ได้พบร่องรอยการการก่อสร้างเพิ่มเติมในบางบริเวณด้วย¹³¹ (ภาพที่ 31) ลักษณะเช่นนี้พบมาก่อนแล้วที่เจดีย์จุลประโทน อันสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระเจดีย์ที่จะต้องมีการก่อสร้างเพิ่มเติมหรือมีการบูรณะอยู่บ่อยครั้งในสมัยโบราณ

ภาพที่ 31 ร่องรอยการก่อสร้างเพิ่มเติมที่ลานประทักษิณชั้นที่ 2 ทางด้านทิศใต้ของพระประโทณเจดีย์

ถึงแม้ว่าจะเป็นเจดีย์สำคัญกลางเมืองนครปฐมโบราณ แต่โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งพระประโทณเจดีย์ก็มีปริมาณน้อย ส่วนใหญ่เป็นวัตถุประเภทเครื่องประกอบสถาปัตยกรรม คือ ประติมากรรมปูนปั้น/ดินเผา แผ่นอิฐมีรอยประทับของคน/สัตว์ และสิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ เช่น เครื่องประดับ ภาชนะดินเผา (ภาพที่ 32)

¹³¹ Ibid., 147.

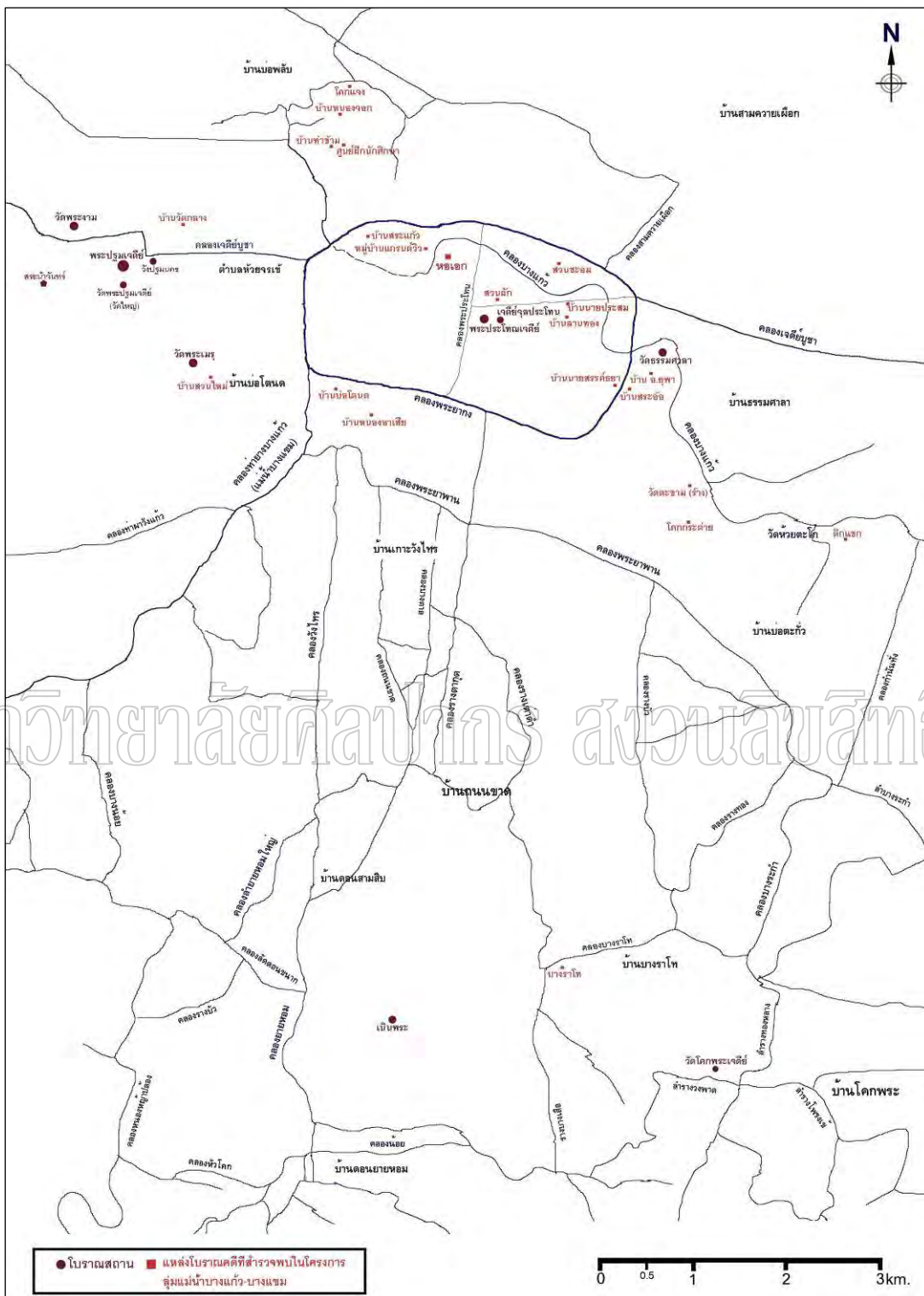

ภาพที่ 32 โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งพระบรมเจดีย์
 (ภาพจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์)

4.2 โครงการสำรวจบริเวณลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแวม

ในปี พ.ศ. 2548 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ได้จัดทำโครงการสำรวจบริเวณลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแวม ซึ่งเป็นลำน้ำสายหลักที่ไหลผ่านเมืองนครปฐมโบราณ¹³² จากการสำรวจได้พบแหล่งโบราณคดีทั้งหมด 54 แห่ง และหลายแหล่งก็ไม่เคยมีการศึกษากันมาก่อนเลย (แผนที่ที่ 10 และตารางที่ 2)

¹³² พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแวม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม การพิมพ์, 2549).

แผนที่ที่ 10 แหล่งโบราณคดีที่พบจากการสำรวจตามลำน้ำบางแก้ว - บางแวม
ดัดแปลงจากแผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD ลำดับชุดที่ L7018 แผนที่ 5036III-IV
มาตราส่วน 1: 50,000

ตารางที่ 2 แหล่งโบราณคดีที่ทำการสำรวจในโครงการลุ่มน้ำบางแก้ว - บางแหม

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	ตำบล	อำเภอ	อายุสมัยโดยประมาณ
1	บ้านสระแก้ว	พระประโทน	เมือง	ทวารวดี
2	บ้านหนองอาเสี้ย	พระประโทน	เมือง	ทวารวดี
3	บ้านบ่อโตนด	พระประโทน	เมือง	ทวารวดี
4	พระประโทณเจดีย์	พระประโทน	เมือง	ทวารวดี
5	เจดีย์จุลประโทน	พระประโทน	เมือง	ทวารวดี
6	หอเอก	พระประโทน	เมือง	ทวารวดี
7	หมู่บ้านแกรนด์วิว	พระประโทน	เมือง	ทวารวดี
8	ตึกแขก	เพนียด	นครชัยศรี	ทวารวดี
9	โคกกระต่าย	เพนียด	นครชัยศรี	ทวารวดี
10	วัดตะขาม (ร้าง)	เพนียด	นครชัยศรี	ทวารวดี
11	ห้วยตะโก	เพนียด	นครชัยศรี	ทวารวดี
12	บางราโท	บางระกำ	นครชัยศรี	ทวารวดี
13	วัดบ่อตะกั่ว	บางระกำ	นครชัยศรี	รัตนโกสินทร์
14	วัดโคกพระเจดีย์	โคกพระเจดีย์	นครชัยศรี	รัตนโกสินทร์
15	สวนผัก	ธรรมศาลา	เมือง	ทวารวดี
16	บ้านสวนชะอม	ธรรมศาลา	เมือง	ทวารวดี
17	บ้านนายประสม	ธรรมศาลา	เมือง	ทวารวดี
18	บ้านลานทอง	ธรรมศาลา	เมือง	ทวารวดี
19	วัดธรรมศาลา	ธรรมศาลา	เมือง	ทวารวดี
20	บ้านอาจารย์ยุพา	ธรรมศาลา	เมือง	ทวารวดี
21	บ้านนายสรรคธยา	ธรรมศาลา	เมือง	ทวารวดี
22	บ้านสระซ้อ	ธรรมศาลา	เมือง	ทวารวดี
23	วัดพระเมรุ	พระปฐมเจดีย์	เมือง	ทวารวดี
24	วัดพระปฐมเจดีย์	พระปฐมเจดีย์	เมือง	ทวารวดี
25	วัดใหญ่	พระปฐมเจดีย์	เมือง	ทวารวดี
26	วัดพระงาม	พระปฐมเจดีย์	เมือง	ทวารวดี
27	บ้านหนองจอก	ทุ่งน้อย	เมือง	ทวารวดี
28	โคกแจง	ทุ่งน้อย	เมือง	ทวารวดี
29	วัดใหม่ทุ่งน้อย	ทุ่งน้อย	เมือง	อยุธยา - รัตนโกสินทร์
30	บ้านถนนใหญ่	ทุ่งน้อย	เมือง	ทวารวดี
31	บ้านวัดกลาง	บ่อพลับ	เมือง	ทวารวดี
32	ศูนย์ฝึกนักศึกษา	บ่อพลับ	เมือง	ทวารวดี

ตารางที่ 2 แหล่งโบราณคดีที่ทำการสำรวจในโครงการลุ่มน้ำบางแก้ว – บางแวม (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อแหล่ง	ตำบล	อำเภอ	อายุสมัยโดยประมาณ
33	บ้านท่าข้าม	บ่อพลับ	เมือง	ทวารวดี
34	บ้านนายฤทธิ	บางแวม	เมือง	พุทธศตวรรษที่ 18
35	สวนอู่	บางแวม	เมือง	อยุธยา
36	วัดลาดปลาเค้า	บางแวม	เมือง	อยุธยา
37	วัดบางแวม	บางแวม	เมือง	อยุธยา – รัตนโกสินทร์
38	วัดหนองดินแดง	หนองดินแดง	เมือง	ทวารวดี
39	วัดหนองเสือ	หนองดินแดง	เมือง	รัตนโกสินทร์
40	บ้านสวนใหม่	ห้วยจรเข้ม	เมือง	ทวารวดี
41	สระน้ำจันทร์	สนามจันทร์	เมือง	ทวารวดี
42	เนินพระ	ดอนยายหอม	เมือง	ทวารวดี
43	บ้านสระกะเทียม	สระกะเทียม	เมือง	พุทธศตวรรษที่ 18 – 19
44	บ้านนางน้อย	วังเย็น	เมือง	อยุธยา
45	วัดหัวเอน	โพรงมะเดื่อ	เมือง	อยุธยา – รัตนโกสินทร์
46	วัดใหม่ปิ่นเกลียว	วังตะกู	เมือง	รัตนโกสินทร์
47	วัดเกาะวังไทร	ถนนขาด	เมือง	ทวารวดี
48	โคกพระ	บางแก้ว	นครชัยศรี	ทวารวดี
49	วัดสิงห์	บางแก้ว	นครชัยศรี	อยุธยา – รัตนโกสินทร์
50	วัดหลวงประชานูรณะ	ท่าพระยา	นครชัยศรี	อยุธยา – รัตนโกสินทร์
51	วัดน้อยเจริญสุข	ท่าพระยา	นครชัยศรี	รัตนโกสินทร์
52	วัดไทร	ท่ากระชับ	นครชัยศรี	อยุธยา – รัตนโกสินทร์
53	วัดตุ๊กตา	บางกระบือ	นครชัยศรี	อยุธยา – รัตนโกสินทร์
54	วัดกลางบางแก้ว	นครชัยศรี	นครชัยศรี	อยุธยา – รัตนโกสินทร์

จากจำนวนแหล่งโบราณคดี 54 แหล่งที่ทำการสำรวจพบว่าเป็นแหล่งที่มีหลักฐานสมัยทวารวดี 36 แหล่ง มีเพียง 2 แหล่งที่มีร่องรอยของเขมรโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 - 19 และอีก 16 แหล่งอยู่ในสมัยอยุธยา – รัตนโกสินทร์ โดยในรัศมี 8 ตารางกิโลเมตรรอบเมืองเก่า จะมีแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีกระจายตัวอยู่อย่างหนาแน่น¹³³

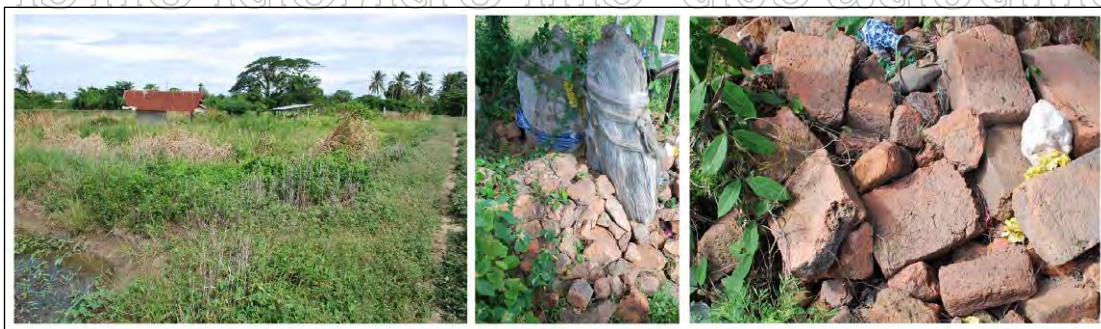
¹³³ เรื่องเดียวกัน, 146.

หลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดีที่พบส่วนใหญ่คือ เศษภาชนะดินเผา ก้อนอิฐ ชิ้นส่วนหินบด ลูกปัดแก้ว แหล่งโบราณคดีหลายแห่งยังคงหลงเหลือหลักฐานอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะแหล่งที่อยู่ในตัวเมืองโบราณ เช่น แหล่งหอกอก¹³⁴ แหล่งบ้านสวนชะอม¹³⁵ แหล่งบ้านนายประสม¹³⁶ แต่หลายแหล่งก็ถูกทำลายไปมากแล้ว เช่น แหล่งบ้านสระแก้ว¹³⁷ (ภาพที่ 33) แหล่งบางราโท¹³⁸ (ภาพที่ 34)

ภาพที่ 33 แหล่งโบราณคดีบ้านสระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 34 แหล่งโบราณคดีบางราโท อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, 38 - 40.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน, 61 - 62.

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, 63 - 65.

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน, 25 - 28.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, 51 - 53.

ส่วนแหล่งโบราณคดีที่มีร่องรอยของเขมรโบราณ 2 แหล่ง ได้แก่ บ้านนายฤทธิ์¹³⁹ และบ้านสระกะเทียม¹⁴⁰ ทั้งสองแหล่งนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองนครปฐมโบราณซึ่งมีลำน้ำบางแอมไหลผ่านไปเชื่อมต่อกับชุมชนโบราณในลุ่มน้ำแม่กลองได้ ที่แหล่งโบราณคดีดังกล่าว ได้พบประติมากรรมศิลปะเขมร คือ ครุฑสำริด และพระศิวะสำริด (จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี) แต่ก็เป็นเพียงวัตถุขนาดเล็กที่มีการเคลื่อนย้ายได้ (ภาพที่ 35)

ภาพที่ 35 ประติมากรรมศิลปะเขมร จากแหล่งบ้านสระกะเทียมและบ้านนายฤทธิ์
ที่มา: พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในลุ่มแม่น้ำบางแก้ว-บางแอม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม การพิมพ์, 2549), 101.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, 100 – 101.

¹⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 118 – 120.

คณะผู้ศึกษาในโครงการสำรวจเสนอว่า กลุ่มคนผู้สร้างเมืองนครปฐมโบราณ เป็นประชากรในวัฒนธรรมทวารวดีที่พัฒนามาจากเมืองโบราณใกล้เคียงที่เจริญมาก่อนหน้า การสร้างเมืองนครปฐมเกิดขึ้นจากปัจจัยภายในที่ต้องการความสะดวกในการคมนาคมโดยใช้ ลำน้ำสายใหญ่ เพื่อติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอก นครปฐมโบราณจึงเป็น “เมืองท่าค้าขาย”¹⁴¹

สำหรับช่วงที่เมืองนครปฐมเสื่อมลงไปนั้น คณะผู้ศึกษามีความเห็นว่าเป็น “ชุมชนโบราณใน วัฒนธรรมแบบทวารวดีดังกล่าวน่าจะค่อยๆเสื่อมลงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 – 18”¹⁴² โดยเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมรที่แพร่หลายเข้ามาในพื้นที่แถบนี้ ทั้งยังเสนอว่ากลุ่มคนโบราณที่ เมืองนครปฐมอาจจะเคลื่อนย้ายกลับไปยังพื้นที่เดิมตามศูนย์กลางของชุมชนที่เปลี่ยนไปโดยมี ศาสนสถานแบบเขมรเป็นหลัก และบางส่วนได้ไปตั้งชุมชนใหม่ภายใต้ชื่อ “สุพรรณภูมิ” (ตั้งอยู่ที่ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี) ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำบางแก้ว – บางแฉมจึงถูกทิ้งร้างและบางพื้นที่ ก็มีการอยู่อาศัยเบาบางลงไป ก่อนจะกลับมาเจริญอีกครั้งในช่วงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์¹⁴³

ปวิวรรต ธรรมาปริชากร ได้ทำการวิเคราะห์รูปแบบโบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจใน โครงการข้างต้น เสนอว่า เมืองนครปฐมโบราณมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ราว พุทธศตวรรษที่ 10 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 25 โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 6 ระยะ (ตารางที่ 3)¹⁴⁴

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹⁴¹ เรื่องเดียวกัน, 146 – 147.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, 147.

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, 147 – 148.

¹⁴⁴ ปวิวรรต ธรรมาปริชากร, “การตีความโบราณวัตถุที่ได้จากการสำรวจบริเวณบางแก้ว-บางแฉม,” ใน การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการสำรวจ ลุ่มแม่น้ำบางแก้ว-บางแฉม จังหวัดนครปฐม” (นครปฐม : ม.ป.ท., 2548. จัดโดย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ร่วมกับมหาวิทยาลัยศิลปากร และ กลุ่มศึกษาลุ่มน้ำบางแก้ว-บางแฉม ณ อาคารหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2548), 49.

ตารางที่ 3 แสดงพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ ตามแนวคิดของ ปวิรรต ธรรมาปริชากร

สมัย	กำหนดอายุ	หลักฐานที่พบ	แหล่งโบราณคดี
ปลายวัฒนธรรมพูนัน	ราวพุทธศตวรรษที่ 10 – 11	- ชิ้นส่วนหม้อมีพวยมีลาย เขียนสีคล้ายรูปพระอาทิตย์	- โรงเรียนหอเอกวิทยา
วัฒนธรรมทวารวดี	ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 16	- ภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ (จานมีเชิง ตะคัน ตะเกียง หม้อมีสัน หม้อมีพวย) - ลูกปัดหินกึ่งมีค่า - ลูกปัดแก้วสีต่างๆ - ตุ๊กตาดินเผา - แท่นหินบด - ตราประทับดินเผา - ชิ้นส่วนธรรมจักร - ชิ้นส่วนแม่พิมพ์ ใช้หล่อเครื่องประดับ	- โรงเรียนหอเอกวิทยา - บางราโท
วัฒนธรรมขอม	ราวพุทธศตวรรษที่ 16 – 18	- เครื่องถ้วยเงินราชวงศ์ซ่ง - เหรียญกษาปณ์เงิน - เครื่องถ้วยจากเตาบุรีรัมย์ - รูปเคารพ (ศิวลึงค์) - เครื่องใช้สำริด	- บ้านปอโตนด - บางราโท - ตำบลโคกพระเจดีย์
สมัยอยุธยา	ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18 – 19	- ภาชนะจากเตาบางปูน - เครื่องถ้วยเงินราชวงศ์หยวน	- วัดท่าตะขาม (ร้าง) - ตำบลโคกพระเจดีย์
สมัยอยุธยา	ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 – 24	- เครื่องถ้วยเตาสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย - เครื่องถ้วยจากเตาแม่น้ำน้อย - เครื่องถ้วยเงินราชวงศ์หมิง	- วัดท่าตะขาม (ร้าง) - ตำบลโคกพระเจดีย์
สมัยรัตนโกสินทร์	ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 24 – 25	- เครื่องถ้วยเงินราชวงศ์ชิง - เหรียญกษาปณ์เงิน	- โรงเรียนหอเอกวิทยา - โรงไฟฟ้าพระงาม - ตำบลโคกพระเจดีย์

ประเด็นสำคัญคือ ปวิรรต ธรรมาปริชากร กำหนดให้เมืองนครปฐมโบราณเริ่มปรากฏหลักฐานมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 – 11 โดยเทียบเคียงอายุจากเศษภาชนะลายเขียนสีคล้ายรูปพระอาทิตย์ที่พบจากการสำรวจแหล่งโบราณคดีหอเอก (ภาพที่ 36 – ปัจจุบันเศษภาชนะสองชิ้นนี้อยู่ในความครอบครองของนายไพบูลย์ พวงลำลี) กับหม้อกุ่มที่มีลายเขียนสีคล้ายกันนี้

ที่เคยพบมาก่อน (แต่ไม่ได้มาจากการขุดค้นทางโบราณคดี) ที่เมืองนครบุรี (Angkor Borei) เมืองสมโบร์ไพรกุก (Sambor Prei Kuk) ในประเทศกัมพูชา และเมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนาม ทั้งนี้ปริวรรตเชื่อว่าภาชนะกลุ่มนี้ผลิตขึ้นในช่วงปลายวัฒนธรรมฟูนัน รวบรวมพุทธศตวรรษที่ 10 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 11 และยังยอมรับด้วยว่าวัฒนธรรมฟูนันนี้เคยแพร่หลายอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยก่อนหน้าวัฒนธรรมทวารวดี¹⁴⁵

ภาพที่ 36 เศษภาชนะดินเผาลายเขียนสีแดงล้ารูปพระอาทิตย์ พบที่โรงเรียนหอกอกวิทยา

และกุนที ลายเขียนสี พบที่ประเทศกัมพูชา (ไม่ทราบแหล่งที่มาแน่ชัด)

ที่มา: Dawn F. Rooney, *Khmer Ceramics: Beauty and Meaning* (Bangkok : River Books, 2010), 178.

ปริวรรต ธรรมาปริชากร ยังเสนอว่า การแพร่ขยายอำนาจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 แห่งอาณาจักรกัมพูชาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ทำให้วัฒนธรรมทวารวดีเริ่มเสื่อมลงและมีวัฒนธรรมขอมเข้ามาปะปน¹⁴⁶ จนกระทั่งปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์ ลำน้ำหลายสายเปลี่ยนทางเดิน ที่เมืองนครปฐมโบราณนั้นแม่น้ำบางแก้วก็มีขนาด

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 50 และดูภาพกุนทีที่มีลายเขียนสีแดงล้ารูปพระอาทิตย์จำนวน 2 ใบ จากประเทศกัมพูชา ได้ใน Dawn F. Rooney, *Khmer Ceramics: Beauty and Meaning* (Bangkok : River Books, 2010), 26 and 178.

¹⁴⁶ ปริวรรต ธรรมาปริชากร, “การตีความโบราณวัตถุที่ได้จากการสำรวจบริเวณบางแก้ว-บางแหม,” ใน การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการสำรวจ ลุ่มแม่น้ำบางแก้ว-บางแหม จังหวัดนครปฐม”, 52.

เด็กหลง แนวชายฝั่งทะเลเดิมก็ถอยร่นออกไปไกลมากขึ้น ทำให้เมืองนครปฐมโบราณมีความอุดมสมบูรณ์น้อยลง เรือเดินทะเลไม่สามารถเข้าไปได้เช่นเดิม เมืองนครปฐมโบราณจึงเสื่อมลง โดยสันนิษฐานว่ามีการอพยพไปตั้งเมืองใหม่หรือรวมกับเมืองอื่นๆ แต่ก็มีบางกลุ่มคนที่อยู่อาศัยรอบๆเมือง¹⁴⁷

5. สรุปผลการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ

จากการทบทวนงานค้นคว้าเรื่องอดีตของเมืองนครปฐมโบราณข้างต้น ทำให้สามารถสรุปผลการศึกษานักวิชาการที่เสนอแนะเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองนี้ได้ โดยแบ่งออกเป็น 2 แนวทางหลัก คือ แนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ และการศึกษาทางด้านโบราณคดี

5.1 ผลการศึกษาตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ

ผลการค้นคว้าของนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ทำให้ได้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับอายุสมัยของศิลปะทวารวดีและพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ โดยในที่นี่จะขอสรุปผลการศึกษาของศาสตราจารย์ ปิแอร์ ดูปองต์ ศาสตราจารย์ ซ็อง บวสเชอเลียร์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ และปรีวรรต ธรรมมาปริชากร ตามลำดับ

จากการขุดค้นวัดพระเมรุและเจดีย์จุลประโทนของศาสตราจารย์ดูปองต์ เมื่อ 70 กว่าปีที่แล้ว ได้ข้อสรุปอย่างกว้างๆว่า โบราณสถานทั้งสองแห่งมีการก่อสร้างหลายครั้ง และท่านได้กำหนดอายุสมัยทวารวดีไว้ว่า มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 หรือ 12 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 ดังได้พบร่องรอยของศิลปะเขมร ช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 – 18 ปรากฏขึ้นทั้งที่วัดพระเมรุและเจดีย์จุลประโทน

สำหรับเจดีย์จุลประโทน ศาสตราจารย์บวสเชอเลียร์ได้ชี้ให้เห็นถึงลำดับการก่อสร้างในแต่ละช่วงเวลา ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 จนถึงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 15 ทั้งยังเสนอแนะถึงอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายจากศิลปะศรีวิชัยทางภาคใต้ที่แพร่หลายเข้ามาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 อีกด้วย ต่อมา ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ก็ได้ทำการศึกษาเจดีย์จุลประโทนอย่างละเอียด โดยเสนอความเห็นว่าจะมีอายุเก่าไปถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 – 11 และมีการบูรณะอีกอย่างน้อย 2 ครั้งจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 ทว่าไม่ปรากฏอิทธิพลของศิลปะศรีวิชัยแต่อย่างใด

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ยังได้เสนอแนวความคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐม โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เปรียบเทียบอายุสมัยของศิลปวัตถุเป็นหลัก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของเมืองนี้ที่อาจมีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 8 - 10 หลักฐานที่ใช้คือเหรียญเงินรูปสังข์และเครื่องประดับโลหะ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับวัตถุที่พบจากเมืองออกแก้ว แต่เหรียญเงินรูปสังข์และเครื่องประดับโลหะนั้นดังกล่าวไม่ได้มีที่มาแน่ชัด ดังนั้นโบราณวัตถุที่ดร.พิริยะนำมากำหนดอายุโดยการเทียบเคียง จึงอาจเป็นวัตถุสมัยหลังหรือผ่านการใช้งานมาอย่างต่อเนื่องก็เป็นได้¹⁴⁸ ส่วนการกล่าวถึงอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ดังได้พบโบราณวัตถุศิลปะเขมรจำนวนหนึ่งที่เมืองนครปฐมโบราณ ก็ถือเป็นประเด็นที่ต้องพิสูจน์กันอย่างละเอียด เพราะในปัจจุบันยังไม่เคยขุดค้นพบชั้นดินที่อยู่อาศัยในช่วงเวลาดังกล่าวเลย

ข้อเสนอของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ข้างต้นค่อนข้างมีความสอดคล้องกับผลการวิเคราะห์โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจในโครงการลุ่มน้ำบางแก้ว - บางแหม โดยปวิวรรต ธรรมมาปริชากร ซึ่งได้เชื่อมโยงหลักฐานระยะแรกเริ่มที่อาจมีอายุเก่าไปถึงราวพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 เข้ากับร่องรอยของวัฒนธรรมพูนัน โดยยึดถือค่าอายุของเศษภาชนะที่มีลายเขียนสีคล้ายรูปพระอาทิตย์จากแหล่งโบราณคดีหอกอก ซึ่งคล้ายกับกุ่มที่ลายเขียนสีแบบเดียวกันจากประเทศกัมพูชาและเวียดนาม แต่เศษภาชนะชิ้นดังกล่าวไม่ได้มาจากการขุดค้นชั้นดินทางโบราณคดี เพราะเป็นของที่พบในคราวที่มีการก่อสร้างโรงเรียนหอกอกวิทยา ดังนั้นคำถามที่ว่าเมืองนครปฐมโบราณจะมีหลักฐานทางโบราณคดีที่มีอายุเก่าไปถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 - 10 หรือ 10 - 11 หรือไม่ จึงเป็นเรื่องที่จะต้องทำการตรวจสอบในการวิจัยครั้งนี้

นอกจากนี้ ปวิวรรต ธรรมมาปริชากร ยังได้เสนอว่ามี วัฒนธรรมขอมราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 ปรากฏขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณ แต่โบราณวัตถุศิลปะเขมรที่พบนั้นเป็นวัตถุที่สามารถเคลื่อนย้ายได้ หลักฐานส่วนมากก็ได้มาจากการสำรวจหรือเป็นสมบัติของเอกชน จึงไม่อาจทราบถึงตำแหน่งที่มาของหลักฐานได้อย่างแน่ชัด การวิเคราะห์ถึงร่องรอยวัฒนธรรมเขมรที่เมืองนครปฐมโบราณจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงเงื่อนไขต่างๆให้รอบด้าน เช่นเดียวกับการพิจารณาบทบาทของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เพราะในเวลานี้นบ้านเมืองใกล้เคียงในจังหวัดสุพรรณบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี ต่างได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรโบราณภายใต้รัชกาล

¹⁴⁸ ดังที่ผู้วิจัยได้เคยกล่าวไว้แล้วถึงการค้นพบเหรียญเงินรูปสังข์บรรจุอยู่ในภาชนะดินเผาพร้อมกับเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีศวรรปุณยะจากแหล่งโบราณคดีเนินหิน ซึ่งกำหนดอายุจากตัวอักษรอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12

ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7¹⁴⁹ แล้วเหตุใดที่เมืองนครปฐมโบราณจึงปรากฏหลักฐานของวัฒนธรรมเขมรไม่มากนัก

5.2 ผลการศึกษาทางด้านโบราณคดี

ผลการขุดค้นชั้นดินทางโบราณคดีของ ดร.ผาสุข อินทราวุธ ได้แสดงให้เห็นถึงกิจกรรมการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณในเขตตำบลพระประโทน ซึ่งน่าจะมีความเจริญรุ่งเรืองที่สุดในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 ก่อนที่ชุมชนแห่งนี้จะทิ้งร้างไปในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 (ค่าอายุทางวิทยาศาสตร์อยู่ในช่วง พ.ศ. 1653 – 1699)

อย่างไรก็ตาม ในการขุดค้นครั้งนั้นยังไม่ได้ค่าอายุของชั้นกิจกรรมการอยู่อาศัยในระยะแรกเริ่ม สันนิษฐานการกำหนดอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 ก็ได้มาจากการเปรียบเทียบรูปแบบของเศษภาชนะดินเผาที่พบกับหลักฐานจากเมืองจันเสน รวมถึงการเชื่อมโยงเข้ากับข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ และค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ที่ได้มาจากชั้นดินในช่วงสุดท้ายของการอยู่อาศัยก็มีเพียงค่าเดียวเท่านั้น

ดังนั้นคำถามต่อไปนี้จึงเป็นสิ่งที่ต้องทำการตรวจสอบโดยการขุดค้นชั้นดินทางโบราณคดีเพิ่มเติม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความกระจ่างชัดยิ่งขึ้น ได้แก่

1. ช่วงเวลาแรกเริ่มของการประกอบกิจกรรมหรือมีร่องรอยหลักฐานของการอยู่อาศัยที่เมืองนครปฐมโบราณเกิดขึ้นเมื่อใด
2. กิจกรรมการอยู่อาศัยที่เมืองนครปฐมโบราณมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงใด
3. ระยะเวลาสิ้นสุดของการประกอบกิจกรรมการอยู่อาศัยที่เมืองนครปฐมโบราณเกิดขึ้นในช่วงใด

สำหรับคำถามข้อแรกเกี่ยวกับช่วงเวลาแรกเริ่มของการปรากฏกิจกรรมการอยู่อาศัยที่เมืองนครปฐมโบราณนั้น นอกจากตั้งขึ้นเพื่อเป็นการตรวจสอบกับข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะที่เสนอว่าอาจมีโบราณวัตถุที่มีอายุเก่าไปถึงราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 10 หรือ 10 – 11 แล้ว ยังถือเป็นการค้นหาคำตอบต่อคำถามที่สืบเนื่องกันด้วยคือ จะมีร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เมืองนครปฐมโบราณหรือไม่ เพราะในภูมิภาคตะวันตกของ

¹⁴⁹ ดูใน หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในภาคกลางของประเทศไทย,” ใน กัมพูชาราชลัทธิถึงศรีชัยวรมัน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2543), 229 – 257.

ประเทศไทยมีแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายกระจายตัวอยู่เป็นจำนวนมาก¹⁵⁰ จากการสำรวจของผู้วิจัยก็พบว่า เคยมีการค้นพบโครงกระดูกมนุษย์โดยบังเอิญอย่างน้อย 2 จุด บริเวณเมืองนครปฐมโบราณ คือ ที่วัดพระงาม ซึ่งตั้งอยู่นอกเมืองห่างออกมาทางตะวันตกราว 2 กิโลเมตร¹⁵¹ (ภาพที่ 37) และที่วัดทรงธรรมกัลยาณี ซึ่งตั้งอยู่ภายในเขตตัวเมืองโบราณ¹⁵² (ภาพที่ 38)

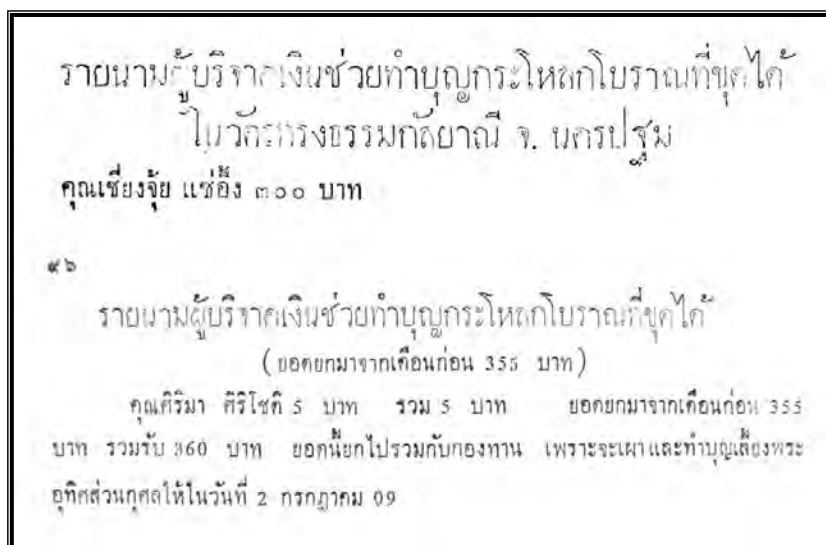

ภาพที่ 37 โครงกระดูกมนุษย์ ขุดพบโดยบังเอิญที่วัดพระงาม อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

¹⁵⁰ See Podjanok Kanjanajuntorn, "Development Social Complexity in Metal Age West-Central Thailand ca. 500 BC – AD 500," (Ph.D. dissertation, University of Bristol, 2005).

¹⁵¹ ท่านพระครูประพัฒน์ธรรมธรเล่าว่า พบขณะทำการขุดดินเพื่อสร้างหอระฆัง โครงกระดูกฝังอยู่ในชั้นทรายที่ความลึกราว 150 เซนติเมตรจากพื้นผิวดิน และมีหม้อดินใบหนึ่งวางอยู่ด้วย ข้อมูลจากสัมภาษณ์พระครูประพัฒน์ธรรมธร วัดพระงาม, 29 มกราคม 2553

¹⁵² ดูใน วิปัสสนาและบันเทิงสาร 10,120 (กันยายน 2508) : 95 ; วิปัสสนาและบันเทิงสาร 11,129 (มิถุนายน 2509) : 95 ; วิปัสสนาและ บันเทิงสาร 11,130 (กรกฎาคม 2509) : 96.

ภาพที่ 38 ประกาศเกี่ยวกับการค้นพบกะโหลกคนโบราณในวัดทรงธรรมกัลยาณี

ที่มา : วิปัสสนาและบันเพ็งสาร 10,120 (กันยายน 2508) : 95 ; วิปัสสนาและบันเพ็งสาร 11,130 (กรกฎาคม 2509) : 96.

จะสังเกตได้ว่า คำถามทั้ง 3 ข้อข้างต้นเป็นประเด็นหลักที่จะนำมาอธิบายพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ แต่ยังมีคำถามที่เพิ่มขึ้นมาเกี่ยวกับการจัดลำดับอายุสมัยของหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในหลุมขุดค้น รวมถึงการแปลความสภาพวิถีชีวิตของคนในอดีตที่เมืองนครปฐมโบราณ ได้แก่

4. นักโบราณคดีจะสามารถแบ่งช่วงย่อยๆของการประกอบกิจกรรมการอยู่อาศัยที่เมืองนครปฐมโบราณซึ่งน่าจะกินระยะเวลายาวนาน โดยใช้หลักฐานที่พบจากการขุดค้นมาเป็นตัวกำหนดได้หรือไม่ (ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงแล้วในหน้า 69)

5. ประชากรในอดีตซึ่งเป็นผู้สร้างวัตถุทางวัฒนธรรมที่ค้นพบเป็นจำนวนมากที่เมืองนครปฐมโบราณจะมีสภาพวิถีชีวิตเป็นเช่นไร

6. แนวทางการตรวจสอบพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ

ด้วยเหตุที่การศึกษาอดีตของเมืองนครปฐมโบราณที่ผ่านมามักเน้นไปที่การวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรม ส่วนการขุดค้นทางโบราณคดีมีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น (ไม่รวมการขุดแต่งโบราณสถาน) ผู้วิจัยจึงเลือกใช้วิธีการขุดค้นทางโบราณคดีภายในเขตเมืองนครปฐมโบราณเป็นแนวทางหลักในการตรวจสอบ โดยดำเนินการสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดี 3 แห่ง (ดูแผนที่ที่ 11 - 12) ได้แก่ วัดทรงธรรมกัลยาณี แหล่งโบราณคดีหอกอก ตำบลพระประโทน และแหล่งในเขต

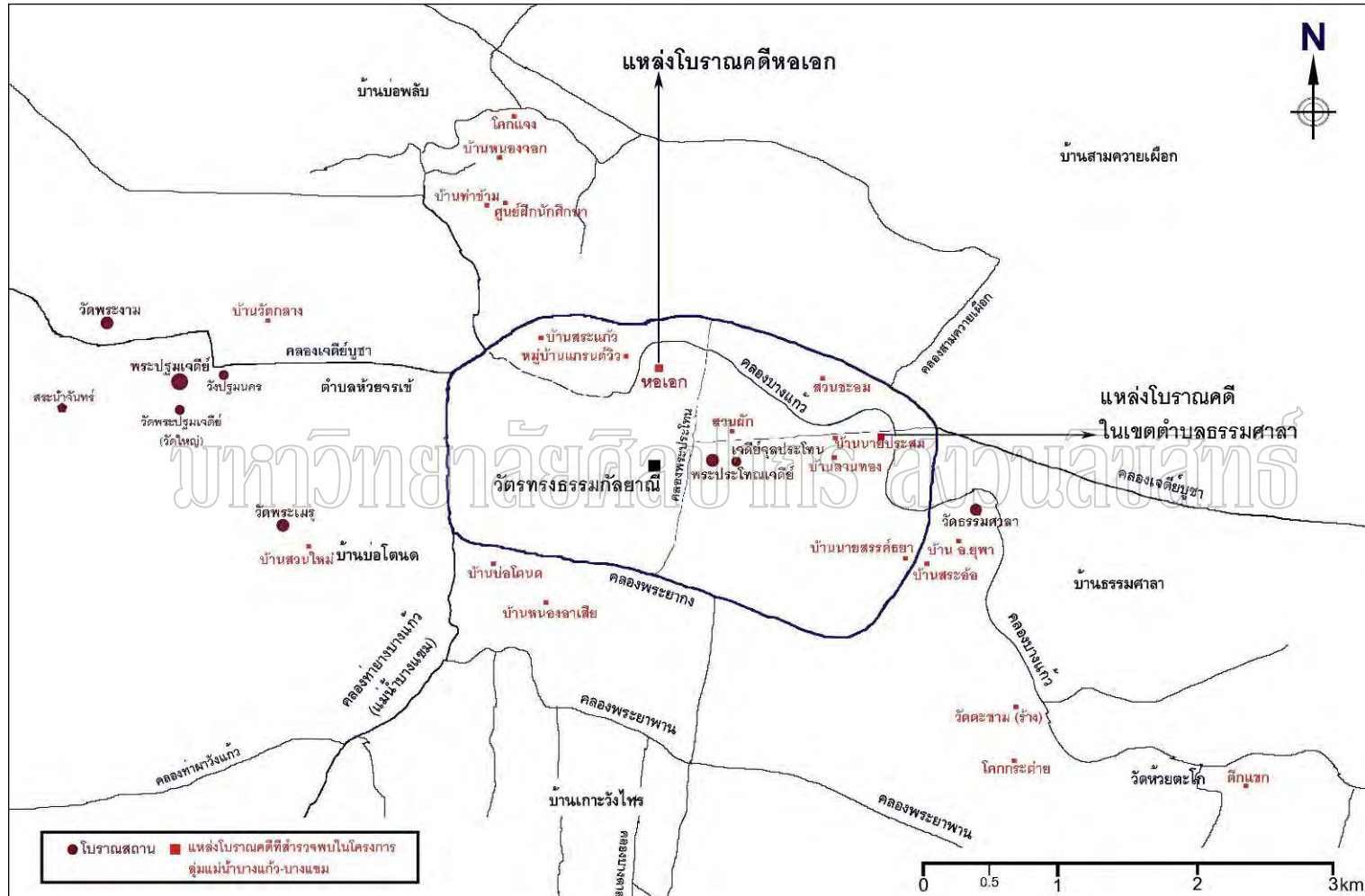
ตำบลธรรมศาลา เหตุผลด้านวิชาการที่เลือกจุดค้นทั้ง 3 แห่งนี้ (ไม่รวมเงื่อนไขด้านระยะเวลางบประมาณ และความยินยอมของเจ้าของที่ดิน) ประกอบด้วย

1. บริเวณวัดทรงธรรมกัลยาณีเคยมีประวัติที่เป็นลายลักษณ์อักษรถึงการค้นพบโครงกระดูกมนุษย์ ซึ่งยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นกระดูกคนโบราณในช่วงก่อนประวัติศาสตร์หรือไม่ วัดทรงธรรมกัลยาณีจึงเป็นตำแหน่งที่ควรจะมีการพิสูจน์หาร่องรอยยุคก่อนประวัติศาสตร์ภายในเมืองนครปฐมโบราณ ขณะที่วัดพระงามนั้นไม่เหลือพื้นที่ให้ขุดค้นชั้นดินได้อีกแล้ว

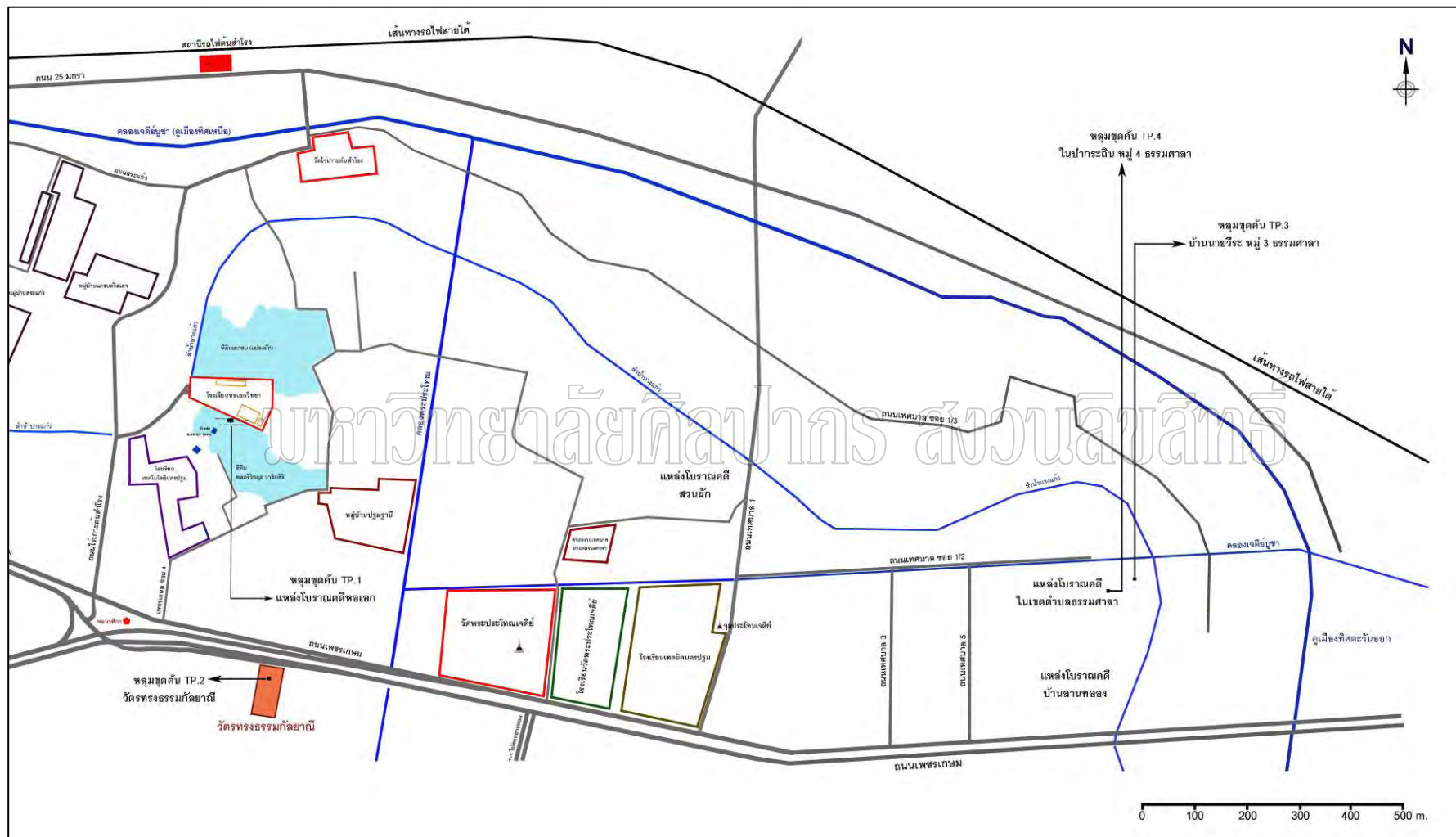
2. แหล่งโบราณคดีหอคอกเป็นจุดที่เคยสำรวจพบเศษภาชนะดินเผา มีลายเขียนสีคล้ายรูปพระอาทิตย์ ซึ่ง ปวิวรรต ธรรมมาปริชากร เสนอว่า อาจมีอายุเก่าไปถึงราวพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 จากการสำรวจยังได้พบหลักฐานทางโบราณคดีบนพื้นผิวดินอีกเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะเคยได้พบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีศวรปุณยะ จึงคาดว่า การขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอคอกจะทำให้ได้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับพัฒนาการของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา

3. แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลาเป็นบริเวณที่มีหลักฐานทางโบราณคดีหลงเหลืออยู่บนพื้นผิวดินเป็นจำนวนมาก และเป็นแหล่งที่ตั้งอยู่ทางปากตะวันออกของเมืองโบราณ ซึ่งยังไม่เคยมีการขุดค้นมาก่อน ผลการขุดค้นจึงน่าจะอธิบายประเด็นปัญหาเรื่องพัฒนาการของเมืองนี้ได้มากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม หากข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นมีไม่มากพอที่จะนำมาอธิบายให้ครอบคลุมประเด็นปัญหาเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง เช่น ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ หรือช่วงที่สันนิษฐานว่าอาจมีวัฒนธรรมเขมรแพร่หลายเข้ามา ซึ่งอาจมีหลักฐานทางโบราณคดีอยู่ไม่มากหรือไม่มีหลักฐานปรากฏในหลุมขุดค้นเลย ผู้วิจัยก็จะนำข้อมูลที่เคยมีผู้ศึกษาไว้แล้ว โบราณวัตถุที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติต่างๆ และหลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการสำรวจเพิ่มเติม มาสังเคราะห์ตีความเพื่อสร้างภาพรวมของพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณ ซึ่งกินระยะเวลายาวนานหลายศตวรรษนั่นเอง

แผนที่ที่ 11 ตำแหน่งแหล่งโบราณคดีที่จะทำการขุดค้นในเขตเมืองนครปฐมโบราณ

แผนที่ที่ 12 ตำแหน่งของหลุมขุดค้นภายในเมืองนครพนมโบราณ

บทที่ 4 แหล่งโบราณคดีวัดทรงธรรมกัลยาณี

นอกจากคำบอกเล่าของราษฎรในพื้นที่เกี่ยวกับการค้นพบโครงกระดูกมนุษย์ภายในเขตเมืองนครปฐมโบราณแล้ว ที่ผ่านมาก็ยังไม่เคยมีการขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่มีอายุเก่าแก่ไปถึงช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์อย่างแท้จริงบริเวณเมืองนี้เลย ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกที่จะทำการขุดค้นที่วัดทรงธรรมกัลยาณี ซึ่งตั้งอยู่เกือบกลางเมืองนครปฐมโบราณ และเป็นสถานที่หนึ่งที่มีประวัติค่อนข้างน่าเชื่อถือว่าจะเคยขุดพบโครงกระดูกมนุษย์

1. ที่ตั้งของวัดทรงธรรมกัลยาณี

วัดทรงธรรมกัลยาณี ตั้งอยู่เลขที่ 195 ถนนเพชรเกษม ตำบลพระประโทน บริเวณทางขึ้นสะพานหอนาฬิกาเข้าเมืองนครปฐม ห่างจากพระประโทนเจดีย์มาทางตะวันตกราว 800 เมตร ตรงกับพิกัด UTM 47618099E / 1527450N (ภาพที่ 39)

ภาพที่ 39 ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีวัดทรงธรรมกัลยาณี
(ดัดแปลงมาจากภาพในโปรแกรม PointAsia)

เดิมที่ดินตรงข้ามวัดพระประโทนเจดีย์ จำนวน 89 ไร่ เป็นของพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระราชินีในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ซึ่งทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง “สวนราชฤดี” ไว้เป็นที่ประทับของพระราชินี นางวรมัย กบิลสิงห์ ได้ขอซื้อที่ดินจำนวน 6 ไร่ เพื่อสร้างวัดทรงธรรมกัลยาณีขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2501 โดยมุ่งหมายให้เป็นสถานที่ปฏิบัติ (วัตร) ของสตรีผู้ทรงธรรม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทรงธรรมกัลยาณีภิกษุณีอาราม”

2. ข้อมูลจากการสำรวจ

นอกจากข้อมูลในนิตยสารของทางวัดทรงธรรมกัลยาณีดังกล่าวไว้ในตอนท้ายของ บทที่ 3 แล้ว ภิกษุณีธัมมนันทา (รองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์)² ท่านเจ้าอาวาสยังให้ ข้อมูลเพิ่มเติมว่า เมื่อราว 50 ปีที่แล้ว ขณะที่มีการก่อสร้างอาคาร (บริเวณห้องสมุดมหาโพธิธรรม) ได้พบโครงกระดูกมนุษย์ที่มีภาชนะดินเผาฝังร่วมอยู่ด้วย³ (แผนผังที่ 3)

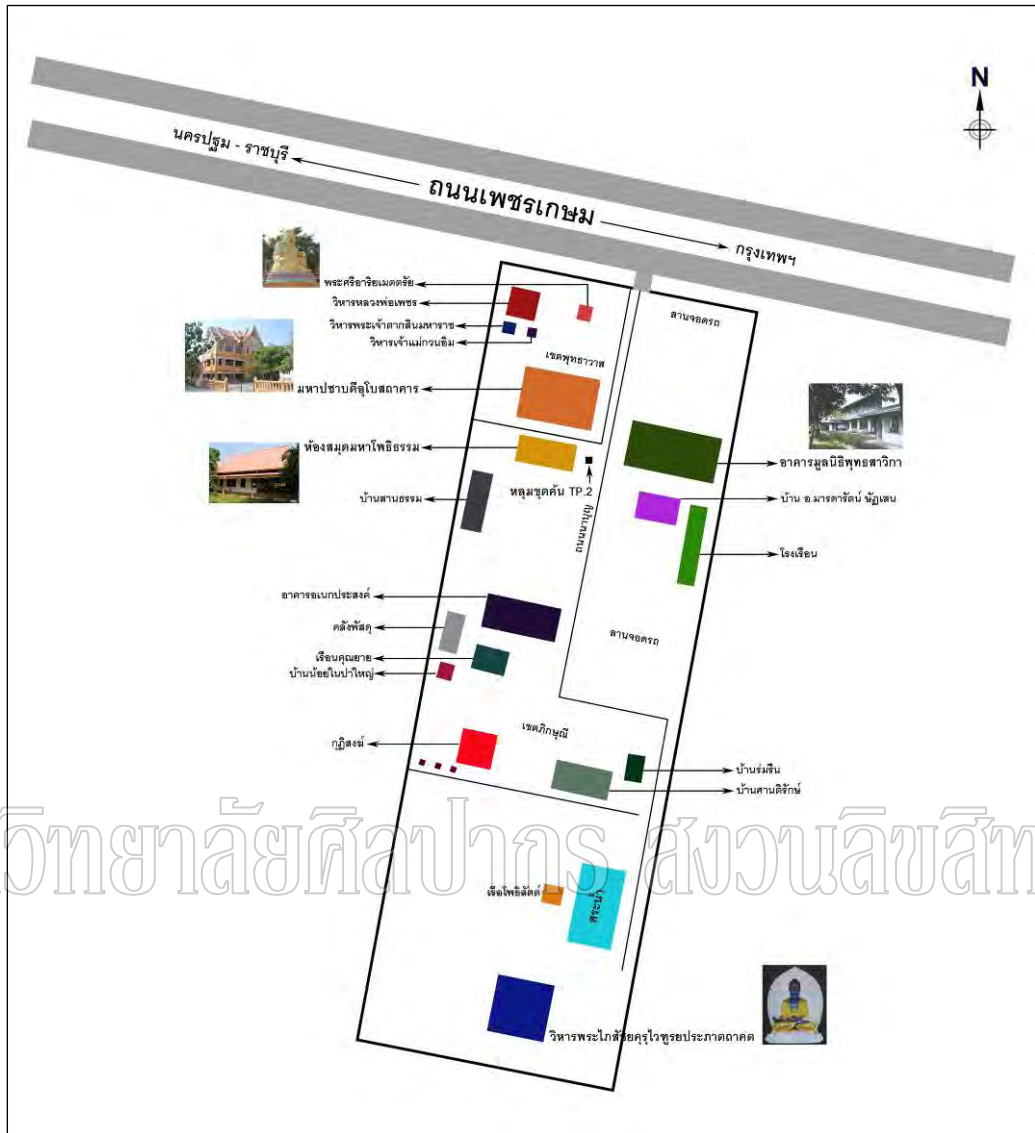
อาจารย์มารดารัตน์ ษ์ภูเสน วัย 69 ปี ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาตั้งแต่แรกสร้าง วัดทรงธรรมกัลยาณีก็ได้ให้ข้อมูลว่า ขณะที่ท่านมีอายุราว 20 ปี ได้มีการสร้างบ้านพัก (ภาพที่ 40) เมื่อขุดดินเพื่อวางเสาเข็มลึกลงไปราว 1 เมตร ได้พบโครงกระดูกมนุษย์ฝังในลักษณะนอนหงาย หันศีรษะไปทางตะวันออกข้างลำตัวมีหม้อดินวางอยู่ด้วย แต่ก็นำไปถมปากที่ วัดพระประโทนเจดีย์เรียบร้อยแล้ว ท่านยังกล่าวอีกว่า เมื่อมีการสร้างวัดทรงธรรมกัลยาณีขึ้น ไม่นานก็มีพิธีสวดภาณยักษ์ แล้วมีคนทรงเจ้ามาซึ่งจุดที่มีโครงกระดูก ในครั้งนั้นมีการขุดขึ้นมา ได้หลายโครง นอกจากนี้ยังเคยพบชิ้นส่วนศิลาธรรมจักร ซึ่งนำไปมอบให้กับพิพิธภัณฑ์ที่ องค์พระปฐมเจดีย์แล้ว⁴

¹ ดูใน เจริญ (อากาศวรรณะ) ลัดพลี, “ราชฤดี,สวน,” สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2524) : 523 – 526.

² อดีตอาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในช่วงปี พ.ศ. 2516 – 2543 และเมื่อ พ.ศ. 2518 ได้เป็นภาคีสมาชิกราชบัณฑิตยสถาน สายศาสนศาสตร์

³ สัมภาษณ์ ภิกษุณีธัมมนันทา, 10 กันยายน 2552 และดู ฉัตรสุมาลย์, “กระตุนต์ตอมนักโบราณคดี,” มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับที่ 1525 (6 – 12 พฤศจิกายน 2552) : 58.

⁴ สัมภาษณ์ อาจารย์ มารดารัตน์ ษ์ภูเสน, 7 ธันวาคม 2552 อย่างไรก็ตาม เมื่อตรวจสอบแล้ว กลับไม่พบธรรมจักรจากวัดทรงธรรมกัลยาณี เพราะพิพิธภัณฑ์บนองค์พระปฐมเจดีย์ (พระปฐมเจดีย์ พิพิธภัณฑ์สถาน) ยังไม่มีการจัดทำทะเบียนโบราณวัตถุอย่างเป็นระบบ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์

แผนผังที่ 3 ผังบริเวณของวัดทรงธรรมกัลยาณี และตำแหน่งของหลุมขุดค้น TP.2

ภาพที่ 40 สภาพภายในวัดทรงธรรมกัลยาณี และตำแหน่งที่เคยพบโครงกระดูกมนุษย์

ผู้วิจัยเดินสำรวจภายในวัดทรงธรรมกัลยาณี แต่ก็แทบไม่พบโบราณวัตถุบนพื้นผิวดิน อย่างไรก็ตาม เมื่อทำการขุดตรวจด้วยเครื่องมือเจาะหรืออออกเกอร์ (auger) ในพื้นที่สวนทางใต้ของ หอสมุด ก็ได้พบเศษภาชนะดินเผา เศษอิฐ เปลือกหอยในระดับความลึกต่างๆ แต่ก็มีปริมาณ ไม่มากนัก

จากนั้นได้เดินสำรวจที่ดินด้านข้างทางทิศตะวันตกของวัดทรงธรรมกัลยาณี ซึ่งเป็น พื้นที่รกร้าง พบหลักฐานอยู่บนพื้นผิวดิน เช่น เศษภาชนะดินเผาลายเชือกทาบ/ลายประทับ เศษหม้อมีสัน ชิ้นส่วนหินบด และมีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งล้มโค่นลงมา รากต้นไม้ได้นำเอาโบราณวัตถุ คือเศษภาชนะดินเผาที่อยู่ใต้ดินขึ้นมาด้วย (ภาพที่ 41) ดังนั้นวัดทรงธรรมกัลยาณีและโดยเฉพาะ พื้นที่ทางด้านตะวันตกคงเป็นแหล่งโบราณคดีอีกแห่งหนึ่งภายในเมืองนครปฐมโบราณ แม้จะไม่ เคยมีการสำรวจเก็บข้อมูลมาก่อนก็ตาม

ภาพที่ 41 เศษภาชนะดินเผาพบบริเวณพื้นที่ทางตะวันตกของวัดทรงธรรมกัลยาณี

3. ข้อมูลจากการขุดค้น

3.1 ตำแหน่งของหลุมขุดค้น

ด้วยข้อจำกัดของพื้นที่ในวัดทรงธรรมกัลยาณีที่มีการปรับเปลี่ยนสภาพดั้งเดิมไป มากแล้ว ผู้วิจัยจึงเลือกขุดค้นเพียง 1 หลุม เป็นหลุมขุดค้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส (grid system) ขนาด 2 x 2 เมตร อยู่ด้านข้างห้องสมุดมหาโพธิธรรม กำหนดชื่อเรียกว่า หลุมขุดค้น TP.⁵ (ภาพที่ 42)

⁵ การขุดค้นในงานวิจัยครั้งนี้เริ่มต้นขึ้นที่แหล่งโบราณคดีหอเอกเมื่อช่วงต้นปี พ.ศ. 2552 กำหนดเป็น หลุมขุดค้นที่ 1 (TP.1 ย่อมาจาก Test Pit 1) ต่อมาจึงทำการขุดค้นหลุมที่ 2 (TP.2) ที่วัดทรงธรรมกัลยาณี ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2553 และทำการขุดค้นหลุมที่ 3 และ 4 (TP.3 - 4) ที่แหล่งโบราณคดีในเขตตำบล ธรรมศาลาเป็นลำดับสุดท้ายในช่วงเดือนมีนาคม - เมษายน พ.ศ. 2553

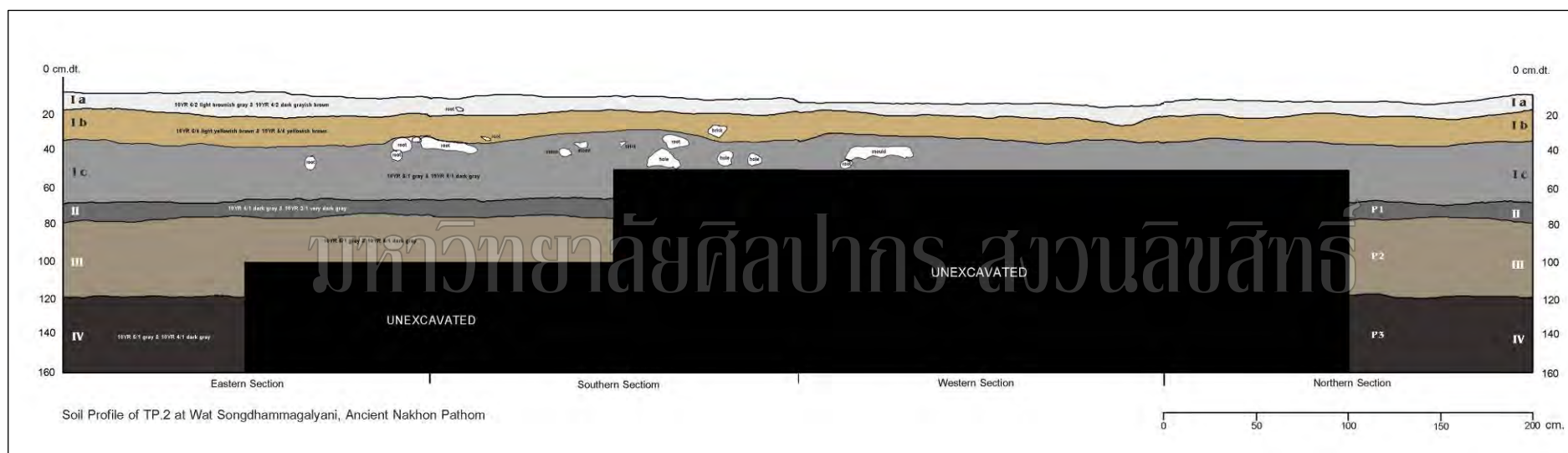
ภาพที่ 42 หลุมขุดค้น TP.2 ด้านข้างห้องสมุดมหาโพธิธรรมของวัดทรงธรรมกัลยาณี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

3.2 สรุปลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐาน⁶

หลุมขุดค้น TP.2 มีชั้นดิน 4 ชั้นดินหลัก (แผนผังที่ 4) ชั้นดินที่ 1 เป็นชั้นดินถมสมัยสร้างวัดทรงธรรมกัลยาณี ตั้งแต่ พ.ศ. 2501 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน คือตั้งแต่ระดับความลึก 10 – 70 cm.dt. ซึ่งยังสามารถแบ่งชั้นดินที่ 1 นี้ออกได้เป็น 3 ชั้นดินย่อย ได้แก่ 1 a , 1 b และ 1 c ส่วนชั้นดินที่ 2 , 3 และ 4 คือตั้งแต่ระดับความลึก 70 – 160 cm.dt. เป็นชั้นดินทับถมสมัยโบราณ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับทะเลโบราณ ดังจะได้อธิบายต่อไป

⁶ ดูรายละเอียดทั้งหมดได้ใน สฤณีพิงส์ ขุนทรง, การขุดค้นที่วัดทรงธรรมกัลยาณีกับการศึกษาวัตถุทางวัฒนธรรมสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553).

แผนผังที่ 4 ผังชั้นดินของหลุมขุดค้น TP.2 ภายในวัดทรงธรรมกัลยาณี

อย่างไรก็ตาม หลุมขุดค้น TP.2 กลับไม่มีชั้นวัฒนธรรมสมัยโบราณ หลักฐานที่พบส่วนใหญ่คือ สิ่งของเหลือใช้หรือขยะที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาตั้งแต่การสร้างวัดทรงธรรมกัลยาณี เมื่อ พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา ซึ่งพบหลักฐานหนาแน่นในชั้นดินถมตอนบนที่มีความหนาประมาณ 60 เซนติเมตร หลักฐานทางโบราณคดีจะลดปริมาณความหนาแน่นลงในชั้นดินธรรมชาติที่ 2 – 4 ซึ่งเป็นชั้นดินสมัยโบราณ และตั้งแต่ระดับความลึก 120 cm.dt. ก็จะมีน้ำใต้ดินไหลซึมออกมาอย่างรวดเร็วตลอดเวลาจนกลายเป็นอุปสรรคในการขุดค้น และลักษณะเนื้อดินชั้นล่างสุดก็มีความเหนียวมากอีกด้วย (ภาพที่ 43)

ภาพที่ 43 สภาพของหลุมขุดค้น TP.2 ภายในวัดทรงธรรมกัลยาณี

ถึงแม้ว่าจะไม่ปรากฏชั้นกิจกรรมสมัยโบราณ แต่ก็ได้ขุดพบโบราณวัตถุจำนวนหนึ่ง ซึ่งพบทั้งในระดับชั้นดินสมัยโบราณและชั้นดินถมตอนบน ทั้งยังพบปะปนอยู่กับหลักฐานสมัยใหม่ ดังนั้นหลักฐานเหล่านี้คงถูกเคลื่อนย้ายหรือพัดพามาจากตำแหน่งอื่นที่อยู่ใกล้เคียง หรือมาจากแหล่งอื่นที่เกิดจากการนำดินมาถมพื้นที่ภายในวัดทรงธรรมกัลยาณี

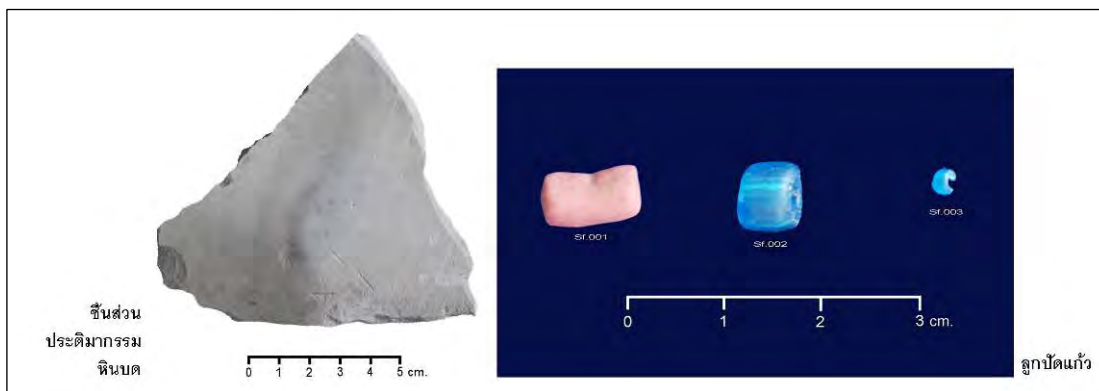
4. สรุปผลการขุดค้นที่วัดทรงธรรมกัลยาณี

4.1 ผลการวิเคราะห์โบราณวัตถุ

โบราณวัตถุที่พบในหลุมขุดค้น TP.2 มีปริมาณไม่มากนัก (ตารางที่ 4) ประกอบด้วย เศษภาชนะดินเผา 4,505 กรัม เศษอิฐ ลูกปัดแก้ว 3 ลูก และชิ้นส่วนหินบดทำจากหินทราย 1 ชิ้น (ภาพที่ 44) แต่การวิเคราะห์หลักฐานนี้ไม่ได้ช่วยให้เกิดความรู้ด้านพัฒนาการของเมืองโดยตรง เนื่องจากการไม่พบชิ้นวัฒนธรรมสมัยโบราณภายในหลุมขุดค้น แม้กระนั้นก็สามารถตอบคำถามได้ว่า ไม่มีหลักฐานการประกอบกิจกรรมของมนุษย์ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในหลุมขุดค้นที่วัดทรงธรรมกัลยาณี

ตารางที่ 4 สรุปปริมาณโบราณวัตถุที่พบจากการขุดค้นที่วัดทรงธรรมกัลยาณี

ชั้นดิน ธรรมชาติ	ระดับ ชั้นดิน	โบราณวัตถุ			
		เศษภาชนะดินเผา (กรัม)	เศษอิฐ (ชิ้น)	ลูกปัดแก้ว (ลูก)	หินบด (ชิ้น)
1 a-b	0-40	1,133	6	1	
	40-50	208	4		
1c	50-60	625	5		
	60-70	367	6	1	
2	70-80	968	8		1
3	80-90	580	8	1	
	90-100	424	6		
	100-110	97	5		
	110-120	78	5		
4	120-130	25	-		
	130-140	-	-		
	140-150	-	-		
	150-160	-	-		
รวม		4,505	53	3	1

ภาพที่ 44 ชิ้นส่วนหินบดและลูกปั้นแก้วพบจากการขุดค้นที่วัดทรงธรรมกัลยาณี

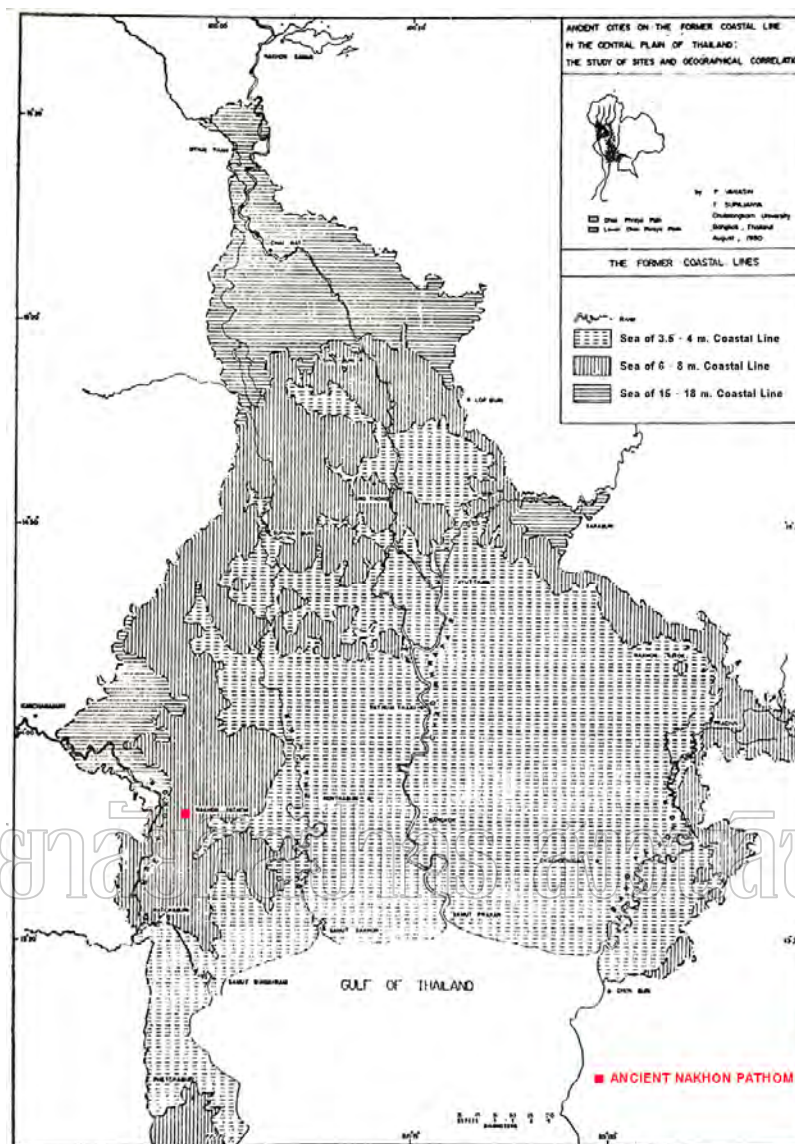
4.2 ผลการวิเคราะห์ทางด้านธรณีและปฐพีวิทยา

จากการวิเคราะห์ลักษณะชั้นดินโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ขวลิต ขาวเขียว (ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี) ทำให้ทราบว่า ระดับชั้นดินล่างสุดเป็นดินสีดำที่มีความเหนียวมาก และมีกลิ่นเหม็นคั่งคล้ายกลิ่นก๊าซไข่เน่า เป็นลักษณะของดินเหนียวที่ตกตะกอนทับถมในทะเล ส่วนชั้นดินถัดขึ้นมา มีความเหนียวลดลง และมีจุดประสีเหลืองเพิ่มขึ้น น่าจะตรงกับช่วงที่มีสภาพเป็นน้ำกร่อย หรือมีลักษณะเป็นป่าโกงกาง หลังจากนั้นจึงเกิดชั้นทับถมของผิวหน้าดินสมัยโบราณเป็นดินสีดำชั้นบางๆ ก่อนจะมีการถมพื้นที่ในช่วงที่มีการก่อสร้างวัดทรงธรรมกัลยาณี

ชั้นดินเดิมตอนล่างที่พบในหลุมขุดค้น TP.2 จึงน่าจะเป็นดินทะเลโบราณ ดังนั้นหากสันนิษฐานว่าชายฝั่งทะเลสมัยทวารวดีบริเวณเมืองนครปฐมโบราณมีแนวอยู่บริเวณตำบลดอนยายหอม ดังที่ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ผ่องศรี วนาสิน และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทิวา ศุภจรรยา เสนอว่า เมืองนครปฐมโบราณตั้งอยู่ใกล้กับแนวชายฝั่งที่ระดับความสูง 3.5 – 4 เมตรจากระดับน้ำทะเล⁷ ชั้นดินเดิมในหลุมขุดค้น TP.2 จึงน่าจะเป็นระดับดินทะเลที่มีอายุก่อนหน้าที่จะเกิดแนวชายฝั่งทะเลที่ระดับ 3.5 – 4 เมตร คืออาจเป็นดินทะเลที่ระดับความสูง 6 – 8 เมตร ซึ่งคงมีอายุไม่ต่ำกว่า 3,000 ปีมาแล้ว⁸ (แผนที่ที่ 13) จึงถือเป็นข้อมูลที่ได้มาจากการขุดค้นทางโบราณคดี ซึ่งบ่งชี้ว่า พื้นที่บริเวณวัดทรงธรรมกัลยาณีเคยเป็นทะเลมาก่อนเมื่อหลายพันปีที่แล้ว

⁷ ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา, เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลาง ประเทศไทย : การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์ (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), 41 – 42.

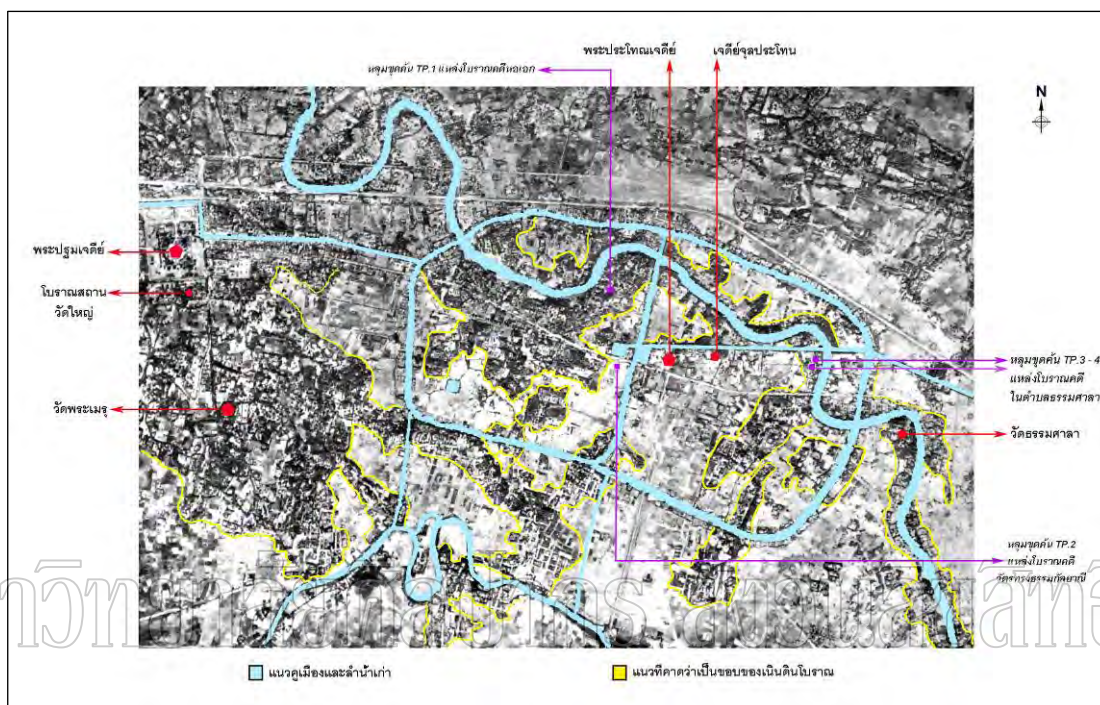
⁸ เรื่องเดียวกัน, 32 - 36.

แผนที่ที่ 13 แสดงแนวชายฝั่งทะเลเดิมตามการศึกษาของ ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา
ที่มา : ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา, เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบ
ภาคกลางประเทศไทย : การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์ (กรุงเทพฯ : โครงการ
เผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), รูปที่ 6.

การแปลภาพถ่ายทางอากาศของเมืองนครปฐมโบราณโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์
ชวลิต ขาวเขียว ยังระบุอีกว่า พื้นที่ของวัตรทงธรรมกัลยาณีอยู่ในบริเวณที่ลุ่มต่ำปลายเนินดิน
ที่อยู่ทางตะวันตก พื้นที่ลุ่มต่ำนี้อาจเป็นพื้นที่ท้องนาในสมัยโบราณ หรือเป็นแอ่งรับน้ำที่ไหลลง
มาจากเนินดินทางตะวันตก บริเวณนี้จึงมีสภาพไม่เหมาะสมสำหรับการตั้งถิ่นฐาน เพราะคน

โบราณมักที่จะเลือกตั้งบ้านเรือนตามเนินดินที่ติดกับแหล่งน้ำที่ใช้อุปโภคบริโภคและใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อ ดังเช่นแหล่งโบราณคดีหอกและแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลาที่จะได้กล่าวถึงต่อไป ซึ่งตั้งอยู่บนเนินดินกับลำน้ำบางแก้วที่ไหลผ่านเมือง (ภาพที่ 45)

ภาพที่ 45 แสดงข้อสันนิษฐานด้านสภาพพื้นที่ในสมัยโบราณของเมืองนครปฐม
แปลภาพถ่ายทางอากาศโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชวลิต ชาวเขียว

4.3 สรุปผลการขุดค้น

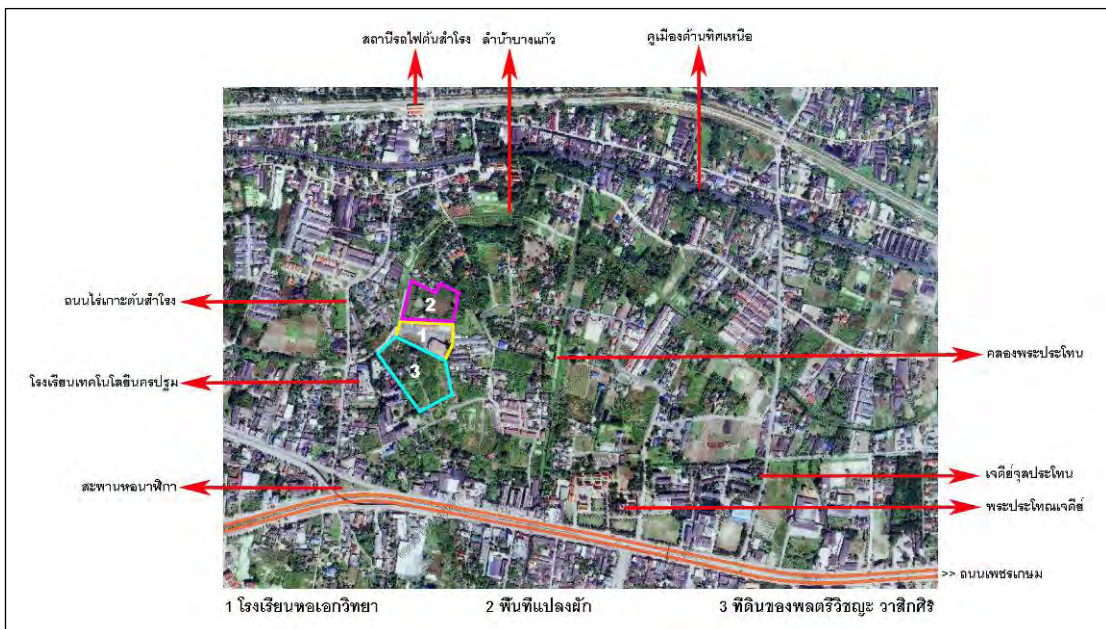
ถึงแม้ว่าการขุดค้นภายในวัดทรงธรรมกัลยาณิจะไม่พบร่องรอยหลักฐานในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตามที่มีประวัติการพบกะโหลกคนโบราณ แต่การวิเคราะห์ลักษณะชั้นดินในหลุมขุดค้น TP.2 ก็ช่วยสนับสนุนแนวคิดเรื่องชายฝั่งทะเลสมัยโบราณบริเวณเมืองนครปฐมได้ และบริเวณนี้ก็เป็นพื้นที่ลุ่มต่ำที่รองรับน้ำจากเนินดินที่อยู่อาศัยทางตะวันตกเฉียงเหนือ จึงไม่เหมาะสมสำหรับเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของประชากรในอดีต โบราณวัตถุที่พบจึงมีน้อยมาก หลังจากนั้นก็ไม่ปรากฏชั้นกิจกรรมในสมัยต่อมา จนกระทั่งมีการก่อสร้างวัดทรงธรรมกัลยาณิ ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2501 จึงมีการปรับถมที่ดินให้สูงขึ้นตามลำดับ

บทที่ 5 แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก

การขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอยเอ็กเป็นผลสืบเนื่องมาจากงานสำรวจของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ตามโครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแฉม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว ซึ่งพบแหล่งโบราณคดีอีกหลายแห่งในเขตเมืองนครปฐม โบราณที่ยังไม่เคยมีการศึกษากันมาก่อน และเนื่องจากได้มีการค้นพบหลักฐานจำนวนมากที่แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะทำการขุดค้นเพื่อใช้เป็นตัวแทนของชุดข้อมูลในการศึกษาพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ

1. ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี

แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก ตั้งอยู่ภายในเขตคูน้ำของเมืองนครปฐมโบราณ ค่อนมาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระปฐมเจดีย์ ในพื้นที่หมู่ 1 ตำบลพระประโทน ตรงกับพิกัด UTM 47618208E / 1527668N (ภาพที่ 46)

ภาพที่ 46 ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก (ดัดแปลงมาจากภาพในโปรแกรม PointAsia)

พื้นที่ของแหล่งมีสภาพเป็นเนินดินขนาดใหญ่ติดกับลำน้ำบางแก้ว ซึ่งปัจจุบันตั้งเขินเหลือความกว้างราว 10 - 15 เมตรเท่านั้น หากยึดจากแนวลำคลองพระประโทนที่ตัดตรงจากคูเมืองทิศเหนือไปยังทิศใต้ในตำแหน่งเกือบกลางเมืองแล้ว แหล่งโบราณคดีหอคอกจะอยู่ทางปากตะวันตกของเมืองนครปฐมโบราณ

2. ข้อมูลจากการสำรวจ

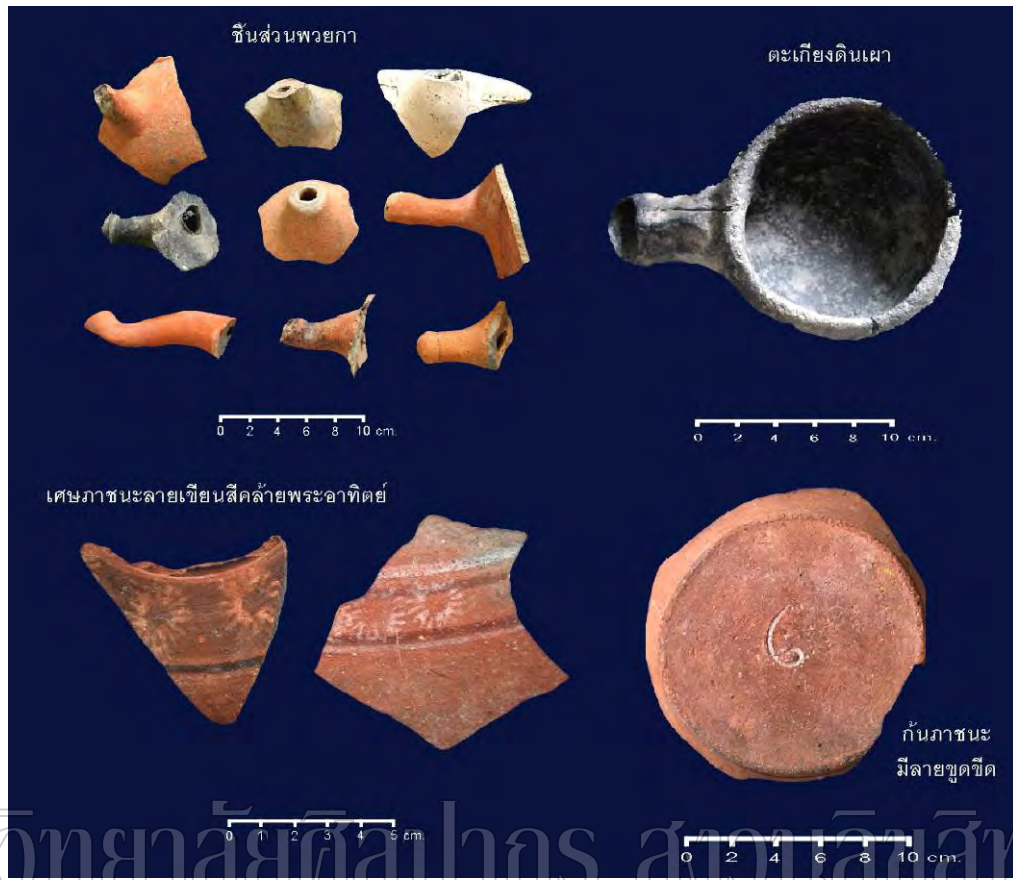
พื้นที่ของแหล่งโบราณคดีหอคอกครอบคลุมอาณาบริเวณของโรงเรียนหอเอกวิทยาและพื้นที่ที่ขนาบทั้งสองด้านของกำแพงโรงเรียน ซึ่งที่ดินทั้งหมดเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน โดยรวมแล้วแหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีพื้นที่มากกว่า 20 ไร่ ในที่นี้ได้แบ่งพื้นที่ของแหล่งออกเป็น 3 บริเวณ ได้แก่

2.1 โรงเรียนหอเอกวิทยา

ในช่วงที่มีการปรับพื้นที่และก่อสร้างอาคารเรียนโรงเรียนหอเอกวิทยา เมื่อ พ.ศ. 2546 ได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีเป็นจำนวนมาก นำยินดีที่มีผู้เก็บรวบรวมหลักฐานบางส่วนไว้ให้ผู้สนใจได้ค้นคว้าต่อไป นั่นคือ นายไพบุลย์ พวงสำลี ในนามของกลุ่มศรีทวารวดี อ่านแผ่นดินสืบค้นอารยธรรม ตัวอย่างโบราณวัตถุที่นายไพบุลย์ พวงสำลีเก็บรักษา เช่น ชิ้นส่วนพวยกา ตะเกียงดินเผา เศษภาชนะดินเผาลายเขียนสีคล้ายรูปดวงอาทิตย์ (ดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 3) ชิ้นส่วนก้นภาชนะดินเผามีลายขีดคล้ายอักษร (ภาพที่ 47) พระพิมพ์ดินเผาขุ่มพุทธคยา ตู๊กตาดินเผา¹ (ภาพที่ 48) ที่สำคัญคือ ได้ค้นพบเหรียญเงินขนาดเล็กที่ด้านหนึ่งเป็นรูปแม่วักกับลูกวัก อีกด้านหนึ่งมีจารึก “ศรีทวารวดีศวรรปุณยะ”² โดยคุณไพบุลย์ให้ข้อมูลว่าพบเหรียญนี้บริเวณต้นสำโรงภายในโรงเรียนหอเอกวิทยา (ภาพที่ 49)

¹ เทียบได้กับตุ๊กตาดินเผารูปผู้หญิงถืออกแก้ว พบที่เมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ดูใน สังคมและวัฒนธรรมจันเสนเมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี-ป่าสัก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), ลายเส้นหน้า 111.

² เต็นดาว ศิลปานนท์, “เหรียญเงินทวารวดีมีจารึกค้นพบใหม่ที่นครปฐม,” เมืองโบราณ 30,3 (กรกฎาคม - กันยายน 2547) : 165 - 167.

ภาพที่ 47 โบราณวัตถุที่พบจากบริเวณโรงเรียนหอแอกวิทยา

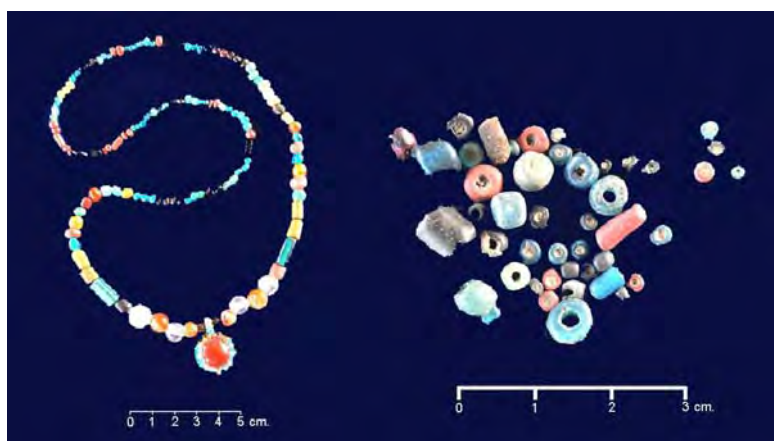
ภาพที่ 48 โบราณวัตถุที่พบจากบริเวณโรงเรียนหอแอกวิทยา

ภาพที่ 49 เหรียญเงินมีจารึก “ศรีทวารวดีศวรรปุณยะ” พบในบริเวณโรงเรียนหอเอกวิทยา

2.2 พื้นที่แปลงผัก

ด้านข้างโรงเรียนหอเอกวิทยาเป็นพื้นที่แปลงผักที่มีการไถพรวนดินอยู่ตลอดเวลา ทำให้หลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมากถูกขุดขึ้นมาอยู่บนพื้นผิวดิน ทั้งเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดา เศษเครื่องถ้วยจีน ก้อนอิฐ ชิ้นส่วนหินบด และลูกปัด ราชฎารายหนึ่งได้เอื้อเพื่อข้อมูลที่เก็บสะสมลูกปัดไว้จำนวนมาก ทั้งลูกปัดแก้ว และลูกปัดหินกึ่งมีค่า (ภาพที่ 50) การสำรวจโดยเจ้าหน้าที่ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ เมื่อปี พ.ศ. 2548 ยังได้พบชิ้นส่วนศิลาจารึกที่ยังไม่ได้รับการอ่านและแปล พระพิมพ์ดินเผา ตุ่มหูโลหะ เป็นต้น³ (ภาพที่ 51)

ภาพที่ 50 ลูกปัดแก้วและลูกปัดหินกึ่งมีค่า ในความครอบครองของราชฎารในพื้นที่

³ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแฉม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม การพิมพ์, 2549), 38 - 40.

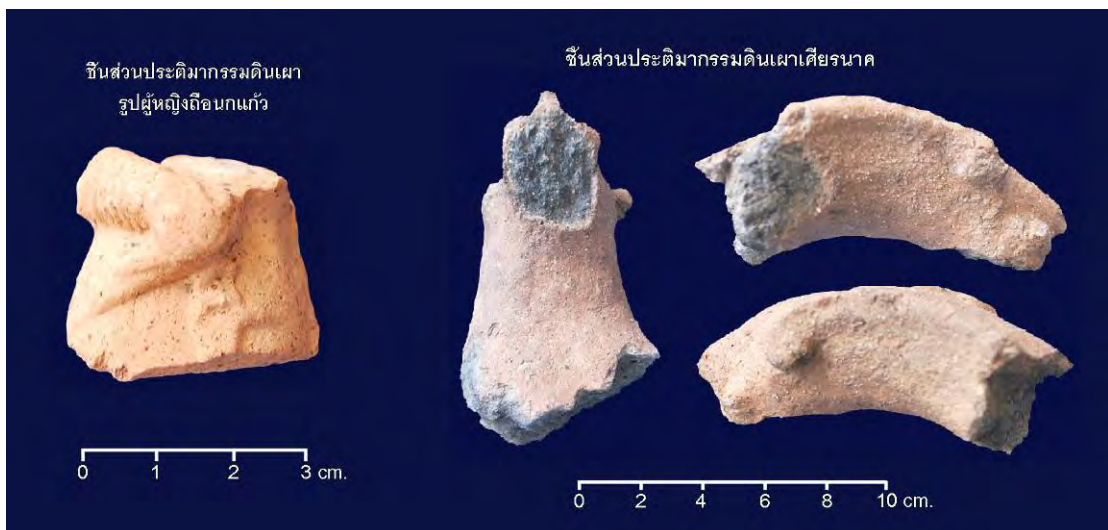
ภาพที่ 51 ศิลาจารึก และพระพิมพ์ดินเผา พบจากสำรวจแหล่งโบราณคดีหอคอก

ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมใน
ลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแฉม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม การพิมพ์,
2549), 40.

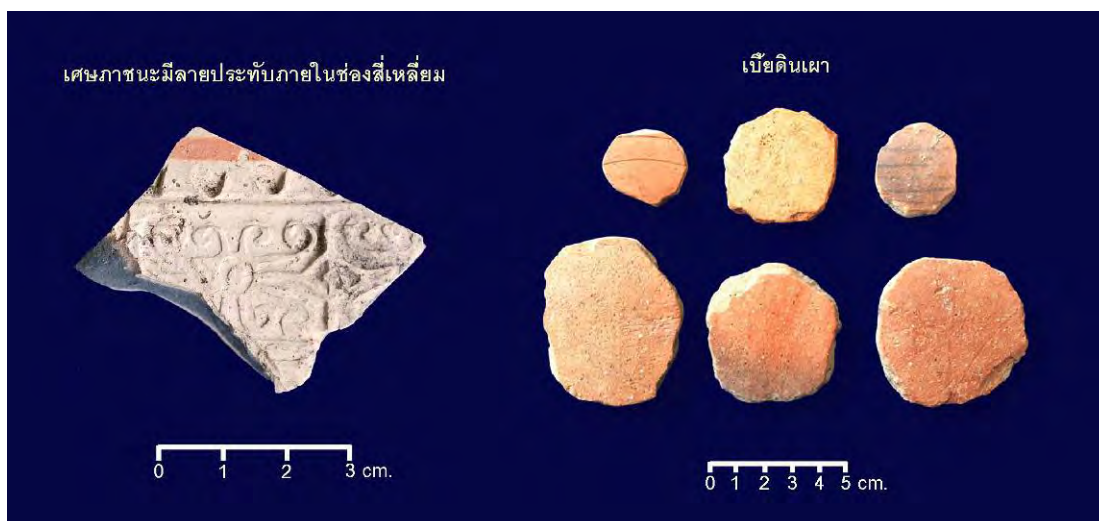
จากการสำรวจเพิ่มเติมของผู้วิจัยทำให้ได้พบโบราณวัตถุบนพื้นผิวดินอีกเป็นจำนวนมาก เช่น เครื่องมือหินขัดที่ดูคล้ายขวานหินขัดสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ชิ้นส่วนหินบด (ภาพที่ 52) ชิ้นส่วนตุ๊กตาดินเผารูปผู้หญิงถืออกแก้ว ชิ้นส่วนประติมากรรมดินเผาซึ่งอาจเป็นรูปเศียรนาค (ภาพที่ 53) เศษภาชนะดินเผาที่มีลายประทับภายในช่องสี่เหลี่ยมและลายเขียนสีแดงเบียดดินเผา (ภาพที่ 54) และเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาหลายรูปแบบ รวมทั้งเศษเครื่องถ้วยจีนจำนวนมาก

ภาพที่ 52 โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจบริเวณแปลงผักข้างโรงเรียนหอแอกวิทยา
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 53 โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจบริเวณแปลงผักข้างโรงเรียนหอแอกวิทยา

ภาพที่ 54 โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจบริเวณแปลงผักข้างโรงเรียนหอเอกวิทยา

2.3 ที่ดินของพลตรีวิชญะ วาสิกศิริ

ทางด้านใต้ของกำแพงโรงเรียนหอเอกวิทยาเป็นที่ดินกรรมสิทธิ์ของพลตรีวิชญะ วาสิกศิริ มีอาณาบริเวณมากกว่า 10 ไร่ พื้นที่บางส่วนมีการปรับไถเพื่อปลูกพืชล้มลุก บางบริเวณมีต้นไม้ใหญ่ขึ้น และบางบริเวณเป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่า โดยเฉพาะพื้นที่ติดกับกำแพงโรงเรียน ซึ่งได้เลือกที่จะทำการขุดค้นในครั้งนี้ (ภาพที่ 55)

ภาพที่ 55 ที่ดินของ พลตรีวิชญะ วาสิกศิริ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เลือกจะทำการขุดค้นทางโบราณคดี

จากการสำรวจของผู้วิจัยพบว่า ประเภทของหลักฐานทางโบราณคดีบนพื้นผิวดินไม่มีความแตกต่างจากพื้นที่แปลงผัก เพียงแต่มีการรบกวนปรับไถหน้าดินน้อยกว่า หลักฐานบนพื้นดินจึงมีไม่มากนัก พบเศษภาชนะดินเผากระจายตัวอยู่ทั่วไป นอกจากนี้ก็มีเศษก้อนอิฐ และชิ้นส่วนประติมากรรมหินบด จากการขุดเจาะด้วยเครื่องมือออกเกอร์เพื่อตรวจสอบชั้นทับถมในเบื้องต้น

ยังได้พบเปลือกหอยทะเลคือ หอยเบี้ย (cowry) ในระดับความลึกราว 120 เซนติเมตรอีกด้วย (ภาพที่ 56)

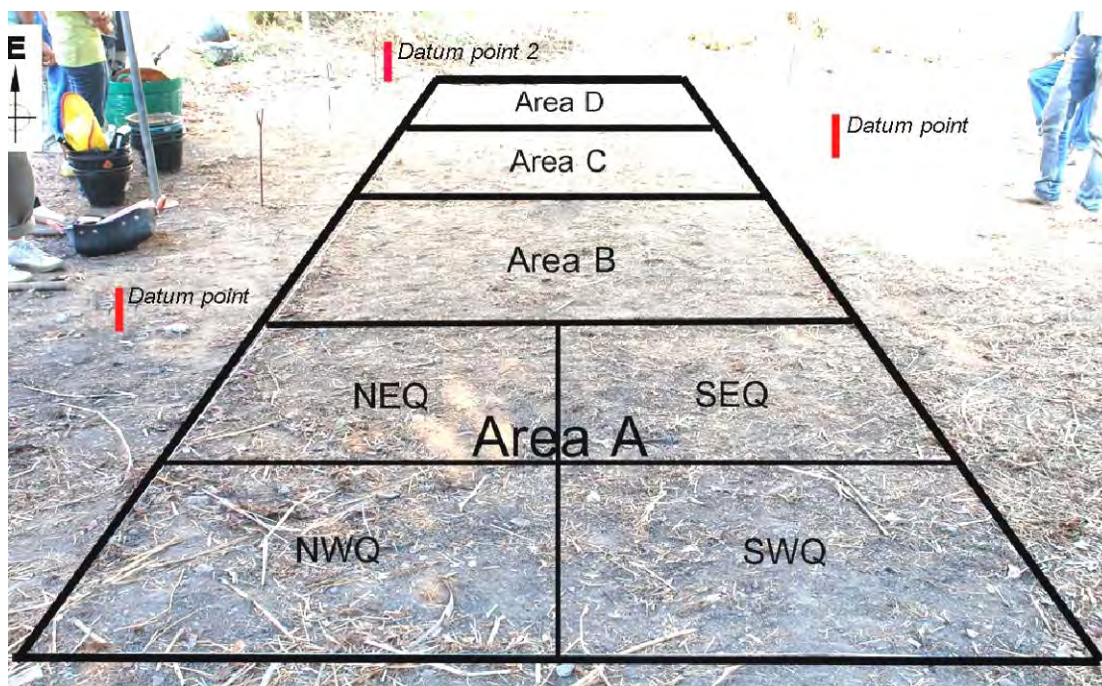
ภาพที่ 56 หลักฐานที่พบจากการสำรวจและขุดตรวจบริเวณที่ดินของพลตรีวิชญะ วาสิกศิริ

ถึงแม้ว่าข้อมูลที่พบในที่ดินของพลตรีวิชญะ วาสิกศิริ ดูจะมีความน่าสนใจน้อยกว่าสองพื้นที่ข้างต้น แต่เพราะเป็นบริเวณที่ถูกรบกวนจากการปรับพื้นที่น้อยที่สุด จึงทำให้มีหลักฐานบนพื้นผิวดินไม่มากนัก ซึ่งถือเป็นข้อดีประการหนึ่งในการที่จะดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี เพราะทำให้ค่อนข้างแน่ใจได้ว่าพื้นที่บางส่วนจะยังไม่ถูกรบกวน และน่าจะทำได้ค้นพบชั้นหลักฐานหรือชั้นทับถมทางวัฒนธรรมที่น่าจะช่วยตอบวัตถุประสงค์ในการวิจัยครั้งนี้ได้

3. ข้อมูลจากการขุดค้น

3.1 ตำแหน่งของหลุมขุดค้น

ผู้วิจัยเลือกทำการขุดค้นเพียง 1 หลุม หลุมขุดค้นอยู่บริเวณพื้นที่ว่างเปล่าในที่ดินของพลตรีวิชญะ วาสิกศิริ ใกล้กับกำแพงด้านใต้ของโรงเรียนหอแอกวิทยา กำหนดเป็นหลุมขุดค้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (trench) ขนาด 2 x 8 เมตร (ภาพที่ 57)

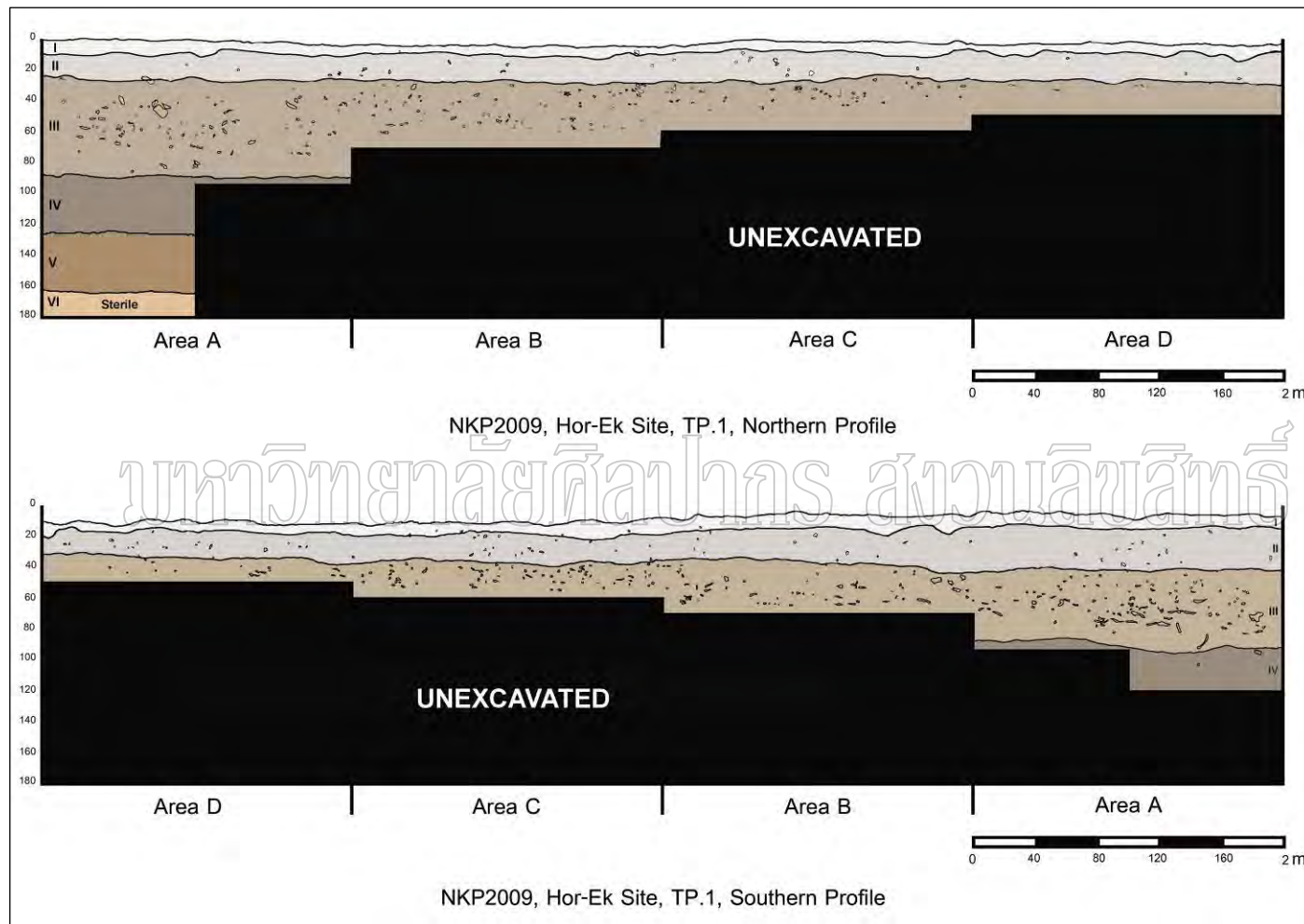

ภาพที่ 57 หลุมขุดค้น TP.1 ที่แหล่งโบราณคดีหอบอก

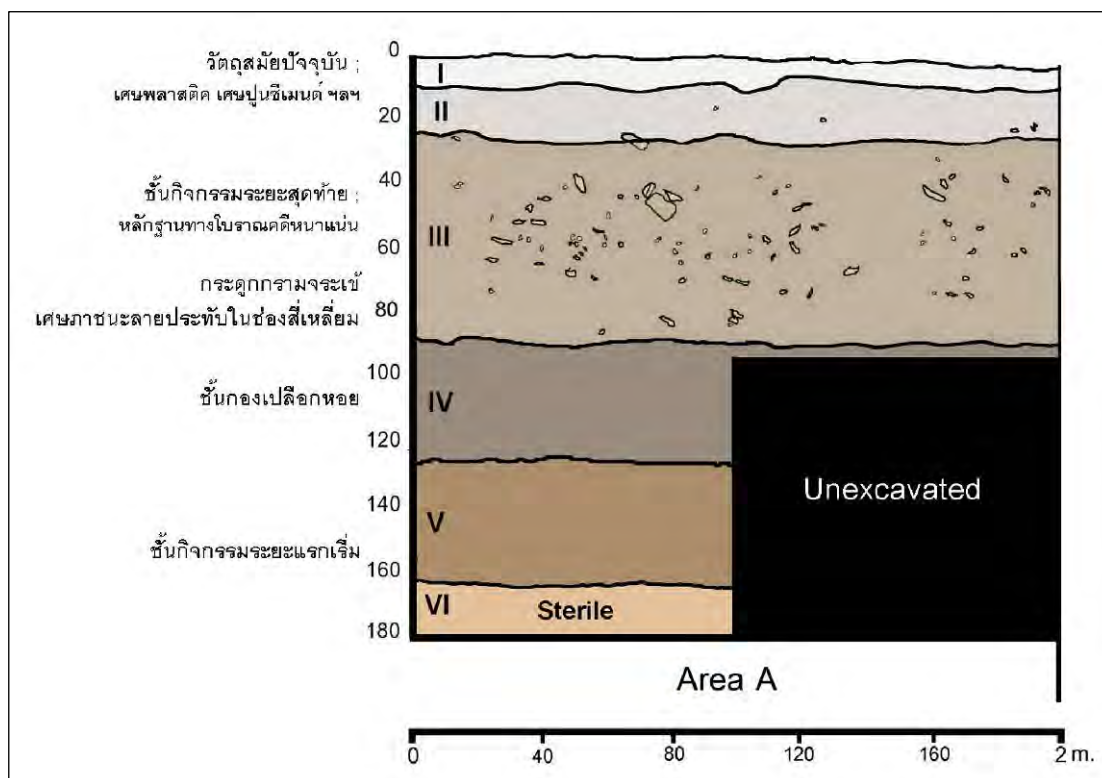
อย่างไรก็ตาม การขุดค้นทำได้เสร็จสิ้นจนถึงชั้นดินธรรมชาติที่ระดับความลึก 180 cm.dt. เฉพาะในพื้นที่ A (Area A) เท่านั้น ดังนั้นการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดลำดับชั้นวัฒนธรรม จะเลือกจากหลักฐานที่ได้มาจากการขุดค้นในพื้นที่ดังกล่าวเป็นหลัก

3.2 สรุปลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐาน

จากการขุดค้นพบว่า มีชั้นวัฒนธรรมสมัยโบราณที่แสดงให้เห็นถึงการประกอบกิจกรรมการอยู่อาศัยเพียงชั้นเดียว ในระดับความลึกตั้งแต่ 40 – 160 cm.dt. รวมความหนาของชั้นทับถมทางวัฒนธรรมประมาณ 120 เซนติเมตร โดยหลักฐานระยะแรกเริ่มพบที่ระดับล่างสุด 160 cm.dt. ส่วนกิจกรรมระยะสุดท้ายอยู่ที่ชั้นดินตอบนบนที่ระดับ 40 cm.dt. ระยะเวลาหลังจากนั้นซึ่งในช่วงที่มีการทิ้งร้างไปแล้วคงไม่มีการประกอบกิจกรรมใดๆที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้อีก จนกระทั่งมีการปรับไถพื้นที่ในระหว่างการก่อสร้างโรงเรียนหอบอกวิทยา ทำให้ได้พบวัตถุสมัยปัจจุบันปะปนอยู่ในชั้นดินตอบนบนๆ (แผนผังที่ 5 - 6)

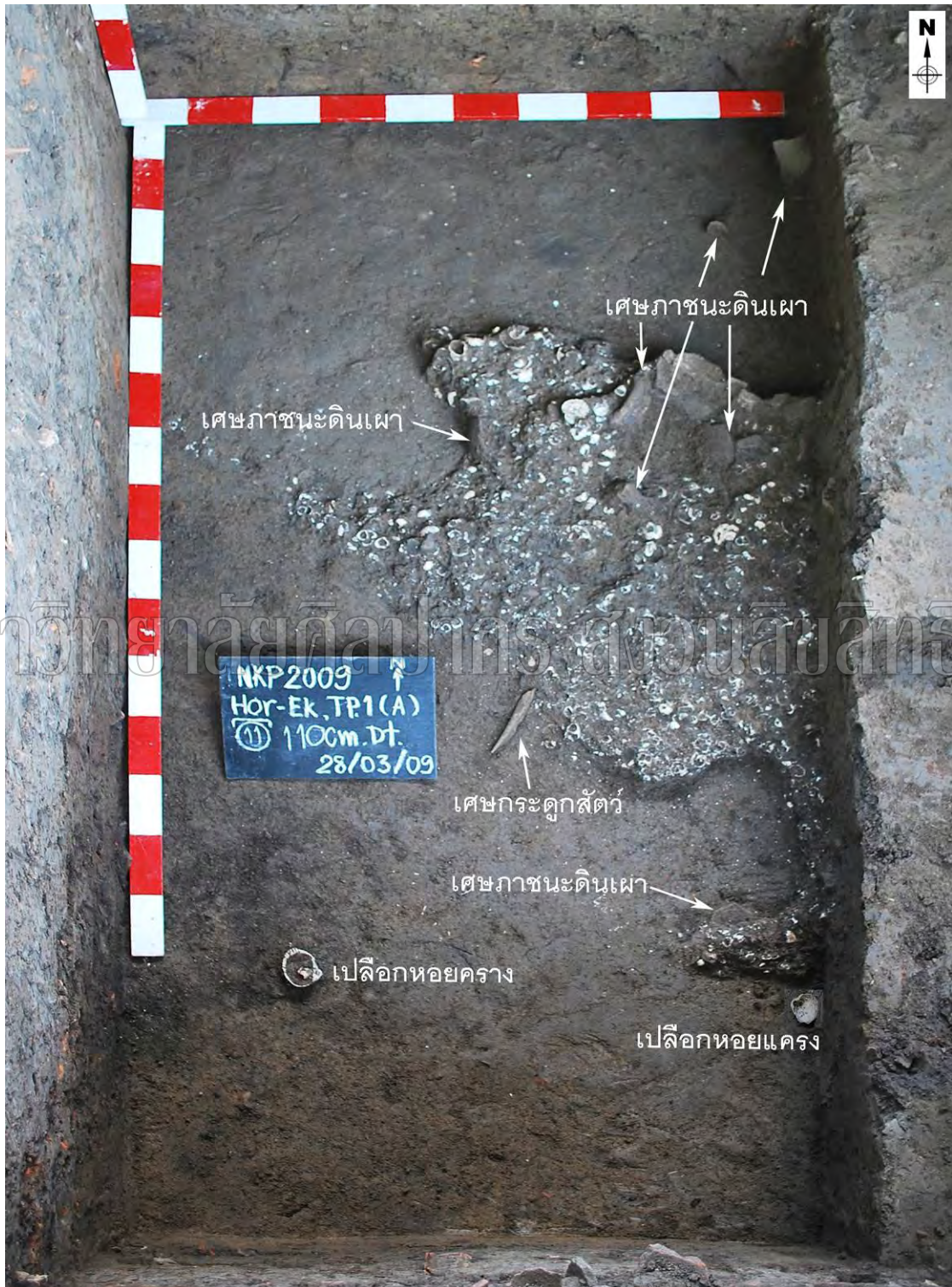

แผนผังที่ 5 ผังชั้นดินของหลุมขุดค้น TP.1 แหล่งโบราณคดีหือเอก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ในชั้นวัฒนธรรมหลักยังประกอบด้วยชั้นหลักฐานย่อยๆอีกหลายชั้น เพราะได้พบชั้นกองเปลือกหอยซึ่งมีความหนาแน่นที่สุดในระดับความลึก 100 – 120 cm.dt. (ภาพที่ 58) ชั้นกิจกรรมหนาแน่นตอนกลางที่พบเศษภาชนะดินเผาตกแต่งด้วยลายประทับภายในช่องสี่เหลี่ยมแบบทวารวดี (80 – 90 cm.dt.) ชั้นหลักฐานที่พบก้ามจระเข้ (70 – 80 cm.dt.) (ภาพที่ 59) และชั้นกิจกรรมระยะสุดท้ายที่ระดับความลึก 40 – 70 cm.dt. ซึ่งได้พบหลักฐานทางโบราณคดีหลากหลายประเภทและมีความหนาแน่นมาก (ภาพที่ 60 - 61)

ภาพที่ 58 หลักฐานที่พบใน Area A ระดับความลึก 110 cm.dt.

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์มรดก

ภาพที่ 59 หลักฐานที่พบใน Area A ระดับความลึก 70 – 75 cm.dt.

ภาพที่ 60 หลักฐานที่พบใน Area B ระดับความลึก 70 cm.dt.

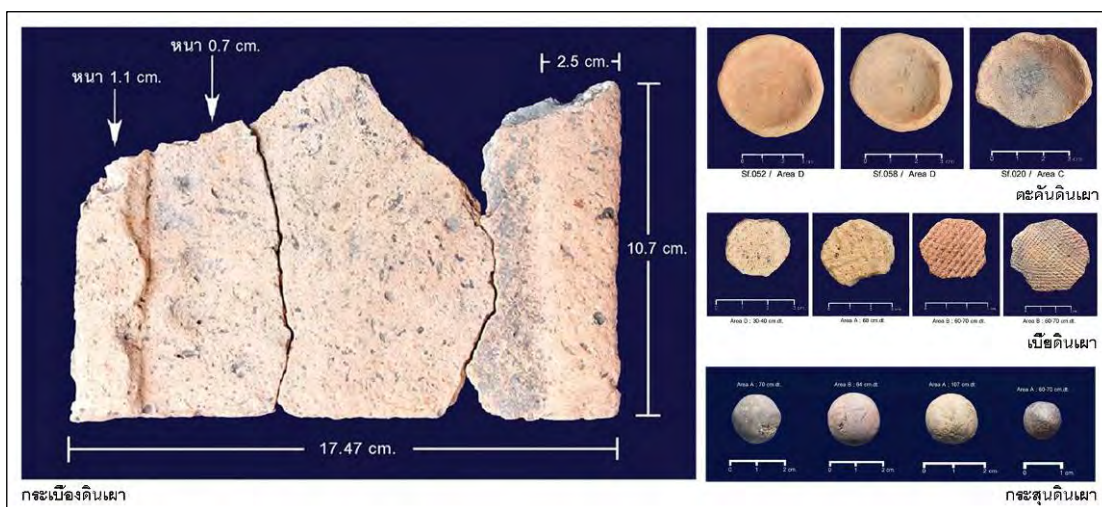

ภาพที่ 61 หลักฐานที่พบใน Area D ระดับความลึก 45 - 50 cm.dt.

4. สรุปผลการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก

4.1 ผลการวิเคราะห์โบราณวัตถุ

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเอ็กได้พบหลักฐานทางโบราณคดีหลากหลายประเภท หลักฐานที่พบในปริมาณมากคือ เศษภาชนะดินเผา นอกจากนี้ก็มีชิ้นส่วนก้อนอิฐ เศษกระดูกสัตว์ และเปลือกหอย ส่วนโบราณวัตถุชิ้นพิเศษ ประกอบด้วย หลักฐานที่มีขนาดเล็กคือ ลูกบิดแก้ว หลักฐานที่พบในปริมาณน้อย เช่น ชิ้นส่วนหม้อมีพวย กระเบื้องดินเผา ตะคันดินเผา หัวแหวน ทำจากหินกึ่งมีค่าตระกูลควอตซ์สีม่วง (amethyst) ฯลฯ และหลักฐานที่บ่งบอกถึงกิจกรรม อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ตะกรัน (slag) ชิ้นส่วนท่อลมดินเผา (tuyere) เป็นต้น (ภาพที่ 62)

ภาพที่ 62 ตัวอย่างโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอบอก

หากกล่าวโดยสรุปแล้วหลักฐานที่ขุดค้นพบที่แหล่งโบราณคดีหอบอก แบ่งได้เป็น 2 ประเภทหลักๆ (ดูแผนผังที่ 7 ตารางที่ 5 สรุปหลักฐานแต่ละประเภทในหน้า 126 - 127) คือ

1. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในครัวเรือนทั่วไป (domestic context) แบ่งเป็น

- หลักฐานที่บ่งชี้ถึงการยังชีพ อาหารการกิน และการเลี้ยง/ล่า/จับสัตว์ ได้แก่ ภาชนะดินเผา เศษกระดูกสัตว์ และเปลือกหอย

- กิจกรรมการถลุงและตีเหล็ก ได้แก่ ตะกรัน ชิ้นส่วนท่อลมดินเผา และก้อนดินเผาไฟ
- เครื่องประดับ ได้แก่ ลูกปัดแก้ว ลูกปัดกระดูก และหัวแหวนทำจากหินกึ่งมีค่า
- สิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ เช่น ชิ้นส่วนแท่นหินบด เครื่องมือโลหะ เบ้า ลูกกระสุน ฯลฯ

2. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับกิจพิธี/ความเชื่อ (ritual context) แบ่งเป็น

- หลักฐานของศาสนสถาน ได้แก่ ก้อนอิฐ และชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผา
- ภาชนะที่อาจใช้ในกิจพิธี ได้แก่ ตะคัน พาน และหม้อมีพวยหรือกุนที

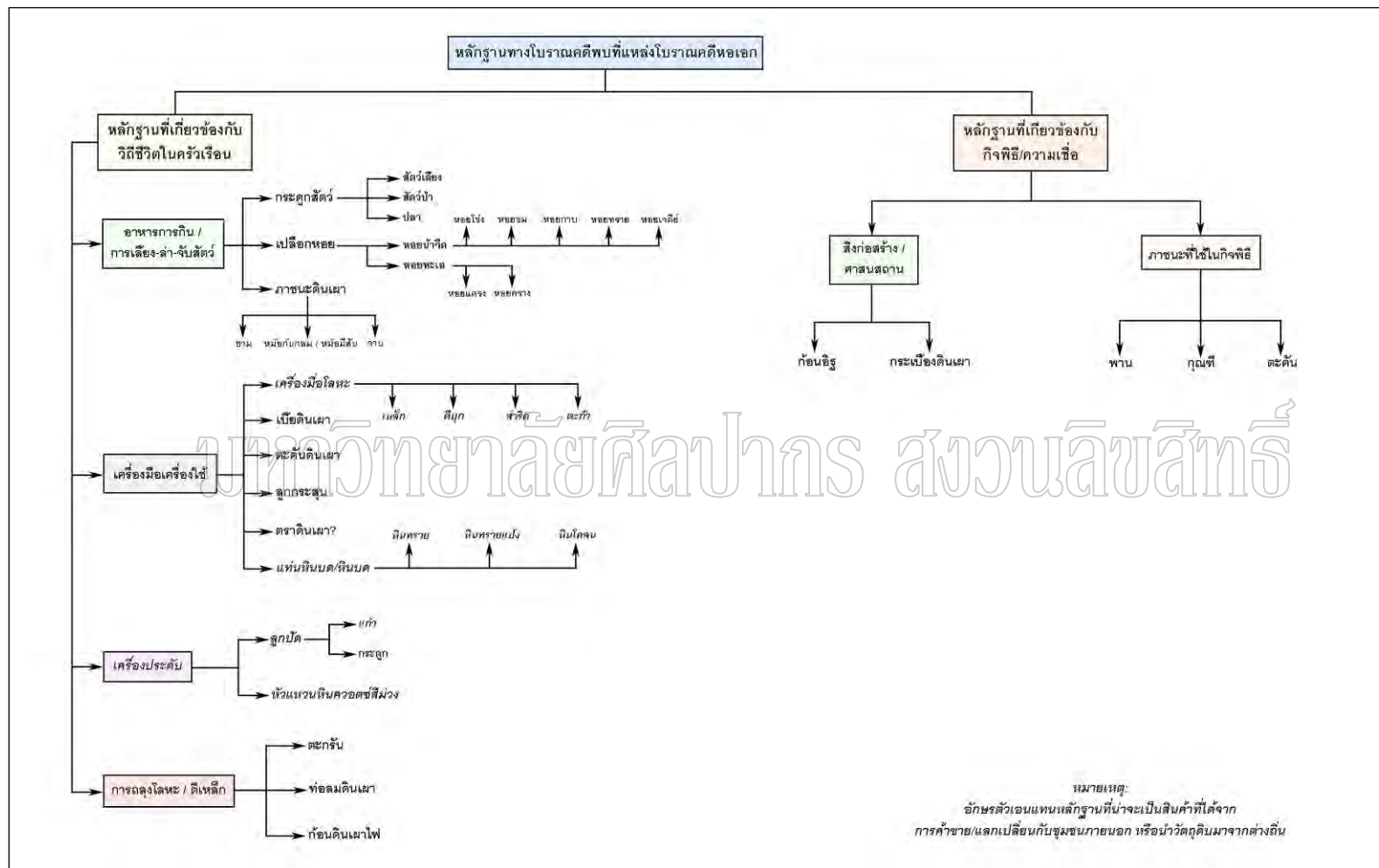
ทั้งนี้ยังสามารถแบ่งหลักฐานข้างต้นออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. ทรัพยากรที่หาได้ง่ายในพื้นที่ หรือสิ่งของที่ผลิตขึ้นเองในท้องถิ่น เช่น ภาชนะดินเผา

กระดูกสัตว์ เปลือกหอย เป็นต้น

2. สิ่งของที่น่าจะได้อาจมาจากการค้าขาย/แลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก หรือนำวัตถุดิบ

มาจากต่างถิ่น ได้แก่ ลูกปัดแก้ว วัตถุประเภทหิน เครื่องมือโลหะ

แผนผังที่ 7 สรุปหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดค้นพบที่แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก

ตารางที่ 5 สรุปปริมาณหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่างๆที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเคก

ระดับ สมมติ	ประเภท	ดินเผา					หิน						แก้ว	โลหะ					รวม (ชิ้น)		
		ตะคัน	เบี้ย	ลูก กระสุน	ก้อน อิฐ	กระเบื้อง	ตรา ดิน เผา?	หินกึ่ง มีค่า	หิน กววด แม่น้ำ	หิน ทราย แป้ง	หิน ทราย	หิน โคลน		หิน พัมมิช	ลูกปัด แก้ว	เหล็ก	ดีบุก	ตะกั่ว		สำริด	ตะกรัน
0 (0 – 10)			1		1																2
1 (10 - 20)																					0
2 (20 - 30)	1	3		2				1		1											8
3 (30 – 40)		2			3						1		2		1						9
4 (40 – 50)	11	9		32	27	1	1	2	3	5	1		24	9	2	1	1			1	130
5 (50 – 60)	2	5		23	1	1							16	5	1	1					59
6 (60 – 70)	2	10	4	7				1					4	1	2		1	3			36
7 (70 – 80)	1	3	1	1	1																7
8 (80 – 90)	1	4		2										1				1			9
9 (90 – 100)		1		2										1				6			10
10 (100 – 110)		4	1	2				1										22			30
11 (110 – 120)		1																			1
12-13 (120 – 140)		1																			1
14-15 (140 - 160)																					0
16-17 (160 – 180)		Sterile																		0	
รวม		18	44	6	72	32	2	1	5	3	9	3	1	46	17	6	2	2	32	1	302

4.2 ผลการวิเคราะห์เศษภาชนะดินเผา

ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์หลักฐานทุกประเภทที่พบจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอบอกไว้แล้ว โดยสามารถดูรายละเอียดได้ในรายงานการขุดค้นที่นำเสนอต่อกรมศิลปากร⁴ ในที่นี้จึงขอกล่าวถึงเฉพาะผลสรุปจากการวิเคราะห์เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดา ซึ่งนำไปสู่การแบ่งลำดับชั้นทับถมทางวัฒนธรรมที่พบในหลุมขุดค้น TP.1 โดยผู้วิจัยได้จัดจำแนกเศษภาชนะดินเผาตามคุณลักษณะ 2 ประการหลักๆ คือ

1. การจัดจำแนกตามส่วนประกอบของภาชนะ ได้แก่ ชิ้นส่วนลำตัว ปาก ก้น/ฐานขา หม้อมีสัน (ทั้งส่วนปากและไหล่) หม้อมีสัน (มีเฉพาะส่วนไหล่) คอ/ไหล่ และชิ้นส่วนพวยกาหรือหม้อมีพวย (ตารางที่ 6)

2. การจำแนกตามเทคนิคการตกแต่งผิวภาชนะ ได้แก่ ภาชนะผิวเรียบ ลายเชือกทาบ ลายจักสาน (หรือลายประทับที่เกิดจากเทคนิคการทาบ) ลายขีดขีด ลายกด ลายขัดมัน ลายเขียนสี และลายประทับภายในช่องสี่เหลี่ยม (ตารางที่ 7)

ข้อมูลสำคัญมาจากการจำแนกเศษภาชนะตามเทคนิคการตกแต่งพื้นผิว เพราะทำให้เห็นคุณลักษณะที่นำมาใช้เป็นตัวบ่งชี้ถึงลำดับชั้นวัฒนธรรมในหลุมขุดค้น TP.1 ได้คือ ในชั้นดินสมมติตอนล่างที่ระดับความลึก 70 - 140 cm.dt. จะพบเศษภาชนะที่มีการตกแต่งด้วยลายเขียนสีและการทำลวดลายขัดมันบนพื้นผิวภายในของภาชนะทรงชาม แต่ในชั้นดินสมมติตอนบนที่ระดับความลึก 40 - 70 cm.dt. กลับไม่พบเทคนิคทั้ง 2 แบบนี้เลยแม้แต่ชิ้นเดียว

⁴ ดูใน สถุขดิพงษ์ ชุนทรง, พัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ: การขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอบอก (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553).

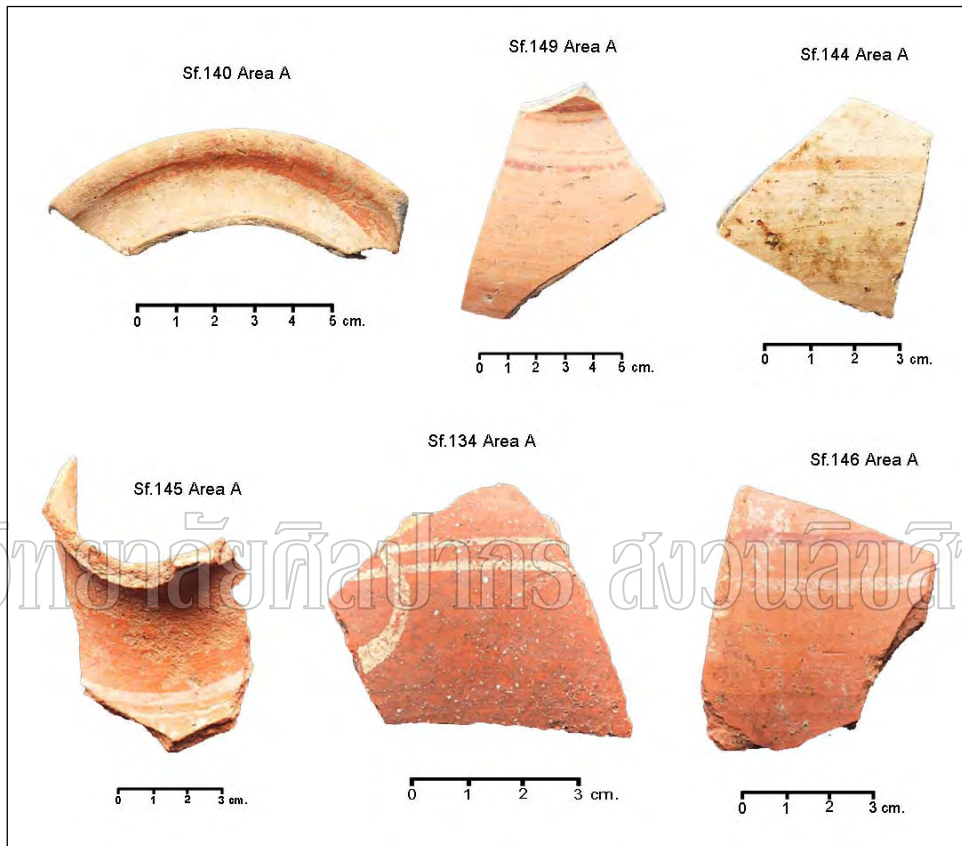
ตารางที่ 6 แสดงปริมาณของเศษภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ (จำแนกตามส่วนประกอบของภาชนะ)

ระดับที่	ลำตัว (ผิวเรียบ+ เชือกทาบ+จักสาน)		ปากภาชนะ		ก้น/ฐาน ภาชนะ		ขาภาชนะ		หม้อมีสัน (ส่วนปาก+ไหล่)		หม้อมีสัน (เฉพาะส่วนไหล่)		คอ/ไหล่		พวยกา		รวม	
	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม
0-10	166	1,187	27	247					1	138	22	234	3	31			219	1,837
10-20	287	1,978	84	602	2	32	3	71			54	568					430	3,251
20-30	622	3,743	189	1,100	4	71			1	42	57	534	1	17			874	5,507
30-40	740	4,426	201	1,314	1	48	1	72	1	10	100	826					1,044	6,696
40-50	5,379	34,462	1,148	10,160	35	1,527	4	502	58	2,530	664	8,900	64	1,358	3	78	7,355	59,517
50-60	3,627	30,250	554	6,810	42	1,261	4	400	25	1,062	299	6,190	34	378	6	118	4,591	46,469
60-70	3,347	16,155	382	5,192	33	1,660	2	87	35	2,840	218	4,130	14	334			4,031	30,398
70-80	1,143	9,560	161	1,370	11	680	1	160	7	275	104	1,870					1,427	13,915
80-90	1,663	13,876	224	2,870	13	464	1	20	7	300	115	1,860	1	40			2,024	19,430
90-100	462	3,595	73	730	5	140	1	70	3	80	41	540			1	32	586	5,187
100-110	369	4,290	59	660	2	55			3	118	12	235			1	24	446	5,382
110-120	358	2,968	62	900					3	170	16	180					439	4,218
120-140	77	1,000	28	680	3	40			1	72	6	88					115	1,880
140-160	15	282	3	60							2	30			1	150	21	522
160-180	Sterile																0	0
รวม	18,255	127,772	3,195	32,695	151	5,978	17	1,382	145	7,637	1,710	26,185	117	2,158	12	402	23,602	204,209
ร้อยละ	77.35	62.57	13.54	16.01	0.64	2.93	0.07	0.68	0.61	3.74	7.25	12.82	0.5	1.06	0.05	0.2	100	100

ตารางที่ 7 แสดงปริมาณของเศษภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ (จำแนกตามการตกแต่งผิวภาชนะ)

ระดับชั้นดิน สมมติ	รูปแบบการตกแต่งผิวภาชนะดินเผา								รวม (ชิ้น)	ร้อยละ
	ผิวเรียบ (ลำตัว)	ลายเชือกทาบ (ลำตัว)	ลายจักสาน (ลำตัว)	ลายขีดขีด (ไหล่/ลำตัว)	ลายกุด (ปาก/ไหล่)	ลายขีดมัน (ปากชาม)	ลายเขียนสี (ปาก/ไหล่/ลำตัว)	ลายประทับ (ไหล่/ลำตัว?)		
0-10	116	47	3	1					167	0.9
10-20	223	58	6	3	1				291	1.58
20-30	502	116	4						622	3.38
30-40	635	97	8		2				742	4.09
40-50	3674	1546	159	12	8				5399	29.39
50-60	2366	1001	260	9	7				3643	19.83
60-70	2208	992	147	13	5				3365	18.31
70-80	787	288	68	3	1	1	1		1149	6.25
80-90	1188	393	82	5	3	7	1	1	1680	9.14
90-100	363	90	9	1	2	3	1		469	2.55
100-110	260	93	16			6	3		378	2.05
110-120	257	91	10		1	6	1		366	1.99
120-140	62	10	5	2		4			83	0.45
140-160	14	1							15	0.08
160-180	Sterile								0	0
รวม (ชิ้น)	12655	4823	777	49	30	27	7	1	18369	100
ร้อยละ (%)	68.9	26.25	4.3	0.26	0.16	0.14	0.03	0.005	100	

จากการขุดค้นในระดับความลึก 70 - 140 cm.dt. ได้พบเศษภาชนะลายเขียนสีเพียง 7 ชิ้น มีทั้งชิ้นส่วนปาก ไหล่ภาชนะ และชิ้นส่วนลำตัว โดยมีทั้งลายเขียนสีแดง ลายเขียนสีขาว และลายเขียนสีแดงสลับสีขาว⁵ (ภาพที่ 63)

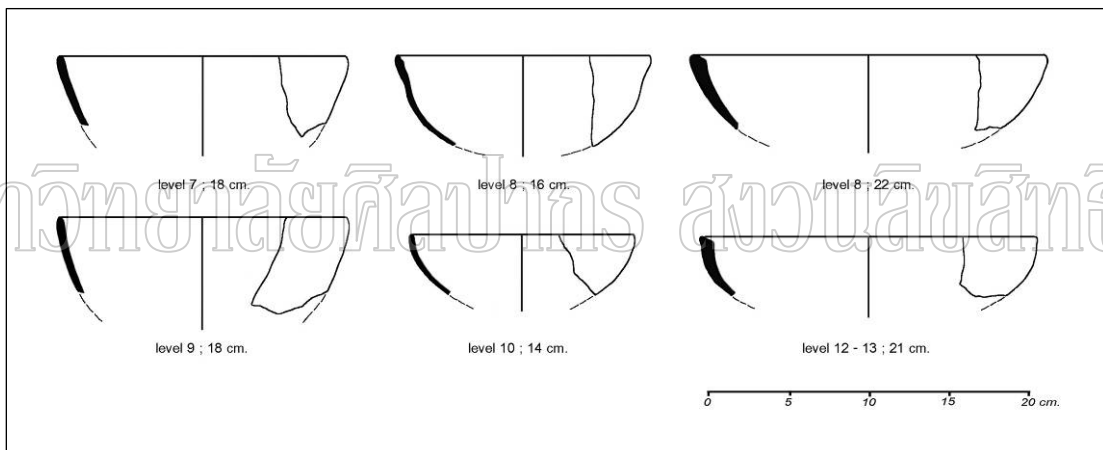
ภาพที่ 63 เศษภาชนะดินเผาลายเขียนสี พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอกอก

ในการขุดค้นระดับชั้นดินตอนล่างนี้ยังได้พบชิ้นส่วนปากภาชนะทรงขาม จำนวน 27 ชิ้น ที่มีการขีดพื้นผิวภายในให้เป็นเส้นสีดำหรือเป็นเส้นมันวาว แต่ไม่พบเทคนิคนี้เลยในระดับชั้นดินตอนบน (ภาพที่ 64 และลายเส้นที่ 1)

⁵ เศษภาชนะลายเขียนสีอีกชิ้นหนึ่งมีความน่าสนใจเป็นพิเศษ ซึ่งสามารถนำไปกำหนดอายุสมัยได้ จึงจะนำเสนอทั้งข้อมูลและภาพประกอบในหัวข้อการวิเคราะห์หาอายุสมัยเชิงเทียบ

ภาพที่ 64 ตัวอย่างชิ้นส่วนปากภาชนะทรงชามที่มีการขัดผิวภายในให้เป็นเส้นๆ
พบจากการขุดค้นหลุม TP.1

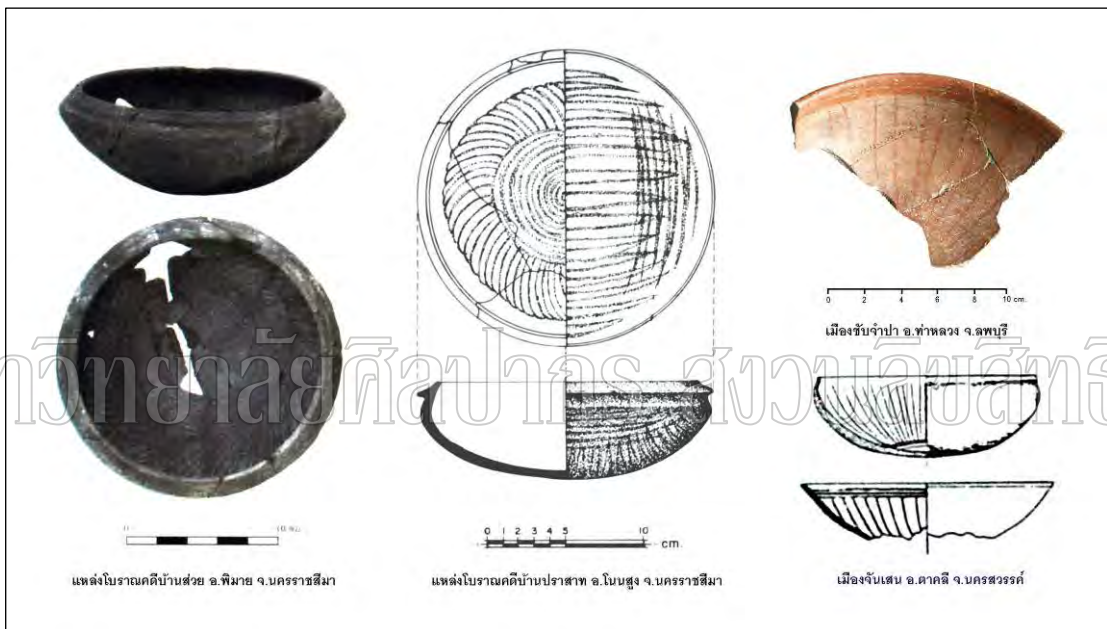
ลายเส้นที่ 1 รูปทรงของภาชนะทรงชามมีลายขัดมันพื้นผิวภายใน พบจากการขุดค้นหลุม TP.1

เทคนิคการขัดผิวภายในภาชนะให้เป็นเส้นสีดำนี้รู้จักกันมาก่อนในกลุ่มภาชนะที่กำหนดเรียกกันว่า “พิมายดำ” (phimai black) ด้วยเหตุที่พบเป็นครั้งแรกจากการขุดค้นที่ปราสาทพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เมื่อ พ.ศ. 2507⁶ ภาชนะดินเผาแบบนี้ส่วนมากเป็นทรงชาม มักมีเนื้อภาชนะ

⁶ David J. Welch and Judith R. McNeill, “The Original Phimai Black Site: A New Look at Ban Suai, Phimai, Thailand,” in *Southeast Asian Archaeology Wilhelm G. Solheim II Festschrift*, ed. Victor Paz (Manila : The University of Philippines Press, 2004), 523.

สีดำ ส่วนการขัดมันที่พื้นผิวภายในนิยมทำเป็นลายเส้นเรขาคณิต แม้ว่าการขัดมันพื้นผิวภายนอกของภาชนะจะมีอยู่บ้าง แต่ก็พบไม่มากนัก⁷

ภาชนะแบบพิมายดำจัดเป็นภาชนะประเภทเด่นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ช่วงยุคเหล็กของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กำหนดอายุอย่างกว้างๆอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 4 - 12⁸ แต่ก็ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเทคนิคแบบนี้ยังทำสืบเนื่องมาในสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือไม่ นอกจากนี้ การขุดค้นแหล่งโบราณคดีบางแห่งในภาคกลางก็ได้พบภาชนะดินเผาที่มีลายขัดมันด้วย (ภาพที่ 65)

ภาพที่ 65 ตัวอย่างภาชนะดินเผาที่มีลายขัดมันแบบพิมายดำจากแหล่งโบราณคดีต่างๆ
 ที่มา : รัชณี ทศรัตน์ และอำพัน กิจงาม, รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านส่วย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2547), 35 ; กรมศิลปากร, บ้านปราสาท แหล่งโบราณคดีอีสานล่าง (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2534), 37 ; Bennet Bronson, "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand," (Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania Museum, 1976), fig.VI p.

⁷ ดูตัวอย่างการจัดจำแนกรูปแบบของภาชนะดินเผาแบบพิมายดำได้ใน Ibid., 527 - 540.

⁸ Ibid., 540 - 541 ; รัชณี ทศรัตน์ และอำพัน กิจงาม, รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านส่วย อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2547), 186, 188. ภาพหน้า 35, 48.

ดร.เบนเน็ต บรอนสัน ผู้ทำการขุดค้นเมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ได้กล่าวถึง ภาชนะทรงสามเหลี่ยมที่ขุดพบในบริเวณนี้ว่า พบอยู่ในชั้นวัฒนธรรมยุคเหล็กตอนปลายจนถึงช่วงที่มีการติดต่อกับวัฒนธรรมอินเดีย คือตั้งแต่ราวต้นพุทธกาลจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 8⁹ และพบอีก ในชั้นวัฒนธรรมพูนดินตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 12¹⁰ ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 15 จะพบเทคนิคนี้ไม่มากนัก¹¹

การขุดค้นที่เมืองชัยจำปา จังหวัดลพบุรี พบว่าในชั้นวัฒนธรรมยุคเหล็กราว 2,500 - 1,500 ปีมาแล้ว (คือตั้งแต่ต้นพุทธกาลจนถึงพุทธศตวรรษที่ 11) จะนิยมตกแต่งพื้นผิวภาชนะด้วยการขัดมัน¹² ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดีราว 1,500 - 1,200 ปีมาแล้ว (ราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 14) แทบไม่พบเทคนิคการขัดมันเลย¹³

ดังนั้นการทำลวดลายขัดมันบนพื้นผิวภาชนะในภาชนะทรงสามเหลี่ยม จึงเป็นเทคนิคที่มีมาแล้ว ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย พบทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของไทย ในกรณีแหล่งโบราณคดีหอยเคอเศษภาชนะขัดมันจะปรากฏเฉพาะในระดับชั้นดินสมมติที่ 7 - 14 แต่ในระดับชั้นดินสมมติที่ 8 ก็ได้พบเศษภาชนะที่มีลายประทับภายในช่องสี่เหลี่ยม อันเป็นรูปแบบ การตกแต่งภาชนะที่โดดเด่นในช่วงสมัยทวารวดี (ดังจะได้อธิบายต่อไป) เทคนิคการขัดมันนี้ จึงไม่ใช่คุณลักษณะเด่นที่จะนำมาใช้กำหนดว่าสิ้นสุดชั้นวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว ในทางตรงกันข้าม การปรากฏเทคนิคขัดมันแบบนี้ในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดี กลับสะท้อนว่า ลักษณะบางประการของวัฒนธรรมในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ยังคงมีความสืบเนื่อง มาในสมัยทวารวดี ดังนั้นวัฒนธรรมทวารวดีจึงมีพื้นฐานส่วนหนึ่งมาจากวัฒนธรรมในช่วงก่อน ประวัติศาสตร์ตอนปลายนั่นเอง

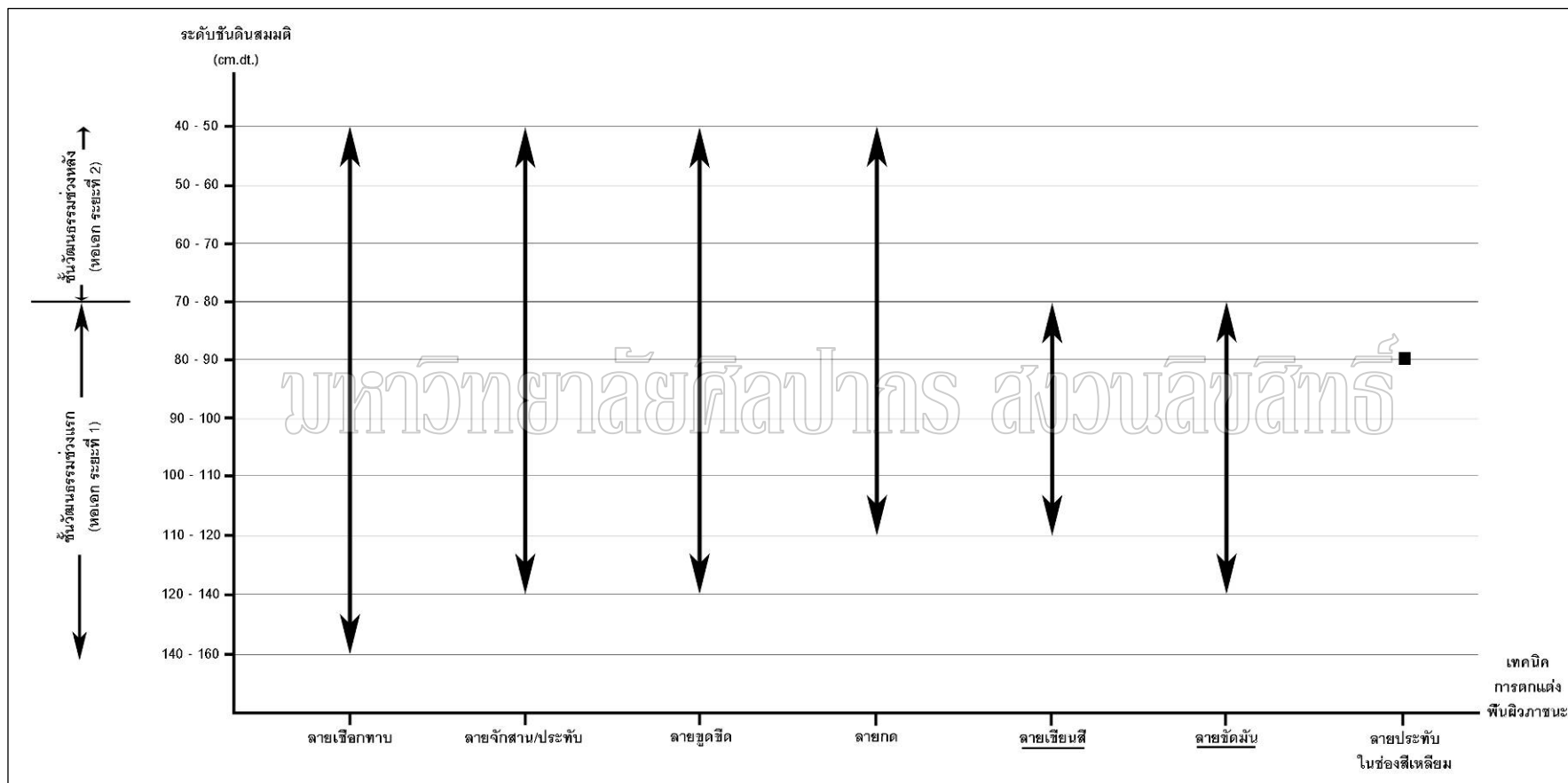
⁹ Bennet Bronson, "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand," (Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania Museum, 1976), 272 – 273.

¹⁰ Ibid., 134 - 135, 389 - 391, fig. Vlp.

¹¹ Ibid., 192.

¹² สว่าง เลิศฤทธิ์, "พัฒนาการของความซับซ้อนทางเศรษฐกิจและสังคมจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตอนปลายถึงยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ในเขตที่สูงทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย," (รายงานวิจัย ฉบับสมบูรณ์ เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547), 40.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 41.

แผนผังที่ 8 แสดงการกระจายตัวของเศษภาชนะดินเผาแบบต่างๆที่พบจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอเอก

4.3 ผลการจัดลำดับชั้นทับถมทางวัฒนธรรม

การวิเคราะห์เศษภาชนะดินเผาข้างต้นนำไปสู่การจัดลำดับชั้นทับถมทางวัฒนธรรมของหลุมขุดค้น TP.1 ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 ช่วงหลัก (แผนผังที่ 8 หน้า 135) โดยข้อกำหนดชื่อเรียกเพื่อสะดวกในการอ้างอิงถึงในบทวิเคราะห์ต่อไป ดังนี้

ชั้นวัฒนธรรมช่วงแรก (early phase) คือ ตั้งแต่ระดับ 70 – 160 cm.dt. กำหนดเป็น “หอเอก ระยะที่ 1” (Hor-Ek phase I)

ชั้นวัฒนธรรมช่วงหลัง (later phase) คือ ตั้งแต่ระดับ 40 – 70 cm.dt. กำหนดเป็น “หอเอก ระยะที่ 2” (Hor-Ek phase II)

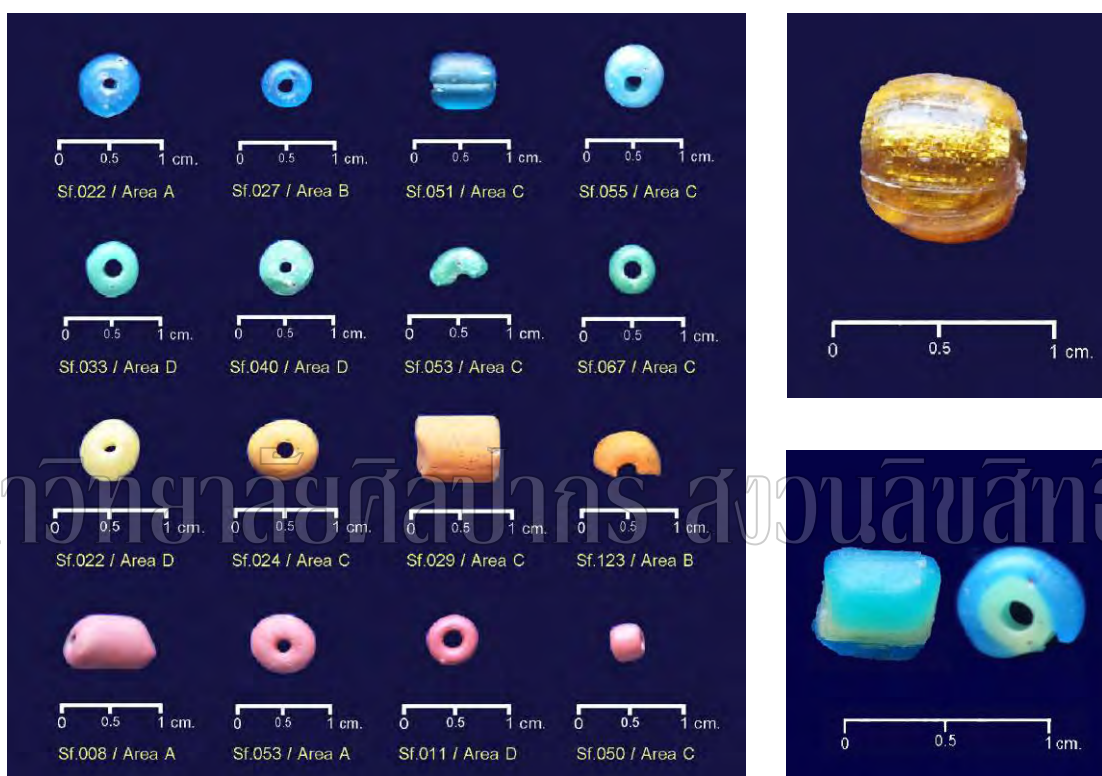
เมื่อพิจารณาหลักฐานอื่นๆโดยคัดเลือกเฉพาะวัตถุที่ขุดได้จากพื้นที่ A (แต่หลักฐานจากพื้นที่ที่เหลือก็ให้ผลไปในทางเดียวกัน) ก็พบว่าหลักฐานอีกบางประเภทที่ให้ผลไปในทิศทางเดียวกัน คือแสดงให้เห็นว่ามีความแตกต่างกันระหว่างชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกและระยะหลัง โดยแบ่งออกได้อีก 2 ประเด็นหลัก คือ การปรากฏวัตถุสิ่งของต่างถิ่น และความเปลี่ยนแปลงในด้านแบบแผนการยังชีพ (ตารางที่ 8)

ตารางที่ 8 แสดงปริมาณหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นในแต่ละชั้นวัฒนธรรมของหลุมขุดค้น TP.1

ลำดับ ชั้นวัฒนธรรม	ระดับ (cm.dt.)	เทคนิคการตกแต่งพื้นผิว ภาชนะดินเผา		วัตถุสิ่งของต่างถิ่น / นำวัตถุติดมาจากต่างถิ่น			แบบแผน การยังชีพ
		ลาย เขียนสี	ลาย ขัดมัน	เครื่องประดับ	เครื่องมือ เครื่องใช้		อาหาร การกิน
				ลูกปัดแก้ว (ลูก)	หิน (ชิ้น)	โลหะ (ชิ้น)	เปลือกหอย (กรัม)
หอเอก ระยะที่ 2	40 – 50	-	-	3	4	2	-
	50 – 60	-	-	6	4	2	-
	60 – 70	-	-	3	2	4	-
หอเอก ระยะที่ 1	70 – 80	1	1	-	-	-	-
	80 – 90	1	7	-	-	1	-
	90 – 100	1	3	-	-	1	-
	100 – 110	3	6	-	-	-	2,530
	110 – 120	1	6	-	-	-	7,230
	120 – 140	-	4	-	-	-	4,874
140 – 160	-	-	-	-	-	-	135

4.3.1 การปรากฏวัตถุสิ่งของต่างถิ่น

“วัตถุสิ่งของต่างถิ่น” ในที่นี้หมายถึง เครื่องมือเครื่องใช้หรือเครื่องประดับ ซึ่งน่าจะเป็นสินค้าที่ได้จากการค้าขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก หรือต้องนำเข้ามาจากต่างถิ่น หรือเป็นสิ่งของที่ผลิตมาจากวัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชนอื่นๆ หลักฐานเหล่านี้ประกอบด้วย ลูกปัดแก้ว (ภาพที่ 66) โบราณวัตถุที่ทำมาจากหิน และวัตถุโลหะ

ภาพที่ 66 ตัวอย่างลูกปัดแก้วสีต่างๆ พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอบอก

ในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกไม่พบลูกปัดแก้วเลย แต่ในชั้นวัฒนธรรมระยะหลังได้ขุดพบลูกปัดแก้วหลายลูก พันโท ดร.พิศุทธิ์ ดารารัตน์ (กรมวิทยาศาสตร์ทหารบก กระทรวงกลาโหม) และอาจารย์ ดร.กฤษณ์ วันอินทร์ (ภาควิชาวิทยาศาสตร์พื้นพิภพ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์) ได้วิเคราะห์ตัวอย่างลูกปัดแก้วที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอบอก ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์หลายเทคนิค ได้แก่ การวิเคราะห์หรือยี่งักด้วยเครื่อง SEM/EDX การวิเคราะห์อนุภาคด้วยเทคนิค PIXE (Particle-induced X-ray Emission) และการใช้ลำแสงซินโครตรอน (Synchrotron) โดยรายงานผลในเบื้องต้นว่า ลูกปัดแต่ละลูกมีองค์ประกอบ

ทางเคมีที่แตกต่างกัน ซึ่งแปลความได้ว่าคงไม่ได้ผลิตมาจากแหล่งเดียวกัน ลูกปัดบางลูกมีอนุภาคคล้ายกับลูกปัดแก้วที่พบทางภาคใต้ของไทย¹⁴ ดังนั้นลูกปัดที่พบที่แหล่งโบราณคดีหอยแครงเป็นสินค้านำเข้าที่ได้มาจากการติดต่อค้าขายหรือมีการแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นๆ โดยเฉพาะชุมชนโบราณทางภาคใต้ของไทย

ภาพที่ 67 โบราณวัตถุประเภทหิน พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยแครง

ในชั้นวัฒนธรรมระยะแรกยังได้พบโบราณวัตถุที่ทำจากหินทราย หินทรายแป้ง และหินโคลน (ภาพที่ 67) ซึ่งคงนำมาจากแหล่งผลิตประติมากรรมหินแถบอำเภอเขาชัย้อย จังหวัดเพชรบุรี¹⁵ (ภาพที่ 68) หินกึ่งมีค่าตระกูลควอตซ์สีม่วงที่พบเป็นหัวแหวนนั้น (พบในพื้นที่ขุดค้น C

¹⁴ สัมภาษณ์ พันโท ดร.พิศุทธิ ดารารัตน์ และอาจารย์ ดร.กฤษณ์ วันอินทร์, 22 เมษายน 2553

¹⁵ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี, คูบัว ความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในบริเวณใกล้เคียง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2541), 42 – 44 ; Phasook Indrawooth, "Recent Research on Dvaravati Cultural Workshop Sites in Petchaburi Province, Central Thailand," in *Interpreting Southeast Asia's Past : monument, image and text*, eds. Elizabeth A. Bacus, Ian C. Glover and Peter D. Sharrock (Singapore : NUS Press, 2008), 307 - 315.

ในชั้นดินช่วงก่อนการทิ้งร้าง) ก็เป็นสิ่งของที่มาจากต่างถิ่น (ภาพที่ 69) เนื่องจากกรมทรัพยากรธรณี กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบุว่าแหล่งที่พบหินควอตซ์สีม่วงในไทย ได้แก่ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง อำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่ และอำเภอเมือง จังหวัดนครนายก¹⁶ ที่จังหวัดนครนายก มีเมืองโบราณสมัยทวารวดีคือ “เมืองดงละคร” จากการขุดแต่งโบราณสถานได้พบหินที่มีค่าตระกูลควอตซ์สีม่วง ทั้งวัตถุที่เป็นหัวแหวนและหินที่มีร่องรอยการตัดแต่งเพื่อนำไปทำเครื่องประดับ¹⁷ (ภาพที่ 70) ส่วนโบราณวัตถุประเภทโลหะที่ขุดพบนั้นส่วนมากก็มาจากชั้นวัฒนธรรมช่วงหลัง และก็ไม่มีแหล่งแร่โลหะในเขตจังหวัดนครปฐมอีกเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 71)

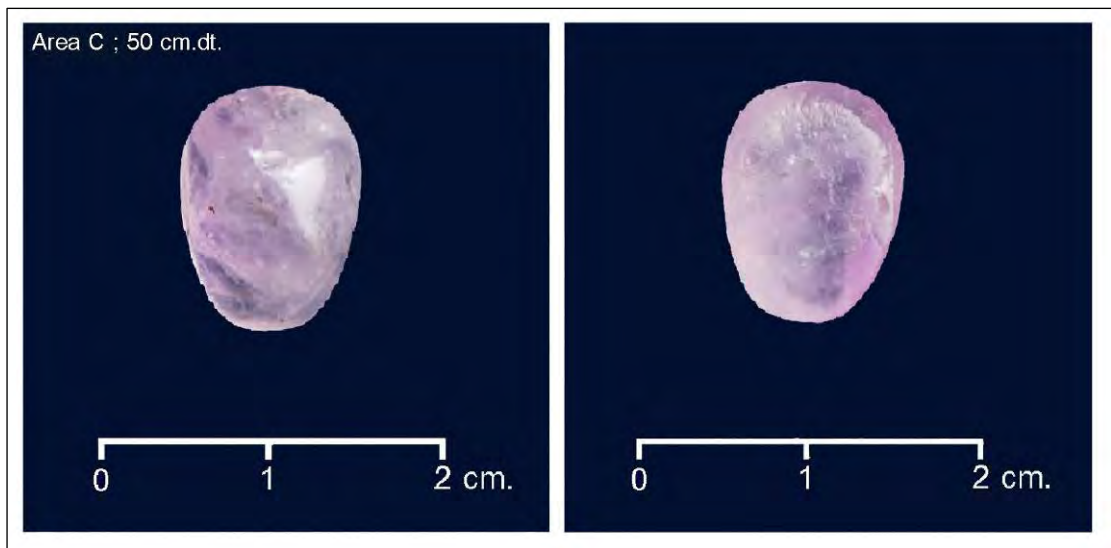
ภาพที่ 68 ธรรมจักร โกลนกว้างหมอบ และโกลนหินบด พบที่แหล่งโบราณคดี

ในอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี

ที่มา : สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี, คูบัว ความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในบริเวณใกล้เคียง (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2541), 36 - 40.

¹⁶ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, กรมทรัพยากรธรณี, ธรณีวิทยาประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมทรัพยากรธรณี, 2550), 435.

¹⁷ กรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2536), 49 - 50 และ 59 - 60.

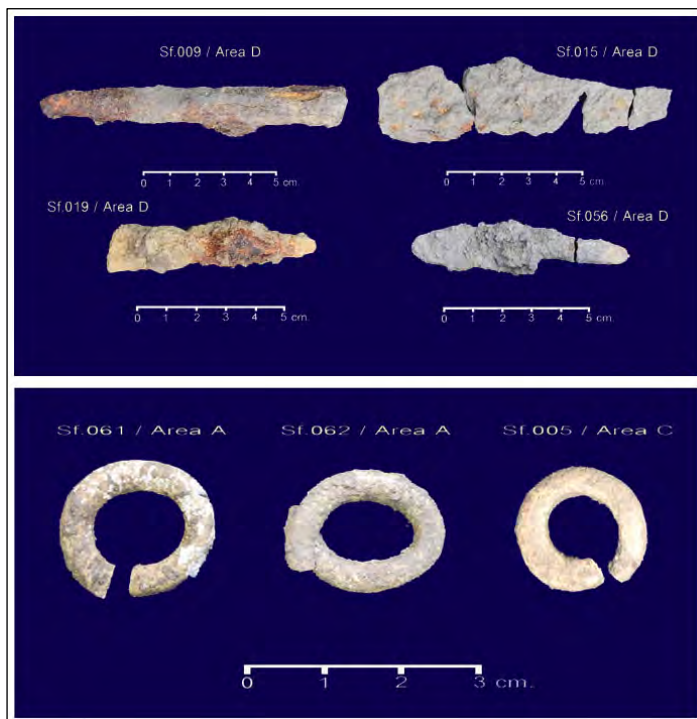
ภาพที่ 69 หัวแหวนหินตระกูลควอตซ์สีม่วง พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอบอก

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์

ภาพที่ 70 หินตระกูลควอตซ์สีม่วง พบจากการขุดแต่งโบราณสถานเมืองดงละคร

ที่มา : กรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2536), 50 และ 60.

ภาพที่ 71 ชิ้นส่วนเครื่องมือเหล็กและห่วงตะกั่ว พบจากการขุดค้นหลุม TP.1

แหล่งโบราณคดีหอยเคก

4.3.2 แบบแผนการยังชีพ

ในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกพบเปลือกหอยมีน้ำหนักรวมกัน 14.8 กิโลกรัม ซึ่งมนุษย์นำหอยมาทำเป็นอาหาร ทั้งเปลือกหอยน้ำจืด ได้แก่ หอยโข่ง (*Pila ampullacea*) หอยขม (*Filopaludina martens*, *Eyriesia eyriesi*) หอยกาบ (*Ensiden sp.*, *Pseudodon sp.*, *Uniandra contradens*) หอยทราย (*Scabies crispata*, *Corbicula sp.*) หอยเจดีย์ (*Adamietta housei*, *Tarebia granifera*, *Clea (Anentome) helena*) และเปลือกหอยทะเล ได้แก่ หอยแครง (*Anadara granosa*) และหอยคราง (*Anadara inaequalvis*)¹⁸ (ภาพที่ 72) แต่กลับไม่พบเปลือกหอยเลย ในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลัง (ซึ่งขุดค้นในพื้นที่มากกว่าด้วย)

¹⁸ การวิเคราะห์ชนิดเปลือกหอยที่พบจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเคกได้รับความอนุเคราะห์จาก รองศาสตราจารย์ ดร.ดวงเดือน ไกรลาศ ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ดังนั้นประชากรที่เคยอาศัยอยู่บริเวณนี้อาจมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมการบริโภคบางอย่าง ซึ่งอาจสัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในแหล่งน้ำใกล้เคียงที่มีสภาพเปลี่ยนไป ดังมีข้อสันนิษฐานว่าแม่น้ำบางแก้วได้ตื่นเงินลงไปในช่วงปลายของสมัยทวารวดี

ภาพที่ 72 ตัวอย่างเปลือกหอย พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอคอก

อย่างไรก็ตาม การจัดแบ่งข้างต้นนี้ไม่ได้มุ่งที่จะแปลความว่า ที่แหล่งโบราณคดีหอคอกเคยปรากฏมีวัฒนธรรม 2 แบบที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เพราะหลักฐานที่ขุดพบส่วนใหญ่ก็แสดงให้เห็นว่ามีความต่อเนื่องกันตั้งแต่ระยะแรกจนถึงระยะสุดท้าย คือเป็นวัตถุทางวัฒนธรรมที่มีรูปแบบคล้ายกัน การจัดแบ่งนี้จึงเป็นเพียงการตั้งข้อสังเกตถึงลักษณะบางประการที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลาๆ เท่านั้น

4.4 อายุสมัยของหลุมขุดค้น TP.1 แหล่งโบราณคดีหอคอก

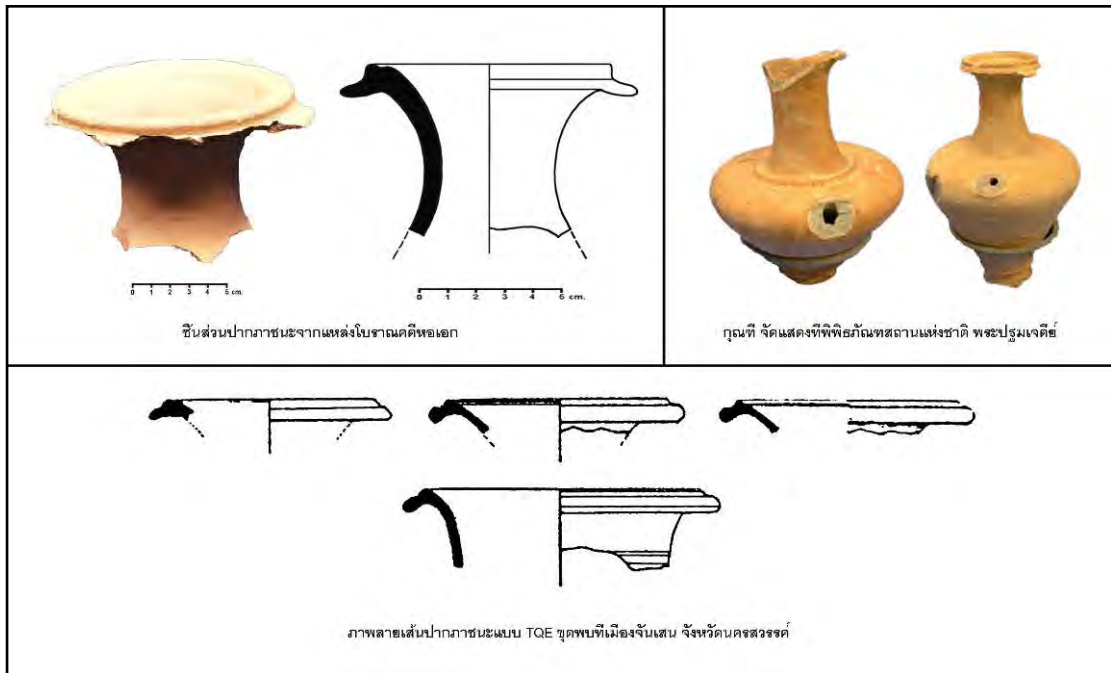
จุดประสงค์หลักของการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอคอกคือ ต้องการทราบว่ามีการประกอบกิจกรรมเกิดขึ้นในช่วงอายุเท่าใดบ้าง โดยเฉพาะค่าอายุของช่วงเวลาแรกเริ่มของการปรากฏหลักฐาน ช่วงเวลาดอนกลางที่มีกิจกรรมการอยู่อาศัยหนาแน่น และช่วงสิ้นสุดของการประกอบกิจกรรมสมัยโบราณ ดังนั้นจึงจะวิเคราะห์ในรายละเอียดส่วนนี้เพิ่มเติมทั้งการกำหนดอายุสมัยเชิงเทียบ และค่าอายุสัมบูรณ์ที่ได้มาจากเทคนิควิธีการทางวิทยาศาสตร์

4.4.1 การกำหนดอายุเชิงเทียบ

หลักฐานชั้นดินที่ขุดพบในชั้นดินสมมติตอนกลางสุดที่ระดับความลึก 140-160 cm.dt. ซึ่งเป็นชั้นกิจกรรมระยะแรกเริ่มที่ปรากฏในหลุมขุดค้น TP.1 คือ ชั้นส่วนที่คาดว่าเป็นปากของหม้อมีพวยหรือกุ่มที่¹⁹ ปากหม้อชิ้นนี้มีลักษณะคล้ายกับปากภาชนะแบบ TQE พบที่เมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่ง ดร.บรอนสัน ระบุว่า ขุดพบอยู่ในชั้นวัฒนธรรมสมัยฟูนันราวพุทธศตวรรษที่ 8 - 12²⁰ (ภาพที่ 73) ผู้วิจัยจึงใช้ปากหม้อมีพวยชิ้นดังกล่าวมาเป็นตัวกำหนดอายุชั้นหลักฐานระยะแรกของแหล่งโบราณคดีหอคอกว่า อาจมีกิจกรรมเกิดขึ้นแล้วในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 - 12

¹⁹ รูปแบบของปากหม้อชิ้นนี้สามารถเทียบได้กับปากกุ่มที่ 2 ใบ จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ โดยพื้นผิวของปากภาชนะชิ้นนี้มีรอยขนาน (rilling) ที่สม่ำเสมอ อันเกิดจากการขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนเร็ว ดังนั้นหากภาชนะใบนี้ถูกผลิตขึ้นในชุมชนแห่งนี้เอง การใช้แป้นหมุนสำหรับขึ้นรูปภาชนะก็ปรากฏมาตั้งแต่ระยะแรกเริ่มแล้ว

²⁰ Bronson, "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand", 337 and fig. VIj. ดร.บรอนสัน กล่าวด้วยว่า ปากภาชนะแบบ TQE คงเป็นต้นเค้าของปากภาชนะแบบ QTB ที่พบในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 15

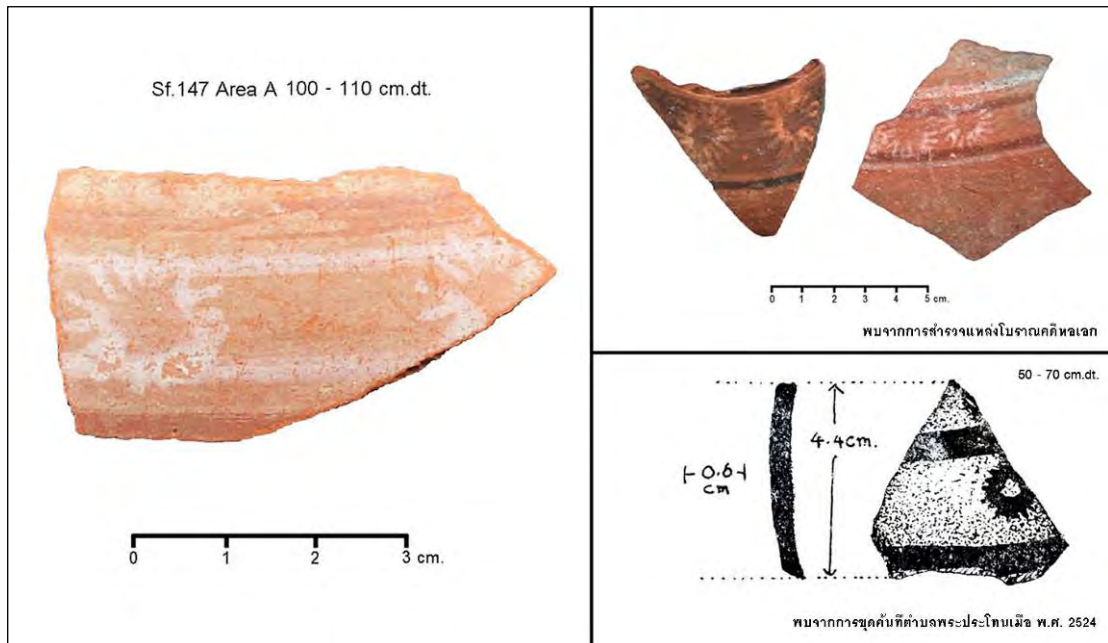

ภาพที่ 73 ชิ้นส่วนปากของหม้อมีพวย พบที่ระดับ 140 – 160 cm.dt.

ที่มา: Bennet Bronson, "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand," (Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania Museum, 1976), fig. VIj.

ถัดขึ้นมาในชั้นดินสมมติที่ 10 ที่ระดับความลึก 100 – 110 cm.dt. ได้ขุดพบเศษภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยลายเขียนสีเป็นแจกคล้ายรูปดวงอาทิตย์ (หรือดอกไม้)²¹ (ภาพที่ 74) ซึ่งเทียบได้กับลายเขียนสีคล้ายกันนี้ที่ปรากฏบนภาชนะกุ่มที่หลายใบที่ค้นพบในประเทศกัมพูชา ดังได้กล่าวถึงบ้างแล้วในบทที่ 3

²¹ เศษภาชนะลายเขียนสีเช่นนี้เคยพบจากการสำรวจที่โรงเรียนหอแก้ววิทยา (ภาพที่ 36) และเคยขุดค้นพบที่ระดับความลึก 50 – 70 cm.dt. จากการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2524 ด้วย ดูนเฒ่า ผาสุก อินทวาทู, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), รูปที่ 47 หมายเลข 1.

ภาพที่ 74 เศษภาชนะลายเขียนสีเป็นรูปคล้ายดวงอาทิตย์ พบที่ระดับ 100 – 110 cm.dt.

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

(กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), รูปที่ 47 หมายเลข 1.

Shawn Szjeda Fehrenbach ได้เสนอวิทยานิพนธ์ปริญญาโทต่อมหาวิทยาลัยฮาวาย ในหัวข้อ “Traditional of Ceramic Technology: An Analysis of the Assemblages from Angkor Borei, Cambodia” โดยกล่าวถึงภาชนะดินเผาที่เมืองนครบุรีซึ่งมีภาชนะแบบหนึ่งกำหนดเรียกว่า “fine buffware” หรือภาชนะที่มีเนื้อละเอียดสีนวล ประกอบด้วยภาชนะประเภทจานมีเชิงหรือพานและกุ่มชี่ และได้ตีพิมพ์ภาพกุ่มชี่ใบหนึ่งที่มีลายเขียนสีคล้ายรูปดวงอาทิตย์ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองนครบุรี (ภาพที่ 75) เขากำหนดอายุภาชนะแบบนี้อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 9 - 11²² อย่างไรก็ตาม เขามีความเห็นว่ ภาชนะดังกล่าวคงเริ่มปรากฏขึ้นที่เมืองนครบุรีภายหลัง

²² Shawn Szjeda Fehrenbach, “Traditional of Ceramic Technology: An Analysis of the Assemblages from Angkor Borei, Cambodia,” (Thesis for the degree of Master of Arts in Anthropology, University of Hawai’i, 2009), 36 - 38.

จากช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 แต่ก็อาจใช้สืบเนื่องมาจากกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 หรือหลังจากนั้น
อีกก็เป็นได้ เนื่องจากกำหนดอายุได้เพียงการเปรียบเทียบอย่างคร่าวๆ เท่านั้น²³

ภาพที่ 75 กุณฐีที่มีลายเขียนสีเป็นแถบคล้ายดวงอาทิตย์ จากเมืองนครบุรี ประเทศกัมพูชา

ที่มา : Shawn Szjeda Fehrenbach, "Traditional of Ceramic Technology: An Analysis of the Assemblages from Angkor Borei, Cambodia," (Thesis for the degree of Master of Arts in Anthropology, University of Hawai'i, 2009), Figure 6.8.

ข้อมูลที่น่าสนใจได้มาจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีภูมิสนาย (Phum Snay) ซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดบันเตียเมียนเจย (Banteay Meanchey) จากการขุดค้นที่มีขึ้นเป็นระยะๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2544 – 2552 พบว่าเป็นแหล่งฝังศพของชุมชนโบราณที่กำหนดอายุในเบื้องต้นจากตัวอย่างถ่าน (C-14) อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 6 - 11²⁴

จากการขุดค้นได้พบกุณฐีที่มีลายเขียนสีเป็นแถบคล้ายรูปดวงอาทิตย์ 1 ใบ (ภาพที่ 76) ถูกฝังเป็นของอุทิศให้กับหลุมฝังศพหมายเลข 7 ในพื้นที่ D (Locality D)²⁵ ค่าอายุจากตัวอย่าง

²³ สฤณีพิงศ์ ชุนทรง, Some information about a ceramic from Nakhon Pathom and Angkor Borei [Online]. 23 August 2009. Email to Shawn Szjeda Fehrenbach <shawnef@hawaii.edu>

²⁴ Yoshinori Yasuda and Chuch Phoeurn, Preliminary Report for the Excavation in Phum Snay 2007 (n.p., 2008), 37.

²⁵ Ibid., 21.

ถ่านที่พบในชั้นดินนี้มี 2 ค่า ได้แก่ $460 \text{ AD} \pm 80$ และ $470 \text{ AD} \pm 70^{26}$ ตรงกับช่วง พ.ศ. 923 – 1083 และ พ.ศ. 943 – 1083 ตามลำดับ หม้อกุนทีใบนี้จึงน่าจะมียุคอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 – 11 และอาจมีความเป็นไปได้ว่า เศษภาชนะดินเผาที่มีลายเขียนสีเป็นรูปคล้ายดวงอาทิตย์จากแหล่งโบราณคดีหอยเอาก็อาจมีอายุอยู่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันด้วย

ภาพที่ 76 กุนทีที่มีลายเขียนสีเป็นรูปคล้ายดวงอาทิตย์ ขุดค้นพบจากแหล่งโบราณคดีภูมิตนาย

ประเทศกัมพูชา

ที่มา : Yoshinori Yasuda and Chuch Phoeurn, Preliminary Report for the Excavation in Phum Snay 2007 (n.p., 2008), front cover.

หลักฐานที่นำมากำหนดอายุช่วงกลางของการประกอบกิจกรรมที่แหล่งโบราณคดีหอยเอ็กได้ดีคือ เศษภาชนะมีลายประทับภายในช่องสี่เหลี่ยม ซึ่งเป็นลายก้านขดที่เป็นองค์ประกอบของช่อดอกไม้ โดยขุดค้นพบในชั้นดินสมมติที่ 8 ที่ระดับความลึก 80 - 90 cm.dt. ดร.บรอนสันกล่าวว่า ขุดพบเศษภาชนะแบบนี้เฉพาะในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดีที่เมืองจันเสน มียุคอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 15²⁷ แต่ก็ยังไม่อาจทราบได้จากการกำหนดอายุเชิงเทียบว่าชั้นกิจกรรมที่หนาแน่นตอนกลางของหลุมขุดค้น TP.1 นี้จะมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษใดแน่ในห้วง 400 ปีของสมัยทวารวดี (ภาพที่ 77)

²⁶ Ibid., 19 and 37.

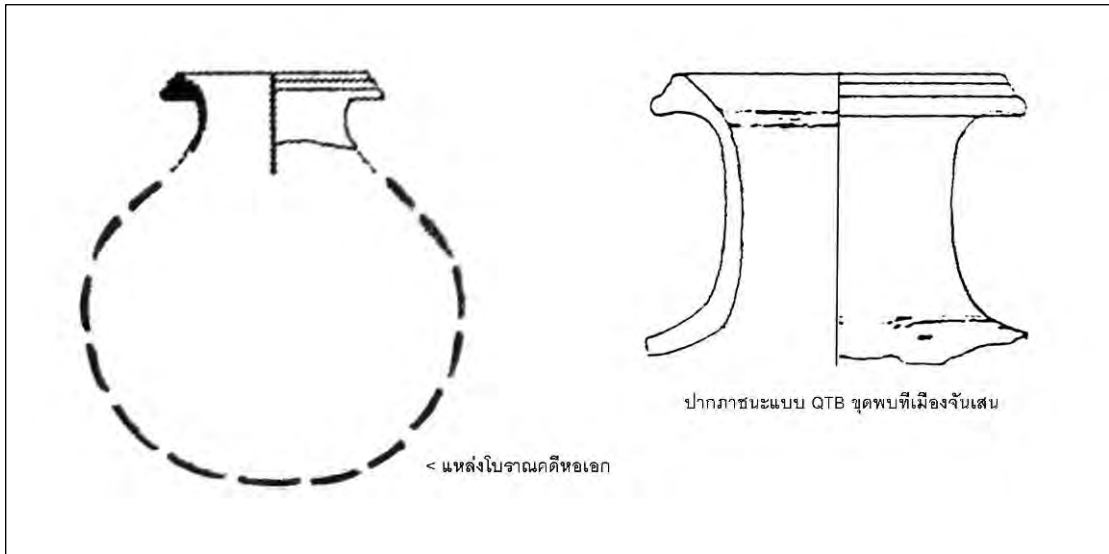
²⁷ Bronson, "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand," 434 - 440.

ภาพที่ 77 เศษภาชนะดินเผามีลายประทับในช่องสี่เหลี่ยมจากแหล่งโบราณคดีหอยเชลล์และเมืองจันเสน

ส่วนการกำหนดอายุช่วงเวลาสิ้นสุดของการประกอบกิจกรรมนั้นวิเคราะห์ได้ง่าย เพราะไม่พบโบราณวัตถุที่มีอายุหลังกว่าสมัยทวารวดีเลย โบราณวัตถุที่นำมาใช้เทียบเคียงอายุได้คือ ชิ้นส่วนปากภาชนะลักษณะคล้ายไหคอสูง (หรือคนโท?) ที่พบในระดับ 50 – 60 cm.dt. ซึ่งเทียบได้กับปากภาชนะแบบ QTB (อาจเป็นส่วนของไหคอสูงหรือกุ่มตี) จากชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดีที่เมืองจันเสน²⁸ (ลายเส้นที่ 2)

²⁸ Ibid., 177, 427 – 429.

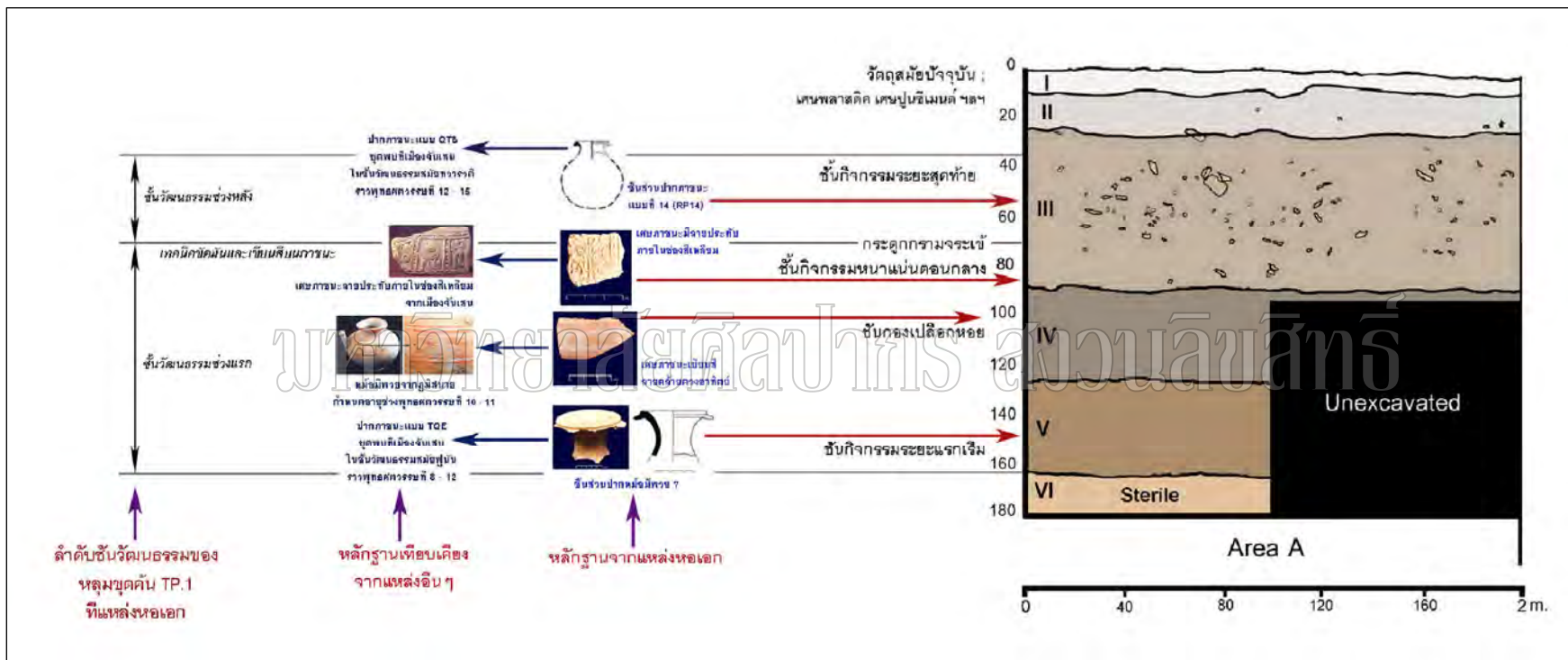

ลายเส้นที่ 2 ชิ้นส่วนปากภาชนะ พบที่ระดับความลึก 50 – 60 cm.dt.

ที่มา : Bennet Bronson, "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand," (Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania Museum, 1976), fig. VI.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

นอกจากนี้ การขุดพบเศษหม้อมีสันเป็นจำนวนมากในระดับชั้นดินที่ 4 (40 – 50 cm.dt.) ก็บ่งชี้ว่า กิจกรรมระยะสุดท้ายของหลุมขุดค้น TP.1 นี้คงเกิดขึ้นในตอนปลายสมัยทวารวดี (ดูแผนผังที่ 9 สรุปผลการลำดับชั้นทางวัฒนธรรมและการกำหนดอายุเชิงเทียบของหลุมขุดค้น TP.1 ได้ในหน้า 150)

แผนผังที่ 9 สรุปผลการจัดลำดับชั้นทับถมทางวัฒนธรรมและการกำหนดอายุเชิงเทียบของหลุมขุดค้น TP.1

4.4.2 ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรดิโอคาร์บอน

ในการศึกษาครั้งนี้ยังใช้วิธีการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์มาตรวจสอบผลการกำหนดอายุเชิงเทียบข้างต้น ในขั้นแรกได้นำตัวอย่างถ่านจากชั้นดินตอนบนไปกำหนดอายุด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอนที่สถาบันเทคโนโลยีนิวเคลียร์แห่งชาติ (Thailand Institute of Nuclear Technology) ได้ค่าอายุตามตารางที่ 9

ตารางที่ 9 แสดงค่าอายุที่ได้จากวิธีเรดิโอคาร์บอนจากตัวอย่างที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1

หมายเลขตัวอย่าง (example Nos.)	ระดับความลึก (cm.dt.)	บริบท (context)	ค่าอายุถ่าน (radiocarbon date)	ค่าอายุปีปฏิทิน (calibrated date) ²⁹
IHLC2915	45	-	2,380 ± 510	1,756 B.C. – 642 A.D.
IHLC2921	49 – 50	ใกล้ดินเผาไฟ	3,060 ± 630	3,096 B.C. – 120 A.D.
IHLC2917	50 – 55	ใกล้ดินเผาไฟ	3,010 ± 260	1,922 B.C. – 746 B.C.
IHLC2920	55 – 60	ใกล้ดินเผาไฟ	3,020 ± 260	1,941 B.C. – 748 B.C.
IHLC2918	60	ใกล้หม้อมีพวย	1,050 ± 240	539 A.D. – 1,329 A.D.
IHLC2916	60 – 65	-	2,860 ± 260	1,667 B.C. – 406 B.C.
IHLC2919	80	-	4,450 ± 610	4,607 B.C. – 1,615 B.C.

จะเห็นได้ว่า ค่าอายุจำนวน 6 ตัวอย่างจากทั้งหมด 7 ตัวอย่างมีความเก่าแก่มาก คือตั้งแต่ประมาณ 6,000 ปีมาแล้ว จนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ทั้งนี้ที่ตัวอย่างเกือบทั้งหมดเก็บมาจากระดับชั้นดินตอนบนๆ ซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายของการประกอบกิจกรรมที่แหล่งโบราณคดีหอกอก ดังนั้นค่าอายุจึงคลาดเคลื่อนจากข้อมูลที่ควรจะเป็นไปมาก เพราะไม่เคยพบหลักฐานทางโบราณคดีที่เมืองนครปฐมซึ่งจะมีอายุเก่าแก่ตามนั้น ทั้งยังไม่สอดคล้องกับผลการกำหนดอายุเชิงเทียบเลย แม้จะมีค่าอายุจากตัวอย่าง IHLC2918 ที่ได้ผลอยู่ระหว่าง พ.ศ. 1082 – 1872 แต่ผู้วิจัยจำเป็นต้องปฏิเสธที่จะใช้ค่าอายุทั้งหมด เพราะน่าสังเกตว่าค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (±) ของตัวอย่างถ่านชุดนี้มีสูงมาก คือตั้งแต่ 240 – 630 ปี

²⁹ การคำนวณค่าอายุตามปีปฏิทิน ใช้โปรแกรม OxCal 4.1 ของมหาวิทยาลัยอ็อกฟอร์ด (University of Oxford) ในเวอร์ชัน OxCal v.4.1.3 Bronk Ramsey (2009); r:5; IntCal04 atmospheric curve (Reimer et al 2004).

4.4.3 ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อน

ผู้วิจัยได้ส่งหลักฐานจำนวน 7 ตัวอย่างที่ขุดพบในระดับชั้นดินสมมติต่างๆ ไปกำหนดอายุด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน (Thermoluminescence) ที่ห้องปฏิบัติการของภาควิชาวิทยาศาสตร์พื้นพิภพ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งได้ผลตามตารางที่ 10

ตารางที่ 10 แสดงค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อนจากตัวอย่างที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1

หมายเลข	ตัวอย่าง	ระดับความลึก (cm.dt.)	ค่าอายุ (ปีมาแล้ว) ³⁰	ค่ากลาง (ปี พ.ศ.)	ช่วงอายุ
A_0003	ชั้นส่วนก้อนอิฐ Area D	40 - 50	1,220 ± 97 B.P.	พ.ศ. 1332	พ.ศ. 1235 – 1429
A_0240	เศษหม้อมีสัน Area D	40 – 50	1,543 ± 77 B.P.	พ.ศ. 1010	พ.ศ. 933 – 1087
A_0241	ก้อนดินเผาไฟ Area B	50 – 60	1,552 ± 93 B.P.	พ.ศ. 1001	พ.ศ. 908 – 1094
A_0242	ชั้นส่วนก้อนอิฐ Area A	60 - 70	1,477 ± 305 B.P.	พ.ศ. 1076	พ.ศ. 771 – 1381
A_0002	ชั้นส่วนก้อนอิฐ Area A	90 – 100	1,410 ± 112 B.P.	พ.ศ. 1142	พ.ศ. 1030 – 1254
A_0243	เศษภาชนะดินเผา Area A	110 – 120	1,842 ± 120 B.P.	พ.ศ. 711	พ.ศ. 591 – 831
A_0004	เปลือกหอยโขง Area A	120 – 140	2,772 ± 222 B.P.	ก่อน พ.ศ. 220 ปี	442 ปี ก่อน พ.ศ. – พ.ศ. 2

จากตารางแสดงค่าอายุจะเห็นได้ว่า อายุที่ได้จากเปลือกหอยโขง (A_0004) มีความเก่าแก่มาก ซึ่งไม่สอดคล้องกับผลการกำหนดอายุเชิงเทียบที่คาดว่าหลักฐานระยะแรกสุดไม่น่าจะเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 8 แต่จะสังเกตได้ว่าค่าอายุนี้มีค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานสูงคือ ± 222 ปี เช่นเดียวกับค่าอายุที่ได้จากก้อนอิฐ (A_0242) ที่มีค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานสูงถึง ± 305 ปี

³⁰ ตัวอย่างหมายเลข A_0002, A_0003 และ A_0004 คำนวณจากปี พ.ศ. 2552 ส่วนตัวอย่างหมายเลข A_0240, A_0241, A_0242 และ A_0243 คำนวณจากปี พ.ศ. 2553

ทั้งนี้ลำดับค่าอายุบางค่านั้นไม่สอดคล้องกับระดับชั้นดินสมมติ เช่นตัวอย่างหมายเลข A_0003 และ A_0240 ที่มาจากระดับ 40 – 50 cm.dt. แต่มีค่าอายุห่างกันถึง 200 ปี หรือขึ้นส่วนก่อนอิฐหมายเลข A_002 ที่มาจากระดับ 90 – 100 cm.dt. กลับมีอายุอ่อนกว่าเศษหม้อมีสันหมายเลข A_0240 จากระดับ 40 – 50 cm.dt. แต่ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อนนี้ไม่ใช่ค่าอายุของชั้นหลักฐานนั้นๆโดยตรง แต่เป็นช่วงอายุที่หลักฐานชั้นดังกล่าวได้รับความร้อนเป็นครั้งสุดท้าย

จะสังเกตได้ว่า ค่าอายุที่ได้จากตัวอย่าง A_0243 จากระดับ 110 – 120 cm.dt. ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 – 9 นั้นมีความสอดคล้องกับผลการกำหนดอายุเชิงเทียบชั้นส่วนปากหม้อมีพวยซึ่งอาจมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 12 ส่วนค่าอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 – 11 จากตัวอย่าง A_0240 และ A_0241 ก็สัมพันธ์กับการค้นพบเศษภาชนะเขียนสีที่มีลายคล้ายดวงอาทิตย์ซึ่งกำหนดอายุเชิงเทียบได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 10 – 11 แต่หลักฐานทั้ง 2 ตัวอย่างที่นำไปกำหนดอายุนั้นกลับได้มาจากชั้นดินตอนบนที่ระดับ 40 – 60 cm.dt.

อายุเชิงเทียบของเศษภาชนะลายเขียนสีเป็นรูปคล้ายดวงอาทิตย์อาจสัมพันธ์กับค่าอายุที่ได้จากตัวอย่างก่อนอิฐหมายเลข A_0002 ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 ส่วนตัวอย่างก่อนอิฐหมายเลข A_0003 ก็มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 15 สอดคล้องกับผลการกำหนดอายุเชิงเทียบจากหลักฐานในระดับชั้นดินตอนบน นำสังเกตว่าไม่มีค่าอายุที่อยู่ในช่วงหลังจากพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมา ดังนั้นกิจกรรมระยะสุดท้ายที่ปรากฏภายในหลุมขุดค้น TP.1 ของแหล่งโบราณคดีหอคอกคงอยู่ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงพุทธศตวรรษที่ 16

4.5 สรุปผลการขุดค้น

ร่องรอยหลักฐานของการประกอบกิจกรรมที่แหล่งโบราณคดีหอคอก น่าจะปรากฏขึ้นอย่างรวดเร็วที่สุดในราวพุทธศตวรรษที่ 8 หรืออย่างช้าที่สุดในราวพุทธศตวรรษที่ 11 ประชากรที่เข้ามาใช้พื้นที่เป็นกลุ่มแรกนี้ยังคงอยู่อาศัยมาอย่างต่อเนื่องจนถึงเวลาที่เจริญรุ่งเรืองสูงสุดของชุมชนซึ่งน่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 15 แล้วผู้คนที่เคยอยู่อาศัยมาอย่างยาวนานจึงละทิ้งแหล่งโบราณคดีหอคอกไป ซึ่งเหตุการณ์นี้น่าจะเกิดขึ้นในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 16

ข้อมูลจากหลุมขุดค้น TP.1 ที่แหล่งโบราณคดีหอคอก มีความสอดคล้องกับผลการขุดค้นของ ดร.ผาสุข อินทราวุธ เมื่อ พ.ศ. 2524 คือได้พบชั้นวัฒนธรรมเพียงชั้นเดียว แต่ในการศึกษาครั้งนี้ยังได้ข้อสังเกตเพิ่มเติมที่ใช้เป็นตัวแบ่งลำดับชั้นวัฒนธรรมที่แหล่งโบราณคดีหอคอกออกเป็น 2 ช่วง คือ ชั้นวัฒนธรรมช่วงแรก หรือหอคอกระยะที่ 1 ซึ่งจะพบการตกแต่งภาชนะด้วย

ลายเขียนสี และมีเทคนิคการขัดผิวภายในของภาชนะทรงสามให้เป็นเส้นมันวาวหรือมีสีดำ ขณะที่
ในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลัง หรือหอเออระยะที่ 2 จะไม่พบเทคนิคดังกล่าวเลย นอกจากนี้ยังมี
ความแตกต่างกันระหว่างชั้นวัฒนธรรม ทั้งในด้านแบบแผนการยังชีพซึ่งพบเปลือกหอยที่มนุษย์
นำหอยมาเป็นอาหารเฉพาะในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรก ส่วนในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังมีการปรากฏ
วัตถุสิ่งของที่มาจากต่างถิ่นเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ ลูกปัดแก้ว เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากวัสดุประเภท
หินและโลหะ

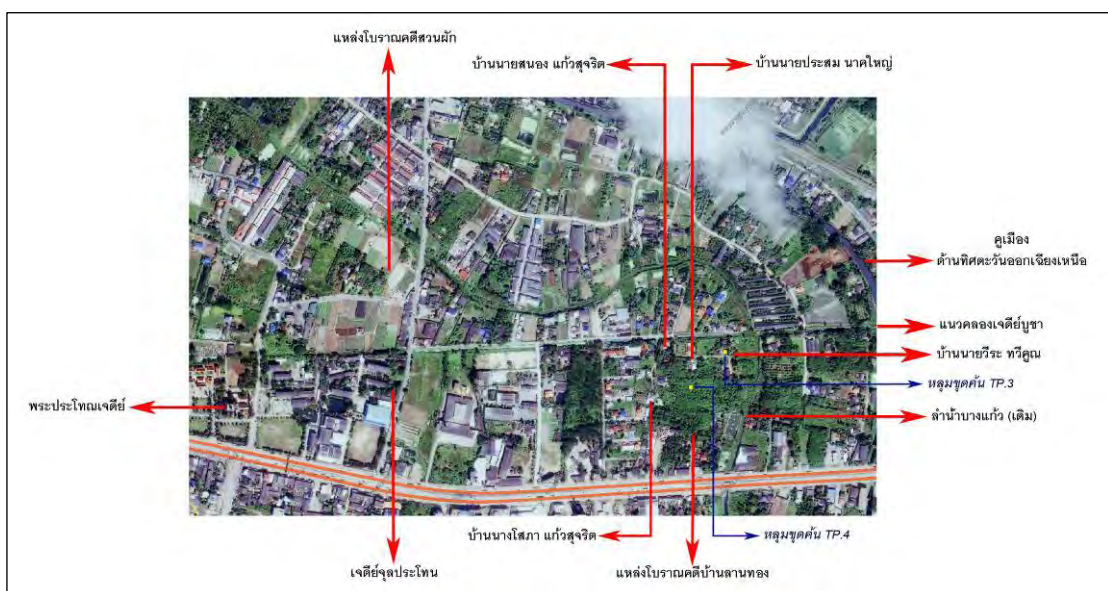
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 6 แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา

ผลการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอเอกจำเป็นจะต้องมีการตรวจสอบโดยการขุดค้นแหล่งโบราณคดีอื่นๆเพิ่มเติม เพราะในเขตเมืองนครปฐมโบราณยังมีแหล่งโบราณคดีอีกเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงเลือกทำการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา ซึ่งมีสภาพเป็นเนินดินขนาดใหญ่ตั้งอยู่ติดกับลำน้ำบางแก้วเดิม พื้นที่นี้อยู่ทางซีกตะวันออกของเมืองนครปฐมโบราณซึ่งยังไม่เคยมีการขุดค้นมาก่อน การขุดค้นแหล่งโบราณคดีนี้จึงมีเป้าหมายในการค้นหาร่องรอยหลักฐานการประกอบกิจกรรมของชุมชนโบราณทางฟากตะวันออกของเมือง

1. ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี

แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา ตั้งอยู่บริเวณหมู่ 3 และหมู่ 4 ตำแหน่งของแหล่งตรงกับพิกัด UTM 47619858E / 1527627N แหล่งนี้มีสภาพเป็นเนินดินขนาดใหญ่ใกล้กับลำน้ำบางแก้วเดิมช่วงที่ไหลมาจากทางตะวันตกแล้ววกลงใต้ ก่อนจะไหลออกนอกเมืองไปทางตะวันออกผ่านวัดธรรมศาลา (ภาพที่ 78)

ภาพที่ 78 ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา

(ดัดแปลงมาจากภาพในโปรแกรม PointAsia)

2. ข้อมูลจากการสำรวจ

สภาพในปัจจุบันของแหล่งโบราณคดีมีบ้านเรือนราษฎรตั้งอยู่ แต่ก็ไม่หนาแน่นมากนัก พื้นที่บางบริเวณจึงยังไม่ถูกปรับเปลี่ยนจากสภาพดั้งเดิมไป โดยเฉพาะทางตอนใต้ของเนินดิน ซึ่งเป็นป่าละเมาะที่มีเศษภาชนะดินเผากระจัดกระจายตามพื้นผิวดินเป็นจำนวนมาก สำหรับจุดที่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่น่าสนใจและได้เก็บข้อมูลมานั้นมี 4 แห่ง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 บ้านนายประสม นาคใหญ่

โครงการสำรวจลุ่มน้ำบางแก้ว – บางแหม ได้เคยลงสำรวจพื้นที่เพื่อรวบรวมข้อมูลบริเวณที่ดินของนายประสม นาคใหญ่ (บ้านเลขที่ 81/1 หมู่ 3) หลักฐานที่พบในครั้งนั้นประกอบด้วย เศษภาชนะดินเผา เบี้ยดินเผา กระสุนดินเผา แวดินเผา ตะคันดินเผา และชิ้นส่วนหินบด¹ ในปัจจุบันก็ยังสามารถพบโบราณวัตถุได้ทั่วไปบนพื้นผิวดิน (ภาพที่ 79)

ภาพที่ 79 โบราณวัตถุพบในเขตบ้านนายประสม นาคใหญ่

2.2 บ้านนายวีระ ทวีคุณ

บ้านของนายวีระ ทวีคุณ (เลขที่ 114 หมู่ที่ 3) ตั้งอยู่ปลายเนินดินติดกับลำน้ำบางแก้วเดิม ห่างจากบ้านนายประสมไปทางตะวันออกราว 80 เมตร ด้านหน้าบ้านเป็นแปลงผัก ซึ่งเคยนำดินมาถมให้สูงขึ้นเล็กน้อย เพราะเป็นพื้นที่ลาดไปทางตะวันออกลงสู่ลำน้ำบางแก้วเดิม ปัจจุบันลำน้ำตื้นเขินมีความกว้างเพียง 10 เมตร ส่วนทางด้านหลังบ้านมีหน้าตัดดินสูงราว 80 เซนติเมตรที่เกิดจากการปรับไถพื้นดินให้เรียบเพื่อปลูกบ้าน บริเวณนี้มีเศษภาชนะดินเผา เศษกระเบื้องดินเผา และก้อนอิฐ กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป

¹ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแหม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม การพิมพ์, 2549), 63 – 65.

นายวีระได้นำแท่นหินบดและหินบดทำจากหินทรายซึ่งอยู่ในสภาพสมบูรณ์ที่สุดพบบริเวณแปลงผักหน้าบ้านมาให้ศึกษา (ภาพที่ 80) ทั้งยังเล่าอีกว่าในบริเวณเดียวกันเคยพบแผ่นหินสีเขียวที่มีการขัดผิวจนเรียบ มีความยาวราว 2 เมตร จำนวน 4 แผ่น โดยพบอยู่ในชั้นทรายที่ระดับความลึกเกือบ 2 เมตร ในขณะที่ทำแปลงเกษตรก็มักได้พบลูกปัดโดยเฉพาะลูกปัดสีขาว แต่นายวีระกล่าวว่าจุดที่พบลูกปัดเป็นจำนวนมากคือ บริเวณบ้านนายประสม นาคใหญ่²

ภาพที่ 80 หินบดและแท่นทำจากหินทราย เก็บรักษาไว้โดยนายวีระ ทวีคุณ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

2.3 บ้านนายสนอง แก้วสุจริต

บ้านของนายสนอง แก้วสุจริต (เลขที่ 96 หมู่ 4) ตั้งอยู่ชายขอบตะวันตกของเนินดินจากการสอบถามนายสนอง แก้วสุจริต (อายุ 74 ปี) นางสุพรรณิ แก้วสุจริต (อายุ 70 ปี) และนางสุรัตนา ช้างงาม (อายุ 51 ปี) ทำให้ทราบว่าบริเวณนี้เคยพบโบราณวัตถุจำนวนมากโดยเฉพาะลูกปัด บางครั้งขุดดินแล้วพบเครื่องทอง³ เดิมบริเวณนี้เป็นพื้นที่ลาดเอียงของปลายเนิน จึงมีการปรับไถที่ดินให้เรียบเพื่อปลูกบ้าน จนเกิดเป็นหน้าตัดดินสูงราว 1 เมตร ซึ่งมีเศษภาชนะดินเผาจำนวนมากปะปนอยู่ที่หน้าตัดดินนี้

ราษฎรทั้ง 3 ท่านได้ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลเป็นอย่างดี โดยนำโบราณวัตถุที่เก็บไว้มาให้ศึกษา ได้แก่ ลูกปัดแก้ว ตะคันดินเผา และห้วงดีบุก ซึ่งวัตถุเหล่านี้พบในขณะที่ขุดดินปลูกต้นไม้ ขุดบ่อน้ำ หรือพบลูกปัดได้ภายหลังจากฝนตกที่ทำให้เกิดการชะล้างหน้าดินไป (ภาพที่ 81)

² สัมภาษณ์ นายวีระ ทวีคุณ, 4 กุมภาพันธ์ 2553

³ สัมภาษณ์ นายสนอง นางสุพรรณิ แก้วสุจริต และนางสุรัตนา ช้างงาม, 1 กุมภาพันธ์ 2553

ภาพที่ 81 โบราณวัตถุเก็บรักษาไว้โดยนายสนอง แก้วสุจริต และนางสุรัตนา ช้างงาม

2.4 บริเวณป่ากระถิน

ป่ากระถินซึ่งมีอาณาบริเวณมากกว่า 10 ไร่ ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สูงที่สุดของเนินดินโบราณ⁴ บริเวณนี้เคยมีการปรับไถพื้นที่เพื่อทำแปลงผัก แต่ก็ไม่ได้รบกวนชั้นดินสมัยโบราณมากนัก ตามพื้นดินยังมีเศษภาชนะดินเผา ชิ้นส่วนหินบด เศษกระเบื้องดินเผา และชิ้นส่วนก้อนอิฐกระจายอยู่ทั่วไป (ภาพที่ 82) ราษฎรในพื้นที่หลายท่านยังเล่าว่าเคยมีเจดีย์เก่าอยู่ในแถบนี้ อีกด้วย

ภาพที่ 82 โบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจบนพื้นผิวดินบริเวณป่ากระถิน

⁴ ปัจจุบันอยู่ในความดูแลของนางโสภา แก้วสุจริต บ้านเลขที่ 95 หมู่ 4

ด้วยเงื่อนไขด้านสภาพดั้งเดิมของแหล่งและความร่วมมือของราษฎรในพื้นที่ การขุดค้น จึงดำเนินการได้ใน 2 จุดคือ ที่บ้านของนายวีระ ทวีคุณ และบริเวณป่ากระถิน เพราะจากการที่ได้ ค้นพบหินบดและแท่นหินบดที่อยู่ในสภาพสมบูรณ์บริเวณบ้านของนายวีระ ทวีคุณ จึงควรทำการ ขุดค้นบริเวณนี้ซึ่งอาจใช้เป็นข้อมูลของพื้นที่ที่ตั้งอยู่ปลายเนินที่ติดกับลำน้ำบางแก้วเดิมได้ แต่พื้นที่นี้ก็ถูกปรับสภาพไปค่อนข้างมากแล้ว ผู้วิจัยจึงเลือกขุดค้นจุดนี้เพื่อตรวจสอบชั้นดินทับถม เท่านั้น ซึ่งคาดว่าน่าจะนำมาอธิบายถึงลักษณะธรณีสัณฐานของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ได้ ส่วนการขุดค้นบริเวณป่ากระถินนั้นคาดว่าน่าจะได้พบหลักฐานทางโบราณคดีเป็นจำนวนมาก จึงได้ทำการขุดค้นอย่างละเอียดเพื่อใช้เป็นตัวแทนข้อมูลของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ในการนำไป อธิบายพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ

3. ข้อมูลจากการขุดค้น

3.1 ตำแหน่งของหลุมขุดค้น

ที่แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลานี้ ผู้วิจัยกำหนดให้มีหลุมขุดค้นขนาด 2 x 2 เมตร จำนวน 2 หลุม หลุมขุดค้น TP.3 อยู่ทางใต้ของบ้านนายวีระ ทวีคุณ ห่างจากลำน้ำ บางแก้วเดิมมาทางตะวันตกราว 70 เมตร (ภาพที่ 83)

ส่วนหลุมขุดค้น TP.4 อยู่ในบริเวณป่ากระถินห่างจากหลุมขุดค้น TP.3 มาทางตะวันตกเฉียงใต้ราว 150 เมตร ห่างจากบ้านนายประสม นาโคใหญ่มาทางใต้ราว 50 เมตร ห่างจาก บ้านนางโสภา แก้วสุจริตมาทางตะวันออกประมาณ 90 เมตร และห่างจากลำน้ำบางแก้วเดิม มาทางตะวันตกราว 110 เมตร (ภาพที่ 84)

ภาพที่ 83 หลุมขุดค้น TP.3 บริเวณบ้านนายวีระ ทวีคุณ
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 84 หลุมขุดค้น TP.4 ในบริเวณป่ากระถิน

3.2 ลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐานของหลุม TP.3

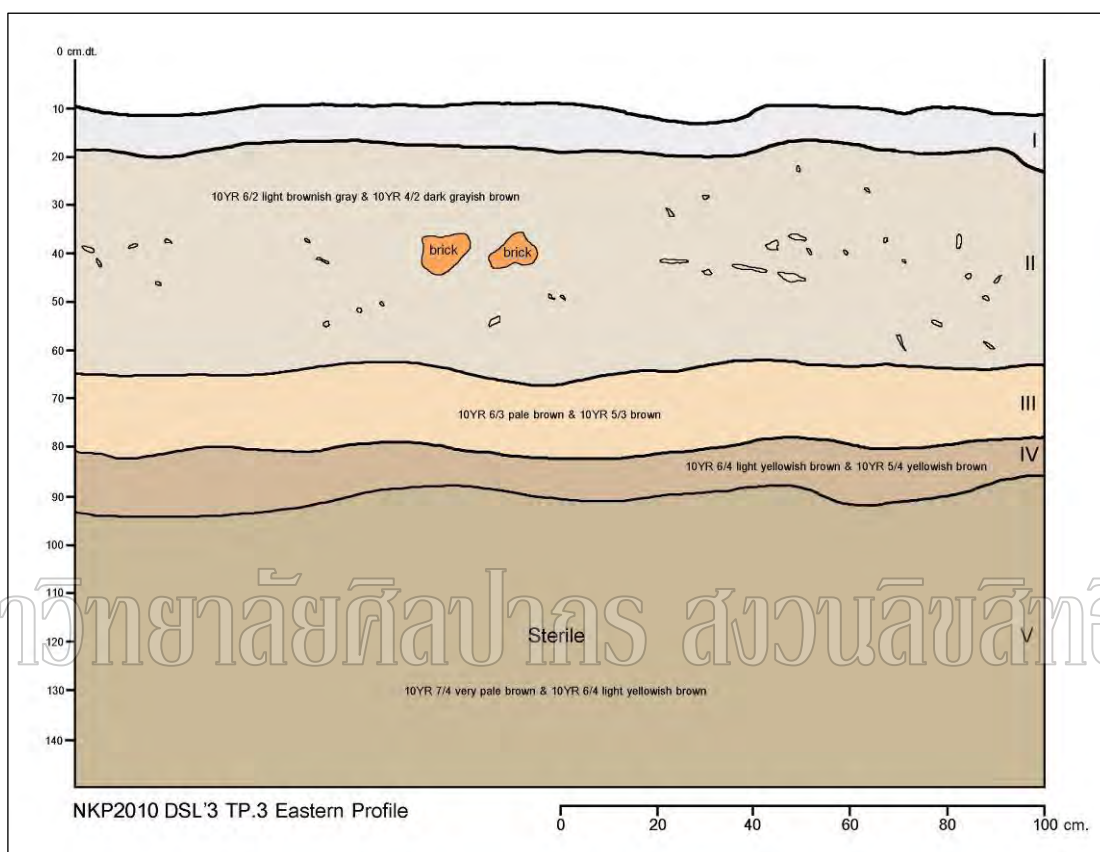
การขุดค้นที่หลุม TP.3 ไม่พบชั้นวัฒนธรรมสมัยโบราณ หลักฐานทางโบราณคดี เช่น เศษภาชนะดินเผา เบี้ยดินเผา ก้อนอิฐ ลูกปัด ปรากฏอยู่ในชั้นดินตอบนที่ระดับความลึก 0 - 50 cm.dt. เท่านั้น เมื่อขุดค้นลึกลงไปอีกกลับพบว่าเป็นชั้นทรายหนากว่า 80 เซนติเมตร ซึ่งไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีใดๆเลย (โดยขุดตรวจเฉพาะในพื้นที่ฝั่งตะวันออกของหลุมขุดค้น) และที่ระดับความลึก 140 cm.dt. ก็มีน้ำใต้ดินซึมขึ้นมาอย่างรวดเร็ว จึงได้สิ้นสุดการขุดค้นที่ระดับความลึก 150 cm.dt. (ลึกจากผิวดิน 140 เซนติเมตร) (ภาพที่ 85 และแผนผังที่ 10)

ภาพที่ 85 หลุมขุดค้น TP.3 เมื่อทำการขุดค้นเสร็จสิ้นจนถึงชั้นดินธรรมชาติที่ระดับ 150 cm.dt.

จากการวิเคราะห์ลักษณะธรณีสัณฐานของแหล่งและชั้นดินที่พบภายในหลุมขุดค้น โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชวลิต ขาวเขียว ทำให้ทราบว่า ตำแหน่งของหลุมขุดค้นคงอยู่ในแนวลำน้ำบางแก้วเดิม ก่อนที่ลำน้ำนี้จะแกว่งตัวออกไปทางตะวันออก เพราะตรงจุดนี้เป็นช่วงโค้งที่ลำน้ำไหลวกมาจากทางตะวันตกลงไปทางใต้ การขุดค้นจึงได้พบทรายแม่น้ำเป็นชั้นหนา เบื้องล่าง การแกว่งตัวของแม่น้ำนี้เกิดขึ้นก่อนที่จะมีการขุดคูน้ำเพื่อสร้างขอบเขตของเมือง

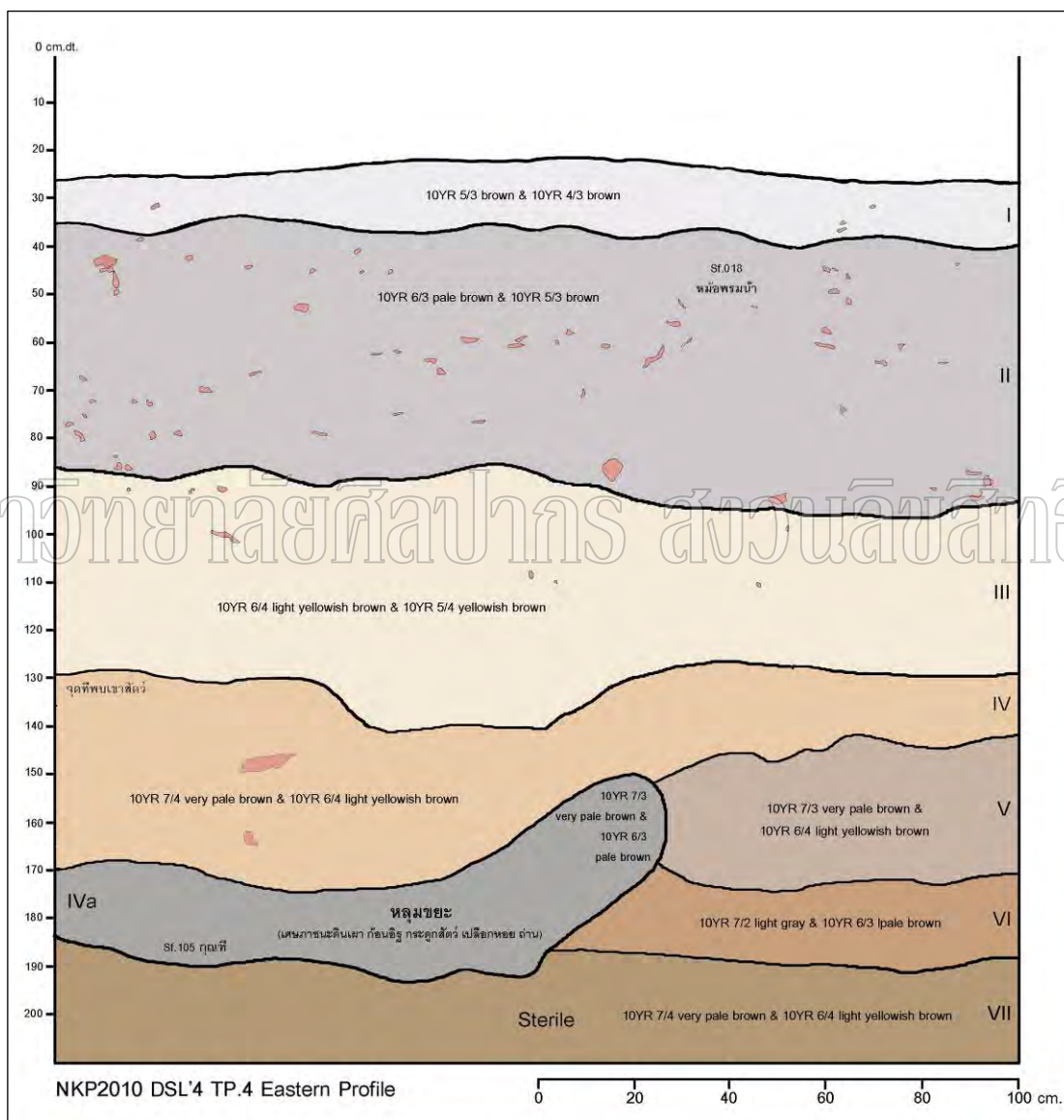
ซึ่งต้องการให้แม่น้ำบางแก้วไหลผ่านกลางเมืองเป็นลำน้ำสายหลักที่ใช้ในการคมนาคม และการอุปโภคบริโภค บริเวณหลุมขุดค้น TP.3 ซึ่งอยู่ติดกับลำน้ำบางแก้วเดิมมาก จึงไม่เหมาะสมสำหรับการเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนโบราณ

แผนผังที่ 10 ผังชั้นดินด้านทิศตะวันออกของหลุมขุดค้น TP.3

3.3 ลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐานของหลุม TP.4

การขุดค้นที่หลุม TP.4 ได้พบชั้นทับถมทางวัฒนธรรมสมัยโบราณที่มีความลึกรวมกันกว่า 150 เซนติเมตร โดยพบหลักฐานทางโบราณคดีตั้งแต่ระดับความลึก 40 cm.d. (ลึกจากพื้นผิวดินเพียง 15 - 20 เซนติเมตร) จนถึงระดับความลึก 190 cm.d. และได้ทำการขุดค้นต่อไปถึงระดับ 210 cm.d. ซึ่งไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีใดๆ จึงจัดให้เป็นชั้นดินธรรมชาติ แต่ในพื้นที่ NWQ , SEQ และ SWQ ก็แทบไม่พบหลักฐานเลยตั้งแต่ระดับความลึก 120 cm.d. ดังนั้นจึงทำการขุดค้นเสริมจึ้นที่ระดับความลึกไม่เท่ากัน (แผนผังที่ 11)

แผนผังที่ 11 ผังชั้นดินด้านทิศตะวันออกของหลุมขุดค้น TP.4

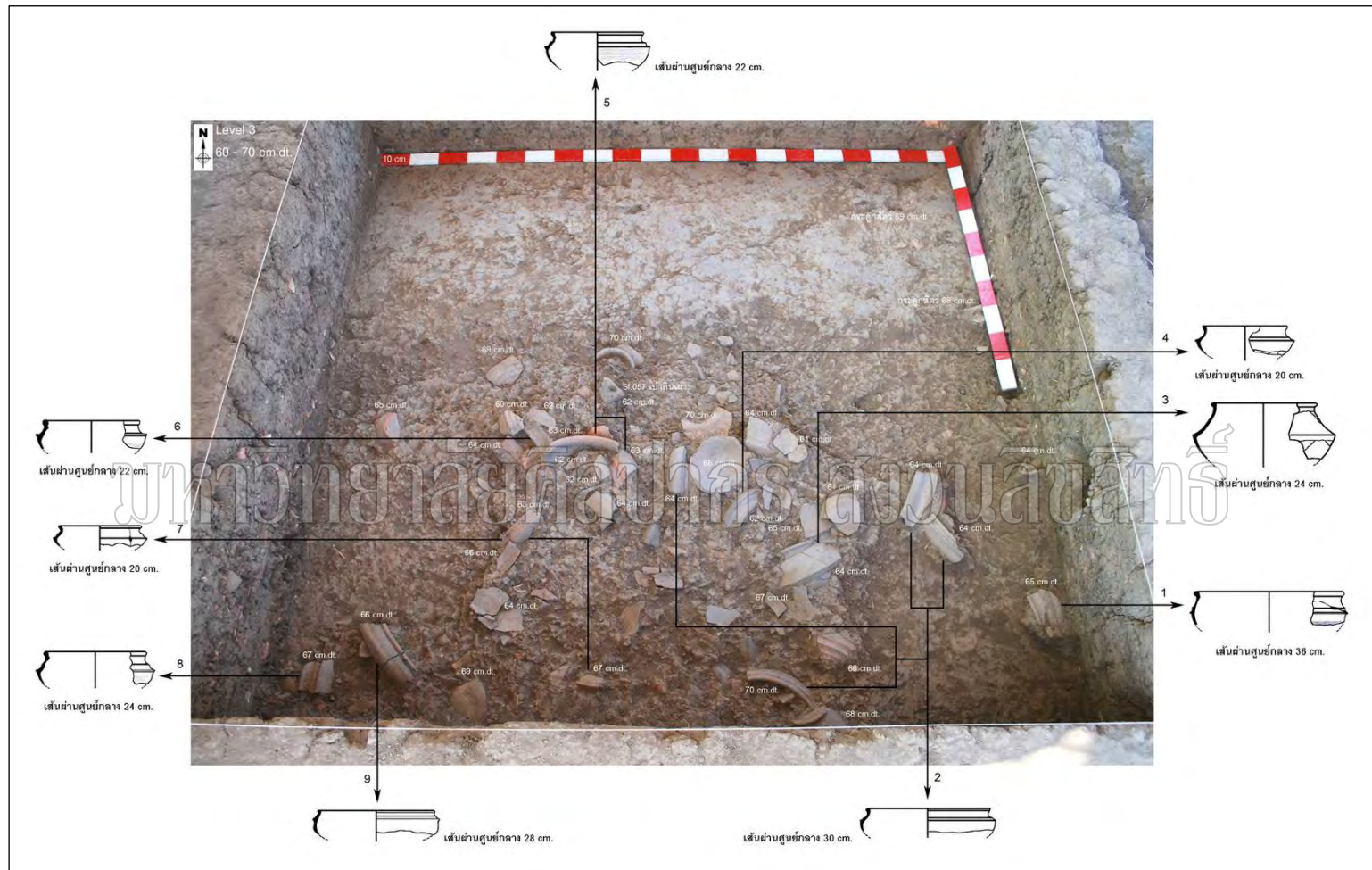
ชั้นวัฒนธรรมที่มีความลึกรวมกันกว่า 150 เซนติเมตรที่พบภายในหลุมขุดค้น TP.4 นั้น
ยังสามารถแบ่งเป็นชั้นหลักฐานย่อยๆ ได้ออกเป็น 5 ชั้น (ตารางที่ 11) ได้แก่

ตารางที่ 11 สรุปลักษณะของชั้นหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในหลุมขุดค้น TP.4

ชั้นหลักฐานย่อยที่	ระดับ (cm.dt.)	ลักษณะของชั้นหลักฐาน
1	40 – 60	เป็นชั้นกิจกรรมระยะสุดท้าย พบหลักฐานทางโบราณคดีกระจายตัวทั่วทั้งหลุมขุดค้น เป็นชั้นที่มีความหนาแน่นของหลักฐานมากที่สุด โดยเฉพาะที่ระดับ 50 – 60 cm.dt. (ภาพที่ 86 – 87)
2	60 – 80	เป็นชั้นที่พบเศษหม้อมีสันขึ้นใหญ่ซึ่งแตกมาจากภาชนะอย่างน้อย 9 ใบ กระจายตัวอยู่ในพื้นที่ฝังได้ของหลุมขุดค้น (ภาพที่ 88)
3	80 – 100	มีความหนาแน่นของหลักฐานอยู่ในพื้นที่ฝังได้และทางตะวันออกเฉียงเหนือ (NEQ) ซึ่งพบกระดูกสัตว์เป็นจำนวนมาก (ภาพที่ 89 - 90)
4	100 – 130	โบราณวัตถุที่พบในชั้นดินนี้มีไม่มากนัก และพบเฉพาะในพื้นที่ฝังได้ (SEQ และ SWQ) จึงน่าจะเป็นช่วงที่มีกิจกรรมเกิดขึ้นเบาบางในพื้นที่ขุดค้น
5	130 – 190	คาดว่าเป็นหลุมขยะ โดยพบอยู่ในพื้นที่ทางตะวันออกเฉียงเหนือ (NEQ) ในหลุมนี้มีหลักฐานหลายประเภทปะปนอยู่ ทั้งเศษภาชนะดินเผา (ภาชนะประเภทเด่นคือ กุณทีและคนโทลายเขียนสีแดง) เศษกระเบื้องดินเผา ก้อนอิฐเปลือกหอย (หอยโข่ง และหอยแครง) ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ (หลายชิ้นมีขนาดใหญ่ รวมทั้งพบเขาควายในสภาพเกือบสมบูรณ์) ลักษณะดินภายในหลุมนี้มีสภาพคล้ายขี้เถ้าและมีเศษถ่านปะปนอยู่ด้วย (ภาพที่ 91 - 93)

ภาพที่ 86 หลักฐานที่พบในระดับความลึก 40 - 50 cm.dt.

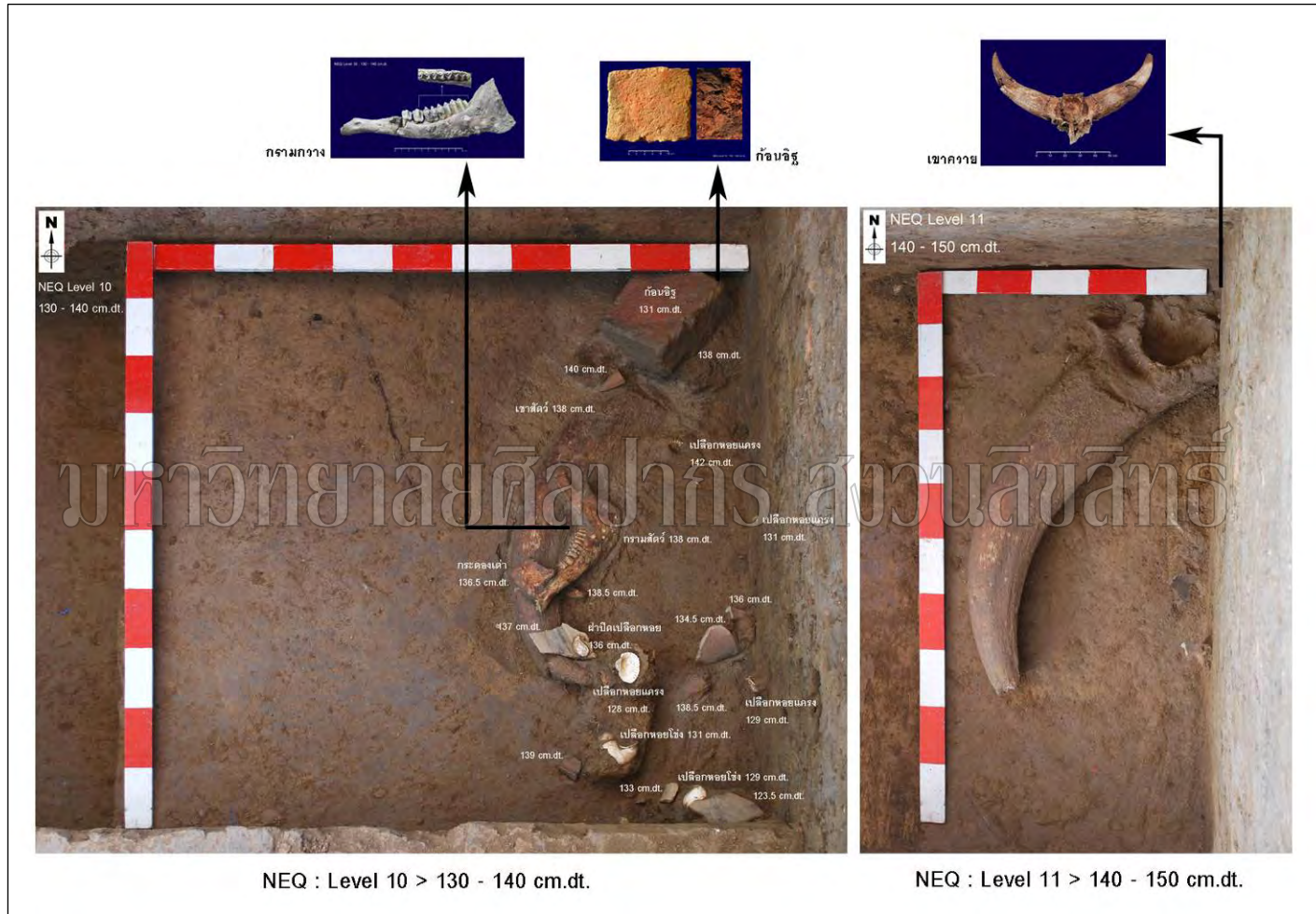
ภาพที่ 88 หลักฐานที่พบในระดับความลึก 60 – 70 cm.dt.

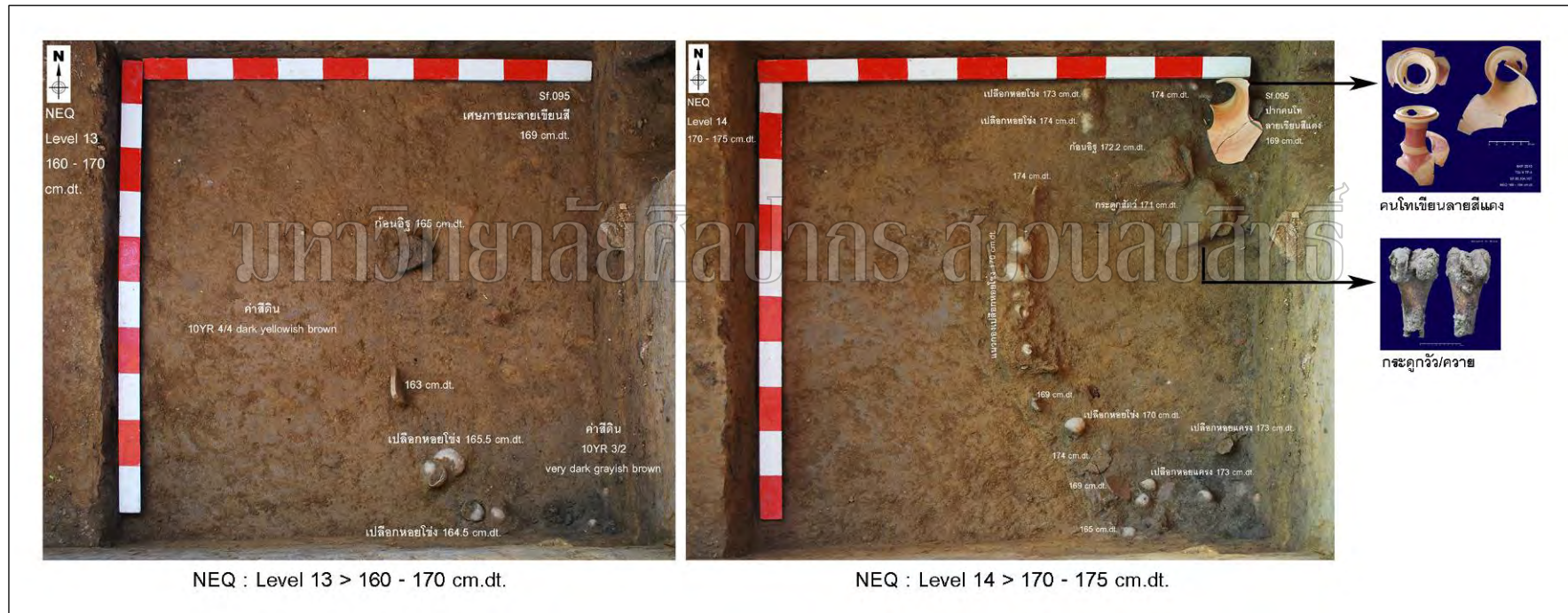
ภาพที่ 89 หลักฐานที่พบในระดับความลึก 80 - 85 cm.dt.

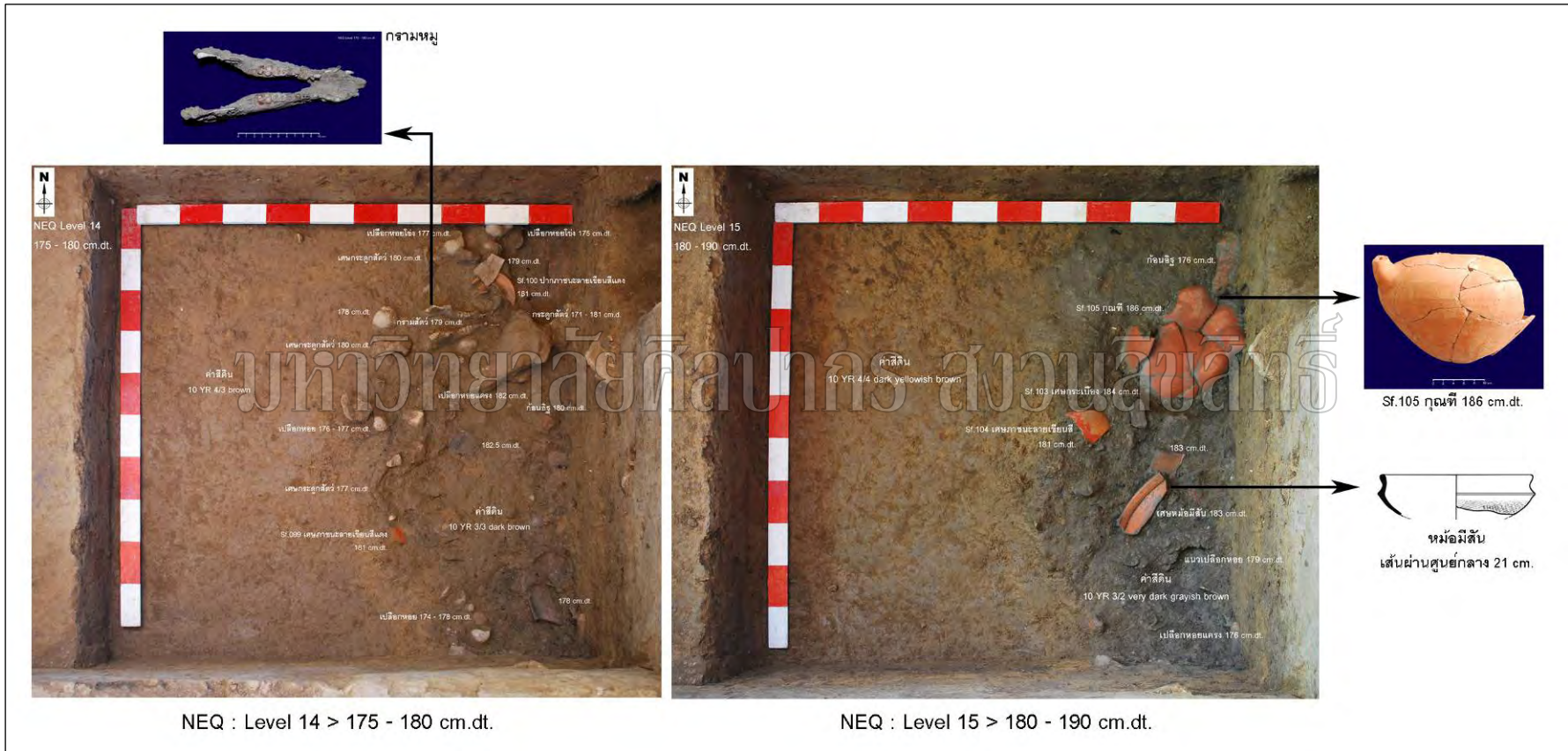
ภาพที่ 90 หลักฐานที่พบในระดับความลึก 85 - 90 cm.dt.

ภาพที่ 91 หลักฐานที่พบในระดับความลึก 130 - 150 cm.dt.

ภาพที่ 92 หลักฐานที่พบในระดับความลึก 160 - 175 cm.dt.

ภาพที่ 93 หลักฐานที่พบในระดับความลึก 175 - 190 cm.dt.

4. สรุปผลการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา

4.1 ผลการวิเคราะห์โบราณวัตถุ

ด้วยเหตุที่การขุดค้นหลุม TP.3 ไม่ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชั้นกิจกรรมสมัยโบราณ ตั้งแต่ระยะแรกเริ่มที่เข้ามาอยู่อาศัยจนถึงช่วงทิ้งร้างไป เพราะจุดที่ทำการขุดค้นเคยอยู่ในแนวลำน้ำบางแก้วเดิม⁵ การวิเคราะห์ข้อมูลอย่างละเอียดจึงเน้นไปที่หลักฐานซึ่งได้จากการขุดค้นหลุม TP.4 อันสามารถแปลความถึงพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณได้เป็นอย่างดี

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.4 แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทหลักๆ เช่นเดียวกับข้อมูลจากแหล่งโบราณคดีหอคอก คือ

1. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในครัวเรือนทั่วไป แบ่งเป็น

- หลักฐานที่บ่งชี้ถึงแบบแผนการยังชีพ อาหารการกิน และการเลี้ยง/ล่า/จับสัตว์ ได้แก่ ภาชนะดินเผา ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ และเปลือกหอย (พบเฉพาะหอยโข่งและหอยแครง)

- กิจกรรมการถลุง/หลอมโลหะ? ได้แก่ ตะกรัน และแร่ดินเผา

- เครื่องประดับ ได้แก่ ลูกปัดแก้ว และลูกปัดดินเผา

- สิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ ประกอบด้วย เบ้าดินเผา ตะคันดินเผา ลูกกระสุน แวดินเผา วัตถุสำริด และชิ้นส่วนหินบด/แท่นหินบด

2. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับกิจพิธี/ความเชื่อ แบ่งเป็น

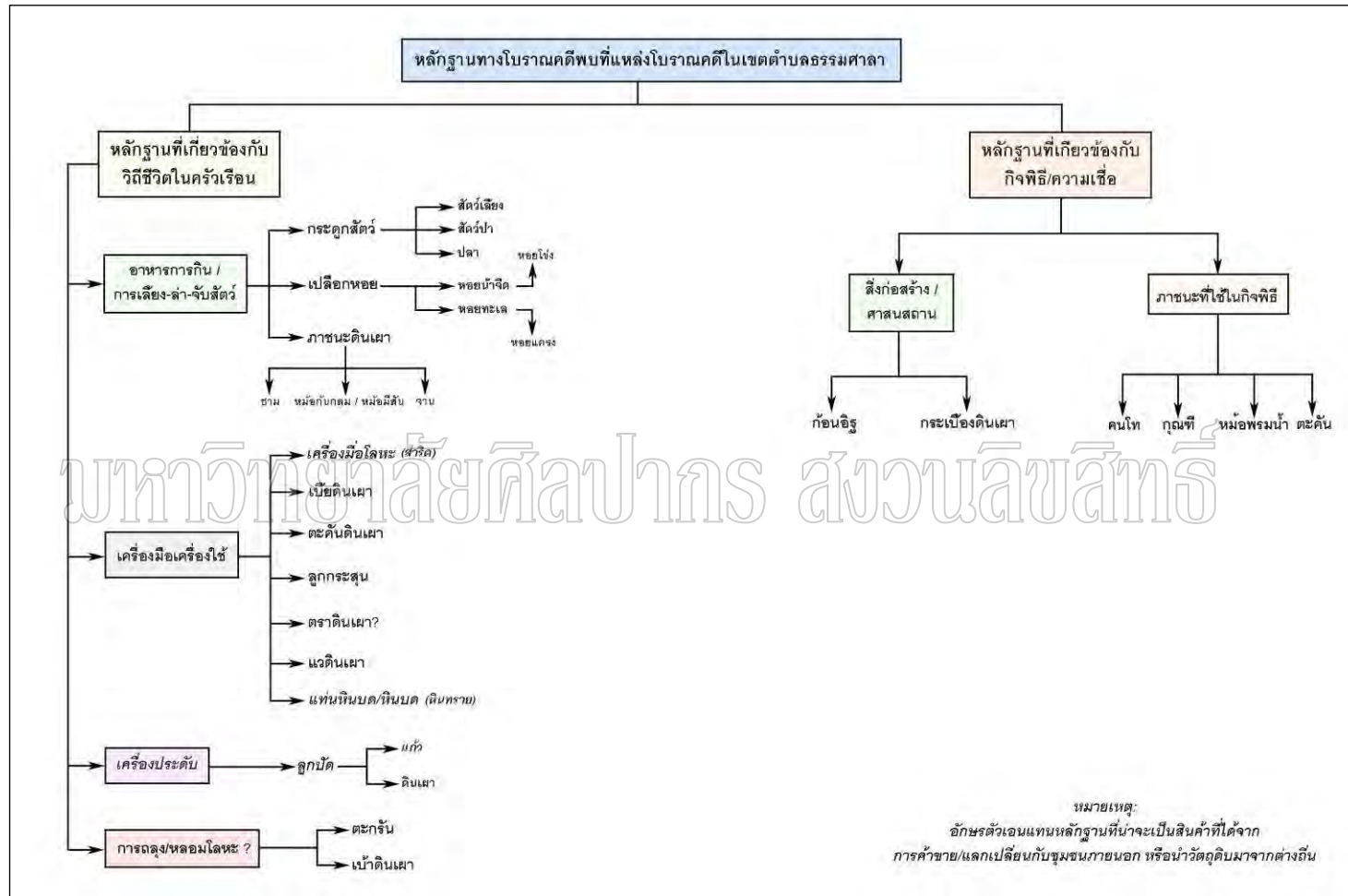
- หลักฐานของศาสนสถาน ได้แก่ ก้อนอิฐ และชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผา

- ภาชนะที่อาจใช้ในกิจพิธี ได้แก่ ตะคัน คนโท กุณฑี และหม้อพรมน้ำ

จะเห็นได้ว่า ประเภทของหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.4 (ภาพที่ 94 ในหน้า 176) ไม่แตกต่างจากวัตถุที่พบในการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอคอกมากนัก⁶ แต่ข้อมูลที่น่าสนใจของหลุมขุดค้น TP.4 คือ เศษชิ้นส่วนภาชนะดินเผา (ดูแผนผังที่ 12 และตารางที่ 12 ในหน้า 174 - 175)

⁵ สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ขวลิต ขาวเขียว, 28 มิถุนายน 2553

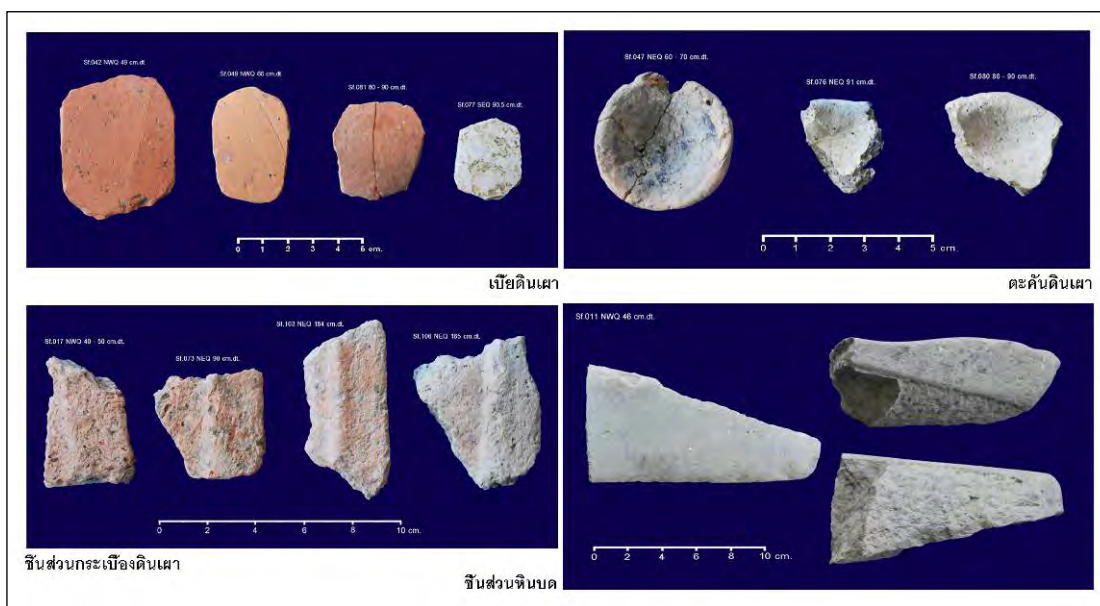
⁶ ดูรายละเอียดทั้งหมดใน สฤณีพงศ์ ชุนทรง, รายการการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา เมืองนครปฐมโบราณ (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553).

แผนผังที่ 12 สรุปหลักฐานทางโบราณคดีขุดพบที่หลุมขุดค้น TP. 4

ตารางที่ 12 สรุปปริมาณหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่างๆที่พบจากการขุดค้นหลุม TP. 4

ประเภท ระดับ	ดินเผา										หิน		แก้ว	โลหะ		รวม (ชิ้น)
	ภาชนะเคลือบ	ตะคัน	แฉ	เบี้ย	กระสุน	เบ้า	ตรา ?	ลูกปัด	อิฐ (กรัม)	กระเบื้อง	หินทราย	หินกรวด	ลูกปัด	วัตถุสำริด	ตะกรัน	
0 - 40	5			2	1				9,090	7	2	1				18
40 - 50		1		5	1		1		7,320	7	1	2	1		1	20
50 - 60	1	4	2	4	2		1		1,280	3		3	2		1	23
60 - 70		1		2	1	1			5,000	6		1	3		1	16
70 - 80	1							1	1,350	4			2		1	9
80 - 90	2	2		4					580	2			3	1		14
90 - 100		1		1					520			1	1			4
100 - 110		1		2					200				2			5
110 - 120								1		1						2
120 - 130																
130 - 140				1					3,820							1
140 - 150				1						1						2
150 - 160										1						1
160 - 170									1,100							-
170 - 180									680	2						2
180 - 190									1,780	10						10
รวม (ชิ้น)	9	10	2	22	5	1	2	2	32,720	44	3	8	14	1	4	127

ภาพที่ 94 ตัวอย่างโบราณวัตถุประเภทต่างๆที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.4

4.2 ผลการวิเคราะห์เศษภาชนะดินเผา

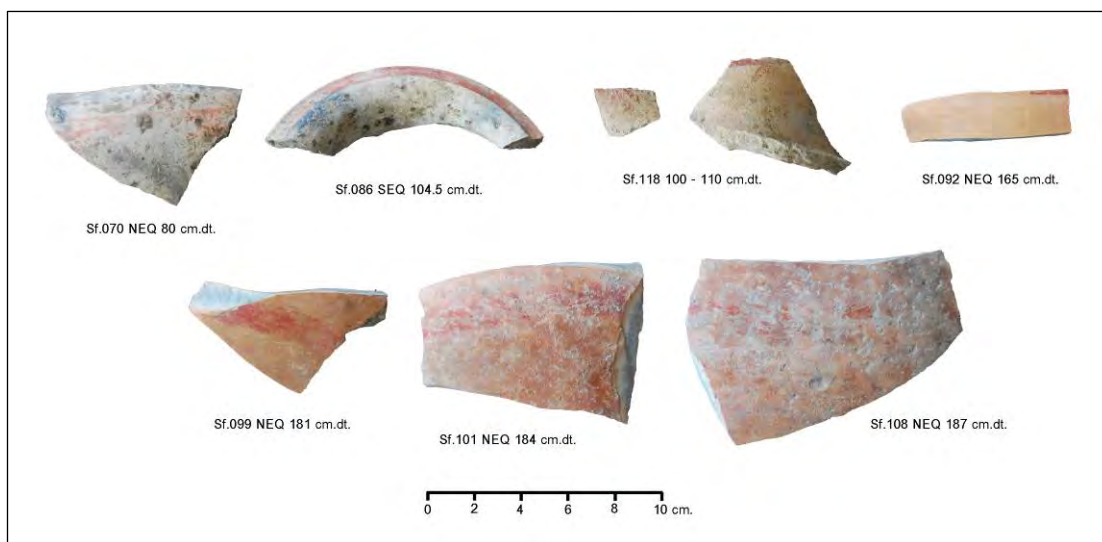
จากการขุดค้นหลุม TP.4 พบเศษภาชนะดินเผาจำนวน 100 กิโลกรัม เกือบทั้งหมดเป็นเศษภาชนะเนื้อดินธรรมดา มีเศษภาชนะเพียง 3 ชิ้นซึ่งเป็นภาชนะเนื้อแกร่งประเภทเครื่องเคลือบ โดยในการวิเคราะห์จะกล่าวถึงเศษภาชนะเนื้อดินธรรมดาก่อน หลังจากนั้นจะทำการวิเคราะห์เศษเครื่องเคลือบ ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการกำหนดอายุสมัยเชิงเทียบได้อย่างดี

4.2.1 เศษภาชนะเนื้อดินธรรมดา

ในการวิเคราะห์เศษภาชนะที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.4 ได้ใช้วิธีการเดียวกับการวิเคราะห์หลักฐานจากแหล่งโบราณคดีหอบอก คือจัดจำแนกตามส่วนประกอบของภาชนะ และเทคนิคการตกแต่งพื้นผิวภาชนะ (ดูตารางที่ 13 - 14 ในหน้า 178 - 179)

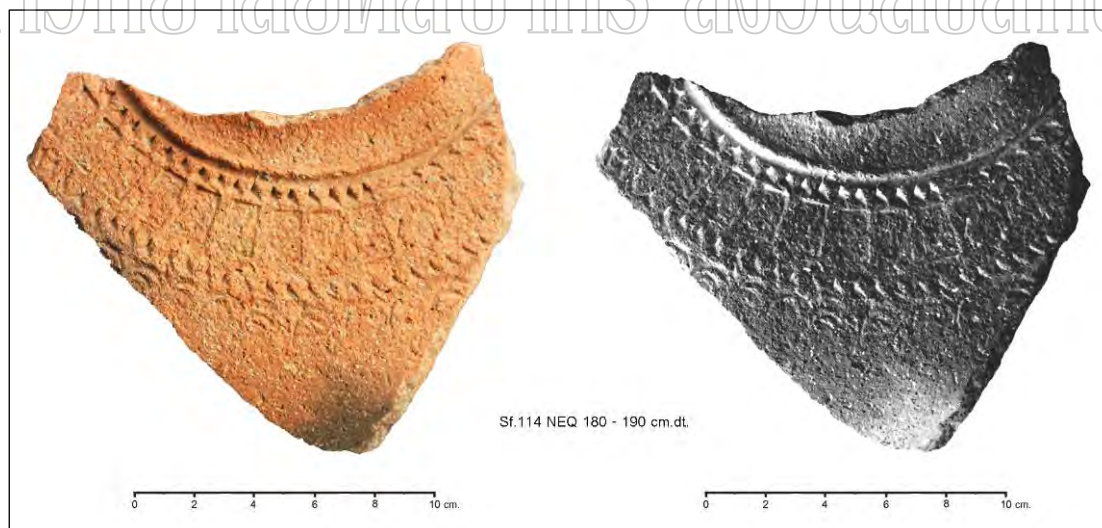
ถึงแม้ว่าข้อมูลส่วนใหญ่จากแหล่งโบราณคดีทั้ง 2 แห่งนี้จะไปในทิศทางเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นหม้อมีสันที่มีรูปแบบไม่แตกต่างกัน หรือการปรากฏภาชนะลายเขียนสีในระดับชั้นดินตอนล่างๆ (ภาพที่ 95) แต่สิ่งที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดคือ ที่หลุมขุดค้น TP.4 ไม่มีเศษภาชนะดินเผาที่มีลวดลายขีดมันเลยแม้แต่ชิ้นเดียว จึงมีความเป็นไปได้ว่า ช่วงเวลาในการปรากฏหลักฐานระยะแรกสุดที่หลุมขุดค้น TP.4 ไม่น่าจะมีอายุเก่าเทียบเท่ากับชั้นหลักฐานระยะแรกเริ่มที่

หลุมขุดค้น TP.1 เพราะในระดับชั้นดินล่างสุดของหลุมขุดค้น TP.4 ยังได้ขุดพบเศษภาชนะมีลายประทับเป็นกรอบสี่เหลี่ยมของสมัยทวารวดีด้วย⁷ (ภาพที่ 96)

ภาพที่ 95 เศษภาชนะลายเขียนสี พบจากการขุดค้นหลุม TP.4

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 96 เศษภาชนะมีลายประทับเป็นกรอบสี่เหลี่ยม พบที่ระดับ 180 – 190 cm.dt.

⁷ ดร.ผาสุข อินทราวุธ ระบุว่า เศษภาชนะที่มีลวดลายคล้ายกันนี้อาจเป็นลายตกแต่งไหใบใหญ่ โดยพบเป็นจำนวนน้อยชิ้นจากการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน เมืองนครปฐมโบราณ บ้านคูเมืองอินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี และเมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ คูใน ผาสุข อินทราวุธ, ตรรกะนิภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), 28.

ตารางที่ 13 แสดงปริมาณของเศษภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ (จำแนกตามส่วนประกอบของภาชนะ)

ระดับ (cm.dt.)	ลำตัว (ผิวเรียบ+ เชือกทาบ+จักสาน)		ปากภาชนะ		ก้นฐาน ภาชนะ		ขาภาชนะ		หม้อมีสัน (ส่วนปาก+ไหล่)		หม้อมีสัน (เฉพาะส่วนไหล่)		คอ/ไหล่		พวยกา		รวม		ร้อยละ	
	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	ชิ้น	กรัม	จำนวน	น้ำหนัก
0-40	417	3,956	97	1,200	7	345	1	70	2	118	84	1,400	5	62	-	-	613	7,151	7.47	7.08
40-50	840	6,755	120	1,630	4	235	-	-	16	1,800	134	3,070	8	242	2	47	1,124	13,779	13.69	13.64
50-60	1,601	15,205	282	4,030	5	35	3	128	28	1,560	292	5,780	21	480	-	-	2,232	27,218	27.20	26.95
60-70	564	6,186	111	1,470	5	1,050	2	222	20	2,461	138	2,920	10	495	1	28	851	14,832	10.37	14.69
70-80	693	4,993	105	1,600	11	520	2	100	2	180	146	3,100	6	106	-	-	965	10,599	11.76	10.49
80-90	924	6,561	111	1,370	10	470	2	117	10	468	172	2,700	4	60	2	95	1,235	11,841	15.05	11.72
90-100	303	2,502	37	412	4	1,155	3	116	4	226	53	1,013	-	-	1	52	405	5,476	4.93	5.42
100-110	192	1,625	24	270	5	318	1	73	-	-	32	390	3	172	-	-	257	2,848	3.13	2.82
110-120	131	820	25	392	-	-	3	162	-	-	20	244	-	-	-	-	179	1,618	2.18	1.60
120-130	38	416	3	28	1	24	-	-	-	-	4	112	1	12	-	-	47	592	0.57	0.59
130-140	33	318	6	90	-	-	1	478	-	-	9	296	-	-	-	-	49	1,182	0.60	1.17
140-150	18	132	4	32	-	-	-	-	-	-	3	44	-	-	-	-	25	208	0.30	0.20
150-160	23	171	5	34	-	-	-	-	-	-	5	80	-	-	-	-	33	285	0.40	0.28
160-170	16	149	3	16	2	145	-	-	-	-	2	36	2	188	-	-	25	534	0.30	0.53
170-180	56	754	6	63	1	23	-	-	-	-	9	78	-	-	-	-	72	918	0.88	0.90
180-190	68	790	11	282	3	216	-	-	1	110	6	77	6	430	-	-	95	1,905	1.16	1.87
รวม	5,917	51,333	950	12,919	58	4,536	18	1,466	83	6,923	1,109	21,340	66	2,247	6	222	8,207	100,986	100	100
ร้อยละ	72.09	50.83	11.58	12.79	0.71	4.49	0.22	1.45	1.01	6.85	13.51	21.13	0.80	2.23	0.07	0.22	100	100	-	-

ตารางที่ 14 แสดงปริมาณของเศษภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ (จำแนกตามการตกแต่งผิวภาชนะ)

ระดับ (cm.dt.)	รูปแบบการตกแต่งผิวภาชนะดินเผา								รวม (ชิ้น)	ร้อยละ
	ผิวเรียบ (ลำตัว)	ลายเชือกทาบ (ลำตัว)	ลายจักสาน (ลำตัว)	ลายจุดขีด (ไหล่/ลำตัว)	ลายกด (ปาก/ไหล่)	ลายขีดมัน (ปากขาม)	ลายเขียนสี (ปาก/ไหล่/ลำตัว)	ลายประทับ (ไหล่/ลำตัว?)		
0 – 40	291	122	4	-	-	-	-	-	417	7.01
40 – 50	427	409	4	1	-	-	-	-	841	14.15
50 – 60	924	663	14	5	-	-	-	-	1,606	27.01
60 – 70	367	194	3	1	-	-	-	-	565	9.50
70 – 80	423	268	2	1	1	-	1	-	696	11.71
80 – 90	617	301	6	5	1	-	-	-	930	15.64
90 – 100	185	114	4	-	-	-	-	-	303	5.09
100 - 110	137	55	-	1	-	-	3	-	196	3.29
110 - 120	98	33	-	1	1	-	-	-	133	2.24
120 - 130	27	11	-	1	-	-	-	-	39	0.65
130 - 140	31	2	-	-	-	-	-	-	33	0.55
140 - 150	12	6	-	-	-	-	-	-	18	0.30
150 - 160	11	12	-	-	-	-	-	-	23	0.39
160 - 170	13	3	-	-	-	-	1	-	17	0.28
170 - 180	34	22	-	-	-	-	-	-	56	0.94
180 - 190	53	15	-	-	-	-	3	1	72	1.21
รวม (ชิ้น)	3,650	2,230	37	16	3	-	8	1	5,945	100
ร้อยละ	61.39	37.51	0.62	0.27	0.05	-	0.13	0.01	100	-

อาจกล่าวได้ว่า หลักฐานทางโบราณคดีชิ้นเด่นที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.4 คือ ภาชนะดินเผา เพราะภาชนะบางชิ้นเป็นรูปแบบที่พบน้อย และบางชิ้นก็มีความงดงามเป็นพิเศษ จึงได้นำมากล่าวถึงโดยเฉพาะอันประกอบด้วย คนโท กุณฑี ฝาภาชนะ และหม้อพรมน้ำ

1. คนโทเขียนลายสีแดง

จากการขุดค้นระดับชั้นดินตอนล่างซึ่งเป็นกลุ่มหลักฐานระยะแรกในหลุม TP.4 ได้พบชิ้นส่วนคนโทเขียนลายสีแดงใบหนึ่ง^๘ ซึ่งผลิตขึ้นอย่างประณีต มีเนื้อดินละเอียดสีนวล และมีการตกแต่งพื้นผิวภายนอกอย่างงดงาม โดยการทาสีดิน แล้วกรีดลายด้วยเครื่องมือปลายแหลม ตรงบริเวณไหล่ให้เป็นรูปคล้ายกลีบบัวหรือกระจัง จากนั้นจึงเขียนสีแดงลงไปภายในลายนั้น ซึ่งหากพบเต็มใบก็จะมีลายกลีบบัวนี้อยู่ 4 กลีบโดยรอบส่วนไหล่ นอกจากนี้ก็มีลายเขียนสีแดงเป็นแถบที่ส่วนคอและบริเวณขอบปากด้วย (ภาพที่ 97)

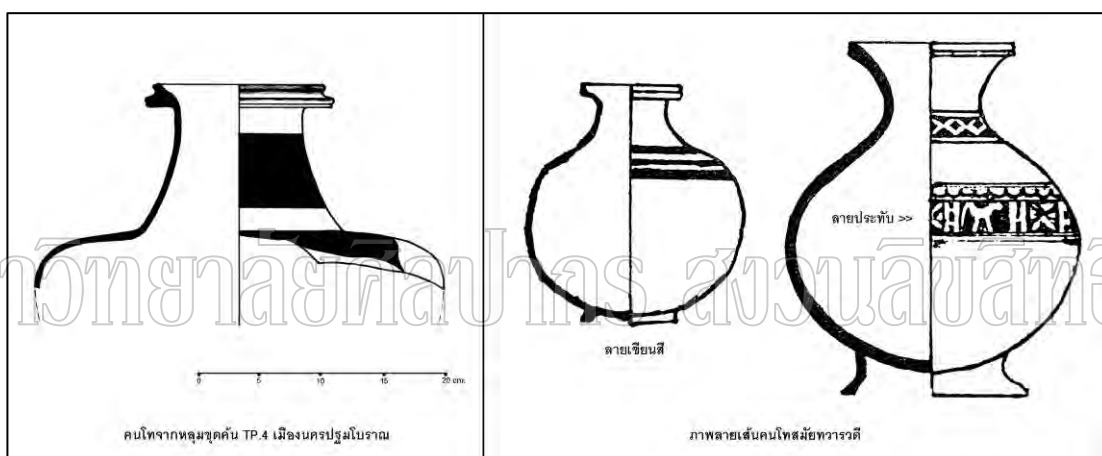

ภาพที่ 97 ชิ้นส่วนคนโทเขียนลายสีแดง พบจากการขุดค้นที่ระดับตั้งแต่ 169 – 184 cm.dt.

^๘ พบเป็นชิ้นส่วน 4 ชิ้น อยู่คนละตำแหน่งและต่างระดับความลึกกัน คือพบตั้งแต่ 169 – 184 cm.dt. แต่สามารถนำมาประกอบกันได้

จากการพิจารณาลักษณะขอบปากของคนโทใบนี้ ซึ่งมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 13.07 เซนติเมตร โดยเทียบกับรูปแบบขอบปากภาชนะที่พบจากการขุดค้นเมืองจันเสน พบว่ามีลักษณะขอบปากที่คล้ายคลึงกันคือ ขอบปากแบบ QTB หรือ QTD ซึ่งขุดพบอยู่ในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 15) ที่เมืองจันเสน⁹

แม้ว่าจะเคยขุดพบชิ้นส่วนคนโทตามเมืองโบราณสมัยทวารวดี แต่ก็พบตัวอย่างได้น้อยกว่ากุกุณี และยังไม่มียางานการค้นพบคนโทเขียนสีแดงเป็นลายกลีบบัวหรือกระจังเช่นนี้มาก่อน ดังที่ ดร.ผาสุข อินทรารุท กล่าวไว้ว่า คนโทที่พบในสมัยทวารวดี มีทั้งแบบผิวเรียบ แบบที่มีลายเขียนสี โดยมักเขียนเป็นลายเส้นสีขาวขนานไปกับปากและไหล่¹⁰ และแบบที่ทำลวดลายประดับอย่างงดงามรอบส่วนไหล่หรือลำตัว¹¹ (ลายเส้นที่ 3)

ลายเส้นที่ 3 คนโทลายเขียนสีจากหลุมขุดค้น TP.4 และคนโทสมัยทวารวดี

ที่มา : ผาสุข อินทรารุท, ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), ลายเส้นที่ 7.

สันนิษฐานว่าคนโทที่ขุดพบจากหลุม TP.4 ใบนี้คงเป็นภาชนะที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น เพราะพบจำนวนน้อยมาก และด้วยคุณภาพในการผลิตที่มีความประณีตและการตกแต่งที่มีความงดงาม ดังนั้นคนโทใบนี้คงมีไว้ใช้ในกิจพิธีหรือโอกาสพิเศษมากกว่าใช้ในครัวเรือนทั่วไป

⁹ Bennet Bronson, "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand," (Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania Museum, 1976), 428 – 430.

¹⁰ ผาสุข อินทรารุท, ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี, 18 – 19.

¹¹ เรืองเดียวกัน, 20.

2. กุณฐี

จากการขุดค้นชั้นหลักฐานระยะแรกของหลุมขุดค้น TP.4 ยังได้พบกุณฐีหรือหม้อมีพวย ซึ่งมีเพียงครึ่งใบ แต่ก็พอสังเกตเห็นได้ว่าคงเป็นทรงหม้อก้นกลม (อาจมีเชิงหรือฐานเตี้ยๆ) มีพวยติดอยู่ตรงไหล่ แต่ส่วนปลายของพวยชำรุดหักไป เนื้อภาชนะหยาบ และไม่มีการตกแต่งพื้นผิว (ภาพที่ 98) น่าเสียดายที่ไม่พบชิ้นส่วนปากหม้อด้านบนซึ่งอาจนำไปกำหนดอายุเชิงเทียบได้ ดังกรณีปากหม้อกุณฐีจากชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกที่แหล่งโบราณคดีหอยเอื้องข้างต้น

ภาพที่ 98 กุณฐีหรือหม้อมีพวย พบจากการขุดค้นที่ระดับ 186 cm.dt.

กุนที (kendi)¹² เป็นภาชนะที่โดดเด่นประเภทหนึ่งของวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งน่าจะมีต้นแบบมาจากหม้อกุนทีของอินเดีย โดยในประเทศอินเดียนั้นใช้กุนทีทั้งในชีวิตประจำวันและใช้ในพิธีกรรม ส่วนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้พบกุนทีตามเมืองโบราณสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์หลายแห่ง เช่น ตราแก้ว¹³ ออกแก้ว ประเทศเวียดนาม เมืองนครบุรี ประเทศกัมพูชา¹⁴ เมืองไบก์ถาโน ประเทศพม่า¹⁵ และที่ประเทศอินโดนีเซีย¹⁶ ในประเทศไทยก็ได้พบกุนที (ส่วนมากเป็นชิ้นส่วนพวยกา) เป็นจำนวนมากตามเมืองโบราณสมัยทวารวดี เช่น เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี¹⁷ เมืองคูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี¹⁸ บ้านคูเมืองอินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี¹⁹ เมืองจันเสน

¹² Kendi เป็นภาษามาเลย์ มาจากคำภาษาสันสกฤตว่า กุนฑ (Kunda) หรือ กุนฑิกะ (Kundika) แปลว่า หม้อน้ำมีพวยหรือกะโหลกน้ำของนักธรรม ดูใน เรื่องเดียวกัน, 22 ; Miriam T. Stark, "Pre-Angkor Earthenware Ceramics from Cambodia's Mekong Delta," *UDAYA* 1 (April 2000) : 79.

¹³ Nguyen Kim Dung, Ian Glover and Mariko Yamagata, "Excavation at Tra Kieu, and Go Cam, Quang Nam Province, Central Viet Nam," in *Uncovering Southeast Asia's Past*, eds. Elizabeth A. Bacus, Ian C. Glover, and Vincent Pigott (Singapore : NUS Press, 2006), 223, Fig. 21.16.

¹⁴ Stark, "Pre-Angkor Earthenware Ceramics from Cambodia's Mekong Delta," *UDAYA* : 79 ; Hedidi Tan, "Remarks on the Pottery of Oc Eo," in *Art and Archaeology of Fu Nan: Pre-Khmer Kingdom of the Lower Mekong Valley*, ed. James C.M. Khoo (Bangkok : Orchid Press, 2003), 109 – 111 ; Dawn F. Rooney, *Khmer Ceramics: Beauty and Meaning* (Bangkok : River Books, 2010), 170 – 171, 178 – 179.

¹⁵ Aung Thaw, *Report on the Excavations at Beikthano* (Rangoon : Ministry of Union Culture, 1968), 43 – 44, fig. 67 ; Janice Stargardt, *The Ancient Pyu of Burma* (Cambridge : PACSEA ; in association with The Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 1990), 267 – 270.

¹⁶ Mundardjito, Ingrid H.E. Pojoh and Wiwin Djuwita Ramelan, "Forgotten Small Things: Early Historic Earthenware of Java (7th to 10th Centuries)," in *Earthenware in Southeast Asia*, ed. John Miksic (Singapore : Singapore University Press, 2003), fig.9.2.

¹⁷ ผาสุข อินทรารุช, *ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี*, รูปที่ 22 – 23.

¹⁸ สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และสุภมาศ ดวงสกุล, "หลักฐานและความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากคอกข้างดินเมืองคูทอง อำเภอคูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี," ใน *เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการสัมมนาประวัติศาสตร์ โบราณคดีเมืองสุพรรณบุรี "จากทวารวดีถึงสุพรรณภูมิ: หลักฐานและข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี"* (กรมศิลปากร, 2542), 128, รูปที่ 16.

¹⁹ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, *การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี* (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), รูปที่ 18, 27, 29, 44 – 46.

จังหวัดนครสวรรค์²⁰ (ภาพที่ 99) อย่างไรก็ตาม หม้อกุงที่ที่พบจากการขุดค้นเมืองโบราณสมัยทวารวดีในประเทศไทยมักไม่มีค่าอายุทางวิทยาศาสตร์มาจำกัดช่วงเวลาให้แคบลง แต่จะกำหนดกันอย่างกว้างๆด้วยการเทียบเคียงว่ามีอายุอยู่ในช่วงสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 16

ภาพที่ 99 ตัวอย่างกุงที่ที่พบตามแหล่งโบราณคดีต่างๆในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สำหรับเมืองโบราณจันเสน ดร.บรอนสัน กล่าวว่า ชิ้นส่วนพวยกาที่ขุดพบส่วนใหญ่อยู่ในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 15²¹ แต่บางชิ้นก็อาจมีอายุอยู่ในยุคพูนัน

²⁰ ดร.บรอนสัน จัดพวยกาให้เป็นภาชนะแบบ PHL ดูใน Bronson, "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand," 440 - 441, fig. VI.

²¹ Ibid.

ราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 12 ก็ได้²² จนกระทั่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา ได้มีโครงการศึกษาอย่างละเอียดเกี่ยวกับหลักฐานของวัฒนธรรมพูนันที่เมืองนครบุรี ประเทศกัมพูชา (The Lower Mekhong Archaeological Project – LOMAP) ดร.มิเรียม สตาร์ก (Miriam T. Stark) หัวหน้าโครงการได้นำเสนอผลการจัดลำดับอายุสมัยภาชนะดินเผาไว้ และข้อมูลส่วนหนึ่งก็เกี่ยวข้องกับหม้อกูดที่โดยตรง

ดร.มิเรียม สตาร์ก จัดให้กูดที่เป็นภาชนะประเภทเด่นอยู่ในหมวดภาชนะเนื้อละเอียด มีสีนวล เรียกว่า “fine buffware” กำหนดอายุภาชนะกลุ่มนี้อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 หรือ 9 ถึงพุทธศตวรรษที่ 12²³ ทั้งนี้ ดร.มิเรียม สตาร์ก ยังกล่าวถึงผลการวิเคราะห์เนื้อดินของภาชนะ fine buffware ด้วยวิธี inductively-coupled plasma mass spectrometry (ICP-MS) พบว่าเนื้อดินของภาชนะกลุ่มนี้มีองค์ประกอบที่แตกต่างกันมาก จึงสันนิษฐานว่าไม่น่าจะผลิตขึ้นเองในท้องถิ่น หากแต่เป็นสิ่งของที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น²⁴ จึงทำให้เห็นเครือข่ายการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณร่วมสมัยในช่วงเวลาแรกเริ่มประวัติศาสตร์ผ่านการปรากฏหม้อกูดที่เป็นจำนวนมากภายในภูมิภาคนี้²⁵

ถึงแม้ว่าผลการศึกษาที่เมืองนครบุรีจะแสดงให้เห็นว่า อาจมีกิจกรรมการผลิตหม้อกูดที่ขึ้นใช้อย่างแพร่หลายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 หรือ 9 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 12 แต่ไม่จำเป็นว่ากูดที่ที่พบในหลุมขุดค้น TP.4 ที่เมืองนครปฐมโบราณจะต้องมีอายุอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว เพราะต้องขึ้นอยู่กับการเทียบค่าอายุของชั้นหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดค้นพบเป็นสำคัญ ดังได้พบพบวากหลายชั้นในระดับชั้นดินตอบนบนของหลุมขุดค้น TP.4 ด้วย และกูดที่ใบนี้อาจผลิตขึ้นในชุมชนนี้เองก็เป็นได้ เพราะมีเนื้อดินค่อนข้างหยาบ ทั้งยังไม่มีตกแต่งพื้นผิวภายนอกของหม้อ ไม่ว่าจะเป็นการเขียนสีหรือแม้แต่การทาน้ำดิน แต่ก็ควรมีการศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของเนื้อภาชนะที่พบจากการขุดค้นครั้งนี้ในโอกาสต่อไป

²² Ibid., 518 – 523.

²³ Stark, “Pre-Angkor Earthenware Ceramics from Cambodia’s Mekong Delta,” *UDAYA* : 76 - 80 ; Miriam T. Stark, “The Chronology, Technology and Contexts of Earthenware Ceramics in Cambodia,” in *Earthenware in Southeast Asia*, 219 - 220.

²⁴ Stark, “Pre-Angkor Earthenware Ceramics from Cambodia’s Mekong Delta,” *UDAYA* : 81 - 82.

²⁵ Ibid., 79 ; Stark, “The Chronology, Technology and Contexts of Earthenware Ceramics in Cambodia,” 220 ; ผาสุข อินทราวุธ, *ศวรรษนี้ภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี*, 23 – 24.

3. ฝาภาชนะลายเขียนสีแดง

จากการขุดค้นหลุม TP.4 ได้พบฝาภาชนะชิ้นหนึ่งที่มีการตกแต่งด้วยลายเขียนสีแดง เป็นฝาจุภาชนะที่ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินละเอียดมีสีนวล ทำเป็นทรงกลม ขอบชั้นลดหลั่นกัน ขึ้นไปจนถึงส่วนยอดที่เป็นปุ่มแหลม ซึ่งมีการเขียนลายสีแดงเป็นเส้นแถบใหญ่ๆตามชั้นชั้นนี้ด้วย (ภาพที่ 100) เหตุที่ต้องนำมากล่าวถึงในที่นี้ด้วยก็เพราะได้ขุดพบหลักฐานชิ้นนี้ที่ระดับ 167 cm.dt. คือพบอยู่ในชั้นหลักฐานระยะแรกพร้อมกับคนโทและกุ่มที่ข้างต้น อันแสดงให้เห็นความสำคัญของกลุ่มหลักฐานชุดนี้ที่มีโบราณวัตถุชิ้นเด่นๆหลายชิ้น

ภาพที่ 100 ฝาจุภาชนะลายเขียนสีแดง พบจากการขุดค้นที่ระดับ 167 cm.dt.

4. หม้อพรมน้ำ

นอกจากกุ่มที่แล้ว ภาชนะอีกประเภทหนึ่งในวัฒนธรรมทวารวดีที่ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย คือ หม้อพรมน้ำ ซึ่งเป็นหม้อก้นกลมมีเชิง แบบมีคอสูง ปากแคบคล้ายปากขวด มีพวยอยู่บริเวณปากในแนวตั้ง โดยที่ปากพวยตั้งขนานกับคอสูงนั้น เนื้อภาชนะมีคุณภาพดี และมักมีการตกแต่งผิวด้วยการเคลือบน้ำดินขัดมันเป็นสีแดง²⁶

ชาวอินเดียเรียกหม้อพรมน้ำว่า “กุ่มทิกะ” (kumḍika) มีไว้ใช้ในกิจพิธี เช่น ใช้ในพิธีหลั่งน้ำโสมเพื่อบวงสรวงเทพเจ้า หรือใช้หลั่งน้ำลงดินหรือหลุมเสาศอกก่อนการสร้างอาคาร

²⁶ ผาสุข อินทรารุท, ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี, 21.

เพื่อเป็นสิริมงคล ทั้งยังเป็นหม้อน้ำติดตัวนักบวชของศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา²⁷ และมักปรากฏเป็นวัตถุอย่างหนึ่งที่พระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนamahayana ทรงถือในพระหัตถ์ เพราะเป็นสัญลักษณ์ของนักบวชนั่นเอง²⁸ (ภาพที่ 101)

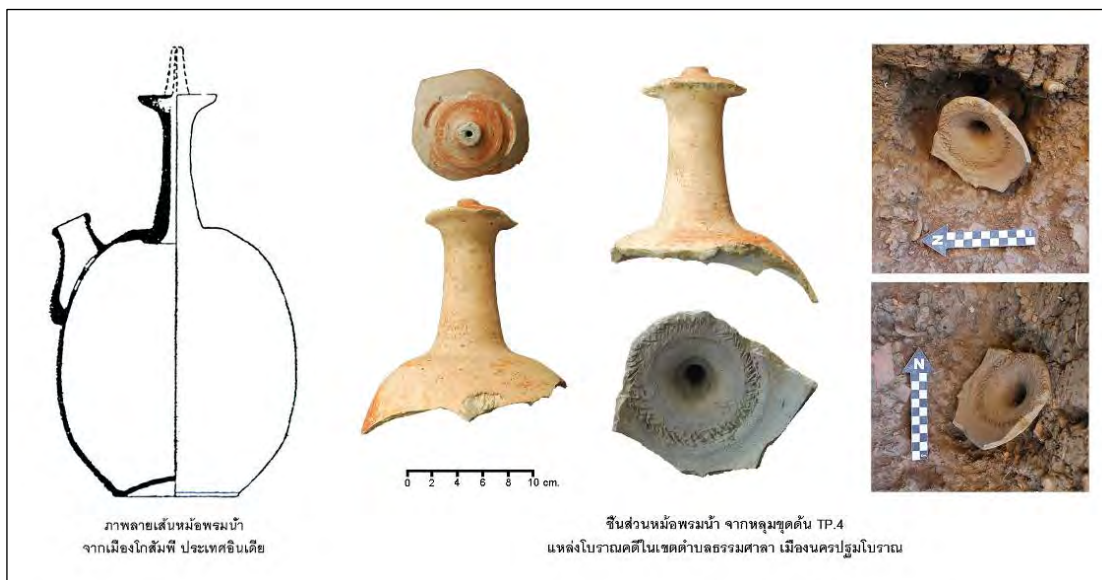

ภาพที่ 101 ประติมากรรมพระโพธิสัตว์เมตไตรยและพระอวโลกิเตศวรในพุทธศาสนamahayana ศิลปะอินเดีย

จากการขุดค้นหลุม TP.4 ได้พบชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำ 2 ชิ้น ชิ้นแรกพบที่ระดับ 48 – 55 cm.dt. (ภาพที่ 102) แม้ว่าเนื้อภาชนะใบนี้จะมีคุณภาพไม่ดีคือเนื้อไม่ละเอียด (เมื่อพิจารณาด้วยตาเปล่า) แต่ร่องรอยการขัดมันสีแดงยังคงสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนที่ส่วนบนสุดของปากขวด ซึ่งมีความสูง 9.67 เซนติเมตร (ขนาดพอเหมาะในการใช้มือจับ) ขณะที่รูแคบตรงส่วนปลายนั้นกว้างเพียง 0.46 เซนติเมตร

²⁷ ดูข้อมูลเรื่องหม้อพรมน้ำได้ใน เรื่องเดียวกัน, 21 – 22 ; R.C. Prasad Singh, "Spouted Vessels in India," in *Potteries in Ancient India* (Patna : Patna University, 1969), 118 - 123.

²⁸ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอินเดีย (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2527), 357 – 359 ; Nandana Chutiwongs, *The Iconography of Avalokitesvara in Mainland Southeast Asia* (Bangkok : [s.n.], 1984), 23 – 24.

ภาพที่ 102 ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำจากเมืองนครปฐมโบราณเทียบกับหม้อพรมน้ำจากเมืองโกสัมพี
ประเทศอินเดีย

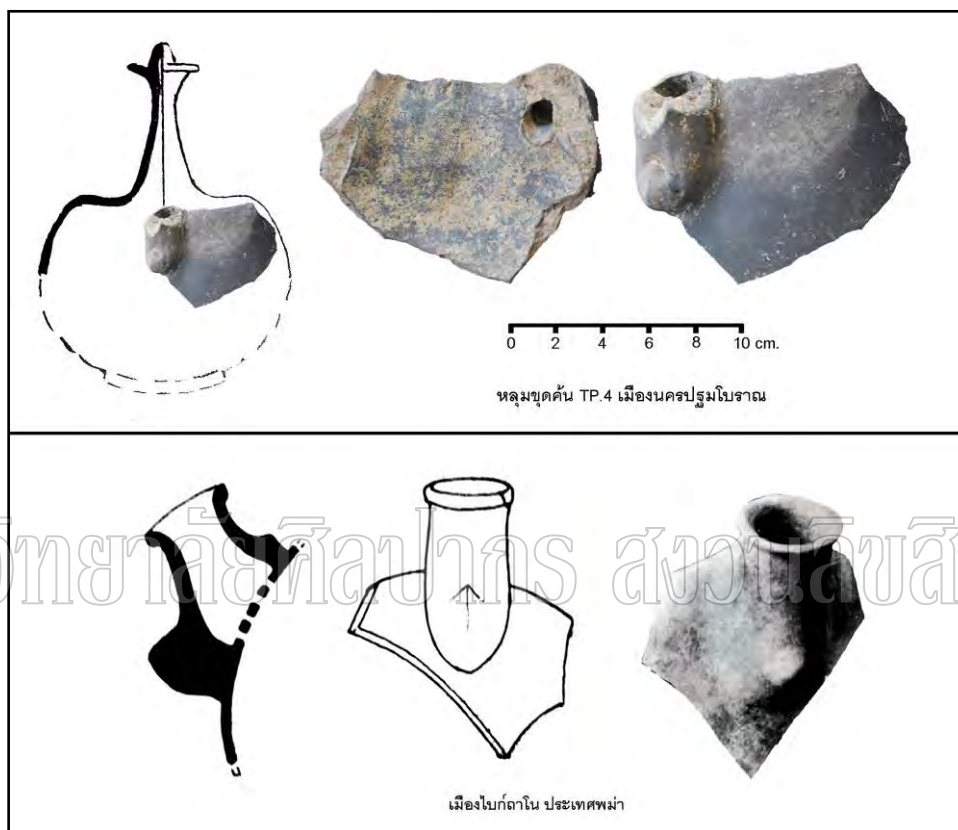
ที่มา : Bérénice Bellina and Ian Glover, “The Archaeology of Early Contact with India and the Mediterranean World, from the Fourth Century BC to the Fourth Century AD,” in *Southeast Asia From prehistory to history*, eds. Ian Glover and Peter Bellwood (London : RoutledgeCurzon, 2004), 80.

จะสังเกตได้จากพื้นผิวภายในของหม้อพรมน้ำใบนี้ว่า ในการทำช่างจะนำส่วนคอสูงนั้นมาต่อเข้ากับส่วนลำตัวของหม้อ เพราะมีรอยหยักรอบส่วนไหล่ที่เป็นช่วงรอยต่อ โดยที่บริเวณส่วนไหล่ภายนอกนั้นก็มีร่องรอยที่คาดว่าจะเป็นส่วนที่มีพวยกลมมาต่อเข้ากันอีกทีหนึ่งด้วย หากพิจารณาจากสัดส่วนของชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำที่พบคาดว่ารูปร่างของหม้อใบนี้เป็นรูปไข่คล้ายกับหม้อพรมน้ำจากเมืองโกสัมพี ประเทศอินเดีย²⁹ และหม้อพรมน้ำของจีนสมัยราชวงศ์ถัง³⁰

²⁹ Bérénice Bellina and Ian Glover, “The Archaeology of Early Contact with India and the Mediterranean World, from the Fourth Century BC to the Fourth Century AD,” in *Southeast Asia From prehistory to history*, eds. Ian Glover and Peter Bellwood (London : RoutledgeCurzon, 2004), 80.

³⁰ *Chinese Ceramics, Han Tang Dynasty* ([S.l. : s.n.], 1989), 460 ; Anthony Du Boulay, *Christie's pictorial history of Chinese ceramics* (Oxford : Phaidon, 1984), 23.

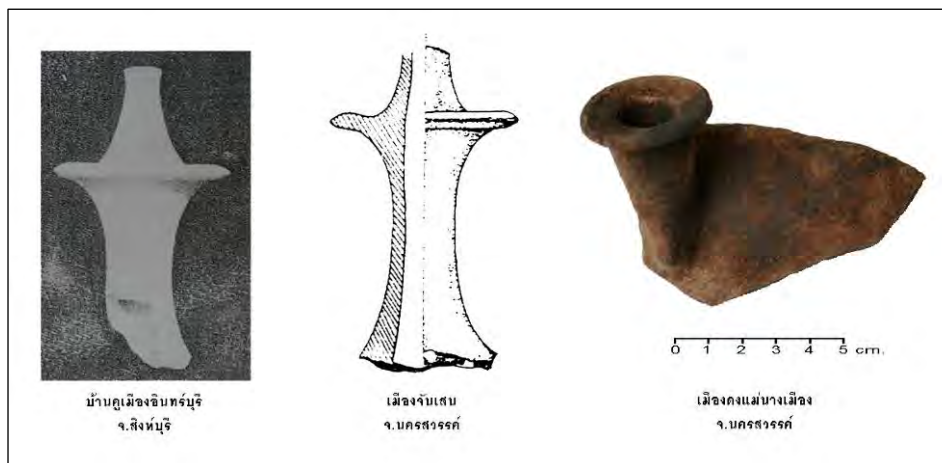
ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำใบที่ 2 พบที่ระดับความลึก 49 – 53 cm.dt. ซึ่งเป็นชิ้นกิจกรรมระยะสุดท้ายเช่นกัน เนื้อภาชนะค่อนข้างละเอียดมีสีดำ ชิ้นส่วนที่พบนี้คือ ส่วนลำตัวที่ต่อเข้ากับพวย ซึ่งน่าจะตั้งขึ้นในแนวตั้ง น่าเสียดายที่ไม่พบชิ้นส่วนของปลายพวยกาของหม้อพรมน้ำใบนี้ เพราะคงมีลักษณะแตกต่างจากพวยกาที่พบทั่วไป (ภาพที่ 103)

ภาพที่ 103 ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำ จากเมืองนครปฐมโบราณ เทียบกับหลักฐานจากเมืองไบก์ธานี ประเทศพม่า

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ, ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), ปลายเส้นที่ 10 ; Aung Thaw, Report on the Excavations at Beikthano (Rangoon : Ministry of Union Culture, 1968), fig. 67, pl.XLIVb.

จากการขุดค้นเมืองโบราณสมัยทวารวดีได้พบชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำไม่มากนัก เช่น ที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี³¹ เมืองจันเสน³² และเมืองดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์³³ (ภาพที่ 104) ส่วนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็เคยพบหม้อพรมน้ำที่เมืองไบก์ถาโน ประเทศพม่า³⁴ ประเทศอินโดนีเซีย³⁵ และประเทศเวียดนาม³⁶ (ลายเส้นที่ 4)

ภาพที่ 104 ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำที่พบจากเมืองโบราณในประเทศไทย

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ, ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), รูปที่ 28 ; Bennet Bronson, "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand," (Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania Museum, 1976), 535 และภาพถ่ายจากพิมพ์ชนก พงษ์เกษตร์กรรม

³¹ ผาสุข อินทราวุธ, ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี, รูปที่ 28.

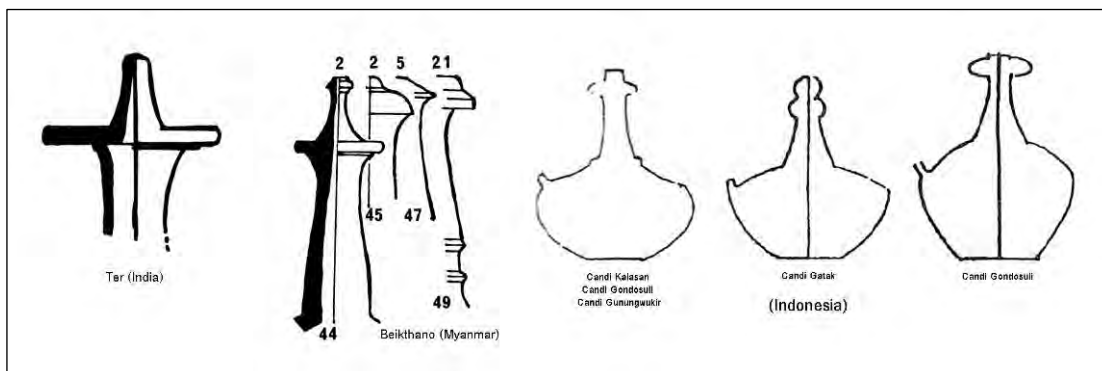
³² Bronson, "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand," 535.

³³ คูใน พิมพ์ชนก พงษ์เกษตร์กรรม, "พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 124, ภาพที่ 71.

³⁴ Thaw, Report on the Excavations at Beikthano, 43, fig. 66 – 67, pl. XLIVb and XLVIIb ; Stargardt, The Ancient Pyu of Burma, 267 – 270.

³⁵ Mundardjito, Pojoh and Ramelan, "Forgotten Small Things: Early Historic Earthenware of Java (7th to 10th Centuries)," fig.9.2.

³⁶ Bellina and Glover, "The Archaeology of Early Contact with India and the Mediterranean World, from the Fourth Century BC to the Fourth Century AD," 80.

ลายเส้นที่ 4 ตัวอย่างหม้อพรมน้ำจากประเทศอินเดีย พม่า และอินโดนีเซีย

ที่มา : Janice Stargardt, *The Ancient Pyu of Burma* (Cambridge : PACSEA ; in association with The Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 1990), Fig. 87a , 87b ; Mundardjito, Ingrid H.E. Pojoh and Wiwin Djuwita Ramelan, "Forgotten Small Things: Early Historic Earthenware of Java (7th to 10th Centuries)," in *Earthenware in Southeast Asia*, ed. John Miksic (Singapore : Singapore University Press, 2003), fig.9.2.

ดร. เบเลนิซ เบลลิน่า (Bérenice Bellina) และดร.เจียน โกลฟเวอร์ (Ian Glover) ได้จัดให้หม้อพรมน้ำเป็นภาชนะประเภทเด่นแบบหนึ่งที่เป็นตัวแทนของหลักฐานทางโบราณคดีในช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7 – 9 ซึ่งช่วงเวลานี้จะมีการติดต่อกันอย่างกว้างขวางระหว่างภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับอินเดียและโรมัน ผู้คนในภูมิภาคนี้ได้นำรูปแบบของวัฒนธรรมอินเดียหลายอย่างมาปรับใช้เป็นของตนเอง ดังตัวอย่างการผลิตหม้อพรมน้ำไว้ใช้ในพิธีกรรมตามแบบอย่างของชาวอินเดีย³⁷ อย่างไรก็ตาม ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำทั้ง 2 ชิ้นจากหลุมขุดค้น TP.4 ที่เมืองนครปฐมโบราณก็มีอายุไม่เก่าไปถึงพุทธศตวรรษที่ 7 – 9 อย่างแน่นอน เพราะพบอยู่ในชั้นหลักฐานระยะสุดท้ายก่อนที่จะมีการทิ้งร้างแหล่งโบราณคดีไป

6.4.2.2 เศษเครื่องเคลือบ

จากการเดินสำรวจบนพื้นดินที่แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา ได้พบภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง (stoneware) หรือเครื่องกระเบื้อง (porcelain) ในปริมาณน้อยมาก

³⁷ Ibid. สำหรับชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำที่พบจากการขุดค้นที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี (ภาพที่ 104) ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทรารุท ให้ข้อมูลกับผู้วิจัยว่า Prof.Dr.R.N. Mehta ชาวอินเดีย ได้เคยสันนิษฐานว่า คงเป็นวัตถุที่นำเข้ามาจากประเทศอินเดีย เพราะเนื้อภาชนะมีคุณภาพดี

จากการขุดค้นในชั้นวัฒนธรรมสมัยโบราณก็ได้พบเศษภาชนะเนื้อแกร่งเพียง 3 ชิ้นปะปนอยู่กับเศษภาชนะเนื้อดินธรรมดา ทั้งหมดคือเศษเครื่องเคลือบที่ผลิตขึ้นจากแหล่งเตาภายนอก ซึ่งจัดเป็นวัตถุสิ่งของหายากของชุมชน ทั้งยังสามารถใช้เป็นวัตถุที่บ่งบอกอายุสมัยของชั้นหลักฐานต่างๆได้ และยังถือเป็นข้อแตกต่างที่เด่นชัดระหว่างหลุมขุดค้น TP.4 กับหลุม TP.1 ที่แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก เนื่องจากการขุดค้นที่หลุม TP.1 ไม่พบเศษภาชนะเนื้อแกร่งหรือเครื่องเคลือบในชั้นวัฒนธรรมสมัยโบราณเลย

1. เศษเครื่องเคลือบสีเขียว

ในชั้นหลักฐานระยะสุดท้ายของหลุมขุดค้น TP.4 ซึ่งขุดพบเศษภาชนะเนื้อดินธรรมดา มากกว่า 1,000 ชิ้นนั้น กลับมีเศษภาชนะเนื้อแกร่งปะปนอยู่ด้วย 1 ชิ้น เป็นชิ้นส่วนกันของภาชนะที่มีร่องรอยของน้ำเคลือบสีเขียวเฉพาะตอนบนตรงช่วงลำตัวภาชนะ (ภาพที่ 105)

ภาพที่ 105 เศษภาชนะเนื้อแกร่งเคลือบสีเขียว พบจากการขุดค้นที่ระดับ 52 cm.dt.

เมื่อพิจารณาจากรูปทรงและลักษณะการเคลือบผิวสันนิษฐานว่า อาจเป็นภาชนะทรงไห มีอายุอยู่ในปลายสมัยราชวงศ์ถัง ราวพุทธศตวรรษที่ 15³⁸ ลักษณะไหเช่นนี้ที่บางครั้งเรียกว่า “ไหเคลือบสีเขียวมะกอกแบบยั่ว” (jar with an olive green glazed) หรือ “ไหดูซุน” (Dusun Jar) ผลิตจากแหล่งเตาในมณฑลกวางตุ้ง เป็นไหทรงรูปไข่หรือคล้ายลูกแพร์ (oval or pear shaped body) มีการเคลือบใสเหมือนแก้ว (transparent glazed) มีตั้งแต่สีน้ำตาลอ่อนไปจนถึง

³⁸ เขมชาติ เทพไชย, แหลมโพธิ์ : แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 91.

สีเขียวมะกอก การเคลือบจะทำเฉพาะภายนอกและภายในขอบปาก แต่จะไม่เคลือบบริเวณส่วนก้นและเหนือขอบปาก³⁹

ไหเคลือบสีเขียวสมัยราชวงศ์ถัง ลักษณะคล้ายกันนี้เคยพบที่แหลมโพธิ อำเภอลำลูกกา จังหวัดสุราษฎร์ธานี⁴⁰ ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เกาะคอเขา อำเภอกระบือ จังหวัดพังงา⁴¹ ทะเลสาบสงขลา และอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา⁴² (ภาพที่ 106)

ภาพที่ 106 ไหเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์ถัง พบทางภาคใต้ของประเทศไทย

ที่มา : นางศรณัฐ สุขสม, ประวัติศาสตร์โบราณคดีสุราษฎร์ธานี (กรุงเทพฯ : บริษัทอาทิตย์ คอมมูนิเคชั่น จำกัด, 2545), 39 ; เขมชาติ เทพไชย, “เครื่องถ้วยจีน: ที่พบในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ 3 (2542), 1120 ; ภัฏฐภัทร จันทวิช, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), รูปที่ 2.

³⁹ เรื่องเดียวกัน.

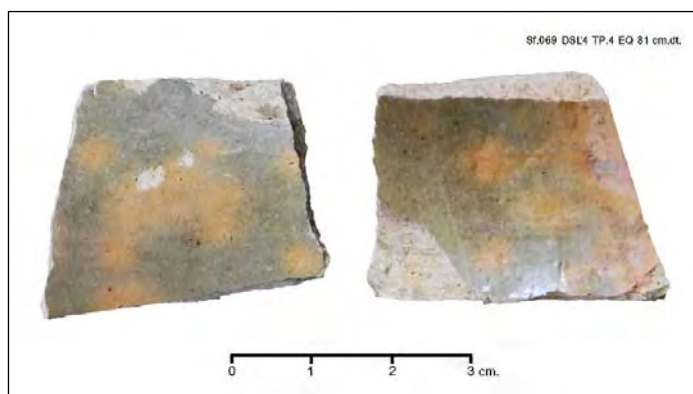
⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน ; Tharapong Srisuchat and others, “Early Chinese Ceramics in Southern Thailand,” ศิลปากร 33,4 (กันยายน – ตุลาคม 2532) : 15 - 17.

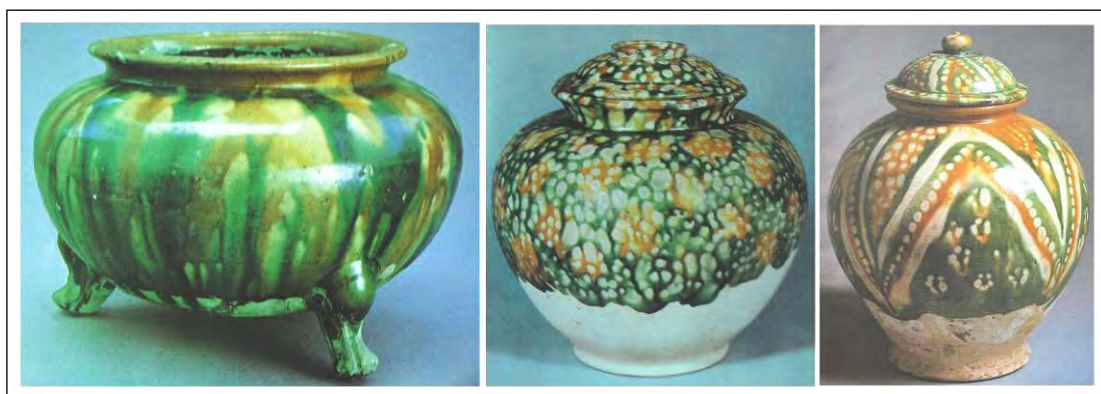
⁴² ภัฏฐภัทร จันทวิช, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), รูปที่ 2, 93 – 94, 96.

2. เศษเครื่องเคลือบสีเขียวปนเหลือง

ในชั้นกิจกรรมช่วงกลางของการอยู่อาศัยที่ระดับ 81 cm.dt. ได้พบเศษเครื่องเคลือบสีเขียวปนเหลือง 1 ชิ้น (ภาพที่ 107) จากลักษณะเนื้อดินที่ค่อนข้างหยาบ มีสีขาวยปนเหลือง และมีการเคลือบผิวที่หลุดออกง่าย อาจเทียบได้กับเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง ที่มักเรียกกันว่า “ถังสามสี” (Tang three-color ware or Sancai-glazed) ซึ่งมีทั้งภาชนะประเภทไห เขี่ยอก ถาด ชาม ถ้วย หรือตุ๊กตา กำหนดอายุอย่างกว้างๆอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 15⁴³ (ภาพที่ 108)

ภาพที่ 107 เศษเครื่องเคลือบสีเขียวปนเหลือง พบที่ระดับ 81 cm.dt. หลุมชุดค้น TP.4

ภาพที่ 108 เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง

ที่มา : Chinese Ceramics, Han Tang Dynasty ([S.l. : s.n.], 1989), 437, 548 ; Masahiko Sato, Chinese Ceramics: A Short History (New York : John Weatherhill, 1981), pl.A.

⁴³ เขมชาติ เทพไชย, แหยมโพธิ : แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย, 93. ช่วงเวลาที่ผลิตเครื่องถ้วยถังสามสีนี้น่าจะอยู่ในยุคที่ราชวงศ์ถังเจริญรุ่งเรืองสูงสุด ตั้งแต่ พ.ศ. 1227 – 1299 ดูใน Masahiko Sato, Chinese Ceramics: A Short History (New York : John Weatherhill, 1981), 60 – 61.

ในประเทศไทยมีรายงานการค้นพบเครื่องถ้วยลักษณะนี้หลายแห่งแต่ก็มีปริมาณไม่มากนัก โดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีทางภาคใต้ เช่นที่แหลมโพธิ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ตำบลท่าเรือ จังหวัดนครศรีธรรมราช และเกาะคอเขาหรือทุ่งตึก จังหวัดพังงา เป็นต้น⁴⁴

3. เศษเครื่องเคลือบสีน้ำตาล

เศษเครื่องเคลือบชิ้นอีกชิ้นหนึ่งซึ่งขุดพบในชั้นกิจกรรมช่วงกลางของการอยู่อาศัยเป็นชั้นส่วนภาชนะทรงชามหรืออ่าง มีเนื้อค่อนข้างบางเพียง 0.6 เซนติเมตร พื้นผิวภายนอกมีลายขีดไล่กับขอบปาก 2 แนว แต่ละแนวมีเส้น 4 เส้น เนื้อดินมีสีเทาดำ น้ำเคลือบมีสีน้ำตาล แต่การเคลือบซึ่งมีทั้งด้านนอกและภายในก็ทำไม่ได้มากนัก เพราะน้ำเคลือบไม่สม่ำเสมอและมีฟองอากาศปรากฏอยู่บนพื้นผิวหลายจุด (ภาพที่ 109)

ภาพที่ 109 เศษเครื่องเคลือบสีน้ำตาล พบจากการขุดค้นที่ระดับ 70 - 80 cm.dt และที่ระดับ 87 cm.dt.

ขณะนี้ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าหลักฐานชิ้นนี้เป็นเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาใดและมีอายุเท่าใด แต่สันนิษฐานจากระดับของชั้นดินและหลักฐานที่พบร่วมกันแล้ว คาดว่ามีอายุร่วมสมัยกับเครื่องเคลือบสีเขียวปนเหลืองข้างต้น เพราะพบว่าเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถังก็มีแบบที่เคลือบสีน้ำตาล (deep brown-glazed) ด้วยเช่นกัน⁴⁵

⁴⁴ เขมชาติ เทพไชย, แหลมโพธิ์ : แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย, 93 ; ฦกฐกัทร จันทวิช, เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย, รูปที่ 44 - 45 ; บุญยฤทธิ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ (ภูเก็ท : สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ท, 2550), 104.

⁴⁵ ดูภาพใน Chinese Ceramics, Han Tang Dynasty ([S.l. : s.n.], 1989), 340, 344, 357.

นอกจากนี้ยังมีข้อมูลจากแหล่งเรือจมที่เกาะเบลีตุง (Belitung shipwreck) ประเทศอินโดนีเซีย เรือลำนี้มีความสำคัญมากในการศึกษาเส้นทางการค้าทางทะเลในช่วงสมัยราชวงศ์ถัง เพราะบรรทุกเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ถังเป็นจำนวนมาก สินค้าส่วนใหญ่มาจากเตาฉางซา (Changsha kiln) ทั้งยังพบไหแบบดุนอีกหลายใบ รวมไปถึงภาชนะทรงอ่างเคลือบสีน้ำตาลทั้งด้านนอกและภายใน และมีลายขีดขีดเป็นแนวเส้น 2 เส้นใกล้กับส่วนขอบปากด้วย โดยมีกำหนดอายุที่น่าเชื่อถือของเรือจมลำนี้ (ทั้งจากปีศักราชที่ปรากฏบนหลักฐานบางชิ้นและค่าอายุที่ได้จากวิธีเรดิโอคาร์บอน) อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14⁴⁶ (ภาพที่ 110)

ภาพที่ 110 เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง จากแหล่งเรือจมที่เกาะเบลีตุง ประเทศอินโดนีเซีย
ที่มา : Maritime Explorations [Online], accessed 13 July 2010. Available from <http://www.maritime-explorations.com/belitung.htm> ; <http://www.maritime-explorations.com/belitung%20artefacts.htm>.

⁴⁶ Michael Flecker "A ninth-century A.D. Arab or Indian shipwreck in Indonesia: first evidence for direct trade with China," *World Archaeology* 32,3 (2001) : 335 – 354.

อย่างไรก็ตาม เศษเครื่องเคลือบสีน้ำตาลที่ขุดค้นพบจากหลุม TP.4 ยังมีลักษณะคล้ายกับเครื่องเคลือบสีน้ำตาลจากแหล่งเตาบุรีรัมย์ ซึ่งมีผลการกำหนดด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์จากแหล่งเตาโคกหินฟ้า อำเภอละหานทราย มีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 14 – 18 ส่วนที่แหล่งเตานายเจียน อำเภอบ้านกรวด ก็มีค่าอายุอยู่ระหว่าง พ.ศ. 1428 – 1698⁴⁷ (ภาพที่ 111)

ภาพที่ 111 เครื่องถ้วยเคลือบสีน้ำตาลจากแหล่งเตาเผาในจังหวัดบุรีรัมย์

ที่มา : รักชนก ไตสุพันธ์ และสถาพร เทียงธรรม, โบราณคดีวิเคราะห์ 2: เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539), ไม่ระบุเลขหน้า ; กรมศิลปากร, เครื่องถ้วยสมัยลพบุรีจากแหล่งเตาเผาบุรีรัมย์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2532), 53.

ไม่ว่าหลักฐานชิ้นนี้จะมาจากแหล่งเตาเผาใดก็ตาม แต่จะต้องมีอายุไม่หลังไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 15 หรือ 16 เพราะขุดพบในชั้นหลักฐานย่อยที่ 3 ในระดับต่ำกว่าถึง 30 เซนติเมตรจากชั้นกิจกรรมระยะสุดท้ายก่อนที่จะมีการทิ้งร้างแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ไป ซึ่งคาดว่าเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15 – 16

จะเห็นได้ว่า เศษเครื่องเคลือบอย่างน้อย 2 ใน 3 ชิ้น ที่ขุดพบในชั้นวัฒนธรรมสมัยโบราณในหลุมขุดค้น TP.4 ที่เมืองนครปฐมโบราณ น่าจะเป็นเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ถัง ราชวงศ์นี้ปกครองประเทศจีนมายาวนานตั้งแต่ พ.ศ. 1161 – 1450 หรือกลางพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 โดยมีข้อมูลว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 การผลิตและส่งออกเครื่องถ้วยของจีนเฟื่องฟูขึ้น จนกระทั่งในช่วงปลายสมัยราชวงศ์ถังต่อต้านราชวงศ์ซ่ง ในราวพุทธศตวรรษที่

⁴⁷ ดูใน รักชนก ไตสุพันธ์ และสถาพร เทียงธรรม, โบราณคดีวิเคราะห์ 2: เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วยสุโขทัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539), 24 ; กรมศิลปากร, เครื่องถ้วยสมัยลพบุรีจากแหล่งเตาเผาบุรีรัมย์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2532).

14 – 16 จีนได้ส่งเครื่องถ้วยเป็นสินค้าออกที่สำคัญ⁴⁸ การค้นพบเครื่องถ้วยเงินจากการขุดค้นเมืองโบราณสมัยทวารวดีจึงเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่าง 2 ภูมิภาคนี้⁴⁹ ดังนั้นหากจะกำหนดอายุชั้นหลักฐานตอนบนของหลุมขุดค้น TP.4 ที่พบเศษเครื่องถ้วยเงินดังกล่าวแล้ว ก็อาจได้ช่วงอายุอย่างคร่าวๆคือ อย่างเร็วที่สุดในราวพุทธศตวรรษที่ 13 หรือตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 – 16

6.4.2 ผลการจัดลำดับชั้นทับถมทางวัฒนธรรมของหลุมขุดค้น TP.4

ในการจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมของหลุม TP.4 จำเป็นจะต้องพิจารณาถึงความแตกต่างของชั้นหลักฐานทางโบราณคดีแต่ละชั้นเป็นหลัก เพราะในการขุดค้นได้พบชั้นหลักฐานย่อยถึง 5 ชั้น แต่ชั้นหลักฐานย่อยๆทั้งหมดนี้ก็สามารถจัดให้อยู่ในชั้นวัฒนธรรมหลักเดียวกัน เพราะรูปแบบของเศษภาชนะดินเผาหรือโบราณวัตถุหลายประเภท ได้แก่ หม้อมีสัน เบ้าดินเผา ชิ้นส่วนก้อนอิฐ และกระเบื้องดินเผา ก็ได้พบอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ระยะแรกจนถึงระยะสุดท้าย

อย่างไรก็ตาม หากจะจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมของหลุมขุดค้น TP.4 นี้ให้เห็นอย่างชัดเจนแล้วก็อาจแบ่งได้อย่างน้อยเป็น 2 ระยะหลักๆ (ดูแผนผังที่ 13 ในหน้า 199) คือ

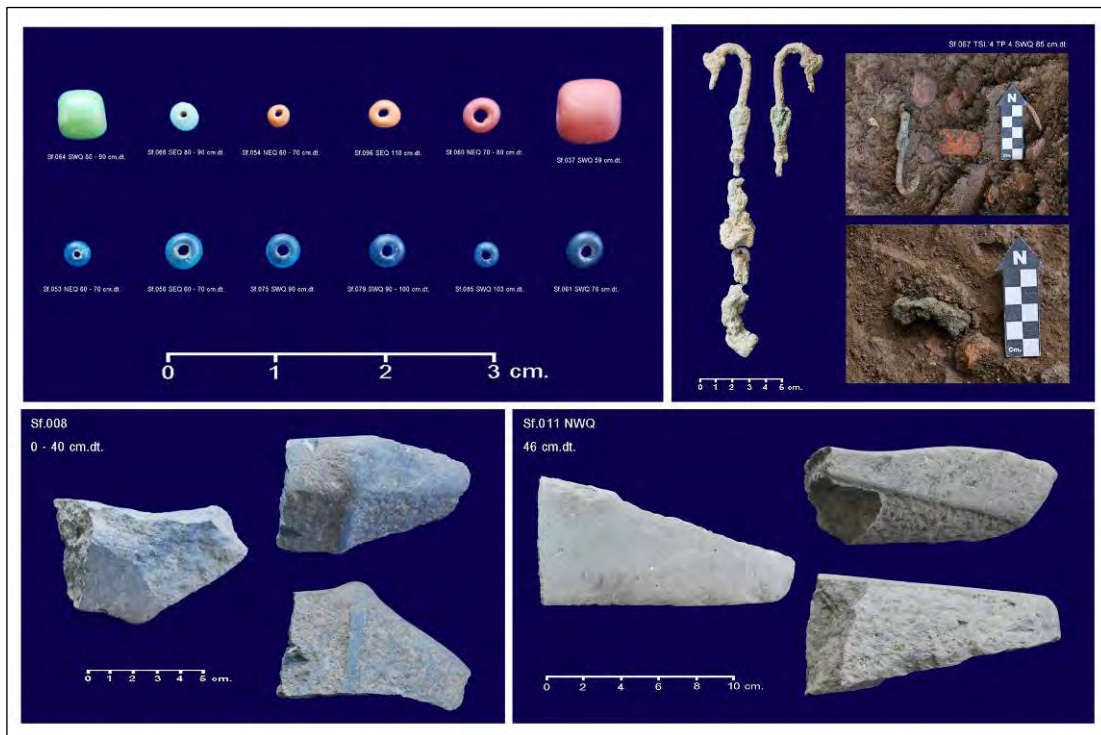
ชั้นวัฒนธรรมช่วงแรก คือ ตั้งแต่ระดับ 130 - 190 cm.dt. กำหนดเป็น "ธรรมศาลา ระยะที่ 1" (Dhammasala phase I)

ชั้นวัฒนธรรมช่วงหลัง คือ ตั้งแต่ระดับ 40 - 130 cm.dt. กำหนดเป็น "ธรรมศาลา ระยะที่ 2" (Dhammasala phase II)

หลักฐานที่ใช้เป็นตัวแบ่งชั้นวัฒนธรรมนี้ ได้แก่ ภาชนะประเภทเด่น คือ คนโทลายเขียนสี กุณฐี ฝาภาชนะลายเขียนสี และเปลือกหอย ซึ่งพบอยู่ในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรก ส่วนในชั้นวัฒนธรรมระยะหลังนั้นพบเศษเครื่องเคลือบ ลูกบิดแก้ว หินบด และวัตถุสำริด (ภาพที่ 112 ในหน้า 200)

⁴⁸ Srisuchat and others, "Early Chinese Ceramics in Southern Thailand," ศิลปากร : 15 – 17.

⁴⁹ เคยมีการขุดค้นพบเศษเครื่องถ้วยเงินสมัยราชวงศ์ถังที่แหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีหลายแห่ง ได้แก่ คอกช้างดิน เมืองอู่ทอง โบราณสถานสระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี เมืองดงละคร จังหวัดนครนายก คูโน สายันต์ ไพเราะภูจิตร และสุภมาศ ดวงสกุล, "หลักฐานและความรู้ใหม่ทางโบราณคดีจากคอกช้างดินเมืองอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี," 125, 128 – 129 ; กรมศิลปากร, โบราณสถานสระมรกต (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534), 44 ; กรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2536), 44.

ภาพที่ 112 ลูกปัดแก้ว วัตถุสำริด และชิ้นส่วนหินบดทำจากหินทราย พบจากการขุดค้นหลุม TP.4 มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

จะเห็นได้ว่า ลักษณะความแตกต่างระหว่างชั้นวัฒนธรรม 2 ช่วงของหลุมขุดค้น TP.4 นี้ มีความสอดคล้องกับชั้นวัฒนธรรมของหลุม TP.1 ที่แหล่งหอยเอ็ก เพราะในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรก จะมีความนิยมในการนำหอยมาบริโภคเป็นอาหาร และใช้ภาชนะคุณภาพดีที่ผลิตขึ้นอย่างประณีต คือคนโทและฝาจากภาชนะเขียนลายสีแดง เช่นเดียวกับการค้นพบเศษภาชนะลายเขียนสีแดงใน ชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกที่แหล่งหอยเอ็ก ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังก็จะมีสิ่งของที่มาจากต่างถิ่น ปรากฏขึ้นเช่นเดียวกัน ซึ่งในกรณีนี้เห็นได้อย่างชัดเจนจากการขุดพบเศษเครื่องเคลือบ

4.4 อายุสมัยของหลุมขุดค้น TP.4

4.4.1 การกำหนดอายุเชิงเทียบ

หากเปรียบเทียบข้อมูลจากหลุมขุดค้น TP.4 กับหลุม TP.1 ที่แหล่งโบราณคดี หอยเอ็กแล้วจะเห็นได้ว่ามีความคล้ายคลึงกัน อย่างไรก็ตาม กำหนดอายุของหลักฐานระยะแรกที่ หลุมขุดค้น TP.4 น่าจะอ่อนกว่าหลุม TP.1 สักเล็กน้อย คือไม่น่าจะเก่าไปถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 - 11 ด้วยเหตุผลหลัก 2 ประการ ดังนี้

1. ในการขุดค้นที่หลุม TP.4 ไม่พบเศษภาชนะทรงขามที่มีการตกแต่งด้วยลายขัดมัน เลยแม้แต่ชิ้นเดียว ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกของแหล่งโบราณคดีหอยเอ็กจะพบเศษภาชนะ

ขัดมันหลายชิ้น จากการที่เทคนิคการตกแต่งพื้นผิวภาชนะแบบนี้ปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และยังคงทำสืบเนื่องมาในสมัยทวารวดี ดังนั้นหลักฐานที่พบในหลุมขุดค้น TP.4 จึงไม่มีร่องรอยของวัฒนธรรมที่จะนำมาอายุเก่าเทียบเท่ากับชั้นหลักฐานระยะแรกของหลุมขุดค้น TP.1 ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด

2. ในระดับชั้นดินสมมติล่างสุดของหลุมขุดค้น TP.4 ซึ่งอยู่ในชั้นวัฒนธรรมระยะแรกยังพบชิ้นส่วนก้อนอิฐที่มีขนาดใหญ่และมีส่วนผสมของแกลบข้าว ซึ่งเป็นคุณลักษณะของอิฐที่ใช้ในการก่อสร้างศาสนสถานสมัยทวารวดี⁵⁰ (ได้นำไปกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ ตัวอย่างหมายเลข A_0251) และยังได้พบชิ้นกระเบื้องดินเผาอีกจำนวนหนึ่ง แสดงว่าในช่วงแรกของการประกอบกิจกรรมที่แหล่งโบราณคดีธรรมศาลาแห่งนี้มีการก่อสร้างศาสนสถานขึ้นแล้ว

น่าเสียดายที่ไม่พบโบราณวัตถุที่จะนำมากำหนดอายุสมัยชั้นกิจกรรมระยะแรกสุดของหลุมขุดค้น TP.4 ให้อยู่ในช่วงเวลาที่แคบลงได้ แต่หากวิเคราะห์จากการพบเศษเครื่องเคลือบในชั้นวัฒนธรรมระยะหลังแล้วก็ทำให้สามารถกำหนดอายุอย่างคร่าวๆได้ว่า ชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกที่ปรากฏในหลุมขุดค้น TP.4 คงเกิดขึ้นในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – 13

สำหรับอายุเวลาของชั้นวัฒนธรรมระยะที่ 2 นั้นคงยึดถือตามการกำหนดอายุเชิงเทียบจากเศษเครื่องเคลือบ คือมีอายุอย่างเร็วที่สุดราวพุทธศตวรรษที่ 13 หรือตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 โดยในชั้นกิจกรรมระยะสุดท้ายก่อนมีการทิ้งร้างไปดูจะกำหนดช่วงอายุสมัยได้ไม่ยาก เพราะในชั้นหลักฐานตอนบนสุดที่ระดับ 40 - 50 cm.dt. นั้นไม่พบโบราณวัตถุที่จะมีอายุหลังกว่าสมัยทวารวดีเลยแม้แต่ชิ้นเดียว การขุดพบชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำ 2 ชิ้น ร่วมกับเศษเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถังตอนปลายซึ่งน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 ก็เป็นตัวบ่งชี้ได้อย่างดีว่ากิจกรรมในช่วงก่อนที่จะมีการทิ้งร้างไปนี้คงเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 (ดูตารางที่ 15)

⁵⁰ หม่อมเจ้า สุภัทราดิ ดิศกุล, ผู้แปล, “ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1,” ศิลปากร 11,5 (2511) : 53. นักวิชาการจากมหาวิทยาลัย Tottori ประเทศญี่ปุ่น เคยทำการวิเคราะห์ตัวอย่างแกลบข้าวที่ปะปนอยู่ในอิฐสมัยทวารวดีพบว่าเป็นแกลบของข้าวเหนียวปลูก ประเภทข้าวเมล็ดป้อมและข้าวเมล็ดใหญ่ ดูใน ชิน อยุดี, “ข้าวจากหลักฐานโบราณคดีในไทย,” ใน อดีต (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์มณเฑียร, 2517), 175 - 185.

ตารางที่ 15 สรุปผลการกำหนดอายุเชิงเทียบของหลุมขุดค้น TP.4

ชั้นวัฒนธรรม	ชั้นหลักฐาน ย่อยที่	ระดับ (cm.dt.)	หลักฐานทางโบราณคดี ประเภทเด่นที่พบ	อายุสมัย โดยประมาณ
ธรรมศาลา ระยะที่ 2	1	40 – 60	ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำ 2 ชิ้น และเศษเครื่องเคลือบสีเขียว 1 ชิ้น	ตั้งแต่ พุทธศตวรรษที่ 13 หรือ 14 – 16
	2	60 – 80	เศษหม้อมีสันขึ้นใหญ่ๆ ที่แตกมาจากภาชนะอย่างน้อย 9 ใบ	
	3	80 – 100	วัตถุสำริด, เศษเครื่องเคลือบสีเขียวปนเหลือง 1 ชิ้น และเศษเครื่องเคลือบสีน้ำตาล 1 ชิ้น	
	4	100 – 130	-	
ธรรมศาลา ระยะที่ 1	5	130 – 190	กุนชี่, คนโทลายเขียนสีแดง, ฝาภาชนะลายเขียนสีแดง, เศษภาชนะมีลายประทับเป็นกรอบสี่เหลี่ยม, ชิ้นส่วนก้อนอิฐ, เศษกระเบื้องดินเผา และเปลือกหอย	พุทธศตวรรษที่ 12 - 13

4.4.2 ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อน

ผู้วิจัยได้ส่งตัวอย่างก้อนอิฐจำนวน 3 ก้อนที่ขุดพบในระดับชั้นดินสมมติต่างๆ ไปกำหนดอายุด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน ที่ห้องปฏิบัติการของภาควิชาวิทยาศาสตร์พื้นพิภพ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งได้ผลตามตารางที่ 16

ตารางที่ 16 แสดงค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อนจากก้อนอิฐที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.4

หมายเลข	ตัวอย่าง	ระดับความลึก (cm.dt.)	ค่าอายุ (ปีมาแล้ว) ⁵¹	ค่ากลาง (ปี พ.ศ.)	ช่วงอายุ
A_0249	ก้อนอิฐ	60	1046 ± 105 B.P.	พ.ศ. 1507	พ.ศ. 1402 – 1612
A_0250	ก้อนอิฐ	130 – 140	1313 ± 263 B.P.	พ.ศ. 1240	พ.ศ. 977 – 1503
A_0251	ก้อนอิฐ	180 – 185	1391 ± 111 B.P.	พ.ศ. 1162	พ.ศ. 1051 – 1273

⁵¹ คำนวณจากปี พ.ศ. 2553

จะเห็นได้ว่าค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ข้างต้นมีความสอดคล้องกับผลการกำหนดอายุเชิงเทียบจากรูปแบบของโบราณวัตถุและลำดับชั้นทับถมทางโบราณคดี ทั้งนี้ อาจารย์ ดร.กฤษณ์ วันอินทร์ ได้อธิบายถึงค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะค่า ± 263 ปีจากตัวอย่างก้อนอิฐหมายเลข A_0250 ซึ่งถือว่ามีความเบี่ยงเบนค่อนข้างสูงว่าเป็นเพราะเนื้ออิฐก้อนดังกล่าวเผาไม่สุกดีและมีแก๊สขี้วปะปนอยู่มาก จึงเกิดรูพรุนและมีเม็ดควอตซ์เข้าไปแทรกตัวอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้มีค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานสูงมากกว่าตัวอย่างก้อนอิฐหมายเลข A_0251 และ A_0249⁵² ซึ่งได้ค่าอายุอยู่ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 11 ถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 13 (ค่ากลางคือ พ.ศ. 1162) และช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 (ค่ากลางคือ พ.ศ. 1507) ตามลำดับ

4.5 สรุปผลการขุดค้น

หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา สามารถใช้เป็นตัวแทนชุดข้อมูลที่แสดงให้เห็นถึงกิจกรรมการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณทางปากตะวันตกของเมืองนครปฐมโบราณ ที่มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 ได้เป็นอย่างดี

ชั้นวัฒนธรรมหลักที่ปรากฏในหลุมขุดค้น TP.4 ยังสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงย่อยๆ คือชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกที่พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาซึ่งผลิตขึ้นอย่างประณีตมีคุณภาพดี รวมทั้งพบความนิยมในการบริโภคหอยเป็นอาหาร ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมระยะหลังไม่พบเปลือกหอย และมีวัตถุสิ่งของต่างถิ่นบางประเภทปรากฏขึ้น ทั้งลูกปัดแก้ว หินบด และเศษเครื่องเคลือบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมบางประการที่เกิดขึ้น อันมีความสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอกซึ่งตั้งอยู่ทางซีกตะวันตกของเมืองโบราณแห่งนี้

หลักฐานทางโบราณคดีจากหลุมขุดค้น TP.4 ยังบ่งชี้อีกด้วยว่า กิจกรรมการอยู่อาศัยของแต่ละชุมชนภายในเขตเมืองนครปฐมโบราณไม่ได้เริ่มเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันเสมอไป ทว่าแต่ละชุมชนคงมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน คือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 15 และยังมีช่วงสิ้นสุดการประกอบกิจกรรมในระยะเวลาใกล้เคียงกันราวพุทธศตวรรษที่ 16 โดยที่ไม่ปรากฏร่องรอยหลักฐานของการประกอบกิจกรรมภายหลังจากช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมาอีกเลย

⁵² สัมภาษณ์ อาจารย์ ดร.กฤษณ์ วันอินทร์, 9 สิงหาคม 2553

บทที่ 7

พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณ

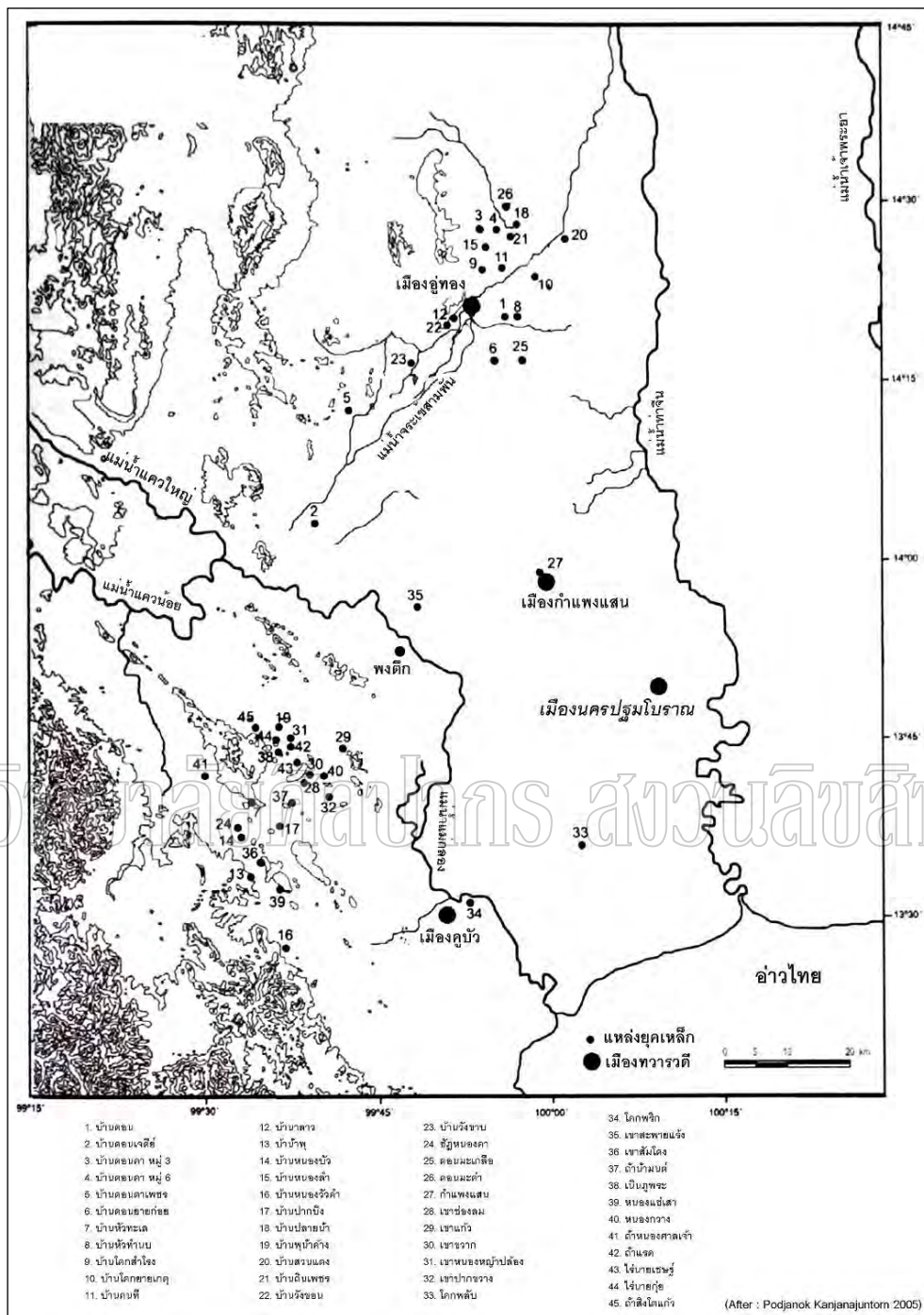
ในบทนี้จะเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 โดยเป็นการประมวลหลักฐานทั้งหมด ทั้งจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาที่ผ่านมานักวิชาการต่างๆ ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม และหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากการขุดค้นในช่วงปี พ.ศ. 2552 - 2553

1. ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดนครปฐมและใกล้เคียง

ถึงแม้จากการสำรวจจะทำให้ทราบว่า เคยมีการค้นพบโครงกระดูกมนุษย์ที่เมืองนครปฐมโบราณอย่างน้อย 2 แห่ง คือ บริเวณวัดพระงาม ซึ่งตั้งอยู่นอกเมืองทางตะวันตกห่างออกไปราว 2 กิโลเมตร และภายในวัดทรงธรรมกัลยาณีที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองโบราณ แต่การขุดค้นที่วัดทรงธรรมกัลยาณีก็ไม่พบหลักฐานใดๆ ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ นอกจากจะได้ข้อมูลจากชั้นดินที่แสดงว่าก่อนหน้าช่วง 3,000 ปีที่แล้ว สภาพพื้นที่แถบนี้ไม่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ เพราะยังคงเป็นเขตของทะเลโบราณหรือพื้นที่ตามแนวชายฝั่งทะเลเดิม

อย่างไรก็ตาม ในเขตจังหวัดนครปฐมเคยมีมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่แล้ว โดยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย “ช่วงยุคเหล็ก” (ราว 2,500 – 1,500 ปีมาแล้ว) ในภูมิภาคตะวันตก อันครอบคลุมพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี กาญจนบุรี และราชบุรี แหล่งโบราณคดีที่รู้จักกันดี เช่น ถ้ำองปะ บ้านดอนตาเพชร โคกพลับ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานค้นคว้าวิจัยของ ดร.พจนก กาญจนจันทร์ ซึ่งได้สำรวจพบแหล่งโบราณคดียุคเหล็กเป็นจำนวนมากในเขตอำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี และอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี แต่ยังมีข้อมูลจำกัดเฉพาะในพื้นที่สำรวจเท่านั้น¹ (แผนที่ที่ 14)

¹ Podjanok Kanjanajuntorn, “Development Social Complexity in Metal Age West-Central Thailand ca. 500 BC – AD 500,” (Ph.D. dissertation, University of Bristol, 2005) ; พจนก กาญจนจันทร์, “แหล่งโบราณคดีบ้านหนามแดง: สุสานโบราณริมแม่น้ำแม่กลอง,” เมืองโบราณ 34,1 (มกราคม – มีนาคม 2551) : 142 – 149 ; พจนก กาญจนจันทร์, “ประเพณีการฝังศพครั้งที่สองในภาคตะวันตก: การขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหนองกวาง ราชบุรี,” เมืองโบราณ 35,1 (มกราคม – มีนาคม 2552) : 135 – 145.

แผนที่ที่ 14 การกระจายตัวของแหล่งโบราณคดียุคเหล็ก

จากการสำรวจของ ดร.พจนก กาญจนจันทร

ดัดแปลงจาก : Podjanok Kanjanajuntorn, "Development Social Complexity in Metal Age West-Central Thailand ca. 500 BC – AD 500," (Ph.D. dissertation, University of Bristol, 2005), 109.

หลักฐานทางโบราณคดีที่น่าจะมีอายุอยู่ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัด นครปฐม ส่วนมากปรากฏอยู่แถบตอนเหนือและทางตะวันตกเฉียงเหนือคือในเขตอำเภอดอนตูม และในเขตอำเภอกำแพงแสน เพราะเป็นจุดเชื่อมต่อกับเขตจังหวัดสุพรรณบุรีและกาญจนบุรีที่มี ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายกระจายตัวอยู่หลายแห่ง

1.1 ร่องรอยหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในเขตอำเภอกำแพงแสน

จากการสำรวจโดยกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2530 ที่ไร่ นายจิว บุญรักษา บ้านหนองกว้าง ตำบลบ้านยาง อำเภอเมือง (เขตต่อเนื่องกับอำเภอกำแพงแสน) และที่ไร่จรัลเพ็ญ บ้านหนองกบ ตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน เคยได้พบหลักฐานทางโบราณคดี เช่น เศษภาชนะสำริด มีลักษณะคล้ายขัน ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์ ชิ้นส่วนเครื่องมือหิน และกำไลหิน² (ภาพที่ 113)

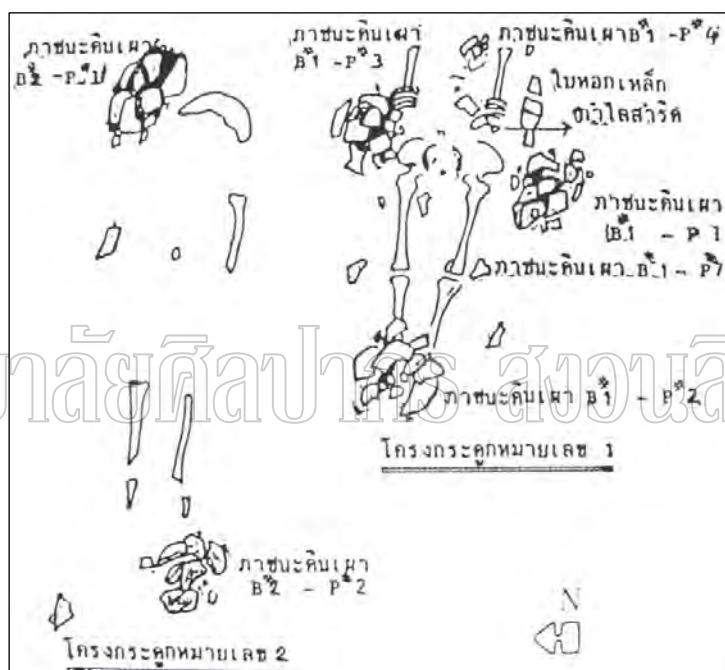

ภาพที่ 113 หลักฐานทางโบราณคดีพบที่ไร่ นายจิว บุญรักษา อำเภอเมือง และไร่จรัลเพ็ญ อำเภอกำแพงแสน

ที่มา : กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมชนสหกรณ์ การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2531), 222 – 223 และ 226.

² กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2531), 221 – 223 และ 224 - 226.

การขุดค้นภายในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ยังได้พบหลักฐานการฝังศพของมนุษย์โบราณ 2 โครง โดยฝังอยู่ในท่านอนหงายเหยียดยาว หันศีรษะไปทางทิศตะวันออก สิ่งของที่อุทิศให้กับศพประกอบด้วย ภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็ก กำไลสำริด และยังได้พบลูกปัดหินคาร์เนเลียน (carnelian) และอาเกต (agate) อีกด้วย กำหนดอายุเชิงเทียบอยู่ในราว 3,000 - 2,000 ปีมาแล้ว³ (แผนผังที่ 14) สอดคล้องกับข้อมูลจากการสำรวจที่บ่อขุดทรายบ้านหนองกว้าง ตำบลทุ่งลูกนก ซึ่งที่หน้าตัดชั้นดินขอบบ่อทรายมีกระดูกมนุษย์ปะปนอยู่ และบนพื้นผิวดินก็ได้พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาและขวานหินขัดด้วย (ภาพที่ 114)

แผนผังที่ 14 หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในหลุมขุดค้นภายในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยาเขตกำแพงแสน

ที่มา : สมประสงค์ น่วมบุญลือ และคณะ, รายงานการศึกษารวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับเมืองเก่ากำแพงแสนของอำเภอกำแพงแสน (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ม.ป.ป.), ภาพที่ 6.

³ สมประสงค์ น่วมบุญลือ และคณะ, รายงานการศึกษารวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับเมืองเก่ากำแพงแสนของอำเภอกำแพงแสน (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ม.ป.ป.), 20 - 25 ; อุษา งามเพียรภาค, เรียบเรียง, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ (นนทบุรี : สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, 2548), 22.

ภาพที่ 114 หลักฐานทางโบราณคดีพบที่บ่อขุดทราย บ้านหนองกร่าง อำเภอกำแพงแสน
จังหวัดนครปฐม

อย่างไรก็ตาม แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ข้างต้นอาจมีความสัมพันธ์กับเมืองกำแพงแสนมากกว่าเมืองนครปฐมโบราณ เพราะแหล่งเหล่านี้ตั้งอยู่ไม่ห่างจากเมืองกำแพงแสนที่ตำบลทุ่งขวาง คืออยู่ในระยะทางราว 5 – 10 กิโลเมตร เมืองกำแพงแสนเป็นเมืองสมัยทวารวดีที่มีขนาดเล็ก กว้าง 757 เมตร ยาว 803 เมตร⁴ ตั้งอยู่ห่างจากเมืองนครปฐมโบราณไปทางตะวันตกเฉียงเหนือราว 25 กิโลเมตร (ภาพที่ 115) แต่การค้นคว้าเรื่องเมืองกำแพงแสนก็ยังมีไม่มาก และยังไม่ทราบถึงพัฒนาการของเมืองนี้อย่างชัดเจนว่าจะมีร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือไม่⁵

⁴ ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, “การศึกษาลักษณะชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ จังหวัดนครปฐม,” ใน การสัมมนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมนครปฐม (นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากรและชุมชนนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), 4 – 5.

⁵ ในขณะนี้ Matthew D. Gallon กำลังศึกษาวิจัยเรื่องเมืองกำแพงแสนเพื่อจัดทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกในหัวข้อ “The political economy of a Protohistoric town in Central Thailand: Archaeological survey and excavation at Kamphaeng Saen, Nakhon Pathom Province, Thailand” เสนอต่อ Department of Anthropology, University of Michigan โดยเขาเพิ่งได้นำเสนอบทความเรื่อง “Preliminary Results of the 2009-2010 Archaeological Field Investigations at Kamphaeng Saen, Changwat Nakhon Pathom” ในงานประชุมวิชาการ (Paper presented at the Council on Thai Studies Conference) ที่ University of Wisconsin ในปี พ.ศ. 2553

ภาพที่ 115 เมืองกำแพงแสน ธรรมจักรและแท่นรองรับธรรมจักรที่พบ

ที่มา : สมประสงค์ น่วมบุญลือ และคณะ, รายงานการศึกษารวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับเมืองเก่ากำแพงแสนของอำเภอกำแพงแสน (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ม.ป.ป.), ภาพปก.

แหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอกำแพงแสนเป็นพื้นที่ต่อเนื่องมาจากเขตอำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งมีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คือ บ้านดอนตาเพชร จากการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2527 - 2528 ได้พบหลักฐานการฝังศพของมนุษย์พร้อมกับสิ่งของอุทิศจำนวนมาก โบราณวัตถุที่สำคัญ ได้แก่ เครื่องมือเหล็ก ภาชนะสำริดที่มีเนื้อบางมากเพราะมีส่วนผสมของดีบุกในปริมาณสูง ลูกปัดแก้วและลูกปัดหินเป็นจำนวนมาก จี๋หินคาร์เนเลียนรูปสิ่งโต และต่างหูรูปสัตว์สองหัว (ภาพที่ 116) กำหนดอายุกิจกรรมที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ได้ค่าอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 2 (360 – 390 B.C.)⁶ ขณะที่ศาสตราจารย์ ชิน อยู่ดี ซึ่งเคยขุดค้นไว้ก่อนแล้วเมื่อ พ.ศ. 2518 – 2519 ได้กำหนดจากการเทียบเคียงรูปแบบของโบราณวัตถุให้แหล่งบ้านดอนตาเพชร มีอายุอยู่ในช่วงยุคเหล็ก เมื่อประมาณ 2,000 – 1,700 ปีมาแล้ว⁷

⁶ Ian C. Glover, "Ban Don Ta Phet: the 1984 - 85 excavation," in Southeast Asian Archaeology 1986, eds. Ian Glover and Emily Glover (Great Britain : BAR International Series 561, 1990), 138 – 183.

⁷ ชิน อยู่ดี, บ้านดอนตาเพชร : รายงานขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่บ้านดอนตาเพชร หมู่ที่ 6 ต.พนมทวน อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2519).

ภาพที่ 116 โบราณวัตถุจากบ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, สุวรรณภูมิอยู่ที่แผ่นดินสยาม (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545), 157, 159, 162, 164 ; Charles Higham and Rachanie Thosarat, Prehistoric Thailand From Early Settlement to Sukhothai (Bangkok : River Books, 1998), 135, 140 ; Ian C. Glover, "Ban Don Ta Phet: the 1984 - 85 excavation," in Southeast Asian Archaeology 1986, eds. Ian Glover and Emily Glover (Great Britain : BAR International Series 561, 1990), 138.

1.2 ร่องรอยหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในเขตอำเภอดอนตูม

ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ มีโบราณวัตถุบางชิ้นที่พิจารณาจากรูปแบบ (typology) แล้วสันนิษฐานว่าอาจมีอายุอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ ขวานหินขัด กำไลหิน และวัตถุสำริด โดยวัตถุบางชิ้นมีประวัติว่าได้มาจากอำเภอดอนตูม⁸ ซึ่งอยู่ทางเหนือของเมือง นครปฐมโบราณ ห่างไปเป็นระยะทางเพียง 15 กิโลเมตร (ภาพที่ 117)

⁸ อุษา จักรนเพียรภาค, เรียบเรียง, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, 35 และ 37.

ภาพที่ 117 ขวานหินขัด และกำไลหิน ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พระปฐมเจดีย์

สำหรับวัตถุสำริดที่จะกล่าวถึงเป็นพิเศษนี้มีขนาดกว้าง 26 เซนติเมตร สูง 39 เซนติเมตร ที่พื้นผิวภายนอกมีการตกแต่งเป็นลวดลายเรขาคณิต ซึ่งมีรูปทรงและลวดลายคล้ายกับภาชนะสำริดที่เคยพบจากอินโดนีเซียและกัมพูชา และสัมพันธ์กับวัฒนธรรมดองซอน/ด่งเซิน (Dong Son culture) วัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ที่เจริญอยู่ทางเวียดนามตอนเหนือ เมื่อราว 2,700 – 1,800 ปีมาแล้ว (700 B.C. – A.D. 200)⁹ โดยวัตถุชิ้นนี้ได้มาจากการดูดทรายที่หมู่ 4 ตำบลห้วยพระ อำเภอดอนตูม เจ้าของบ่อทรายได้นำมาถวายให้เจ้าอาวาสวัดหัวถนน เมื่อ พ.ศ. 2528 ก่อนมอบให้กรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. 2549¹⁰ (ภาพที่ 118)

⁹ เรื่องเดียวกัน, 38 – 39 ; Maud Girard-Geslan, “Cambodia from Its Beginnings,” in *Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia*, eds. Jessup Helen Ibbitson and Thierry Zephir (Washington & Paris : Thames and Hudson, 1997), 8 – 9 ; Andreas Reinecke, “Early Cultures (first millennium B.C. to second century A.D.),” in *Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea*, ed. Nancy Tingley (New Haven : Yale University Press, 2009), 29 – 31.

¹⁰ อุษา จักรนเพียรภาค, เรียบเรียง, *โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์*, 38.

วัตถุสำริด พบจากการขุดทรายที่บ่อทราย
หมู่ 4 ต.ห้วยพระ อ.ดอนตูม

วัตถุสำริดจากกันดาล ประเทศกัมพูชา
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพนมเปญ

ภาพที่ 118 วัตถุสำริดพบที่อำเภอดอนตูม เปรียบเทียบกับวัตถุสำริดจากกันดาล ประเทศกัมพูชา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

หากข้อมูลเกี่ยวกับวัตถุสำริดจากอำเภอดอนตูมมีความน่าเชื่อถือก็จะเป็นโบราณวัตถุชิ้นเด่นที่แสดงให้เห็นว่า ในเขตจังหวัดนครปฐมมีร่องรอยหลักฐานที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมดองซอน อันเป็นวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โบราณวัตถุประเภทเด่นของวัฒนธรรมดองซอนคือ กลองมโหระทึกสำริด ซึ่งได้พบตามแหล่งโบราณคดีหลายแห่งในภาคตะวันตก ได้แก่ ที่ถ้ำองบะ จังหวัดกาญจนบุรี¹¹ เมืองคูบัว¹² แหล่งโบราณคดีเขาชะพายร้าง เขาชวาก และบ้านหนองวัวดำ จังหวัดราชบุรี¹³

¹¹ Per Sørensen, "The Ongbah Cave and its fifth drum," in *Early Southeast Asia*, ed. R.B. Smith and W. Watson (Oxford : Oxford University Press, 1979), 78 – 97.

¹² กรมศิลปากร, *ราชบุรี* (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2534), 76.

¹³ Kanjanajuntorn, "Development Social Complexity in Metal Age West-Central Thailand ca. 500 BC – AD 500," 140 – 142.

1.3 ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในเขตอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

นอกจากร่องรอยหลักฐานที่อำเภอกำแพงแสนและดอนตูมแล้ว ยังมีแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์อีกแห่งหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองนครปฐมโบราณ คือ แหล่งโบราณคดีโคกพลับ ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

กรมศิลปากรได้ทำการขุดค้นที่โคกพลับ เมื่อ พ.ศ. 2520 – 2521 พบหลุมฝังศพของมนุษย์โบราณจำนวน 48 โหลง สิ่งของที่อุทิศร่วมกับศพ ได้แก่ ภาชนะดินเผา ลูกปัด (ทำจากกระดูกและหินสีต่างๆ) กำไล (ทำจากหิน เปลือกหอย และกระดองเต่า) ต่างหู (ทำจากหินและเปลือกหอย)¹⁴ (ภาพที่ 119)

ภาพที่ 119 โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีโคกพลับ อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
ที่มา : กรมศิลปากร, ราชบุรี (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2534), 69 – 70.

สำหรับกำหนดอายุแหล่งโบราณคดีโคกพลับนี้ยังไม่ชัดเจน เพราะไม่มีค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ ดร.ชาร์ล ไฮแอม (Charles Higham) และดร.รัชนี ทศรัตน์ จัดให้เป็นแหล่งยุคสำริด (bronze age)¹⁵ ขณะที่ ดร.ผาสุข อินทราวูธ กำหนดให้เป็นแหล่งยุคโลหะ มีอายุราว 3,000 – 2,000 ปีมาแล้ว¹⁶ จากการศึกษาสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์พบว่า โคกพลับเคยตั้งอยู่ใกล้กับชายฝั่งทะเลโบราณ สิ่งของบางประเภทที่ขุดพบก็เป็นวัตถุต่างถิ่น เช่น ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและอาเกต คงเป็นสินค้าที่นำเข้ามาจากอินเดีย¹⁷ ส่วนต่างหูที่ทำจากหินตระกูลหยกประเภทเซอร์เพนทีน

¹⁴ สด แดงเอียด, “โคกพลับ: แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์,” เมืองโบราณ 4,4 (กรกฎาคม – กันยายน 2521) : 17 – 25.

¹⁵ Charles Higham and Rachanie Thosarat, Prehistoric Thailand From Early Settlement to Sukhothai (Bangkok : River Books, 1998), 125 – 126.

¹⁶ ผาสุข อินทราวูธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 99 - 100.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 100.

(serpentine) ก็ไม่มีแหล่งหินในพื้นที่แถบนี้¹⁸ นักวิชาการบางท่านยังเสนอว่า รูปแบบของต่างหูนี้อาจมีลักษณะคล้ายกับต่างหูของจีนสมัยราชวงศ์โจวตะวันออก (770 – 221 ปีก่อนคริสตกาล)¹⁹

นักวิชาการมักเชื่อมโยงข้อมูลของแหล่งโบราณคดีโคกพลับเข้ากับการเจริญขึ้นของเมืองคูบัวในระยะเวลาต่อมา เพราะเมืองคูบัวตั้งอยู่ที่อำเภอเมืองราชบุรีห่างออกไปทางตะวันตกเฉียงใต้ราว 25 กิโลเมตร แต่โคกพลับตั้งอยู่ห่างจากเมืองนครปฐมโบราณไปทางตะวันตกเฉียงใต้เป็นระยะทางประมาณ 20 กิโลเมตร ทั้งยังมีเส้นทางน้ำเชื่อมต่อกับเมืองนครปฐมโบราณได้²⁰ จึงอาจเกี่ยวข้องกับพัฒนาการของชุมชนระยะแรกเริ่มที่เคยอยู่อาศัยบริเวณเมืองนครปฐมโบราณก็เป็นได้

1.4 สรุปข้อมูลสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดนครปฐม

หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์วิทยาเขตกำแพงแสนถือเป็นข้อมูลที่บ่งชี้ว่า ในพื้นที่จังหวัดนครปฐมเคยเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์อย่างแน่นอน การค้นพบชิ้นส่วนภาชนะสำริดมีลักษณะคล้ายขันที่แหล่งโบราณคดีไร่นายจิว บุญรักษา อำเภอเมือง ก็ชี้แนะให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับแหล่งบ้านดอนตาเพชรที่พบภาชนะสำริดเป็นจำนวนมาก การค้นพบวัตถุสำริดจากอำเภอดอนตูมก็เป็นข้อมูลที่สอดคล้องกับร่องรอยของวัฒนธรรมดองซอนที่ปรากฏในดินแดนแถบนี้ แต่ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดนครปฐมจะมีอายุเท่าใดนั้นยังไม่ทราบแน่ชัด เนื่องจากการขุดค้นในจังหวัดนครปฐมยังมีน้อย จึงยังไม่มีข้อมูลที่จะนำมาอธิบายประเด็นข้างต้นได้อย่างชัดเจน

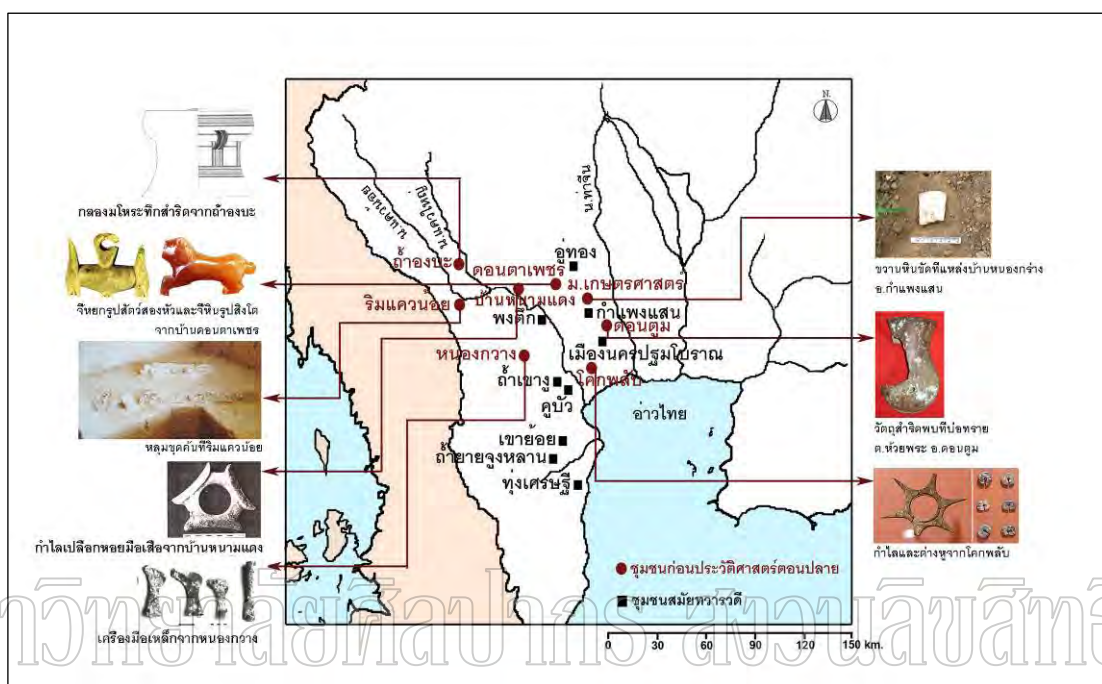
คำถามที่ยังไม่สามารถตอบได้ในขณะนี้เช่นกันคือ ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์แห่งใดที่จะมีความเกี่ยวข้องกับการปรากฏขึ้นของกลุ่มคนพวกแรกที่เมืองนครปฐมโบราณ เพราะเมืองสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆมักมีร่องรอยการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ดังกรณีเมืองคูทองที่ตั้งอยู่ห่างจากบ้านดอนตาเพชรราว 25 กิโลเมตร หรือที่แหล่งบ้านนาลาว ห่างออกมาทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองคูทองเพียง 3 กิโลเมตร ก็ได้พบหลักฐานการฝังศพ

¹⁸ กรมศิลปากร, ราชบุรี, 75.

¹⁹ ศรีศักร วัลลิโภดม, “ความก้าวหน้าในการค้นคว้าเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ในเมืองไทย,” เมืองโบราณ 4,4 (กรกฎาคม – กันยายน 2521) : 59.

²⁰ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแฉม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว (นครปฐม : บริษัท เพชรเกษม การพิมพ์, 2549), 23.

ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์²¹ และกรณีเมืองคูบัวซึ่งมักถูกเชื่อมโยงเข้ากับแหล่งโคกพลับก็เคยพบกลองมโหระทึกสำริดที่เมืองนี้แล้ว²² แต่สำหรับเมืองนครปฐมโบราณกลับยังไม่มีข้อมูลในลักษณะเช่นนี้อย่างชัดเจน จึงต้องรอการค้นคว้าวิจัยในโอกาสต่อไป²³ (แผนที่ที่ 15)

แผนที่ที่ 15 แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

²¹ ดู พรชัย สุจิตต์, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านนาลาว ตำบลจรเข้มสามพัน อำเภอบ้านนา จังหวัดสุพรรณบุรี (กรุงเทพฯ : ภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 222 - 223 ; ชิน อยู่ดี, "เรื่องก่อนประวัติศาสตร์ที่อำเภอบ้านนา," ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง (พระนคร : โรงพิมพ์พิศุทธิ์, 2509), 43 - 50.

²² นอกจากแหล่งโคกพลับแล้ว ใกล้กับเมืองคูบัวยังมีแหล่งโบราณคดีโคกพริก อำเภอบ้านนา จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งคาดว่าเป็นชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ มีอายุราว 2,000 -1,500 ปีมาแล้วด้วย ดูใน สำนักศิลปากรที่ 1 สุพรรณบุรี, วัฒนธรรมสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2552), 156.

²³ การค้นพบโครงกระดูกมนุษย์ฝังร่วมกับภาชนะดินเผาที่วัดพระงามก็มีความน่าสนใจ เพราะอยู่ห่างออกไปนอกเมืองเพียง 2 กิโลเมตร แต่พื้นที่ของวัดพระงามและโดยรอบก็ถูกปรับเปลี่ยนสภาพไปหมดแล้ว ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในกรณีนี้คือ บ้านใหม่ชัยมงคล จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นแหล่งก่อนประวัติศาสตร์ ตั้งอยู่ห่างจากเมืองจันทน์ 2 กิโลเมตรเท่านั้น ดูใน สุรพล นาถะพินิจ, "หลักฐานใหม่จากบ้านใหม่ชัยมงคล," เมืองโบราณ 22, 2 (เมษายน - มิถุนายน 2539) : 11 - 14.

จากที่กล่าวมาจะสังเกตได้ว่า ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย²⁴ ในภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้มีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนต่างถิ่นแล้ว ทั้งกับวัฒนธรรมจากฝั่งตะวันออกคือ เวียดนาม ดังได้พบกลองมโหระทึกในวัฒนธรรมดองซอน หรือต่างหูรูปสัตว์สองหัวจากแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชรก็เป็นของในวัฒนธรรมซาฮวิน (Sa Huynh culture) ที่เจริญอยู่ในเวียดนามตอนกลาง เมื่อประมาณ 2,500 – 1,800 ปีมาแล้ว²⁵ ส่วนการติดต่อกับวัฒนธรรม (หรืออารยธรรม) ที่มาจากทางตะวันตกก็คือ อินเดีย โดยมีวัตถุประเภทเด่นคือ ภาชนะสำริดจากบ้านดอนตาเพชร²⁶ และลูกปัดหินสีต่างๆ (ทั้งหินคาร์เนเลียน หินอาเกต ลูกปัดหินฝังสี (etched bead))²⁷ แล้ววัฒนธรรมอินเดียนี้ก็ปัจจัยหลักที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในภูมิภาคนี้ จนพัฒนาเป็นเมืองท่าสมัยหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์หรือเป็นบ้านเมืองสมัยประวัติศาสตร์ระยะแรกเริ่มในเวลาต่อมา

2. ชุมชนระยะแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณ

ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.1 ที่แหล่งโบราณคดีหอเอกบ่งชี้ว่า อาจมีกิจกรรมการอยู่อาศัยของมนุษย์ปรากฏขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 8 – 11 ลักษณะทางวัฒนธรรมบางประการในระยะแรกเริ่มนี้ก็มีความสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมในช่วง

²⁴ นักวิชาการบางท่านก็กำหนดให้เป็นช่วงกึ่งก่อนประวัติศาสตร์หรือช่วงหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์แล้ว

²⁵ Glover, "Ban Don Ta Phet: the 1984 - 85 excavation," 166 ; Charles Higham, Early Cultures of Mainland Southeast Asia (Bangkok : River Books, 2002), 179 – 183 ; Andreas Reinecke, "Early Cultures (first millennium B.C. to second century A.D.," 31 - 39.

²⁶ Ian C. Glover, "Indian – Thai Exchanges in the Protohistoric Period," in Research Conference on Early Southeast Asia 8 to 13 April 1985 (Bangkok : Silpakorn University and the British Institute in South East Asia, 1985), 351 - 355 ; ผาสุข อินทรารุช, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 56 – 57 ; Bérénice Bellina and Ian Glover, "The Archaeology of Early Contact with India and the Mediterranean World, from the Fourth Century BC to the Fourth Century AD," in Southeast Asia From prehistory to history, eds. Ian Glover and Peter Bellwood (London : RoutledgeCurzon, 2004), 75 – 77.

²⁷ Ian C. Glover, "Indian – Thai Exchanges in the Protohistoric Period," 342 – 351 ; ผาสุข อินทรารุช, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 52 – 53 ; Bellina and Glover, "The Archaeology of Early Contact with India and the Mediterranean World, from the Fourth Century BC to the Fourth Century AD," 73.

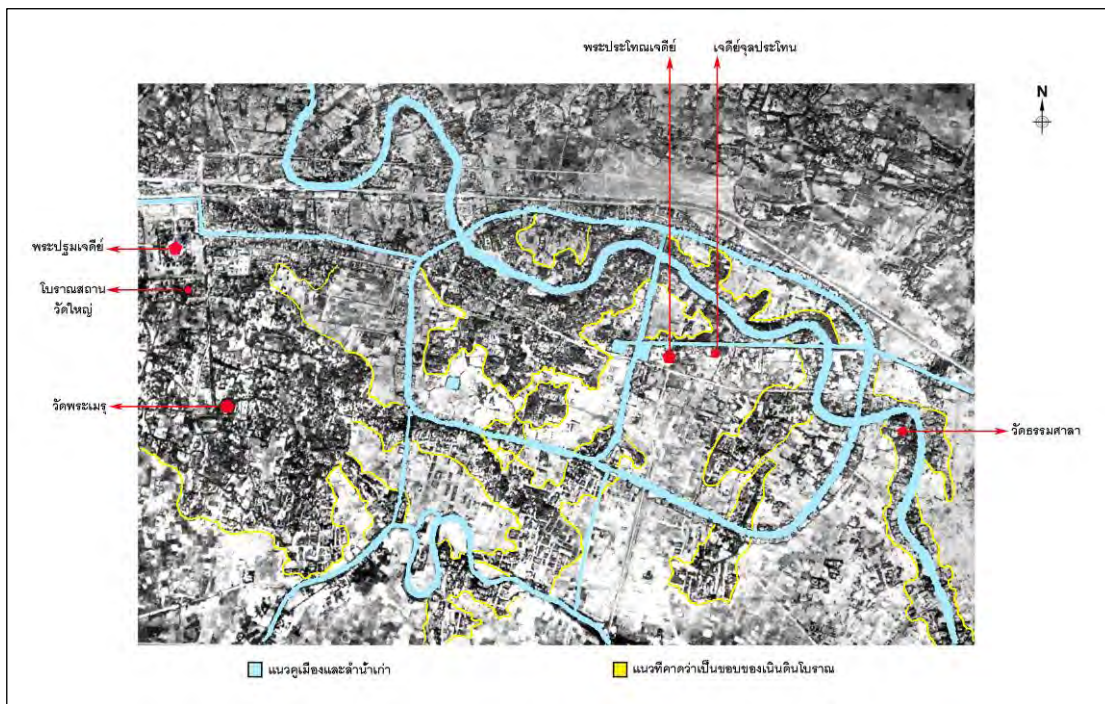
สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายด้วย²⁸ เห็นได้จากการขุดพบเศษภาชนะทรงสามเหลี่ยมลดลาย ขัดมันคล้ายกับเทคนิคของภาชนะดินเผาแบบพิมายดำ ซึ่งมักขุดพบภาชนะแบบนี้ในชั้นวัฒนธรรม ยุคเหล็กหรือช่วงหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ ดังกรณีของเมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ และเมือง ชัยจำปา จังหวัดลพบุรี

ดังนั้นถ้าหากเชื่อว่าการขุดคุ้ยน้ำกว้างใหญ่เป็นขอบเขตของเมืองนครปฐมโบราณเกิดขึ้น ในสมัยทวารวดี ก็มีความเป็นไปได้ว่าอาจมีชุมชนอยู่อาศัยในพื้นที่แถบนี้มาก่อนแล้ว การแปล ภาพถ่ายทางอากาศโดยนักธรณีวิทยายังระบุถึงความเป็นไปได้ที่จะเคยมีชุมชนอาศัยอยู่ก่อนที่จะ มีการขุดคุ้ยน้ำของเมืองโบราณ สังเกตได้จากทางตอนใต้และตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองที่มี เนินดินซึ่งมีลักษณะคล้ายกับถูกแบ่งซอยเป็นช่องย่อยๆ คล้ายเครือข่ายของคุณคลองโบราณ แนวคลองบางแนวนี้ได้ถูกคูเมืองด้านทิศใต้ตัดขวางไปอย่างชัดเจน ดังนั้นเครือข่ายของคุณคลอง บริเวณนี้จึงน่าจะเกิดขึ้นก่อนมีการขุดคูเมืองในสมัยทวารวดี²⁹ (ภาพที่ 120)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

²⁸ จากการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน เมื่อ พ.ศ. 2524 ได้พบชิ้นส่วนขวานหินขัดปะปนอยู่ใน ชั้นวัฒนธรรมทวารวดี ดูใน ผาสุข อินทรารุช, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัด นครปฐม (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 18 – 19, รูปที่ 5. และจากการสำรวจก็ได้พบเครื่องมือหินขัดบนพื้นผิวดินที่แหล่งโบราณคดีหอเอก ดังนั้นวัตถุที่เชื่อกัน โดยพิจารณาจากรูปแบบว่าเป็นสิ่งของเครื่องใช้ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ก็ยังคงใช้สืบมาหรือเป็นรูปแบบที่ใช้ กันต่อมาในระยะหลังด้วย เช่นเดียวกับหม้อมีสันที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และได้รับความนิยม มากในช่วงสมัยทวารวดี ดูใน ผาสุข อินทรารุช, *ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี* (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2528), 18 ; Bennet Bronson, "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand," (Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania Museum, 1976), 176 – 185, Fig.VIf, VIh, Vii, VIq, VIr.

²⁹ ทิวา ศุภจรรยา กฤษณพล วิชพันธุ์ และชวลิต ชาวเขียว, "เมืองคูคลอง (ชุมชนขนานน้ำ): ภูมิปัญญาการสร้างบ้านแปงเมืองจากอดีตถึงรัตนโกสินทร์," ใน *ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย* (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2544), 151. ลักษณะการขุดคูคลองเชื่อมต่อกันเช่นนี้ยังได้พบที่บ้านคูเมืองอินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรีด้วย ดูใน เรื่องเดียวกัน, 153.

ภาพที่ 120 ภาพถ่ายทางอากาศของเมืองนครปฐมโบราณ และการแปลความลักษณะการใช้พื้นที่

ในอดีต มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ทว่าคำถามที่ยังไม่สามารถหาคำตอบได้ในขณะนี้คือ คนกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบนี้เคลื่อนย้ายมาจากพื้นที่ใด หรือมีพัฒนาการมาจากชุมชนแห่งใด ข้อมูลเท่าที่มีอยู่ในขณะนี้จากหลุมขุดค้น TP.1 ที่แหล่งหอยเอียงชี้เพียงว่า คนกลุ่มแรกที่อาศัยอยู่ในเขตที่ต่อมาจะพัฒนาเป็นเมืองนครปฐมโบราณนี้มีแบบแผนการดำรงชีวิตส่วนหนึ่งคือ การเก็บหอยมาเป็นอาหาร ทั้งหอยน้ำจืดและหอยทะเล การพบเปลือกหอยทะเลในชั้นวัฒนธรรมระยะแรก แสดงให้เห็นถึงการสรรหาทรัพยากรจากทะเลที่ในช่วงเวลานั้นชายฝั่งตั้งอยู่ไม่ไกล ซึ่งถือเป็นปัจจัยด้านสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการติดต่อกับชุมชนภายนอก

ชุมชนระยะแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณจึงมีการติดต่อกับต่างถิ่นทั้งภายในและภายนอกแล้ว อย่างน้อยที่สุดโบราณวัตถุชิ้นเด่นซึ่งพบจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอยเอียง คือ ปากหม้อกุงนที เศษภาชนะลายเขียนสีคล้ายรูปดวงอาทิตย์ และเศษภาชนะทรงสามเหลี่ยมลดลายขีดมันแบบพิมายดำ ก็ได้พบตามชุมชนโบราณบางแห่ง เช่น เมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ เมืองซับจําปา จังหวัดลพบุรี เมืองนครบุรีและแหล่งโบราณคดีภูมิสมนาย ประเทศกัมพูชา

สำหรับชิ้นส่วนที่คาดว่าเป็นปากหม้อกุงนทีที่พบในชั้นกิจกรรมระยะแรกของหลุมขุดค้นที่แหล่งหอยเอียงนั้น พื้นผิวของภาชนะชิ้นดังกล่าวมีร่องรอยของน้ำดินที่เคลือบบางๆ และมีรอย

ขนาน (rilling) ที่สม่ำเสมอ (ภาพที่ 121) อันเกิดจากการขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนเร็ว³⁰ ดังนั้นหากภาชนะใบนี้ถูกผลิตขึ้นในชุมชนแห่งนี้เอง การใช้แป้นหมุนขึ้นรูปภาชนะก็ปรากฏมาตั้งแต่แรกแล้ว

ภาพที่ 121 รอยขนานบนพื้นผิวของปากหม้ออกุณที่จากหลุมขุดค้น TP.1 แหล่งโบราณคดีหอคอก

ไม่ว่าเทคนิคการขึ้นรูปภาชนะดินเผาด้วยแป้นหมุนเร็วเช่นนี้จะเริ่มปรากฏมาตั้งแต่เมื่อใด แต่ปากหม้ออกุณที่เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมอินเดียเศษภาชนะดินเผาลายเขียนสีคล้ายรูปดวงอาทิตย์นั้นก็คาดว่าเป็นส่วนประกอบของหม้ออกุณที่ด้วยเช่นกัน ดังนั้นคนกลุ่มแรกที่แหล่งโบราณคดีหอคอกจึงมีความคุ้นเคยกับวัฒนธรรมอินเดียแล้ว

หากจะสรุปจากข้อมูลเท่าที่มีอยู่ในขณะนี้ก็อาจกล่าวได้ว่า ในช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 – 11 อาจปรากฏร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนในเขตที่ต่อมาจะกลายเป็นเมืองนครปฐมโบราณแล้ว ชุมชนระยะแรกเริ่มนี้รู้จักใช้ทรัพยากรจากแหล่งน้ำลำคลองและจากทะเลที่ตั้งอยู่ห่างออกไปไม่ไกลในขณะนั้น และยังมีการติดต่อกับต่างถิ่นโดยเฉพาะกับชุมชนร่วมสมัยที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดียแล้ว แต่ชุมชนในระยะนี้คงมีการอยู่อาศัยไม่หนาแน่นมากนัก ดังจะเห็นได้จากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลาทางปากตะวันออกของเมืองกลับไม่พบร่องรอยการอยู่อาศัยที่มีอายุเก่าแก่ร่วมสมัยกัน แต่ขณะนี้ก็มีหลักฐานที่เมืองนครปฐมโบราณอยู่เพียงเล็กน้อย เพราะทำการขุดค้นได้ในพื้นที่จำกัดจึงยังไม่ทราบถึงบทบาทของชุมชนในระยะแรกนี้เท่าที่ควร แต่เมื่อนำเอาข้อมูลไปเปรียบเทียบกับเมืองอู่ทองและเมืองจันเสนในช่วงเวลา

³⁰ พิชรี สาริกบุตร, เทคโนโลยีสมัยโบราณ (Primitive Technology) เครื่องมือหิน งานโลหะ เครื่องปั้นดินเผา และแก้วและ ลูกบิดแก้ว (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523), 106.

เดียวกันแล้วก็ทำให้สามารถมองเห็นภาพรวมของสังคมวัฒนธรรมในช่วงนี้ได้ชัดเจนขึ้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 หลักฐานที่เมืองโบราณอู่ทอง

เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี คงมีบทบาทในฐานะเมืองท่าค้าขายที่มีการติดต่อกับชุมชนภายนอกอย่างกว้างขวางมาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 5 - 9 ทั้งยังมีหลักฐานศิลปกรรมที่อาจแสดงให้เห็นถึงร่องรอยการยอมรับนับถือพุทธศาสนาในระยะแรกเริ่มอีกด้วย หลักฐานที่สำคัญได้แก่ ลูกปัดแก้วและลูกปัดหินกึ่งมีค่า เครื่องประดับทองคำ เหยี่ยวโรมันของจักรพรรดิวิกโตรีนุส (พ.ศ. 811 – 813) แผ่นดินเผาประดับศาสนสถานรูปภิกษุอุ้มบาตร และพระพุทธรูปนาคปรกตามแบบศิลปะอมราวดี เป็นต้น³¹ (ภาพที่ 122)

ภาพที่ 122 โบราณวัตถุพบที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

³¹ ผาสุข อินทรารุท, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 102 – 106.

ถึงแม้ว่าโบราณวัตถุส่วนใหญ่จากเมืองอู่ทองจะไม่ได้มาจากการขุดค้นตามหลักวิชาการ ซึ่งทำให้ไม่ทราบอายุและบริบทของหลักฐานจากชั้นดินที่แน่นอน แต่จากการขุดค้นของภาควิชา โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2541 ได้ผลสรุปว่า พื้นที่บริเวณ เมืองอู่ทองน่าจะเคยเป็นที่อยู่อาศัยอย่างหนาแน่นเมื่อช่วงประมาณ 1,700 – 1,500 ปีมาแล้ว คือ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 – 11 และอาจมีการอยู่อาศัยมาก่อนหน้านั้นแล้ว แต่ไม่ควรเก่าไปกว่า 1,900 ปีมาแล้ว หรือช่วงพุทธศตวรรษที่ 7³²

2.2 หลักฐานที่เมืองโบราณจันเสน

สำหรับเมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์นั้น ผู้ศึกษาคือ ดร.เบนเน็ต บรอนสัน (Bennet Bronson) ได้ทำการวิเคราะห์ภาชนะดินเผาที่พบอย่างละเอียด โดยประมวลเข้ากับผลการกำหนด อายุด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่มีจำนวนมาก เพื่อจัดลำดับพัฒนาการของเมือง โดยเสนอไว้ใน วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก เมื่อ พ.ศ. 2519 ซึ่งสามารถจัดลำดับอายุสมัยของเมืองจันเสนได้ เป็น 6 สมัยย่อย ตั้งแต่ช่วงก่อนประวัติศาสตร์ยุคเหล็ก ช่วงที่มีการติดต่อกับอินเดีย ยุคพูนัน สมัยทวารวดี และการอยู่อาศัยในระยะหลัง³³

เมื่อเทียบเคียงหลักฐานที่ได้จากเมืองนครปฐมโบราณกับข้อมูลจากเมืองจันเสนแล้ว พบว่า ช่วงเวลาแรกเริ่มของการปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยที่แหล่งโบราณคดีหอบอก คงตรงกับ สมัยย่อยที่ 3 (phase III) ของเมืองจันเสน ซึ่ง ดร.บรอนสัน กำหนดเป็น “ยุคพูนันตอนต้น” มีอายุ ตั้งแต่ พ.ศ. 793 – 1043 (A.D. 250 – 500) ทั้งยังอธิบายว่า เป็นช่วงที่ชุมชนแห่งนี้มีลักษณะเป็น หมู่บ้าน และมีหลักฐานการติดต่อกับเมืองออกแก้วในเวียดนามตอนใต้แล้ว³⁴

น่าสังเกตว่าในครั้งนั้น ดร.บรอนสัน ได้กล่าวเชื่อมโยงข้อมูลจากเมืองจันเสนในสมัยย่อย ที่ 3 นี้มายังเมืองอู่ทองและเมืองนครปฐมโบราณด้วย สำหรับเมืองอู่ทอง ดร.บรอนสันได้กล่าวอ้าง ถึงโบราณวัตถุจำนวนมากที่คล้ายกับวัตถุที่ได้มาจากเมืองออกแก้ว ซึ่งได้รับการศึกษามาก่อนแล้ว โดยศาสตราจารย์ ช็อง บวสเชอเลียร์³⁵ แต่สำหรับเมืองนครปฐมนั้น ดร.บรอนสันกล่าวเพียงว่า

³² สุรพล นาถะพินธุ, “ข้อมูลเพิ่มใหม่จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเมืองอู่ทอง,” ใน เอกสาร ประกอบการสัมมนา “จากทวารวดีถึงสุพรรณภูมิ : หลักฐานและข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี (สุพรรณบุรี : สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2, 2542), 103.

³³ Bronson, “Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand,” 14 - 15.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid., 685 - 686.

ค่าอายุของกิจกรรมระยะแรกเริ่มยังไม่สามารถตรวจสอบได้³⁶ ดังนั้นในขณะนี้จึงสามารถมองเห็นภาพความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในสมัยย่อยที่ 3 ที่เมืองจันเสนกับชุมชนแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณได้ชัดเจนขึ้น เพราะหลักฐานที่พบจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอเอกค่อข้างมีความสอดคล้องกับข้อเสนอของ ดร.บรอนสัน กล่าวคือ ในช่วงนี้อาจเกิดชุมชนในลักษณะของหมู่บ้านขึ้น และชุมชนนี้ก็มีการติดต่อกับต่างถิ่นแล้วด้วยเช่นกัน

2.3 ร่องรอยของฟูนันในภาคกลางของประเทศไทย ?

ดูเหมือนว่าข้อเสนอเรื่องร่องรอยของวัฒนธรรมหรืออาณาจักรฟูนันที่พบในภาคกลางของประเทศไทยจะมีความเกี่ยวข้องกับเมืองอู่ทองและเมืองจันเสนที่กล่าวถึงข้างต้นเป็นหลัก ทั้งนี้ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ และปวิวรรต ธรรมาปรีชากร ก็เคยกล่าวเชื่อมโยงมายังเมืองนครปฐมโบราณ ผู้วิจัยจึงต้องนำข้อมูลเกี่ยวกับฟูนันมาอธิบายไว้ในที่นี้ด้วย

“ฟูนัน” มีชื่อปรากฏอยู่ในเอกสารจีนว่าเป็นอาณาจักรหรือรัฐโบราณรุ่นแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 - 11 นักวิชาการต่างเชื่อกันว่ามีที่ตั้งอยู่บริเวณดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงในเขตประเทศกัมพูชาและเวียดนาม³⁷ และเกี่ยวข้องกับ การเจริญขึ้นของอาณาจักรกัมพูชาในเวลาต่อมา โดยศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ สันนิษฐานว่าราชธานีของอาณาจักรฟูนันอาจตั้งอยู่ในเขตกัมพูชาทางตอนใต้³⁸

สำหรับเมืองออกแก้วในเวียดนามนั้นเชื่อกันว่าเป็นเมืองท่าของฟูนัน เพราะตั้งอยู่ใกล้กับชายฝั่งทะเลและพบโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก หลักฐานจากเมืองออกแก้วซึ่งเดิมเป็นผลงานการค้นคว้าของนาย หลุยส์ มัลเลอเรต์ (Louis Malleret) ได้กลายเป็นตัวแทนวัตถุทางวัฒนธรรมแบบฟูนันไปโดยปริยาย³⁹ แม้ว่าหลักฐานส่วนใหญ่จากเมืองออกแก้วจะได้มาจากการสำรวจหรือมีผู้นำมามอบให้หรือขายให้ก็ตาม โบราณวัตถุที่พบส่วนใหญ่คงเป็นสินค้าที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น

³⁶ Ibid., 685.

³⁷ Paul Pelliot, “Le Fou-nan,” *Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient* 3 (1903) : 248 – 303 ; George Coedès, *The Indianized States of Southeast Asia*, translated by Sue Brown Cowing (Honolulu : University of Hawaii Press, 1968), 36 – 38, 40 – 42, 46 - 47, 55 – 62.

³⁸ Coedès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 36 - 37.

³⁹ Louis Malleret, *L'archéologie du Delta du Mékong* (Paris : L'École Française d'Extrême-Orient, 1959 – 1963).

ทั้งลูกปัดหินสีต่างๆ หัวแหวนสลักจากหินมีค่า เหริยัญญาปณโรมัน⁴⁰ เครื่องประดับโลหะ (โดยเฉพาะทองคำ) หรือแม่พิมพ์หล่อเครื่องประดับต่างๆ (ภาพที่ 123) ดังนั้นเมื่อมีการค้นพบโบราณวัตถุที่มีลักษณะคล้ายกับที่เคยพบจากเมืองออกแก้วก็มักวิเคราะห์กันว่ามีร่องรอยของพูนันแพร่ขยายไปถึงบริเวณนั้นด้วย

ภาพที่ 123 โบราณวัตถุจากเมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนาม

ที่มา : Louis Malleret, *L'archéologie du Delta du Mékong* (Paris : L'École Française d'Extrême-Orient, 1959 – 1963), Pl.XL ; Nancy Tingley, ed., *Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea* (New Haven : Yale University Press, 2009), cat. no.32 – 36.

⁴⁰ ที่เมืองออกแก้วพบเหรียญโรมัน 2 เหรียญ เหรียญหนึ่งเป็นของจักรพรรดิอันโตนิอุส ปิอุส (พ.ศ. 681 – 704) และเหรียญของจักรพรรดิ มาร์คัส โอเรลิอุส (พ.ศ. 704 – 723) ดูใน Ibid., Pl.XL ; Brigitte Borell, “Some Western Imports Assigned to the Oc Eo-Period Reconsidered,” in *From Homo erectus to the Living Traditions*, eds. Jean-Pierre Pautreau et al (Chiang Mai : Siam Ratana, 2008), 170 -172.

ศาสตราจารย์บวสเชอเลียร์เคยเสนอทฤษฎีโดยอาศัยการวิเคราะห์โบราณวัตถุจากเมืองอู่ทองซึ่งมีหลักฐานจำนวนมากคล้ายกับที่พบที่เมืองอวกแก้วว่า ในช่วงเวลาหนึ่งอาณาจักรฟูนันอาจเคยมีศูนย์กลางอยู่ในภาคกลางของไทย⁴¹ แต่ต่อมาเมื่อได้มีการค้นคว้าอย่างละเอียดในเขตเวียดนามใต้และแถบเมืองนครบุรีทางตอนใต้ของกัมพูชา ก็ทำให้พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรฟูนันมากยิ่งขึ้น⁴²

เรื่องราวของอาณาจักรฟูนันจึงยังคงเกี่ยวข้องกับดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ส่วนในดินแดนไทยขณะนั้นในหลายพื้นที่คงเกิดชุมชนเมืองท่าค้าขายที่เจริญขึ้นร่วมสมัยกัน⁴³ ดังตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือเมืองอู่ทอง หรือเมืองจันเสนที่มีหมู่บ้านเกิดขึ้นแล้วในช่วงนี้ แต่ก็เป็นการยากที่จะนำเอาชุมชนระยะแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณไปเชื่อมโยงเข้ากับชื่อบ้านเมืองในเอกสารจีน เพราะถึงแม้ว่าหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอคอกจะสนับสนุนความเห็นของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ เกี่ยวกับการกำหนดอายุให้มีการอยู่อาศัยที่เมืองนครปฐมโบราณมาตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 8 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 10 โดยมีการรับเอาอิทธิพลอินเดียเข้ามาแล้ว แต่หลักฐานจากการขุดค้นเท่าที่มีอยู่ในขณะนี้ยังมีปริมาณน้อย จึงไม่สามารถ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวลยศัพท์

⁴¹ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, ทรงเก็บความเรียบเรียง, “ทฤษฎีใหม่เกี่ยวกับที่ตั้งอาณาจักรฟูนัน,” ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง, 11 – 20.

⁴² James C.M. Khoo, ed. Art and Archaeology of Fu Nan: Pre-Khmer Kingdom of the Lower Mekong Valley (Bangkok : Orchid Press, 2003) ; Miriam T. Stark, “Pre-Angkorian and Angkorian Cambodia,” in Southeast Asia From prehistory to history, 97 – 100 ; Pierre-Yves Manguin, “The Archaeology of Fu Nan in the Mekong River Delta: The Oc Eo Culture of Vietnam,” in Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea, 103 – 118.

⁴³ ทางภาคใต้ของไทยมีเมืองท่าสำคัญที่เจริญขึ้นในช่วงเวลานี้ ได้แก่ เขาสามแก้ว จังหวัดชุมพร ภูเขาทอง จังหวัดระนอง คลองท่อม จังหวัดกระบี่ ดูใน Bérénice Bellina and Praon Silapanth, “Khao Sam Kaeo and the Upper Thai Peninsula: Understanding the Mechanism of Early Trans-Asiatic Trade and Cultural Exchange,” in Uncovering Southeast Asia’s Past, eds. Elizabeth A. Bacus, Ian C. Glover, and Vincent Pigott (Singapore : NUS Press, 2006), 379 – 392 ; บุญยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ (ภูเก็ต : สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต, 2550), 127 – 136 ; มยุรี วีระประเสริฐ, “คลองท่อมแหล่งอุตสาหกรรมทำลูกปัดและเมืองท่าขนถ่ายสินค้าสมัยโบราณ,” ใน ปัจจุบันของโบราณคดีไทย (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), 40 - 49.

ระบุได้เลยว่า เป็นร่องรอยของเมืองท่าแห่งอาณาจักรพันพัน ซึ่งดร.พิริยะเข้าใจว่ามีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอู่ทอง⁴⁴

อย่างไรก็ตาม เป็นการถูกต้องที่ดร.พิริยะได้ชี้ให้เห็นว่ามีโบราณวัตถุบางประเภทที่มีความคล้ายคลึงกับหลักฐานจากเมืองอู่ทอง เพราะจากการขุดค้นในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกของแหล่งหอกอกก็ได้พบเศษภาชนะดินเผาหลายเขียนสีคล้ายดวงอาทิตย์ ซึ่งเคยพบที่เมืองนครบุรี อันเป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรฟูนัน และยังเป็นข้อมูลที่สอดคล้องกับข้อเสนอของปวิวรรตธรรมาปรีชากร ซึ่งกำหนดให้เมืองนครปฐมโบราณเริ่มปรากฏหลักฐานมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 – 11 โดยเทียบเคียงอายุจากเศษภาชนะลายเขียนสีคล้ายรูปพระอาทิตย์ที่พบจากการสำรวจแหล่งโบราณคดีหอกอกด้วย

ถึงแม้ว่าหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอกอกจะเทียบไม่ได้กับความสำคัญของโบราณวัตถุที่พบเป็นจำนวนมากจากเมืองอู่ทอง ซึ่งคงจะเจริญรุ่งเรืองในฐานะเมืองท่าค้าขายแล้วในช่วงเวลานี้ หรือนักวิชาการบางท่านก็เสนอว่า อู่ทองเป็นเมืองหลวงของบ้านเมืองที่มีชื่อปรากฏในเอกสารจีนว่า “จินหลิน” (Chin-lin)⁴⁵ หรือเป็นเมืองหลวงแห่งแรกของทวารวดี⁴⁶ แต่ทว่าชุมชนระยะแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณก็รู้จักกับวัฒนธรรมอินเดียแล้วเช่นกัน ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการติดต่อกับชุมชนโบราณร่วมสมัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ แต่หลักฐานทั้งหมดก็ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องราวของอาณาจักรฟูนัน ซึ่งขณะนี้ยอมรับกันแล้วว่าเจริญอยู่ในดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ดังนั้นหากพิจารณาถึงชื่อเรียกที่เหมาะสมของช่วงเวลานี้แล้วก็ควรที่จะหลีกเลี่ยงในการนำไปเกี่ยวข้องกับคำว่า “ฟูนัน”

⁴⁴ นายพอล วิทลีย์ ผู้ค้นคว้าเกี่ยวกับชื่อบ้านเมืองโบราณที่ปรากฏในเอกสารจีนระบุว่า อาณาจักรหรือรัฐพันพันน่าจะตั้งอยู่ในคาบสมุทรไทย สอดคล้องกับความเห็นของนักวิชาการหลายท่าน เช่น นายพอล เปลลิโอดี ศาสตราจารย์ กอร์ดอน ลูซ และนายลอร์เรนซ์ พาลเมอร์ บริกส์ ที่เสนอว่า พันพันน่าจะอยู่บริเวณอำเภอบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ดูใน Paul Wheatley, *The Golden Khersonese*, reprinted of the 1961 ed. (Kuala Lumpur : University of Malaya Press, 1973), 50.

⁴⁵ H.G.Quaritch Wales, *Dvaravati : The Earliest Kingdom of Siam (6th to 11th century A.D.)* (London : Bernard Quaritch, LTD., 1969), 5 – 9 and 20.

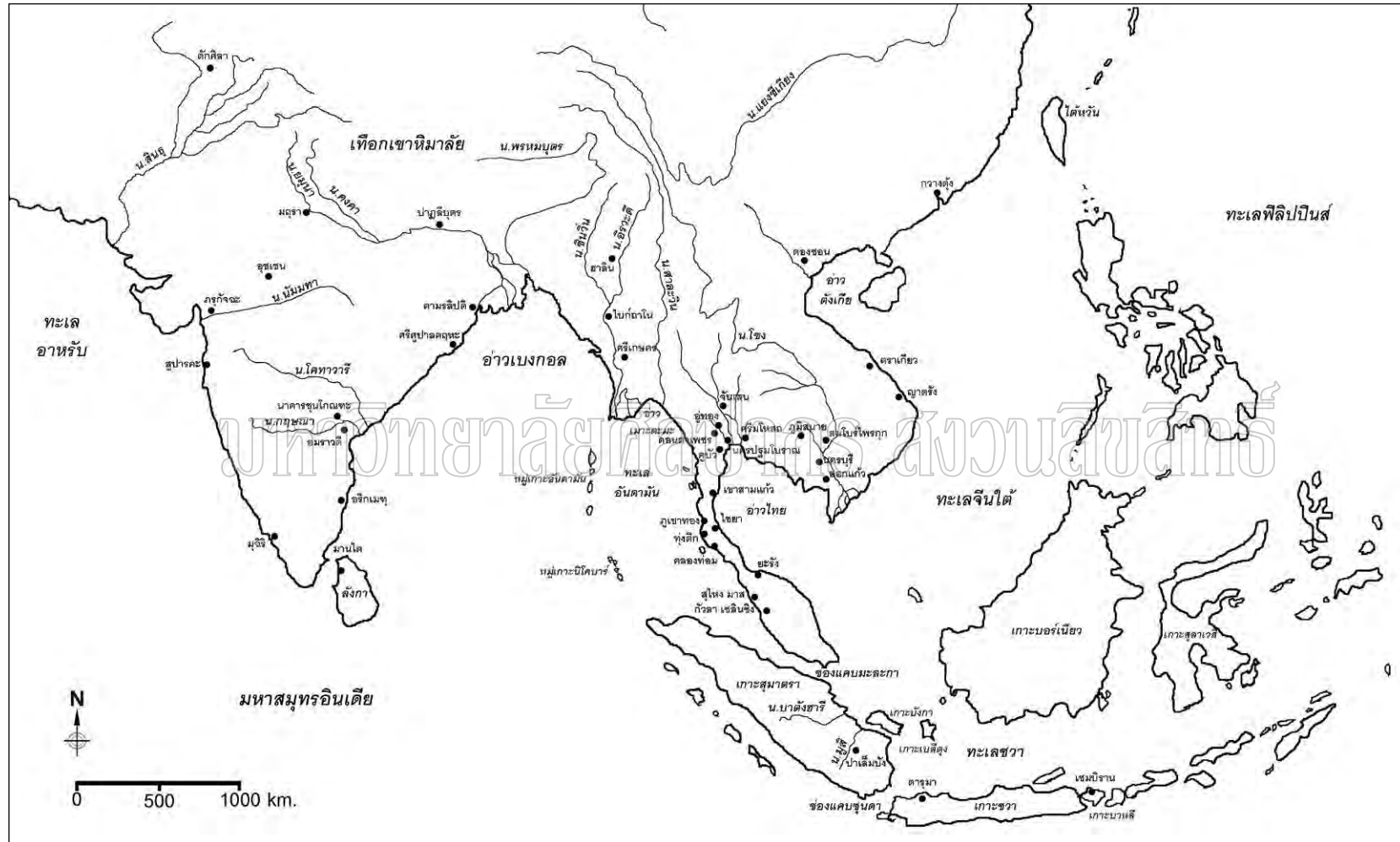
⁴⁶ Ibid., 20 ; ศรีศักร วัลลิโภดม, “นครชัยศรี,” ใน *ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2538), 285 – 286 ; ผาสุข อินทรารุณ, *ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี*, 101 และ 212.

ทั้งนี้ ดร.ผาสุข อินทรารุช เสนอว่า ในช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 5 – 9 นี้ตรงกับช่วง กึ่งก่อนประวัติศาสตร์หรือช่วงหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ (Proto-historic Period) ซึ่งชุมชนโบราณ ทั้งในอินเดีย โรมัน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างมีการติดต่อกันอย่างกว้างขวาง (แผนที่ที่ 16) ดังได้พบสินค้าของอินเดียและโรมันในหลายพื้นที่ (ตัวอย่างที่นำเสนอมาข้างต้น เช่น ลูกปัดแก้วและหินสีต่างๆ หัวแหวนสลักจากหินมีค่า เหรียญกษาปณ์โรมัน) ซึ่งในอินเดียจะตรงกับ สมัยราชวงศ์กุษาณะ – คุปตะ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สมัยอินโด – โรมัน”⁴⁷ (Indo – Roman Period)

จึงสามารถสรุปได้ว่า บริเวณที่ต่อมาจะพัฒนาขึ้นเป็นเมืองนครปฐมโบราณ อาจปรากฏร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนในระยะแรกเริ่มมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 11 ซึ่งตรงกับช่วงสมัยอินโด - โรมัน หรือช่วงหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ของดินแดนไทยนั่นเอง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

⁴⁷ ผาสุข อินทรารุช, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 43 และ 92 – 93 ; ผาสุข อินทรารุช, สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 42 – 59 ; Phasook Indrawooth, “The Archaeology of the Early Buddhist Kingdoms of Thailand,” in *Southeast Asia From prehistory to history*, 122 – 125.

แผนที่ที่ 16 ตำแหน่งของแหล่งโบราณคดีในช่วงหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์และสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์

3. เมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 16

ข้อมูลจากหลุมขุดค้น TP.1 ที่แหล่งโบราณคดีหอยเอ็กซ์ให้เห็นถึงความต่อเนื่องของกิจกรรมการอยู่อาศัยที่อาจมีมาแล้วตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 - 11 หลักฐานจากหลุมขุดค้น TP.4 ที่แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลายังช่วยเสริมให้เห็นถึงภาพการเจริญขึ้นของชุมชนอีกแห่งหนึ่งทางปากตะวันตกของเมืองที่น่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 13 ซึ่งอนุมานได้ถึงการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรในระยะเวลาดังกล่าว อันส่งผลให้เกิดการขยายขยายแหล่งที่อยู่อาศัย และนำไปสู่การจัดการระบบต่างๆของชุมชนที่เชื่อว่าจะในช่วงนั้นได้พัฒนาไปสู่ความเป็นสังคมเมืองโดยสมบูรณ์แล้ว

3.1 ตำนานกับพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ

หากกลับไปพิจารณาข้อความในเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ผู้วิจัยได้นำเสนอไว้แล้วในบทที่ 2 จะพบว่า เรื่องในตำนานดูจะมีความสอดคล้องกับข้อมูลทางโบราณคดีและธรณีวิทยาที่บ่งชี้ว่าน่าจะมีร่องรอยของชุมชนที่อยู่อาศัยมาก่อนการสร้างเมืองนครปฐมโบราณ เพราะตำนานกล่าวว่าบริเวณนี้มีหมู่บ้านของพวกพราหมณ์ตั้งอยู่ก่อนแล้ว พวกพราหมณ์นี้ได้บรรจุนานทองหรือ “โทณะ” ที่เคยใช้ตวงพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ในเรือหิน ในปี พ.ศ. 1133 คือช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 12 แล้วต่อมาพระเจ้าศรีลิทธิไชยพราหมณ์เทพจึงได้สร้างเมืองนครไชยศรีขึ้นเป็นเมืองใหญ่

ตำนานฉบับนายอ่อง ไวกำลัง ยังกล่าวอีกว่า ในปี พ.ศ. 1192 พระยาภาวณดิศผู้ครองตักศิลามหานคร (เข้าใจว่าหมายถึงเมืองนครไชยศรี) ทรงขับไล่พวกพราหมณ์ให้ไปตั้งชุมชนอยู่ที่เมืองละโว้ เอกสารทุกฉบับยังกล่าวตรงกันว่า พระยาภาวณดิศทรงสร้างพระประทีปเจดีย์ขึ้นในปี พ.ศ. 1199 สอดคล้องกับตัวเขียนที่กำกับได้รูปพระประทีปเจดีย์ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ระบุว่า พระประทีปเจดีย์สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1199 ด้วย (ภาพที่ 6 ในบทที่ 2)

ดังนั้นข้อสันนิษฐานเดิมที่ว่า เมืองนครปฐมโบราณมีความเจริญรุ่งเรืองที่สุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14⁴⁸ จึงต้องเพิ่มเติมข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการที่เกิดขึ้นแล้วในช่วงก่อนหน้านั้นอย่างน้อยอีกหนึ่งศตวรรษ เพราะการก่อสร้างพระประทีปเจดีย์ซึ่งเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ไว้ใจกลางเมือง ย่อมจะต้องเกิดขึ้นในช่วงที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ก่อนจะมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องในช่วงพุทธศตวรรษถัดมา

⁴⁸ ผาสุข อินทราวุธ, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประทีป อำเภอมือง จังหวัดนครปฐม (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 73.

ข้อความในตำนานเมืองจึงให้เค้าเงื่อนว่า เมืองนครไชยศรีหรือเมืองนครปฐมโบราณนี้น่าจะเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 หลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการขุดค้นทั้งจากแหล่งหอเอกและแหล่งธรรมศาลายังชี้ให้เห็นอีกด้วยว่า ประชากรที่เข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่นี้ตั้งแต่แรกยังคงอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นสืบมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 16 เมืองนครปฐมโบราณจึงมีบทบาทสำคัญมาตลอดช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 หรือที่กำหนดเรียกกันว่า “สมัยทวารวดี”

3.2 บทบาทของเมืองนครปฐมโบราณ

น่าเสียดายที่ในการวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัดด้านงบประมาณ จึงทำให้ไม่สามารถขุดค้นในหลายแหล่งโบราณคดีได้ หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นเกือบทั้งหมด (ซึ่งถือว่ายังมีปริมาณน้อยมากเมื่อเทียบกับขนาดของเมืองที่ใหญ่โต) ก็มีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมสามัญในครัวเรือนมากกว่าจะสื่อถึงบทบาทของเมืองนครปฐมโบราณในทุกแง่มุม ในที่นี้จึงต้องทำการประมวลองค์ความรู้จากหลักฐานทุกประเภท เพื่อแปลความถึงบทบาทของเมืองในด้านต่างๆ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

3.2.1 บทบาทด้านการเมืองการปกครอง

เนื้อหาในตำนานได้แสดงให้เห็นว่า เมืองนครไชยศรีมีกษัตริย์ปกครองและมีพราหมณ์ทำหน้าที่อยู่ในราชสำนักด้วย แต่ข้อมูลเกี่ยวกับการปกครองของเมืองนครปฐมโบราณก็เป็นที่รู้จักกันดีแล้วจากการค้นพบเหรียญเงินมีจารึกอักษรปัลลวะ (กำหนดจากแบบอักษรมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12) ภาษาสันสกฤต (ภาษาที่ใช้ในราชการหรือราชสำนัก)⁴⁹ ความว่า “ศรีทวารวดีศวรรปุณยะ”⁵⁰ แปลว่า “บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี”⁵¹ หรือ “พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ”⁵² ซึ่งพบจำนวน 2 เหรียญเมื่อ พ.ศ. 2486 ที่แหล่งเนินหิน และพบอีกเหรียญหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2546 ที่บริเวณโรงเรียนหอเอกวิทยา⁵³

⁴⁹ ผาสุข อินทรารุท, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 181.

⁵⁰ J.J.Boeles, “The King of Śrī Dvāvaratī and his Regalia,” *Journal of the Siam Society* LII,II (April 1964) : 100 - 102.

⁵¹ คำแปลภาษาไทยสำนวนนี้ ดูใน หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000 (กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535), 26.

⁵² คำแปลภาษาไทยสำนวนนี้ ดูใน ชะเอม แก้วคล้าย, “ศรีทวารวดี,” *ศิลปากร* 34, 2 (2534) : 59.

⁵³ เด่นดาว ศิลปานนท์, “เหรียญเงินทวารวดีมีจารึกค้นพบใหม่ที่นครปฐม,” เมืองโบราณ 30,3 (กรกฎาคม – กันยายน 2547) : 165 - 167.

ปริมาณของเศษภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.1 และ TP.4 ซึ่งมีน้ำหนักรวมกันมากถึง 305 กิโลกรัม อาจเป็นตัวแทนข้อมูลที่แสดงให้เห็นถึงความหนาแน่นของจำนวนประชากรที่เคยอาศัยอยู่ในเขตเมืองนครปฐมโบราณได้ แต่พื้นที่ 20 ตารางเมตรของทั้ง 2 หลุมขุดค้นก็ถือเป็นพื้นที่ที่เล็กมากเมื่อเทียบกับขนาดของเมืองที่มีเนื้อที่ราว 3,809 ไร่ (เฉพาะในเขตคูเมือง) ทั้งนี้ยังไม่รวมความหนาแน่นของชุมชนนอกเขตคูเมืองที่กระจายตัวอยู่หลายแห่ง โดยเฉพาะทางด้านทิศตะวันตกที่มีพระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) เป็นศูนย์กลางของชุมชนขนาดใหญ่ ส่วนทางใต้ก็มีชุมชนแถบบ้านดอนยายหอมที่ตั้งอยู่ห่างออกมาราว 10 กิโลเมตรติดกับแนวชายฝั่งทะเลเดิม เมืองนครปฐมโบราณจึงมีอาณาบริเวณกว้างขวางที่สุดในสมัยทวารวดี⁵⁶ (ตารางที่ 17)

ตารางที่ 17 ขนาดของบ้านเมืองโบราณสมัยทวารวดีในประเทศไทย

เมือง	จังหวัด	ขนาด (เมตร)		เอกสารอ้างอิง
		กว้าง	ยาว	
คูทอง	สุพรรณบุรี	750	1,650	(สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี 2545 : 26)
คูเมืองเดิมบางนางบวช	สุพรรณบุรี	510	560	(ศรีศักร 2525 : 67)
นครปฐมโบราณ	นครปฐม	2,000	3,600	(ศรีศักร 2525 : 47)
กำแพงแสน	นครปฐม	757	803	(ทิวาและผ่องศรี 2525 : 4)
คูบัว	ราชบุรี	800	2,000	(ผาสุข 2542 : 106)
ศรีมโหสถ	ปราจีนบุรี	700	1,550	(ผาสุข 2542 : 116)
พระรถ	ชลบุรี	750	1,500	(ผาสุข 2542 : 116)
ซิดชิน	สระบุรี	620	620	(ภาควิชาโบราณคดี 2550 : 28)
ลพบุรี	ลพบุรี	1,000	1,450	(ศรีศักร 2538 : 35)
ซับจำปา	ลพบุรี	704	834	(ผาสุข 2542 : 110)
คูเมือง อินทร์บุรี	สิงห์บุรี	650	700	(ผาสุข 2527 : 29)
คูตะเภา	ชัยนาท	800	1,000	(ศรีศักร 2525 : 54)
กาจูง	อุทัยธานี	450	450	(ศรีศักร 2538 : 223)
บึงคอกช้าง	อุทัยธานี	500	500	(ศรีศักร 2538 : 224)
จันเสน	นครสวรรค์	700	700	(Bronson 1976 : 3)

⁵⁶ See Karen M. Mudar, "How many Dvaravati Kingdoms? Location Analysis of First Millennium A.D. Moated Settlements in Central Thailand," *Journal of Anthropological Archaeology* 18 (March 1999) : 1 – 28.

ในการขุดคุ้ยน้ำเพื่อล้อมรอบอาณาเขตกว้างใหญ่ของเมืองนี้ย่อมมีใช้แรงงานคนจำนวนมากและต้องมีระบบการจัดการที่ดี เช่นเดียวกับการก่อสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่หลายแห่ง เพื่อเป็นวัดของนักบวชและเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวเมืองก็จำเป็นต้องใช้ช่างฝีมือและแรงงานเป็นจำนวนมาก ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นทั้งในเรื่องระบบชนชั้นและการแบ่งงานกันทำในชุมชนที่เป็นสังคมเมืองใหญ่ซึ่งในช่วงเวลานั้นควรอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์

ประเด็นเกี่ยวกับระบบกษัตริย์ในสมัยทวารวดีนี้ ดร.ผาสุข อินทรารุช ได้อธิบายไว้แล้วเกี่ยวกับ “แนวคิดธรรมวิชัย” ตามแบบพระเจ้าอโศกมหาราชของอินเดีย โดยเสนอว่ามีหลักฐานที่สื่อให้เห็นว่าเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์และราชสำนัก โบราณวัตถุสำคัญบางชิ้นก็พบที่เมืองนครปฐมโบราณ ได้แก่ แผ่นดินเผารูปคช-ลักษมี พร้อมด้วยสัญลักษณ์มงคลและเครื่องราชูปโภคของกษัตริย์ รวมทั้งธรรมจักรที่ค้นพบเป็นจำนวนมาก ซึ่งใช้ทั้งในการเผยแพร่หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา และเป็นเครื่องมือในการขยายอำนาจการปกครองของกษัตริย์⁵⁷ (ภาพที่ 124)

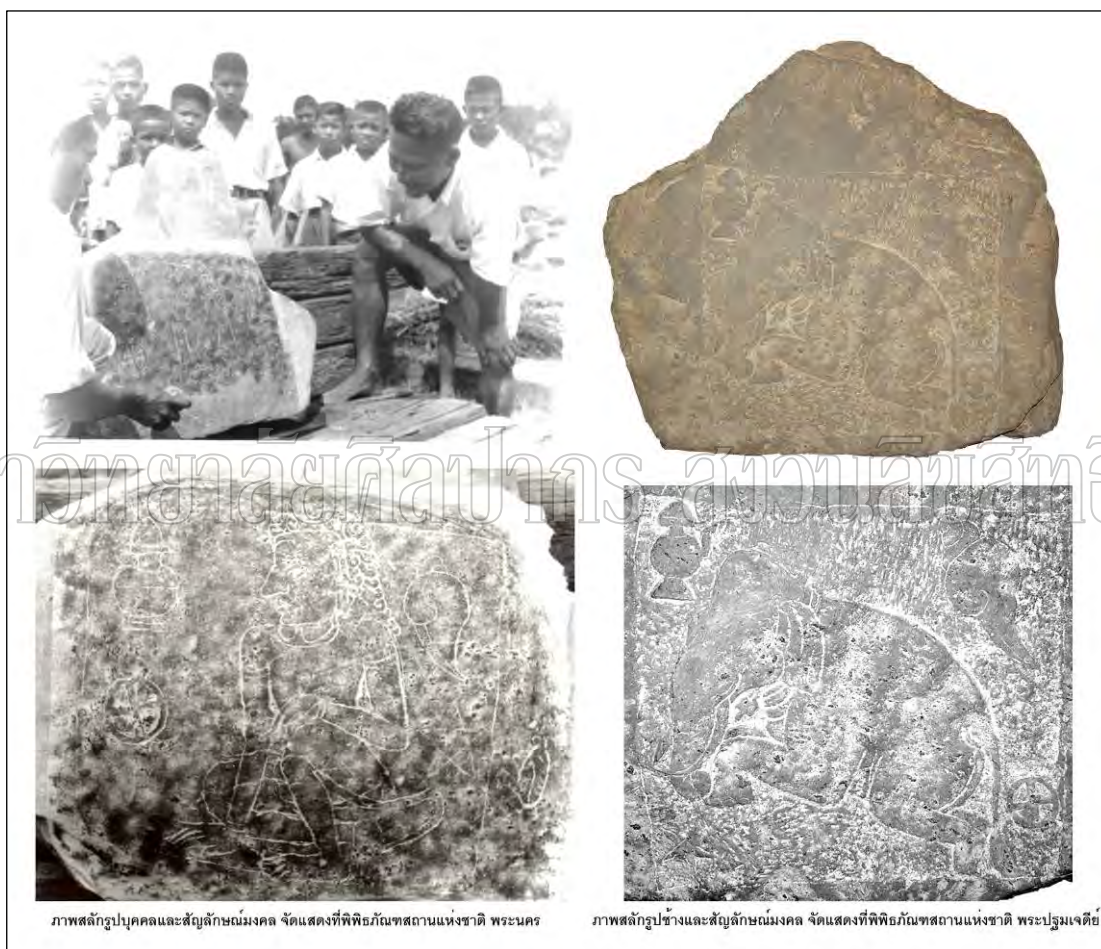

ภาพที่ 124 แผ่นดินเผารูปคช-ลักษมี และศิลาธรรมจักรจากเมืองนครปฐมโบราณ

โบราณวัตถุอีกสองชิ้นที่มีความน่าสนใจเป็นพิเศษคือ แผ่นหินสลักภาพบุคคลและช้าง พร้อมด้วยสัญลักษณ์มงคล ได้แก่ สังข์ จักร หม้อน้ำ และรูปคล้ายดาวมี 5 แฉก (ภาพที่ 125)

⁵⁷ ผาสุข อินทรารุช, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 175 – 177 ; ผาสุข อินทรารุช, ทวารวดีธรรมจักร (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 78 – 79 และแผนที่ 4.

แผ่นหินรูปบุคคลนั้นพบที่โรงเรียนเกษตรกรรมนครปฐม (เดิม) ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณมหาวิทยาลัย ศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ ส่วนแผ่นหินรูปช้างก็พบที่ตำบลสนามจันทร์เช่นกัน เข้าใจว่าทั้งสองภาพนี้สลักขึ้นตามคติพระเจ้าจักรพรรดิในพุทธศาสนา ซึ่งต้องมีสมบัติหรืออัตนะ 7 อย่างคือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว⁵⁸ ทั้งสองภาพนี้ จึงควรสื่อถึงช้างแก้ว⁵⁹ และภาพขุนคลังหรือขุนพลแก้ว⁶⁰

ภาพสลักรูปบุคคลและสัญลักษณ์มงคล จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพสลักรูปช้างและสัญลักษณ์มงคล จัดแสดงที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ภาพที่ 125 แผ่นหินสลักภาพรัตนะษของพระเจ้าจักรพรรดิพบที่ตำบลสนามจันทร์ (ภาพถ่ายเก่าจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์)

⁵⁸ ธนิต อยู่โพธิ์, *ธรรมจักร* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2508), 5.

⁵⁹ อุษา จัวันเพียรภาค, เรียบเรียง, *โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์*, 191.

⁶⁰ ดร.ควอริชต์ เวลซ์ เคยกล่าววว่า ภาพสลักนี้อาจเป็นรูปของฤษีนั่งอยู่ภายในมณฑล ดูใน Wales,

แผ่นหินสลักภาพพระรัตนของพระเจ้าจักรพรรดิแบบนี้อาจเทียบได้กับภาพสลักพระจักรพรรดิยืนอยู่พร้อมด้วยรัตนทั้ง 7 จากเมืองชัคคัยปิฏะ (Jaggayyapeta) ทางตอนใต้ของอินเดีย⁶¹ (ภาพที่ 126) น่าสังเกตว่าภาพสลักแบบนี้พบเฉพาะที่เมืองนครปฐมโบราณซึ่งสัมพันธ์กับการค้นพบธรรมจักรเป็นจำนวนมาก และจุดที่พบโบราณวัตถุทั้งสองชิ้นนี้คือตำบลสนามจันทร์ ซึ่งมีบันทึกของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ระบุว่า เคยมีฐานปราสาทพระราชวัง โบสถ์พราหมณ์ และกำแพงวัง ตั้งอยู่ห่างจากพระปฐมเจดีย์มาทางตะวันตกราว 30 เส้น⁶² ดังนั้นในเขตที่ปัจจุบันคือพระราชวังสนามจันทร์จึงมีข้อมูลที่สัมพันธ์กับระบบกษัตริย์โบราณหลายประเภท

ภาพที่ 126 ภาพสลักพระจักรพรรดิและรัตน 7 ประการ จากเมืองชัคคัยปิฏะ

มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 4 – 5 จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานกรุงมัทราส ประเทศอินเดีย

ที่มา : Roy C. Craven, *Indian Art*, revised edition (Slovenia : Thames & Hudson, 1997), Pl.44.

⁶¹ ดร.ผาสุข อินทราวุธ เคยใช้ภาพสลักจากเมืองชัคคัยปิฏะนี้เป็นหลักฐานเมื่อครั้งนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับระบบกษัตริย์สมัยทวารวดี แต่ท่านยังไม่ได้เทียบเคียงกับภาพสลักรัตนของพระเจ้าจักรพรรดิจากเมืองนครปฐมโบราณ ดูใน ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 176.

⁶² หรือราว 1.2 กิโลเมตร เพราะความยาว 1 เส้นเท่ากับ 40 เมตร ดูในกรมศิลปากร, *เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบสวนชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์*, 99.

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังไม่สามารถยืนยันได้ถึงข้อสันนิษฐานเดิมที่ว่า เมืองอู่ทองอาจเป็นเมืองหลวงของทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ 8 หรือ 9 - 12 ขณะที่เมืองนครปฐมโบราณเป็นเมืองหลวงในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 เพราะถึงแม้ว่าเมืองอู่ทองจะมีบทบาทสำคัญมาก่อนเมืองนครปฐมโบราณ แต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ที่เมืองนครปฐมโบราณก็น่าจะมีกษัตริย์ปกครองอยู่แล้ว ดังข้อมูลจากตำนานที่ต่างระบุถึงกิจกรรมของกษัตริย์แห่งเมืองนครไชยศรีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ทั้งยังมีข้อมูลที่น่าสนใจปรากฏอยู่ในเอกสารจีนอีกด้วย

จดหมายเหตุจีนชื่อ “ทงเตียน” (T'ung-tien)⁶³ ซึ่งรวบรวมขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 ได้บันทึกเกี่ยวกับประเทศ “โถวเหอ” (T'ou-ho)⁶⁴ โดยมีรายละเอียดสำคัญๆ ดังนี้⁶⁵

ประเทศโถวเหอเป็นที่รู้จักของจีนมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์สุย (ระหว่าง พ.ศ. 1132 – 1161) ตั้งอยู่ทางใต้ของเจนละ⁶⁶ บนเกาะใหญ่หรือดินแดนที่ล้อมรอบด้วยน้ำในทะเลใต้⁶⁷ โดยเดินทางจากเมืองท่ากวางโจวไปถึงได้ในเวลา 100 วัน ชื่อราชวงศ์ของกษัตริย์แห่งโถวเหอคือ “โถวเหอหลัว” (T'ou-ho-lo)⁶⁸ ... พระราชายังมีพระราชอำนาจควบคุมอีกบางเมืองด้วย ... ภายในกำแพงเมืองมีเพียงปราสาทพระราชวังของกษัตริย์ ส่วนนอกกำแพงเป็นที่อยู่อาศัยของชาวเมืองซึ่งมีจำนวนมากกว่า 10,000 คน

ระบบราชการของประเทศนี้มีทั้งผู้ควบคุมในภาพรวม ผู้ดูแลประชาชนและกองทหาร และผู้ปกครองส่วนท้องถิ่น ... ประเทศนี้มีการค้าขายแลกเปลี่ยนอย่างเสรี ไม่มีการเก็บภาษี ชาวเมืองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและค้าขาย ... โดยมีชุมชนที่เป็นตลาดใหญ่ 6 แห่งในการค้าขายแลกเปลี่ยนใช้เหรียญเงินตราที่มีขนาดเล็กเป็นสื่อกลาง ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา โดยใช้ภาษาเขียนที่แตกต่างไปจากจีน

⁶³ คำในวงเล็บนี้ผู้เขียนยึดตามฉบับพิมพ์ของ ดร.ทัตซุโร ยามาโมโต ใน Tatsuuro Yamamoto, “East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies,” in *Proceeding Seventh IAHA Conference vol.II* (Bangkok : Chulalongkorn University Press, 1979). แต่ อาจารย์ อชิริชญ์ ไชยพจน์พานิช ให้ข้อมูลว่าในระบบการถ่ายถอดเสียงภาษาจีนปัจจุบัน คำนี้คือ Tong-dian (通典)

⁶⁴ ในระบบการถ่ายถอดเสียงภาษาจีนปัจจุบัน คำนี้คือ Tou-he (投和)

⁶⁵ Ibid., 1139 – 1140.

⁶⁶ เอกสารจีนเรียกอาณาจักรกัมพูชาโบราณว่า “เจนละ” เสมอ ดูใน Coedès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 65.

⁶⁷ เอกสารจีนในช่วงนี้มักระบุตำแหน่งที่ตั้งของบ้านเมืองโบราณคลาดเคลื่อน เอกสารหลายฉบับก็กล่าวถึงที่ตั้งนี้ไม่ตรงกัน ดูใน Yamamoto, “East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies,” 1141.

⁶⁸ ในระบบการถ่ายถอดเสียงภาษาจีนปัจจุบัน คำนี้คือ Tou-he-luo (投和羅)

นอกจากนี้ ประเทศโถวเหอยังได้ส่งเครื่องบรรณาการไปจีนอีก 3 ครั้ง ในสมัยราชวงศ์ถัง ภายใต้รัชกาลของพระเจ้าถังไท่จง ซึ่งกำหนดเรียกว่าศักราชเงินกวน (ระหว่าง พ.ศ. 1170 – 1192) คือในปี พ.ศ. 1181, พ.ศ. 1183 และ พ.ศ. 1192⁶⁹ โดยจีนกล่าวถึงสิ่งของบรรณาการจากโถวเหอ เช่น แจกันทองคำ สายรัดทองคำจากอัญมณีมีค่า นอแรด งาช้าง และผลผลิตจากทะเล เป็นต้น⁷⁰

นักวิชาการที่มีชื่อเสียงหลายท่านต่างมีความเห็นว่าประเทศโถวเหอหรือโถวเหอหลัวนี้ เป็นคำที่จีนใช้เรียก “ทวารวดี”⁷¹ ข้อมูลนี้ตรงกับบันทึกของหลวงจีนเหียนจิ่งซึ่งจารึกแสวงบุญไปยัง อินเดียในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 12 และได้กล่าวถึงบ้านเมืองในแถบนี้ที่ชื่อ “ตั่วหลัวปั่วตี้” (To-lo-po-ti)⁷² ซึ่งเชื่อกันว่าหมายถึง “ทวารวดี”⁷³

ดร.ทัตซุโร ยามาโมโต ให้ความเห็นว่า ตลาดใหญ่ 6 แห่งของประเทศโถวเหอที่จีน กล่าวถึงในจดหมายเหตุทงเตียนนั้น ส่วนหนึ่งอาจตรงกับหลักฐานที่เมืองอู่ทอง นครปฐมโบราณ ลพบุรี หรือพงตึก⁷⁴ ผู้วิจัยมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ระยะเวลาในเอกสารจีนที่ระบุถึงโถวเหอทั้งหมด มีความสอดคล้องกันดีกับศักราชในตำนานเมืองนครไชยศรี และเข้ากันดีกับหลักฐานทาง โบราณคดีที่บ่งชี้ว่า เมืองนครปฐมโบราณเริ่มมีพัฒนาการเข้าสู่ความเป็นสังคมเมืองใหญ่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ขณะที่เมืองสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆในภูมิภาคตะวันตก ทั้งอู่ทอง คูบัว พงตึก กำแพงแสน ยังไม่พบว่ามีเอกสารใดๆที่กล่าวถึงกิจกรรมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 อย่างชัดเจน

⁶⁹ Ibid., 1147.

⁷⁰ Ibid., 1140.

⁷¹ Ibid., 1139 – 1143 ; Wheatley, *The Golden Khersonese*, 50 and 56 ; Coedès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 76 and 292 ; O.W. Wolters, *Early Indonesian Commerce : A study of the origins of Srivijaya* (Ithaca, New York : Cornell University Press, 1967), 234, 344 and Map 3 – 4.

⁷² ในระบบการถอดถอดเสียงภาษาจีนปัจจุบัน คำนี้คือ Duo-luo-bo-di (墮落鉢底)

⁷³ Samuel Beal, *Siyuki : Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D.629)* (Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1969), 200.

⁷⁴ Yamamoto, “East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies,” 1142.

ถึงแม้ว่าที่เมืองอุททองจะได้พบจารึกบนแผ่นทองแดงที่ปรากฏพระนามกษัตริย์ 2 องค์ คือ พระเจ้าอีสานวรมันและพระเจ้าหรรษวรมัน ซึ่งนักประวัติศาสตร์ศิลปะคือศาสตราจารย์ บอวสเชอเลียร์ เชื่อว่าน่าจะเป็นพระนามของกษัตริย์แห่งอาณาจักรทวารวดีที่มีอุททอง เป็นเมืองหลวง⁷⁵ แต่นักอ่านจารึกคือ ศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ กลับมีความเห็นว่า พระนามดังกล่าวน่าจะเป็นของกษัตริย์เขมรโบราณ และบอกเล่าเรื่องราวการบำเพ็ญกุศลของ พระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 ซึ่งครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1609 - 1623⁷⁶

เมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งที่มีตำนานเล่าถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 คือ เมืองละโว้ (ลพบุรี) แต่เรื่องราวแรกสุดที่กล่าวถึงเมืองนี้คือเหตุการณ์ในปี พ.ศ. 1192 ที่พระยา กาวัดินิศผู้ครองตักกศิลามหานคร (เมืองนครไชยศรี) ทรงขับไล่พวกพราหมณ์ให้ไปตั้งชุมชนอยู่ที่ เมืองละโว้ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ราชสำนักจิ้นรู้จักกับประเทศไกลเหอมาก่อนแล้วใน สมัยราชวงศ์สุย (พ.ศ. 1132 - 1161)

จากที่กล่าวมาข้างต้นจึงสรุปได้ว่า ทั้งข้อความในตำนานเมืองนครไชยศรีและหลักฐาน ทางโบราณคดี ต่างให้ข้อมูลที่สอดคล้องกับบันทึกของจีนเกี่ยวกับประเทศแห่งหนึ่งชื่อว่า “ไกลเหอ” ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนภาคกลาง - ภาคตะวันตกของไทย และมีการติดต่อกับราชสำนักจิ้น ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 บ้างเมืองดังกล่าวมีชื่อเป็นภาษาสันสกฤตว่า “ทวารวดี” ซึ่งในขณะนั้น ควรมีศูนย์กลางการปกครองตามระบอบกษัตริย์อยู่ที่เมืองนครปฐมโบราณ

3.2.2 บทบาทด้านเศรษฐกิจการค้า

ประเด็นเกี่ยวกับเศรษฐกิจการค้านี้ ดร.ธิดา สาระยา เคยเสนอมาก่อนแล้วว่า เมืองนครปฐมโบราณมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของภูมิภาคในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน - แม่งลอง ด้วยเป็น “เมืองที่ถูกจัดตั้ง” ขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เพื่อรองรับต่อการขยายตัวทางการค้าที่เกิดขึ้น ทั้งภายในและภายนอกภูมิภาค⁷⁷ ขณะที่ ดร.ผาสุข อินทราวุธ เชื่อว่านครปฐมโบราณเป็นเมืองท่า สำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 16⁷⁸ ดังได้พบโบราณวัตถุที่แปลความได้ถึงการค้าขายกับ

⁷⁵ อุไรศรี วรรณ, ผู้แปล, “เมืองอุททองและความสำคัญของเมืองอุททองในประวัติศาสตร์ไทย,” ใน โบราณวิทยาเมืองอุททอง, 8.

⁷⁶ ฉ่ำ ทองคำวรรณ, “คำจารึกภาษาสันสกฤตบนแผ่นทองแดง,” ใน เรื่องเดียวกัน, 23 - 25.

⁷⁷ ธิดา สาระยา, “การก่อตัวของรัฐในกลุ่มน้ำท่าจีน - แม่งลอง : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของ เมืองนครปฐม ศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดี,” เมืองโบราณ 14,1 (มกราคม - มีนาคม 2531) : 89 - 91.

⁷⁸ ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, 101.

ต่างถิ่น ได้แก่ แผ่นดินเผารูปคช-ลักษณะมีและท้าวฤเวระ⁷⁹ (ดูภาพที่ 28 ในบทที่ 3) ตราดินเผารูปเรือสำเภา และภาพปูนปั้นรูปชาวต่างชาติที่คาดว่าอาจเป็นพ่อค้าเชื้อสายซีเลี่ยนที่มาจากแถบเอเชียกลาง⁸⁰ (ภาพที่ 127)

ภาพที่ 127 ภาพปูนปั้นจากวัดพระประโทน และตราดินเผารูปเรือสำเภาจากเมืองนครปฐมโบราณ

สำหรับปัจจัยทางกายภาพที่ทำให้เมืองนครปฐมโบราณเจริญขึ้นคือ สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และการจัดการระบบคูคลองของเมืองซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อการติดต่อค้าขาย เพราะเชื่อกันว่าเรือสำเภาจากทะเลคงสามารถเดินทางเข้ามาในเขตเมืองได้ ด้วยลำน้ำบางแก้วหรือลำคลองอื่นๆที่ไหลผ่านตัวเมืองในอดีตนั้นมีขนาดใหญ่ นอกจากนี้ที่คูเมืองนครปฐมโบราณกลับไม่มีคันดิน จึงอาจเป็นไปได้ว่ามีการวางระบบนี้ไว้เพื่อให้ง่ายต่อการควบคุมดูแลการเดินทางเรือที่จะเข้ามาติดต่อค้าขายภายในเขตเมือง ทั้งหมดนี้ช่วยส่งเสริมให้เมืองนครปฐมโบราณเป็นเมืองท่าที่สำคัญในอดีต

⁷⁹ ผาสุข อินทราวุธ, “ตราดินเผารูปคช-ลักษณะมีและท้าวฤเวระจากเมืองนครปฐมโบราณ,” *เมืองโบราณ* 9,3 (สิงหาคม - พฤศจิกายน 2526) : 92 - 101.

⁸⁰ ผาสุข อินทราวุธ, *ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี*, 107. ประเด็นเกี่ยวกับบทบาทของกลุ่มชนเชื้อสายซีเลี่ยนที่เข้ามาทำการค้าขายในภูมิภาคนี้ (โดยเฉพาะการค้าขายน้้า) ดูใน B.N.Mukherjee, “The Maritime Contacts Between Eastern India and Southeast Asia: New Epigraphic Data,” in *Maritime Heritage of India*, ed. K.S. Behera (New Delhi : Aryan Books International, 1999), 201 - 205.

หลักฐานที่น่าสนใจคือ ได้พบตราประทับดินเผาชิ้นหนึ่งที่เมืองนครปฐมโบราณ ที่ด้านข้างมีตัวอักษรซึ่งชำรุดไปบางส่วน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิระพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และ Prof.Dr.Varindra Vasishtha วิเคราะห์ไว้ว่าเป็นอักษรพราหมี ภาษาปรากฤต อ่านว่า “varapata(na)” (วรูปตน) แปลว่า “เมืองท่าประเสริฐ”⁸¹ (ภาพที่ 128)

ภาพที่ 128 ตราประทับดินเผา พบที่เมืองนครปฐมโบราณ อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ที่มา : อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ, “การศึกษาความหมายและแบบของตราประทับสมัยแรกเริ่ม ประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 189 -190.

สำหรับข้อมูลใหม่ที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอเอกและแหล่งธรรมศาลา โดยเฉพาะหลักฐานที่พบอยู่ในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังของทั้ง 2 แหล่งนี้ต่างแสดงให้เห็นว่า ตั้งแต่ช่วงกลางจนถึงตอนปลายของการอยู่อาศัย ชุมชนที่เมืองนครปฐมโบราณมีการใช้วัตถุสิ่งของที่มา จากต่างถิ่นหลายประเภท ทั้งลูกปัดแก้ว ภาชนะเคลือบ หินบดซึ่งมีแหล่งผลิตอยู่ในแถบอำเภอ

⁸¹ ขณะที่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์กรรณิการ์ วิมลเกษม และอาจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย เสนอให้อ่านว่า “vapeti” (วเปติ) แปลว่า “ยอมหวาน (พืช)” เป็นอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 12 ดูรายละเอียดใน อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ, “การศึกษาความหมายและแบบของตราประทับสมัยแรกเริ่ม ประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 189 - 190.

เขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี⁸² และวัตถุโลหะซึ่งในเขตจังหวัดนครปฐมไม่มีแหล่งหินและแร่โลหะใดๆ หลักฐานดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงการติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอกที่มีมากยิ่งขึ้น คือมีมากกว่าเมื่อเทียบกับในชั้นวัฒนธรรมระยะแรกซึ่งพบเพียงโบราณวัตถุที่สัมพันธ์กับชุมชนร่วมสมัยที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียเท่านั้น

ดังนั้นปัจจัยทางวัฒนธรรมประการหนึ่งที่น่าจะส่งผลให้เมืองนครปฐมโบราณมีการติดต่อค้าขายกับต่างถิ่นมากยิ่งขึ้นตั้งแต่ช่วงตอนกลางของการอยู่อาศัย คงเพราะการปรากฏขึ้นของบ้านเมือง “ศรีวิชัย” ตั้งแต่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 13 ในดินแดนเกาะสุมาตราของอินโดนีเซีย แหลมมลายู และคาบสมุทรมลายูใต้ของไทย โดยศรีวิชัยมีบทบาทเป็นผู้ควบคุมเส้นทางการค้าทางทะเลที่ติดต่อค้าขาย ทั้งกับจีน อินเดีย และอาหรับ มาอย่างยาวนานจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 18⁸³

หลักฐานทางโบราณคดีที่สนับสนุนแนวคิดนี้คือ การค้นพบลูกปัดแก้วหลายลูกจากชั้นวัฒนธรรมระยะที่ 2 ของชุมชนที่เมืองนครปฐมโบราณ ลูกปัดที่พบเกือบทั้งหมดเป็นลูกปัดที่มีสีเดียว⁸⁴ (monochrome beads) ได้แก่ สีแดง สีส้ม สีดำ สีขาวนวล สีเหลือง สีเขียว และสีฟ้า ซึ่งขุดพบในปริมาณมากที่สุด (ตารางที่ 18) เดิมมีผู้กำหนดชื่อเรียกลูกปัดแก้วสีเดียวเช่นนี้ว่า “ลูกปัดลมสินค้า” (trade wind beads) ต่อมาผู้กำหนดชื่อเป็น “ลูกปัดแบบอินโด-แปซิฟิก” (Indo-Pacific beads) เพราะพบหลักฐานตามแหล่งโบราณคดีหลายแห่งในมหาสมุทรอินเดียและแปซิฟิก⁸⁵

⁸² ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ เก็บรักษาหินบดและแท่นหินบดไว้ประมาณ 30 ชิ้น

⁸³ Coedès, *The Indianized States of Southeast Asia*, 81 – 85 ; Wolters, *Early Indonesian Commerce : A study of the origins of Srivijaya*, 247 – 253 ; John N. Miksic, “The Classical Cultures of Indonesia,” in *Southeast Asia From prehistory to history*, 238 – 240.

⁸⁴ มีลูกปัดแก้ว 2 สีที่ผิวนอกมีสีฟ้า ส่วนแกนกลางเป็นสีเหลือง ซึ่งเกิดจากวิธีการพันเพียง 1 ลูก ขุดพบจากหลุม TP.1 ที่แหล่งโบราณคดีหอยเชือก คูใน สฤชดีพงษ์ ชุนทรง, *พัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ: การขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเชือก* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 47.

⁸⁵ Peter Francis, Jr., *Asia's Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present* (Honolulu : University of Hawai'i Press, 2002), 19 – 20.

ตารางที่ 18 แสดงจำนวนของลูกบิดแก้วที่พบจากการขุดค้น (จำแนกตามสีของลูกบิด)

หลุม ขุดค้น	ระดับ (cm.dt.)	สีของลูกบิดแก้ว (เมื่อพิจารณาด้วยตาเปล่า)								รวม (ลูก)
		ฟ้า	เขียว	เหลือง	ส้ม	แดง	ดำ	ขาวนวล	ฟ้า+เหลือง	
TP.1	30 - 40			1		1				2
	40 - 50	9		1	3	7	3		1	24
	50 - 60	6	4			4	2			16
	60 - 70	1			1	2				4
TP.2	0 - 40					1				1
	60 - 70	1								1
	80 - 90	1								1
TP.3	0 - 20	1						1		2
	20 - 30	1					2			3
	30 - 40		1							1
	40 - 50					1				1
TP.4	50 - 60	1				1				2
	60 - 70	2			1					3
	70 - 80	1				1				2
	80 - 90	1	2							3
	90 - 100	2								2
	100 - 110	1			1					2
รวม (ลูก)		28	7	2	6	18	7	1	1	70
%		40	10	2.86	8.57	25.71	10	1.43	1.43	100

ในปัจจุบันมีข้อมูลบ่งชี้ว่า การผลิตลูกบิดแก้วแบบอินโด-แปซิฟิกเกิดขึ้นตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 4 หรือ 5 โดยมีแหล่งผลิตอยู่แถบเมืองอริกเมดู (Arikamédu) ทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย⁸⁶ ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 - 7 แหล่งผลิตคงอยู่ที่มานไต (Mantai) ประเทศศรีลังกา เมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนาม แหล่งโบราณคดีกัวลา เซลินซิง (Kuala Selinsing) ประเทศมาเลเซีย แหล่งโบราณคดีควนลูกบิด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่⁸⁷ และ

⁸⁶ Ibid., 30.

⁸⁷ Ibid., 31.

แหล่งโบราณคดีภูเขาทอง กิ่งอำเภอสุขสำราญ จังหวัดระนอง⁸⁸ จนกระทั่งในช่วงที่เกิดบ้านเมืองศรีวิชัยขึ้นแล้ว แหล่งผลิตลูกปัดน่าจะอยู่แถบเมืองปาเล็มบัง (Palembang) บนเกาะสุมาตรา แหล่งโบราณคดีสุโขทัย (Sungai Mas) ประเทศมาเลเซีย และแหล่งโบราณคดีทุ่งตึก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา⁸⁹

ลูกปัดแก้วสีเขียวที่ได้จากการขุดค้นที่เมืองนครปฐมโบราณ จึงน่าจะเป็นสินค้าที่นำเข้ามาจากแหล่งผลิตลูกปัดที่มีอายุร่วมสมัยข้างต้น อันสอดคล้องกับผลการวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ที่แสดงว่า ตัวอย่างลูกปัดแก้วแต่ละลูกจากแหล่งหอยเอ็กมืองค์ประกอบทางเคมีที่แตกต่างกัน ซึ่งน่าจะมาจากหลายแหล่งผลิต และลูกปัดบางลูกก็มีอนุภาคคล้ายกับลูกปัดแก้วที่พบทางภาคใต้ของไทย ในการขุดค้นที่แหล่งหอยเอ็กยังได้พบลูกปัดแก้วเคลือบใสสีทอง 1 ลูก⁹⁰ ซึ่งเหมือนกับลูกปัดเคลือบทองจากแหล่งโบราณคดีสุโขทัย⁹¹ และทุ่งตึก⁹² (ภาพที่ 129)

ภาพที่ 129 ลูกปัดเคลือบทองจากแหล่งโบราณคดีสุโขทัย แหล่งทุ่งตึก และแหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก

ที่มา : บุญยฤทธิ์ นายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ (ภูเก็ต : สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต, 2550), 112 ; Peter Francis, Jr., Asia's Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present (Honolulu : University of Hawai'i Press, 2002), Color Plate 21.

⁸⁸ บุญยฤทธิ์ นายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ, 128 – 129.

⁸⁹ Francis, Asia's Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present, 36.

⁹⁰ จากการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน เมื่อ พ.ศ. 2524 ได้พบลูกปัดเคลือบทองแบบนี้จำนวน 2 ลูก แต่ไม่มีรายงานเรื่องตำแหน่งหรือระดับของชั้นหลักฐานที่พบ ดูใน ผาสุข อินทรารุช, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, 21.

⁹¹ Francis, Jr., Asia's Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present, Color Plate 21.

⁹² บุญยฤทธิ์ นายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ, 112.

สำหรับเศษเครื่องเคลือบที่พบจากหลุมขุดค้น TP.4 ซึ่งเชื่อว่าเป็นเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง ก็ถือเป็นหลักฐานที่เสริมให้เห็นภาพการติดต่อค้าขายกับต่างถิ่นโดยผ่านเส้นทางการค้าทางทะเลที่เชื่อมโยงกับศรีวิชัยได้เป็นอย่างดี เนื่องจากเคยมีการค้นพบเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ถังเป็นจำนวนมากที่แหลมโพธิ อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี⁹³ รวมทั้งที่ทุ่งตึก⁹⁴ หรือกรณีของแหล่งเรือจมที่เกาะเบลีตุงประเทศอินโดนีเซียก็เป็นหลักฐานที่ดีที่ยืนยันถึงกิจกรรมการค้าเครื่องถ้วยจีนที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14⁹⁵

ข้อเสนอข้างต้นนี้ยังสนับสนุนความเห็นทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะของศาสตราจารย์ ช็อง บวสเชอลิเยร์ ที่เคยชี้แนะว่า มีอิทธิพลของพุทธศาสนาหายานจากดินแดนทางใต้ปรากฏขึ้นที่เจดีย์จุลประโทนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14⁹⁶ จากหลักฐานทั้งหมดที่กล่าวมานี้จึงน่าจะกำหนดอายุชั้นวัฒนธรรมระยะที่ 2 ของชุมชนโบราณที่เมืองนครปฐม ซึ่งมีการติดต่อค้าขายกับต่างถิ่นอย่างกว้างขวางได้ว่า คงมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา

ถึงแม้จะได้ทราบแล้วว่า สินค้าบางประเภทที่ชุมชนในเมืองนครปฐมโบราณนำเข้ามาประกอบด้วย ลูกปัดแก้ว เครื่องเคลือบ รวมทั้งหินบดและแร่โลหะ แต่ก็ยังไม่สามารถทราบได้ว่า สินค้าออกของเมืองนครปฐมโบราณที่ส่งไปค้าขายแลกเปลี่ยนกับต่างถิ่นมีอะไรบ้าง เมื่อย้อนกลับไปที่พิจารณาจดหมายเหตุจีนที่กล่าวมาว่าประชาชนของประเทศไต้หวันก็มีอาชีพเกษตรกรรมและค้าขายแล้ว ก็ทำให้มองเห็นภาพระบบเศรษฐกิจของเมืองนครปฐมโบราณที่น่าจะให้ความสำคัญกับการเกษตร เมื่อวิเคราะห์ลักษณะพื้นที่ของเมืองนครปฐมโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศแล้ว ก็จะได้ข้อมูลที่มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น เพราะทั้งภายในและนอกเมืองนครปฐมโบราณมีร่องรอยของพื้นที่ราบลุ่มซึ่งคาดว่าเคยเป็นท้องนาสมัยโบราณหลายแห่ง การจัดการระบบคูคลองของเมืองที่มีความซับซ้อนนั้นก็เชื่อว่าเป็นเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการระบายน้ำเข้าสู่ที่นาโบราณ

⁹³ เขมชาติ เทพไชย, แหลมโพธิ : แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531), 88 – 94 และ 112 – 115.

⁹⁴ บุญยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ, 101 – 105.

⁹⁵ Michael Flecker, “A ninth-century A.D. Arab or Indian shipwreck in Indonesia: first evidence for direct trade with China,” *World Archaeology* 32, 3 (2001) : 335 – 354.

⁹⁶ หม่อมเจ้า สุภัทรรติ ดิศกุล, ผู้แปล, “การค้นคว้าเมื่อเร็วนี้ ณ เมืองนครปฐม,” ใน ท่องอารยธรรม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธุรกิจก้าวหน้า, 2540), 80.

หลักฐานที่จะนำมาสนับสนุนแนวคิดนี้ได้อีกทางหนึ่งก็คือ การค้นพบเมล็ดข้าวเปลือกปะปนอยู่ในก้อนอิฐที่มีจำนวนมากมายมหาศาลซึ่งใช้ในการก่อสร้างศาสนสถาน แม้แต่การขุดพบเขาควายในหลุมขุดค้น TP.4 หรือกระดูกสัตว์ประเภทวัว/ควายที่เลี้ยงไว้ใช้งาน ก็อาจช่วยชี้แนะให้เห็นถึงความเป็นไปได้ของแนวคิดนี้ ดังนั้นระบบเศรษฐกิจในด้านการส่งออกของเมืองนครปฐมโบราณน่าจะเกี่ยวข้องกับการค้าขายข้าวเป็นหลัก

3.2.3 การเป็นเมืองศูนย์กลางทางศาสนาและศิลปกรรม

ดังได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ถึงตำนานเกี่ยวกับโทณะหรือทะนานทองคำที่ใช้ตวงพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมถึงการสร้างพระประทีปเจดีย์และพระปฐมเจดีย์ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ที่เมืองนครปฐมโบราณได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ การวิเคราะห์ความน่าเชื่อถือของตำนานโดยศาสตราจารย์มานิต วัลลิโภดม ยังบ่งชี้อีกด้วยว่า เมืองตักศิลามหานครที่ระบุอยู่ในพงศาวดารเหนือคงหมายถึงเมืองนครไชยศรีหรือเมืองนครปฐมโบราณ อันสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของเมืองนี้ในการเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและศิลปะวิทยาการ

ดูเหมือนว่าบทบาทด้านนี้ของเมืองนครปฐมโบราณจะเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการโดยทั่วไปแล้ว เพราะโบราณสถานแต่ละแห่งมีขนาดใหญ่ (ภาพที่ 130) และยังคงมีศาสนสถานที่ถูกทำลายไปแล้วอีกเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาอย่างสูงของชนชั้นปกครองและศาสนิกชนชาวเมือง ประติมากรรมรูปเคารพซึ่งพบเป็นจำนวนมากยังได้รับการสร้างสรรคขึ้นด้วยความประณีตมากกว่าหลักฐานที่พบจากเมืองสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆ และเมืองนครปฐมโบราณยังเป็นแหล่งที่พบจารึกหลักธรรมทางพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีเป็นจำนวนมากอีกด้วย

ภาพที่ 131 ตัวอย่างจารึกภาษาบาลีแสดงหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา
พบที่เมืองนครปฐมโบราณ

จารึกภาษาสันสกฤตจากเมืองนครปฐมโบราณพบเพียง 4 ชิ้น คือจารึกบนเหรียญเงิน “ศรีทวารวดีศวรรปุณยะ” จำนวน 3 เหรียญ คือจากเนินหิน 2 เหรียญและแหล่งหอเอก 1 เหรียญ รวมทั้งจารึกบนเหรียญเงินมีความว่า “ศรี สุจิริต วิภรานุต” แปลว่า “วิบุรุษผู้สุจริต” พบที่ตำบลพระประโทน⁹⁸ ดังนั้นการใช้ภาษาสันสกฤตที่เมืองนครปฐมโบราณจึงสัมพันธ์กับราชสำนักหรือตัวบุคคลมากกว่าเรื่องศาสนา (คือศาสนาพุทธนิกายสรรพาสติวาท นิกายมหายาน และศาสนาพราหมณ์)

เมื่อผนวกข้อมูลด้านจารึกเข้ากับจำนวนธรรมจักรที่พบเป็นจำนวนมากที่สุดในประเทศ รวมทั้งขนาดอันใหญ่โตของพุทธสถานต่างๆ ย่อมยืนยันถึงบทบาทในการเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาของเมืองนครปฐมโบราณ สอดคล้องกับเรื่องราวที่ปรากฏในตำนานเมืองนครไชยศรี และจดหมายเหตุจีนที่กล่าวถึงประเทศไกลเหอว่าประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา⁹⁹

⁹⁸ ชะเอม แก้วคล้าย, “ศรีทวารวดี,” ศิลปากร : รูปที่ 6.

⁹⁹ บันทึกของภิกษุอั้งจิง (I-ching) ที่เดินทางจากจีนไปยังอินเดีย ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 12 ยังได้กล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่า “มหายานประทีป” (Master of Mahayana-pradipa) ซึ่งเกิดในดินแดนประเทศเวียดนามในปัจจุบัน ได้ล่องเรือมายังทวารวดีและอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่นี่ ก่อนจะเดินทางไปยังจีนและอินเดีย ดูใน E. Chavannes, *Memoire compose à l'époque de la grande dynastie T'ang sur les religieux éminents qui allèrent chercher la loi dans les pays d'Occident* (Paris, 1984), 68 – 73. quoted in Yamamoto, “East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies,” 1147.

สำหรับร่องรอยการนับถือพุทธศาสนาหายานที่เมืองนครปฐมโบราณนั้นมีอยู่น้อย อิทธิพลของศาสนาพุทธนิกายนี้จากดินแดนทางภาคใต้ (ศรีวิชัย) อาจปรากฏขึ้นที่เจดีย์จุลประโทน ตามข้อเสนอของศาสตราจารย์บวสเชอติเยร์ สอดคล้องกับการขุดแต่งพบห้วงโลหะที่อาจเป็น ยอดไม้เท้าหรือ “ซักขระ” ซึ่งเป็นบริวารของภิกษุมหายาน¹⁰⁰ (ภาพที่ 21 ในบทที่ 3) หรือในกรณีของพระพิมพ์ดินเผาบางแบบก็ทำตามเรื่องในคัมภีร์ของพุทธมหายาน และเทียบได้กับพระพิมพ์ดินดิบที่พบทางภาคใต้ซึ่งสร้างขึ้นตามคติมหายาน¹⁰¹ (ภาพที่ 132)

อย่างไรก็ตาม ในขณะนี้ยังไม่เคยพบประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์องค์สำคัญของนิกายมหายานคือพระอวโลกิเตศวรที่เมืองนครปฐมโบราณเลย ต่างจากหลักฐานของพุทธศาสนาหายานที่เมืองอุทองและเมืองคูบัวซึ่งมีหลักฐานค่อนข้างเด่นชัด¹⁰² บทบาทของนิกายมหายานที่เมืองนครปฐมโบราณจึงยังไม่เป็นที่รู้จักกันมากนัก ที่สำคัญคือยังไม่เคยพบจารึกที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหายานในวัฒนธรรมทวารวดีเลยแม้แต่หลักเดียว¹⁰³

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹⁰⁰ พิริยะ ไกรฤกษ์, รากเหง้าแห่งศิลปะไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิเวอร์ นู๊ค, 2552), 60.

¹⁰¹ พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะทัศนก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523), 44 – 46 ; นิติพันธุ์ ศิริทรัพย์, “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม,” (วิทยานิพนธ์ สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), 20 – 21, 23 – 25, รูปที่ 1 – 2 และ 11 – 17 ; ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), 285. การสร้างพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทที่มีขนาดใหญ่ขึ้นที่วัดพระเมรุ ก็เป็นรูปแบบของพระพุทธรูปที่ชาวพุทธมหายานในอินเดียภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงใต้สร้างกันในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 ดูใน ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน, 285.

¹⁰² Jean Boisselier, “Travaux de la mission archéologique Française en Thaïlande (juillet – novembre 1966),” Arts Asiatiques 25 (1972) : 32 - 33, 56, fig.16 and 36 ; Nandana Chutiwongs, The Iconography of Avalokiteśvara in Mainland Southeast Asia (Bangkok : [s.n.], 1984), 219.

¹⁰³ Chutiwongs, The Iconography of Avalokiteśvara in Mainland Southeast Asia, 213.

พระพิมพ์ดินเผา จากเมืองนครปฐมโบราณ

พระพิมพ์ดินดิบจากเขากทะเล จังหวัดพัทลุง

ภาพที่ 132 พระพิมพ์แสดงภาพพระพุทธเจ้าแสดงธรรมเทศนาบนเขาคิชฌกูฏ ตามคัมภีร์

สังฆกรรมปณทริกสูตร ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ถึงแม้ว่าที่เมืองนครปฐมโบราณจะไม่พบจารึกที่สัมพันธ์กับศาสนาพราหมณ์ แต่ในตำนานเมืองก็ระบุถึงพราหมณ์ในราชสำนัก การค้นพบประติมากรรมที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 ก็เป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของศาสนา พราหมณ์ ทั้งการค้นพบรูปเคารพที่เนื่องลัทธิไศวนิกายคือ ศิวลึงค์ รูปเคารพของไวษณพนิกายคือ พระวิษณุ¹⁰⁴ และอาจรวมถึงรูปพระสุริยะ¹⁰⁵ นอกจากนี้ยังได้พบรูปมหินชาสุรรมรทิน¹⁰⁶ และฐานประติมากรรมรูปเคารพอีกจำนวนหนึ่ง (ภาพที่ 133)

¹⁰⁴ อุษา งามเพียรภาค, เรียบเรียง, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, 78.

¹⁰⁵ พิริยะ ไกรฤกษ์, ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สาขาส่วนภูมิภาค (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2520), รูปที่ 3.

¹⁰⁶ สิริพรรณ อิศริโชติ, “มหินชาสุรรมรทินสมัยทวารวดี,” พิพิธภัณฑสถาน 3,1 (มกราคม 2533) : 17 - 18, รูปที่ 1.

บทความวิชาการตีพิมพ์ในวารสารศิลปวัฒนธรรม

ภาพที่ 133 ประติมากรรมที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์พบที่เมืองนครปฐมโบราณ

แม้ว่าหลักฐานส่วนใหญ่จะมีข้อมูลเรื่องตำแหน่งที่พบไม่แน่ชัด เพราะได้มาจากการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุในสมัยรัชกาลที่ 5 – 6 แต่ฐานรูปเคารพขนาดใหญ่บางชิ้นก็มีประวัติว่าได้มาจากซากศาสนสถานในเมืองนครปฐมโบราณอย่างแน่นอน¹⁰⁷ (ภาพที่ 11 – 12 ในบทที่ 3) ข้อมูลเช่นนี้สอดคล้องกับร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆ โดยเฉพาะที่เมืองอู่ทอง¹⁰⁸ และเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี¹⁰⁹ แต่ศาสนาพราหมณ์ที่เมืองนครปฐมโบราณก็มีบทบาทค่อนข้างน้อยหากเปรียบเทียบกับข้อมูลของพุทธศาสนาเถรวาท

¹⁰⁷ Pierre Dupont, *L'archéologie mène de Dvavara* (Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959), 20.

¹⁰⁸ สำนักงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, *โบราณคดีเมืองอู่ทอง* (นนทบุรี : โรงพิมพ์สหมิตร พริ้นติ้ง, 2545), 56 และ 82 – 86.

¹⁰⁹ กรมศิลปากร, *นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542), 34 – 37 และ 60 - 69.

บทบาทในการเป็นศูนย์กลางด้านต่างๆของเมืองนครปฐมโบราณ ย่อมส่งผลให้กิจกรรมการผลิตงานศิลปกรรมที่เนื่องในศาสนาเป็นไปอย่างมีคุณภาพ เพราะเชื่อว่าจะต้องมีกลุ่มช่างฝีมือชั้นสูงหรือช่างหลวงเกิดขึ้นที่เมืองนี้ ดังจะเห็นได้จากความประณีตของผลงานหลายชิ้น ซึ่งบางชิ้นถูกยกย่องให้มีความงามเป็นพิเศษในศิลปะทวารวดี เช่น เศียรพระพุทธรูปดินเผาจากวัดพระงาม ซึ่งศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทราวดี ดิศกุล และศาสตราจารย์บวสเชอติเยร์ เคยยกย่องว่ามีความงดงามเป็นอย่างยิ่ง¹¹⁰ (ภาพที่ 13 ในบทที่ 3) ภาพสลักต่างๆ หรือธรรมจักรและแท่นรองรับธรรมจักรหลายชิ้นก็มีการแกะสลักลวดลายอย่างประณีต (ภาพที่ 134)

ภาพที่ 134 ภาพสลัก ธรรมจักร และแท่นรองรับธรรมจักร พบที่เมืองนครปฐมโบราณ
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพระปฐมเจดีย์

¹¹⁰ หม่อมเจ้า สุภัทราวดี ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), 7 ; Jean Boisselier, *The Heritage of Thai Sculpture*, translated from French by James Emmon (New York : Weatherhill, 1975), 47, Pl.23.

หลักฐานประเภทธรรมจักรนี้เองที่ ดร.ผาสุข อินทราวุธ เสนอว่า เป็นเครื่องมือหนึ่งในการขยายพระราชอำนาจของกษัตริย์ไปยังดินแดนต่างๆ ดังมีการค้นพบธรรมจักรหลายเมือง เช่น เมืองอุ้มทอง เมืองคูบัว เมืองศรีมโหสถ เมืองลพบุรี เมืองอุตะเถา จังหวัดชัยนาท เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา เมืองหริภุญไชย จังหวัดลำพูน¹¹¹ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าดินแดนอันกว้างใหญ่นี้จะอยู่ภายใต้การปกครองที่มีศูนย์กลางเพียงแห่งเดียว เพราะการแพร่ขยายอำนาจของกษัตริย์ในช่วงนั้นมีพุทธศาสนาเป็นแกนหลักของนโยบาย¹¹² เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่ออกไปแล้ว แบบอย่างศิลปกรรมจากศูนย์กลางที่เมืองนครปฐมโบราณก็ได้แพร่กระจายไปยังบ้านเมืองอื่นๆ ด้วย

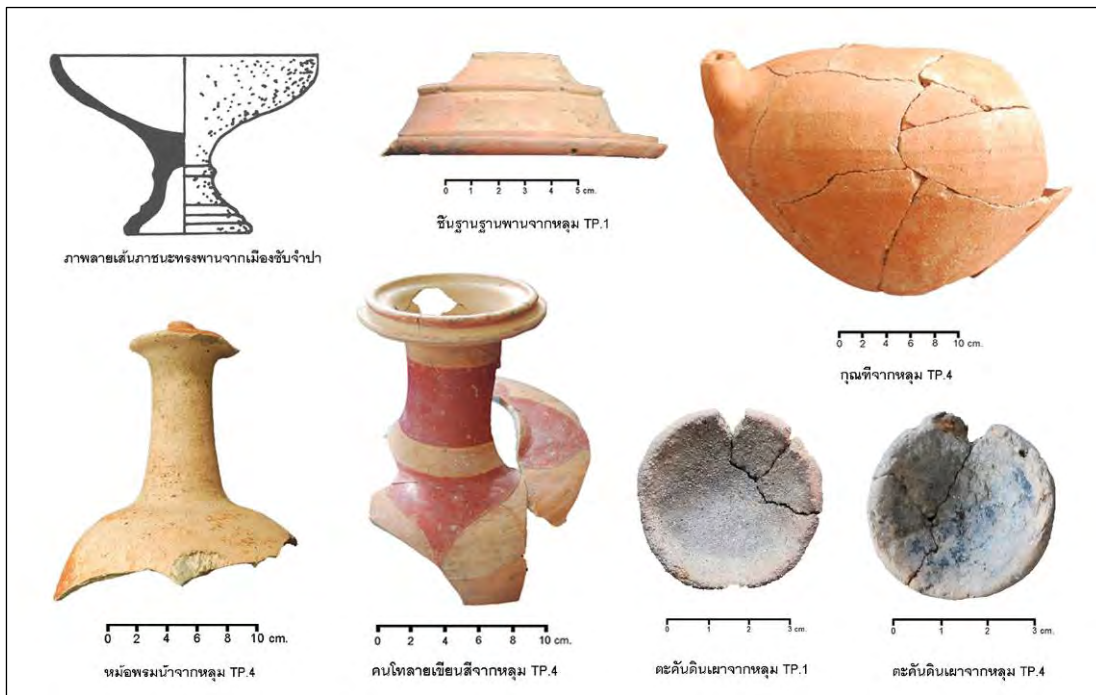
เมื่อหันมาพิจารณาหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นแหล่งหอยแครงและแหล่งธรรมศาลา จะพบว่า ถึงแม้จะมีโบราณวัตถุที่น่าจะใช้ในกิจพิธีเป็นจำนวนน้อย ได้แก่ กุณฑีหรือหม้อมีพวย หม้อพรมน้ำ คนโท พาน¹¹³ และตะคัน¹¹⁴ (ภาพที่ 135 - 136) แต่หลักฐานเหล่านี้ก็ให้ข้อมูลด้านประเภทและคุณภาพของวัตถุที่ใช้ในกิจพิธีของชาวเมืองได้มากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ในการขุดค้นก็ได้พบโบราณวัตถุที่ใช้ในชีวิตประจำวันเป็นส่วนมาก หลักฐานต่างๆ จึงมีคุณภาพพอเหมาะกับการใช้สอยในครัวเรือนเท่านั้น นอกจากนี้ชิ้นส่วนคนโทและฝาจุภาชนะลายเขียนสีแดงที่พบจากหลุม TP.4 ซึ่งมีคุณภาพดีเป็นพิเศษแล้ว (ยังไม่เคยพบคนโทเขียนสีแดงเป็นลวดลายคล้ายกลีบบัวแบบนี้เลย) ก็ยังไม่มีหลักฐานเด่นๆ ชิ้นใดที่จะแสดงว่า สิ่งของเครื่องใช้ของชาวเมืองนครปฐมโบราณจะมีคุณภาพดีมากกว่าวัตถุที่พบตามเมืองสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆ แต่ประเด็นนี้ยังต้องรอการพิสูจน์โดยการขุดค้นและศึกษาเปรียบเทียบหลักฐานจากเมืองต่างๆ อย่างละเอียดในโอกาสต่อไป เพราะจะทำให้ได้ข้อมูลในด้านวิถีชีวิตของประชากรในอดีตมากยิ่งขึ้น

¹¹¹ ผาสุข อินทราวุธ, ทวารวดีธรรมจักร, 78 - 79 และแผนที่ 4.

¹¹² เรื่องเดียวกัน.

¹¹³ ขุดพบชิ้นส่วนฐานพาน 1 ชิ้น จากหลุม TP.1 ที่ระดับ 80 - 90 cm.dt. ดูใน สฤชต์พิงศ์ ชุนทรง, พัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ: การขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยแครง, 91. และดู ผาสุข อินทราวุธ, ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี, 17.

¹¹⁴ จากการขุดค้นหลุม TP.1 และ TP.4 ได้พบตะคันทั้งหมด 28 ชิ้น โดยตะคันเป็นภาชนะขนาดเล็ก ทำขึ้นไว้ใส่น้ำมันตามไฟต่างตะเกียง มีทั้งที่ใช้ในชีวิตประจำวันและใช้ในกิจพิธี เช่นมีไว้สำหรับจุดไฟบูชารูปเคารพในศาสนสถาน การขุดแต่งเจดีย์สมัยทวารวดีที่ทุ่งเศรษฐี อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี ได้พบตะคันดินเผาเป็นจำนวนมาก ดูใน กรมศิลปากร, "ทุ่งเศรษฐี" โบราณสถานทวารวดีชายฝั่งทะเลเพชรบุรี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2543), 60 - 62.

ภาพที่ 135 ภาชนะดินเผาที่มีไว้ใช้ในกิจพิธีพบจากหลุมขุดค้น TP.1 และ TP.4

ที่มา : ภูธร ภูมะธน, ชัยจำปาศักดิ์ (สระบุรี : โรงพิมพ์ปากเพรียวการช่าง 2, ม.ป.ป.), 23.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 136 การใช้ตะคันดินเผาในการจุดไฟบูชารูปเคารพในเทวสถานของรัฐโอริสสาทางตะวันออกเฉียงใต้

3.3 วิถีชีวิตของประชากรในอดีตที่เมืองนครปฐมโบราณ

จารึกพบที่เมืองนครปฐมโบราณแทบไม่ให้อะไรข้อมูลทางด้านวิถีชีวิตของประชากรที่เคยอาศัยอยู่ในเขตเมืองนี้เลย เพราะจารึกเกือบทั้งหมดเป็นคาถาสำคัญทางพุทธศาสนา มีเพียงศิลาจารึกภาษามอญโบราณจากวัดโพธิ์ร้างที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับภาพชีวิตบางส่วนของคนเมืองนี้ ซึ่งยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับบัญชีสิ่งของภายในวัดที่มีผู้อุทิศให้ ดังมีใจความว่า “บริเวณอารามที่มีที่ดินจำนวน 170 มีแนวต้นไม้พรวัวเป็นเครื่องหมายเขตของอาราม พร้อมด้วยเสาหงส์ 1 ต้น ภาชนะอาบเงิน พระพุทธรูปและวิหาร ได้เกิดขึ้นจากการกระทำของไต้งทั้ง 2”¹¹⁵

ขณะที่ตำนานเมืองนครไชยศรีก็เล่าเรื่องของกษัตริย์เป็นสำคัญ ข้อมูลด้านวิถีชีวิตของคนเมืองจึงอาจศึกษาได้จากจดหมายเหตุจีนที่เขียนที่กล่าวถึงประเทศโควเหอ ดังเนื้อความที่ระบุว่า ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและค้าขาย สามารถชี้ข้างได้ดีพอๆกับการขี่ม้า ซึ่งในประเทศนี้มีม้าอยู่ไม่มากกว่า 1,000 ตัว เครื่องดนตรีที่เล่นคือ การเป่าหอยสังข์และตีกลอง เมื่อมีคนตายจะจัดทำพิธีศพ ร่างกายจะถูกเผา ถ้าอัฐิถูกเก็บใส่ภาชนะดินเผาแล้วจึงนำไปลอยอังคาร หากพ่อหรือแม่เสียชีวิต ลูกชายและลูกสาวจะโกนผมของตนเพื่อเป็นการไว้ทุกข์¹¹⁶

หลักฐานศิลปกรรมโดยเฉพาะภาพดินเผาหรือปูนปั้นประดับศาสนสถานต่างๆก็ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชาวเมืองนครปฐมโบราณอยู่บ้าง โดยเฉพาะเกี่ยวกับลักษณะหน้าตา การแต่งกาย (ภาพที่ 137) และความหลากหลายทางชาติพันธุ์ของกลุ่มคนที่เข้ามาติดต่อค้าขายในเขตเมืองนี้ ดังกรณีการค้นพบภาพปูนปั้นรูปบุคคลที่คาดว่าอาจเป็นพ่อค้าเชื้อสายชเวตียนที่มาจากเอเชียกลาง และภาพชาวมุสลิมบนแผ่นอิฐจากเจดีย์จุลประโทน (ภาพที่ 29 ในบทที่ 3)

¹¹⁵ ยอร์ช เซเดส์, ชำระและแปล, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 2 จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2504. หม่อมเจ้า ปิยะรังสิต รังสิต โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองชนมาศครบ 4 รอบ เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2504), 53 - 58.

¹¹⁶ Yamamoto, “East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies,” 1140.

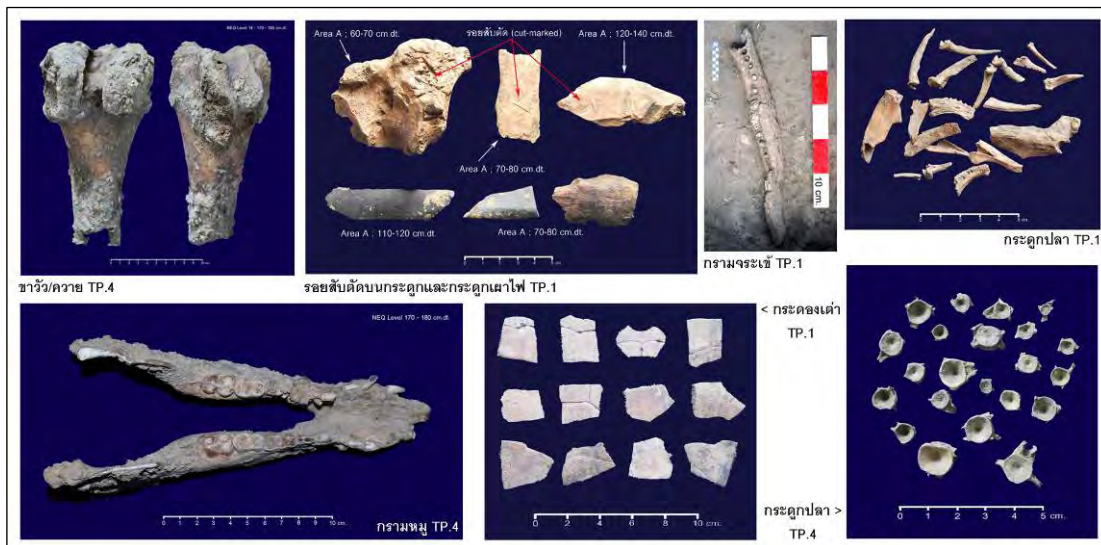
ภาพที่ 137 ภาพปูนปั้นพบที่เมืองนครปฐมโบราณ อยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร และพระปฐมเจดีย์

อย่างไรก็ตาม เราจำเป็นจะต้องคำนึงถึงบริบทของหลักฐานศิลปกรรมด้วย ในกรณีของ ภาพปูนปั้นย่อมจะต้องเล่าเรื่องราวที่สัมพันธ์กับศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เครื่องประดับในภาพนั้นก็อาจไม่ตรงกับความเป็นจริงเสมอไป เพราะจะต้องมีปัจจัยเรื่องรูปแบบศิลปะของลวดลายที่นิยมกันในชวงเวลานั้นๆ เข้ามามีผลต่อการสร้างสรรค์ผลงานของช่างด้วย ในการสำรวจขุดค้นก็พบเฉพาะต่างหูหรือห่วงโลหะและลูกปัดเท่านั้นที่เป็นเครื่องประดับของคนโบราณ ดังนั้นข้อมูลที่น่าเชื่อถือซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตได้คือ หลักฐานที่พบจากการขุดค้นทางโบราณคดี

3.3.1 แบบแผนการยังชีพ

ในการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอยเคกและแหล่งธรรมศาลาได้พบหลักฐาน ทั้งโบราณวัตถุและนิเวศวัตถุที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตต่างๆ ไปหลายประเภท ส่วนใหญ่ให้ข้อมูลเรื่องอาหารการกิน และการเลี้ยง/ล่า/จับสัตว์ เพราะได้พบชิ้นส่วนกระดูกสัตว์เป็นจำนวนมาก

เศษชิ้นส่วนกระดูกสัตว์นั้นพบปะปนอยู่ในทุกชั้นหลักฐานทางโบราณคดี การจัดทำเนกเบื้องต้น โดย อาจารย์ ดร.ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์ ได้พบทั้งสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม (หนู สุนัข หมู วัว/ควาย กวาง) สัตว์เลื้อยคลาน (เต่า จระเข้) และปลา กระดูกสัตว์บางชิ้นมีรอยสับตัด (cut-marked) และบางชิ้นถูกเผาไฟ (burned bone) อันเกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ในอดีต (ภาพที่ 138) แต่กระดูกสัตว์ที่ได้จากการขุดค้นครั้งนี้ควรจะต้องทำการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดในโอกาสต่อไป

ภาพที่ 138 เศษชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 และ TP.4 เมืองนครปฐมโบราณ

จะเห็นได้ว่าชาวเมืองนครปฐมโบราณในอดีตมีการเลี้ยงสัตว์ นอกจากสุนัขแล้วก็มี สัตว์ใหญ่ที่เลี้ยงไว้ใช้งานในการทำเกษตรกรรมคือวัว/ควาย และหมูที่เลี้ยงไว้บริโภค มีการล่าสัตว์ป่าพวกกวาง และมีการจับสัตว์น้ำมาเป็นอาหาร โดยมีแหล่งอาหารสำคัญคือ คลองบางแก้วและ คูเมือง ซึ่งมีปลานานาชนิด เต่า และจระเข้อาศัยอยู่¹¹⁷

ขณะที่ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ได้พบในทุกชั้นหลักฐาน แต่เปลือกหอยกลับปรากฏเฉพาะใน ชั้นวัฒนธรรมระยะแรกของทั้งสองแหล่งโบราณคดีที่ทำการขุดค้น ซึ่งผู้วิจัยได้สันนิษฐานไว้แล้วว่า กลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่แถบนี้มาแต่แรกได้รับเปลี่ยนแปลงแบบแผนการบริโภคบางอย่าง ซึ่งอาจ สัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ เพราะเคยมีข้อสันนิษฐานว่าแม่น้ำบางแก้ว ที่เคยกว้างขวางได้ตื้นเขินลงไปในช่วงปลายสมัยทวารวดี รวมทั้งเกิดจากแนวชายฝั่งทะเลที่อยู่ห่าง ออกไปจากเดิม เพราะไม่เพียงขุดพบเปลือกหอยน้ำจืดเท่านั้น แต่ยังได้พบเปลือกหอยทะเล คือหอยแครงและหอยครางด้วย โดยขุดพบเปลือกหอยจากหลุม TP.1 และ TP.4 มีน้ำหนัก รวม 17 กิโลกรัม แต่ในการขุดค้นก็ไม่พบโบราณวัตถุที่ทำจากเปลือกหอยเลย เพราะไม่มีร่องรอย การดัดแปลงหรือตกแต่งเปลือกหอยเพื่อทำเป็นสิ่งของเครื่องใช้หรือเครื่องประดับใดๆ (ภาพที่ 139)

¹¹⁷ ห่างจากคูเมืองโบราณด้านตะวันตกไปไม่กี่กิโลนักก็ยังมีตำบลชื่อ “ห้วยจระเข้” แสดงให้เห็นถึง ปริมาณจระเข้ในอดีตซึ่งเคยอยู่อาศัยในแถบนี้ได้ดี ดูใน มนุ วัลยะเพ็ชร, รายงานผลการวิจัยเรื่อง การศึกษา ทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศของจังหวัดนครปฐม (นครปฐม : ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), 17 - 18.

ภาพที่ 139 เปลือกหอยที่พบในชั้นวัฒนธรรมระยะแรกของหลุมขุดค้น TP.1 และ TP.4

จะสังเกตได้ว่า แบบแผนการยังชีพของผู้คนที่เมืองนครปฐมโบราณไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย เพราะยังคงทำการเกษตรกรรม เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และล่าหรือจับสัตว์ที่อยู่อาศัยในป่าหรือตามแหล่งน้ำใกล้เคียง (ทั้งแหล่งน้ำจืดและทะเล) ดังนั้นวัฒนธรรมอินเดียที่แพร่หลายเข้ามาในภูมิภาคนี้จึงมีบทบาทกับชนชั้นปกครองมากกว่า ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับสามัญชน คนทั่วไปก็คงหันมายอมรับนับถือศาสนาที่มาจากประเทศอินเดีย และอยู่ภายใต้ระบบต่างๆที่ทางการจัดระเบียบไว้แล้ว

ด้วยเหตุนี้สามัญชนจึงมีการใช้สิ่งของเครื่องใช้บางอย่างที่ได้แบบอย่างมาจากวัฒนธรรมอินเดีย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวัตถุที่เกี่ยวข้องเนื่องกับกิจพิธีทางศาสนาหรือใช้ในโอกาสพิเศษ รวมทั้งใช้สิ่งของมีค่าที่ได้มาจากการค้าขายแลกเปลี่ยนกับต่างถิ่นคือเครื่องประดับประเภทลูกปัดหรือเครื่องเคลือบจากต่างประเทศ ขณะที่เครื่องใช้หลายประเภทก็เป็นรูปแบบที่มีมาแล้วตั้งแต่ช่วงก่อนประวัติศาสตร์

3.3.2 แบบแผนการผลิตสิ่งของเครื่องใช้

การขุดค้นที่ตำบลพระประโทน เมื่อ พ.ศ. 2524 โดย ดร.ผาสุข อินทราวุช ได้พบร่องรอยของลานเผาภาชนะกลางแจ้ง มีขนาดกว้างยาวราว 2 x 2 เมตร และมีความหนาของลานดินราว 8 เซนติเมตร¹¹⁸ แต่ในการขุดค้นของผู้วิจัยกลับไม่พบหลักฐานดังกล่าวอย่างชัดเจน การขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอยแครงและแหล่งธรรมศาลาได้พบเศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมาก

¹¹⁸ เคยขุดค้นพบลานดินเผาภาชนะที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรีด้วย ดูใน ผาสุข อินทราวุช, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, 12.

ถึง 305 กิโลกรัม ซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์คุณลักษณะด้านต่างๆ เพื่อศึกษาถึงแบบแผนการผลิตภาชนะที่ใช้กันอยู่ที่ชุมชนโบราณแห่งนี้ได้

ผู้วิจัยได้คัดเลือกตัวอย่างเศษภาชนะดินเผาแต่ละแบบแยกออกมาพิจารณาเป็นพิเศษประกอบด้วย ชิ้นส่วนหม้อมีสัน ชิ้นส่วนปากภาชนะ และชิ้นส่วนก้น/ฐานภาชนะ ตัวอย่างที่เลือกนี้คัดมาจากของที่ขุดพบในชั้นวัฒนธรรมสมัยโบราณของหลุมขุดค้น TP.1 และ TP.4 (โบราณวัตถุจากหลุมขุดค้น TP.1 จะนำมาจาก Area A ที่ทำการขุดค้นเสร็จสิ้นเท่านั้น) โดยต้องมีขนาดที่สามารถวัดเส้นผ่านศูนย์กลางของขอบปากหรือก้น/ฐานได้ รวมทั้งสามารถวาดภาพประกอบได้ชัดเจน ซึ่งข้อมูลส่วนใหญ่ก็ได้มาจากหลุมขุดค้น TP.1 (ตารางที่ 19)

ตารางที่ 19 แสดงจำนวนตัวอย่างเศษภาชนะดินเผาที่คัดเลือกมาวิเคราะห์

ประเภทของภาชนะ	หลุมขุดค้น	จำนวนทั้งหมด (ชิ้น)	จำนวนตัวอย่าง (ชิ้น)	ร้อยละ (%)
หม้อมีสัน (ปาก/ไหล่)	TP.1	145	45	31.03
	TP.4	83	36	43.37
ปากภาชนะ ทรงสาม	TP.1	3,195	105	3.28
	TP.4	950	-	-
ปากภาชนะ ทรงอื่นๆ	TP.1	3,195	36	1.12
	TP.4	950	-	-
ก้น/ฐาน ภาชนะ	TP.1	151	28	18.54
	TP.4	58	-	-

1. ชิ้นส่วนหม้อมีสัน

เศษภาชนะดินเผาซึ่งพบมากในการขุดค้น คือ “หม้อมีสัน” (carinated pot) โดยพบจากทุกระดับชั้นดินสมมติ แสดงว่าเป็นรูปแบบภาชนะที่ใช้สืบเนื่องกันมาตั้งแต่ระยะแรกจนถึงระยะสุดท้าย เศษหม้อมีสันที่พบมีทั้งแบบสันเดียวซึ่งพบมากที่สุด และแบบที่มี 2 หรือ 3 สัน แต่ทุกแบบนี้ก็ได้ขุดพบปะปนกันในหลายระดับชั้นดินสมมติ ทั้งยังมีหลายขนาด จากการวัดขนาดตัวอย่างขอบปากหม้อมีสันพบว่า มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางตั้งแต่ 14 - 36 เซนติเมตร ซึ่งขนาดที่นิยมทำกันมากอยู่ระหว่าง 19 - 26 เซนติเมตร

หม้อมีสันเป็นภาชนะที่ใช้สำหรับการหุงต้มอาหารในครัวเรือนทั่วไป¹¹⁹ เพราะมีเนื้อดินค่อนข้างหยาบ และไม่มีการตกแต่งลวดลายที่มุ่งให้เกิดความสวยงาม มีเพียงการทำลายเชือกทาบบริเวณส่วนก้นใต้สันลงมา ยกเว้นการตกแต่งผิวภายนอกด้วยการทาน้ำดินสีนวลที่พบตัวอย่างเพียง 2 ชิ้นจากการขุดค้นที่หลุม TP.4

จากการวิเคราะห์ตัวอย่างเศษหม้อมีสันจากหลุม TP.1 และ TP.4 ทำให้เห็นถึงความแตกต่างของขอบปาก ลักษณะของสัน และรูปทรงของหม้อ ในที่นี้จึงจัดแบ่งออกได้เป็น 7 รูปแบบ (ลายเส้นที่ 5) ประกอบด้วย

หม้อมีสันแบบที่ 1 (Carinated Pot 1 = CP1) – เป็นหม้อที่มีส่วนก้นไม่ลึกมากนัก ส่วนของสันที่มีเพียงสันเดียวจะมีลักษณะงุ้มลงด้านล่างเล็กน้อย

หม้อมีสันแบบที่ 2 (CP2) – เป็นหม้อที่มีส่วนก้นไม่ลึกมากนัก ส่วนของสันมีทั้งแบบ 1 สันและ 2 สัน แต่ลักษณะของสันนั้นจะเชิดขึ้นด้านบนเล็กน้อย

หม้อมีสันแบบที่ 3 (CP3) – เป็นหม้อที่มีทั้งแบบสันเดียวและ 2 สัน ลักษณะรูปทรงของก้นหม้อไม่ลึกมากคล้ายกับแบบที่ 1 และ 2 แต่ส่วนของสันนั้นจะเชิดเป็นจอยงุ้มขึ้นด้านบน

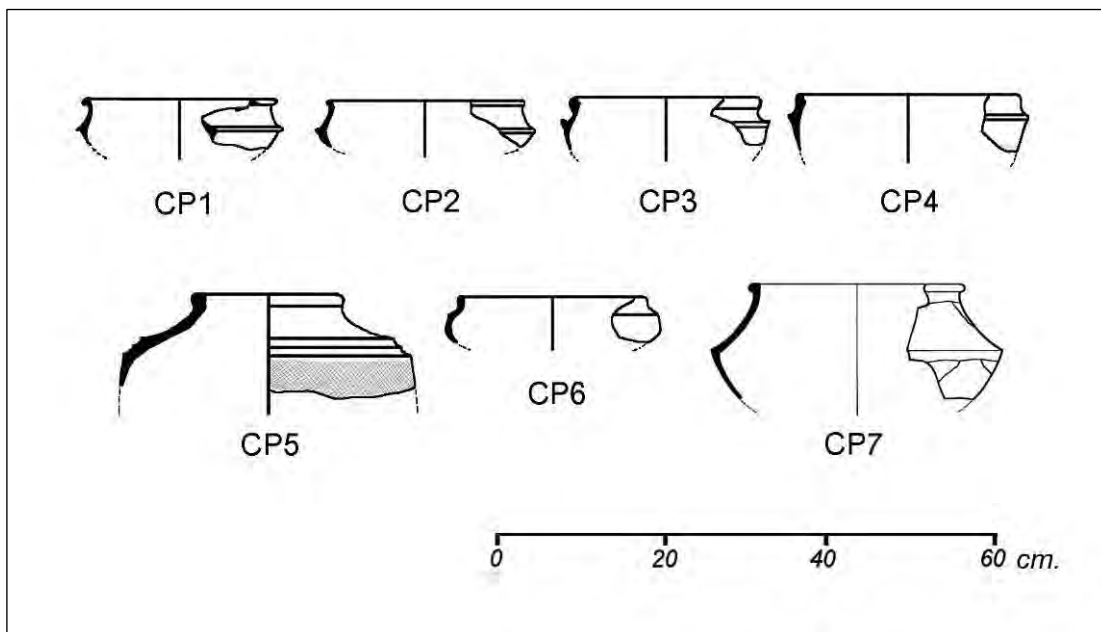
หม้อมีสันแบบที่ 4 (CP4) – เป็นหม้อที่มีสันเดียว ลักษณะของสันนั้นจะเชิดขึ้นด้านบนเล็กน้อยคล้ายกับแบบที่ 2 แต่ก้นหม้อจะมีความลึกมากกว่าอย่างชัดเจน

หม้อมีสันแบบที่ 5 (CP5) – เป็นหม้อที่มีทั้ง 1 และ 3 สัน ส่วนลำตัวใต้สันเป็นแนวตรง ทำให้ลักษณะของก้นหม้อแบบที่ 5 นี้มีความลึกมาก

หม้อมีสันแบบที่ 6 (CP6) – เป็นหม้อที่มีสันเดียว ลักษณะแปลกคือส่วนลำตัวใต้สันนั้นจะผายออกเล็กน้อย แต่ก็มีก้นไม่ลึกมากนักคล้ายกับแบบที่ 1 แบบที่ 2 และแบบที่ 3 แต่ก็พบตัวอย่างหม้อมีสันแบบนี้ในปริมาณน้อย

หม้อมีสันแบบที่ 7 (CP7) – เป็นหม้อที่มีสันเดียว มีทั้งแบบก้นลึกและก้นตื้น แต่ส่วนของสันนั้นจะหักเป็นมุมแหลม ไม่มีจอยงุ้มเหมือนกับแบบอื่นๆ แบบนี้พบที่หลุมขุดค้น TP.4 เท่านั้น

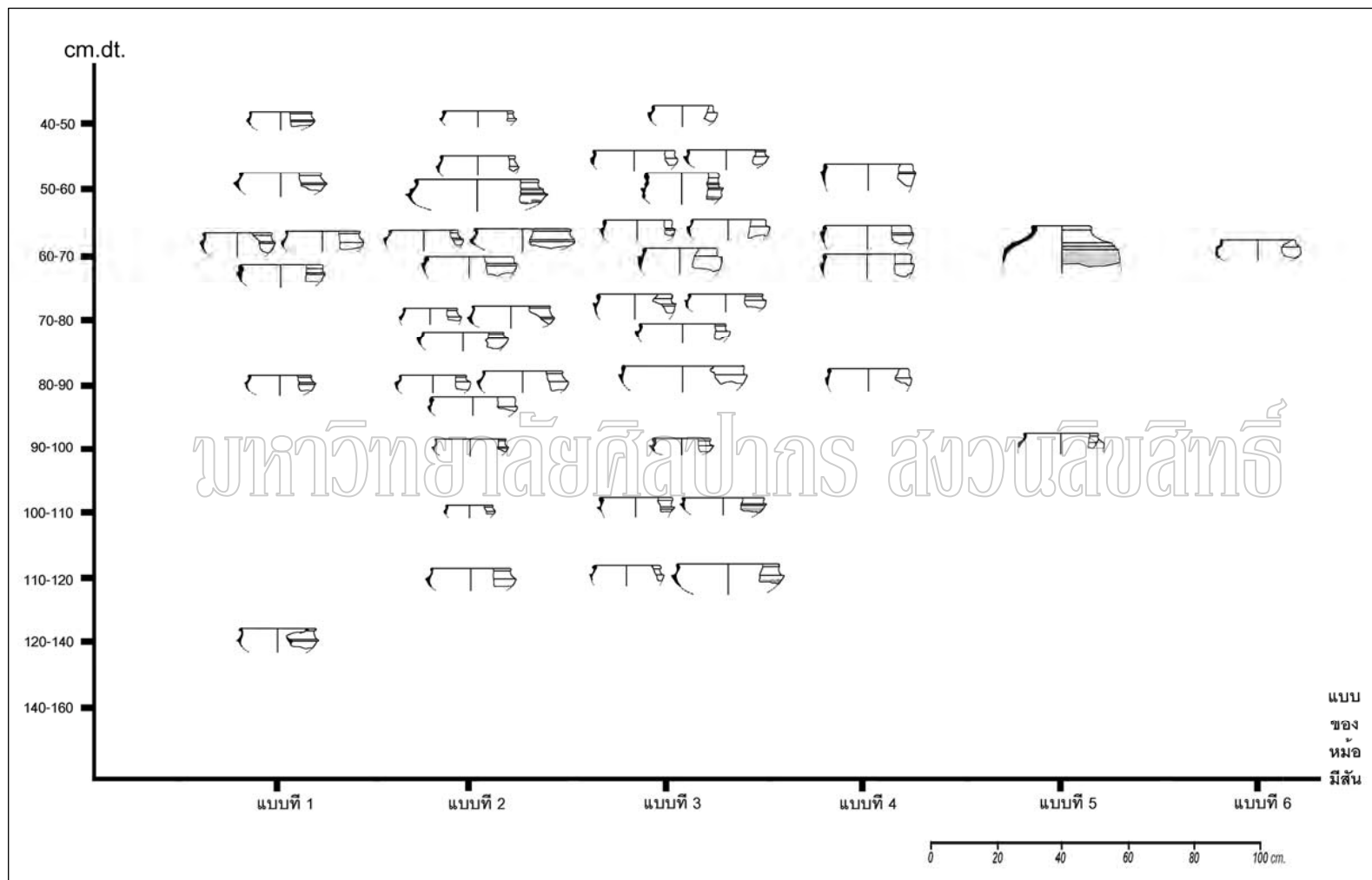
¹¹⁹ ผาสุข อินทราวุธ, ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี, 18.

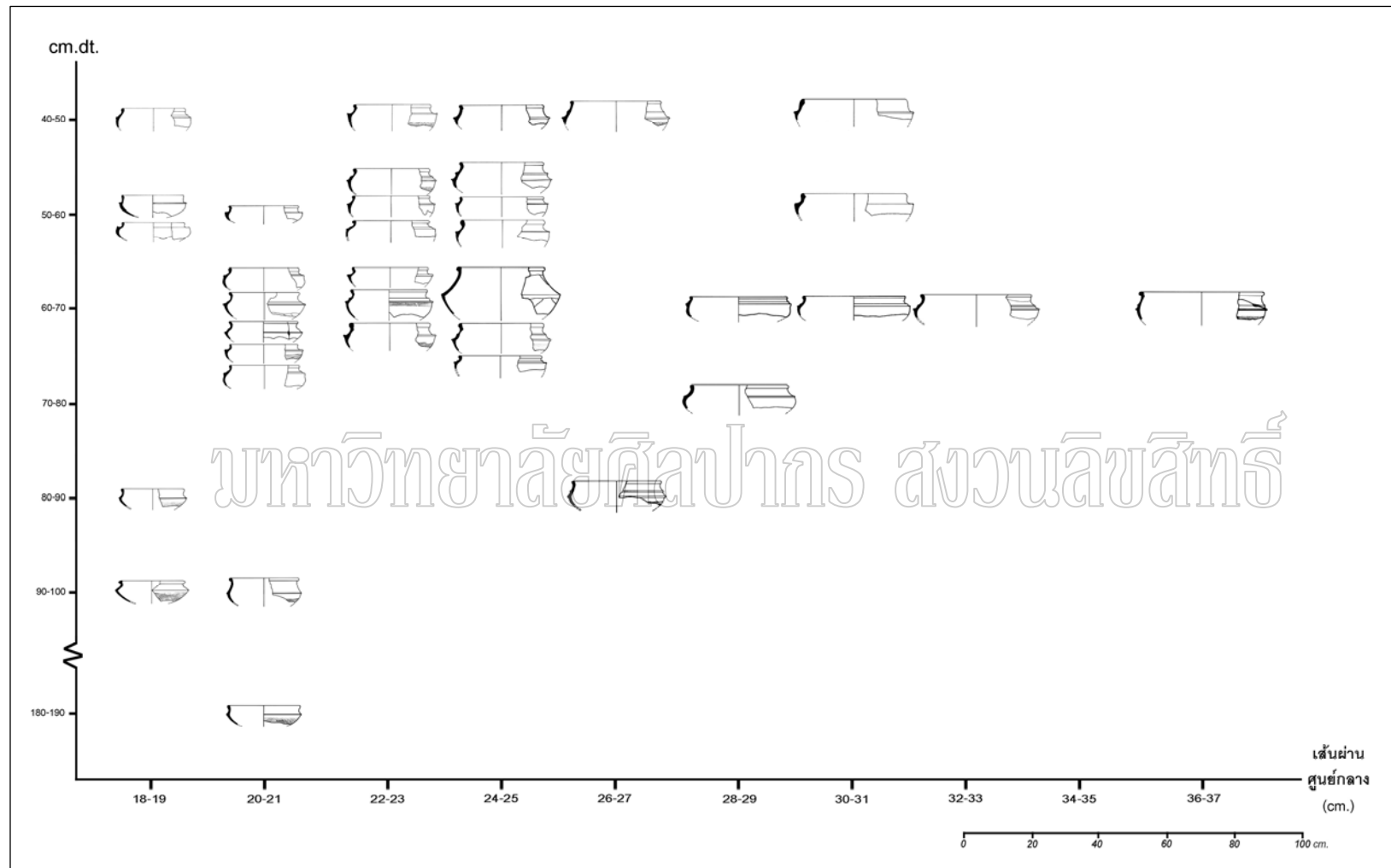
ลายเส้นที่ 5 รูปแบบของหม้อมีสันที่พบจากการขุดค้นที่เมืองนครปฐมโบราณ

ผู้วิจัยได้นำตัวอย่างเศษหม้อมีสันจากหลุมขุดค้น TP.1 มาจัดจำแนกตามรูปแบบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติ พบว่าหม้อมีสันแบบที่ 2 และแบบที่ 3 จะมีมากที่สุด ขณะที่หม้อมีสันแบบที่ 5 และ 6 จะมีตัวอย่างให้ศึกษาเพียงเล็กน้อย (รวมทั้งแบบที่ 7 ซึ่งพบเฉพาะจากหลุมขุดค้น TP.4 เท่านั้น) ทั้งยังได้นำตัวอย่างจากหลุมขุดค้น TP.4 มาจำแนกตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของขอบปาก เพื่อดูแบบแผนการผลิตในแต่ละช่วงเวลา พบว่าข้อมูลที่ได้จากทั้ง 2 หลุมขุดค้นมีความสอดคล้องกันคือ ในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังจะมีความหลากหลายของรูปแบบและขนาดของหม้อ ซึ่งรวมทั้งปริมาณที่มีมากกว่าในชั้นวัฒนธรรมระยะแรก (ลายเส้นที่ 6 - 7)

เป็นที่น่าสังเกตว่า จากระดับชั้นดินสมมติล่างสุดจนถึงระดับชั้นดินสมมติบนสุดแทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบของหม้อมีสันเลย อาจมีความแตกต่างกันบ้างในลักษณะของขอบปาก แต่ก็ไม่สามารถหาเอกลักษณ์ของหม้อมีสันในแต่ละช่วงย่อยๆ ได้เลย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความต่อเนื่องของกลุ่มคนที่ใช้พื้นที่บริเวณนี้มาอย่างยาวนานตั้งแต่ระยะแรกจนถึงระยะสุดท้ายว่าเป็นคนในวัฒนธรรมเดียวกัน

ลายเส้นที่ 6 ตัวอย่างเศษหม้อมีดินที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติจากหลุมขุดค้น TP.1 (จำแนกตามรูปแบบของหม้อ)

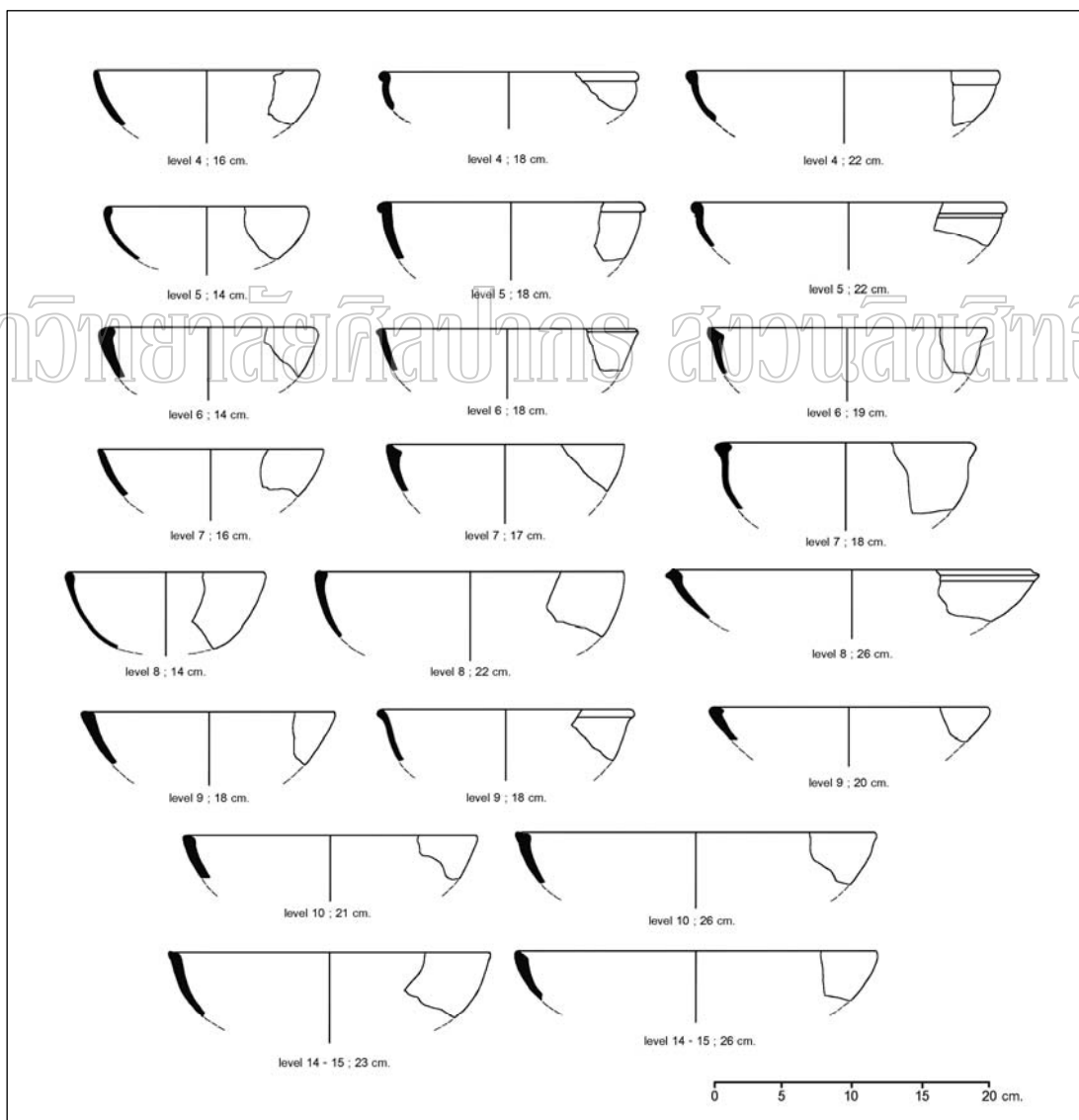

ลายเส้นที่ 7 ตัวอย่างเศษหมีมีสันที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติจากหลุมขุดค้น TP.4 (จำแนกตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางขอบปาก)

2. ชิ้นส่วนปากภาชนะ

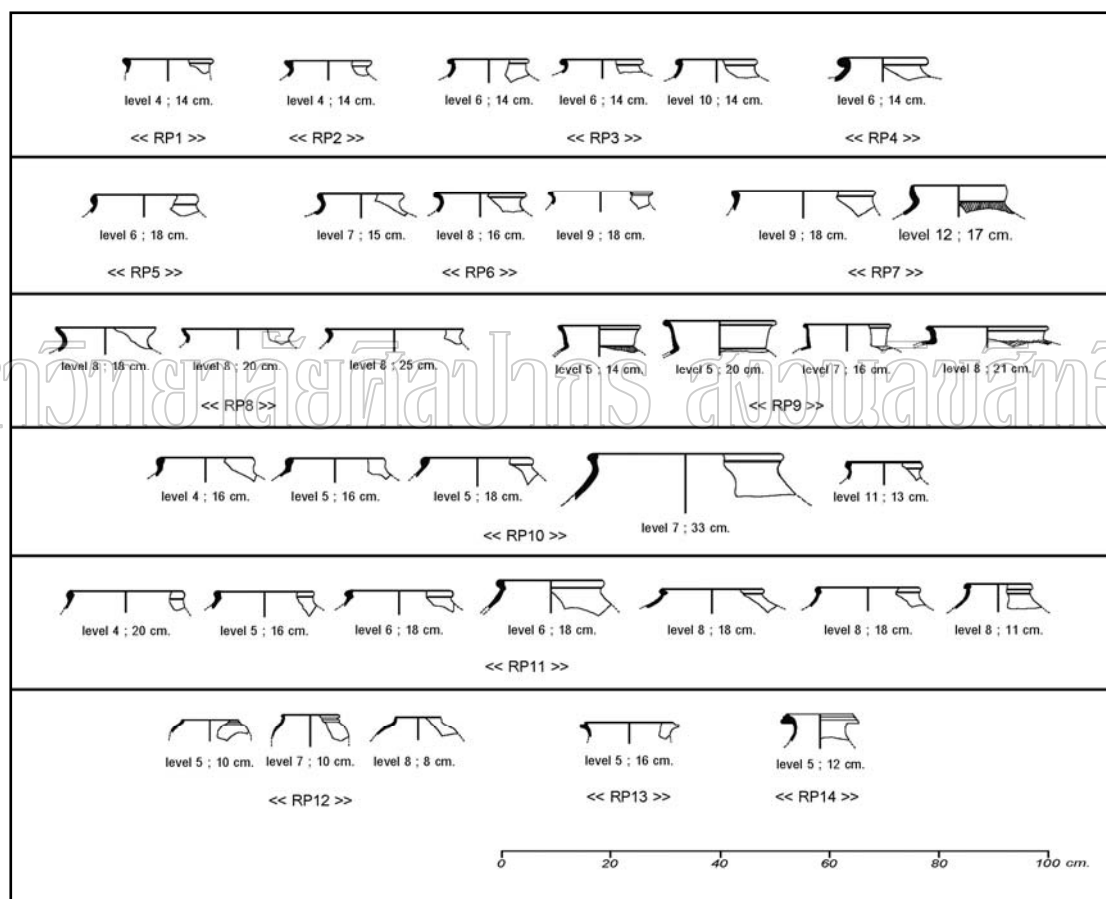
จากการจำแนกชิ้นส่วนปากภาชนะที่ได้จากหลุมชุดค้น TP.1 พบว่ามีหลากหลายรูปทรง ส่วนใหญ่เป็นภาชนะทรงสาม แต่พบแปลกที่ได้พบขอบปากชามน้อยมากจากการชุดค้นที่หลุม TP.4 และไม่พบชามที่มีลายขีดมันเลย อันเป็นข้อมูลที่ต่างกันอย่างชัดเจนระหว่างสองหลุมชุดค้นนี้

ผู้วิจัยได้คัดเลือกชิ้นส่วนปากชามจากหลุม TP.1 มาศึกษาพบว่า มีรูปทรงไม่แตกต่างกันมากนัก ความแตกต่างนั้นจะสังเกตได้จากลักษณะของขอบปาก ชามที่พบมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของขอบปากตั้งแต่ 12 - 30 เซนติเมตร ขนาดที่นิยมทำกันคือ 16 - 21 เซนติเมตร (ลายเส้นที่ 8)

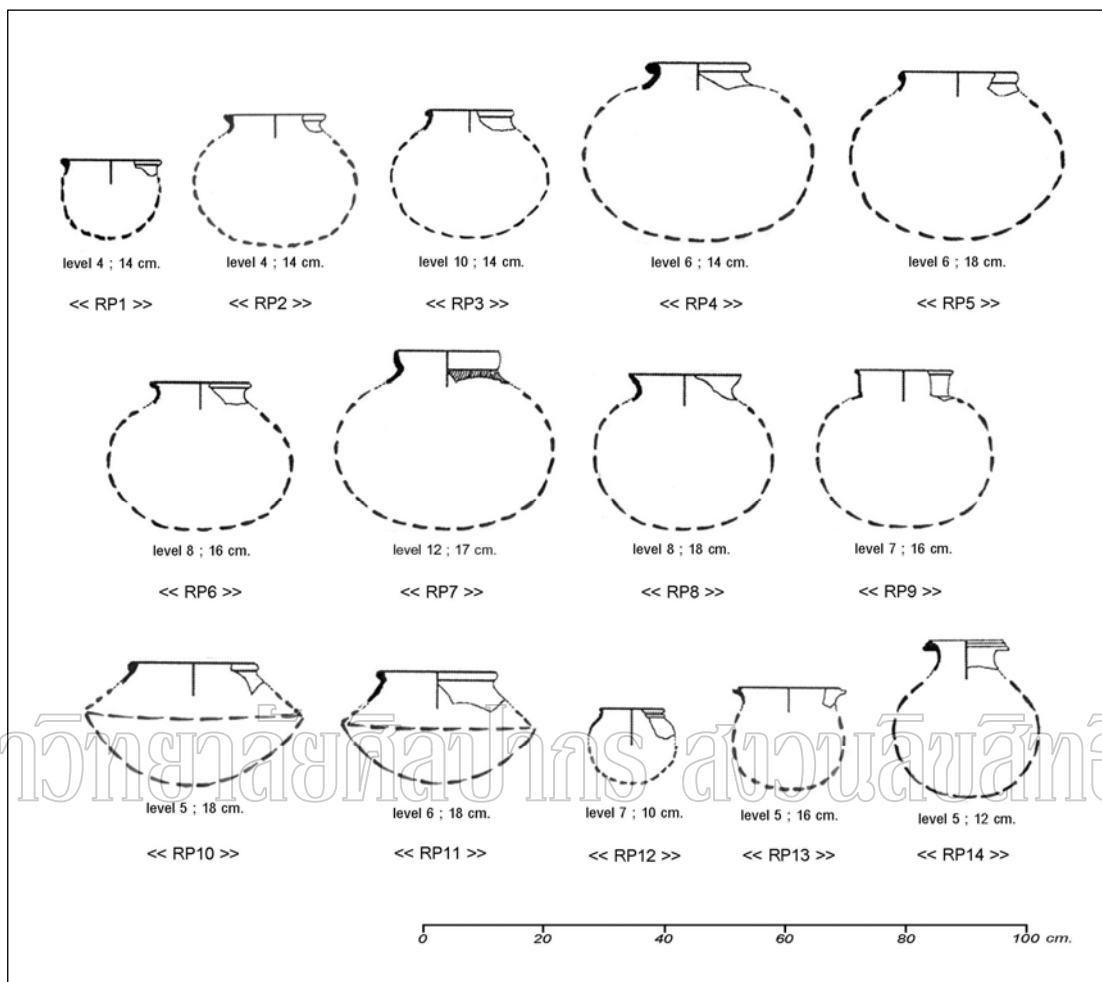
ลายเส้นที่ 8 ตัวอย่างเศษภาชนะทรงสามที่พบจากการชุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก

ผู้วิจัยได้คัดเลือกชิ้นส่วนปากภาชนะดินเผาจากหลุมขุดค้น TP.1 มาพิจารณาถึงลักษณะขอบปากพบว่าอาจแบ่งออกได้เป็น 14 รูปแบบ (RP 1 – 14 โดย RP ย่อมาจาก Rim Potsherd) โดยผู้วิจัยได้ทำการเปรียบเทียบกับรูปแบบขอบปากภาชนะที่พบจากเมืองจันเสน ซึ่ง ดร.เบนเน็ต บรอนสัน ได้เคยทำการศึกษาไว้อย่างละเอียด พบว่าตัวอย่างจากหลุมขุดค้น TP.1 ส่วนใหญ่คงเป็นส่วนปากของหม้อก้นกลม ซึ่งรวมทั้งหม้อมีสัน เพียงแต่มีความแตกต่างเรื่องลักษณะของขอบปากหรือความลึกของก้นหม้อเท่านั้น (ลายเส้นที่ 9 - 10)

ลายเส้นที่ 9 รูปแบบขอบปากของเศษภาชนะดินเผาที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1

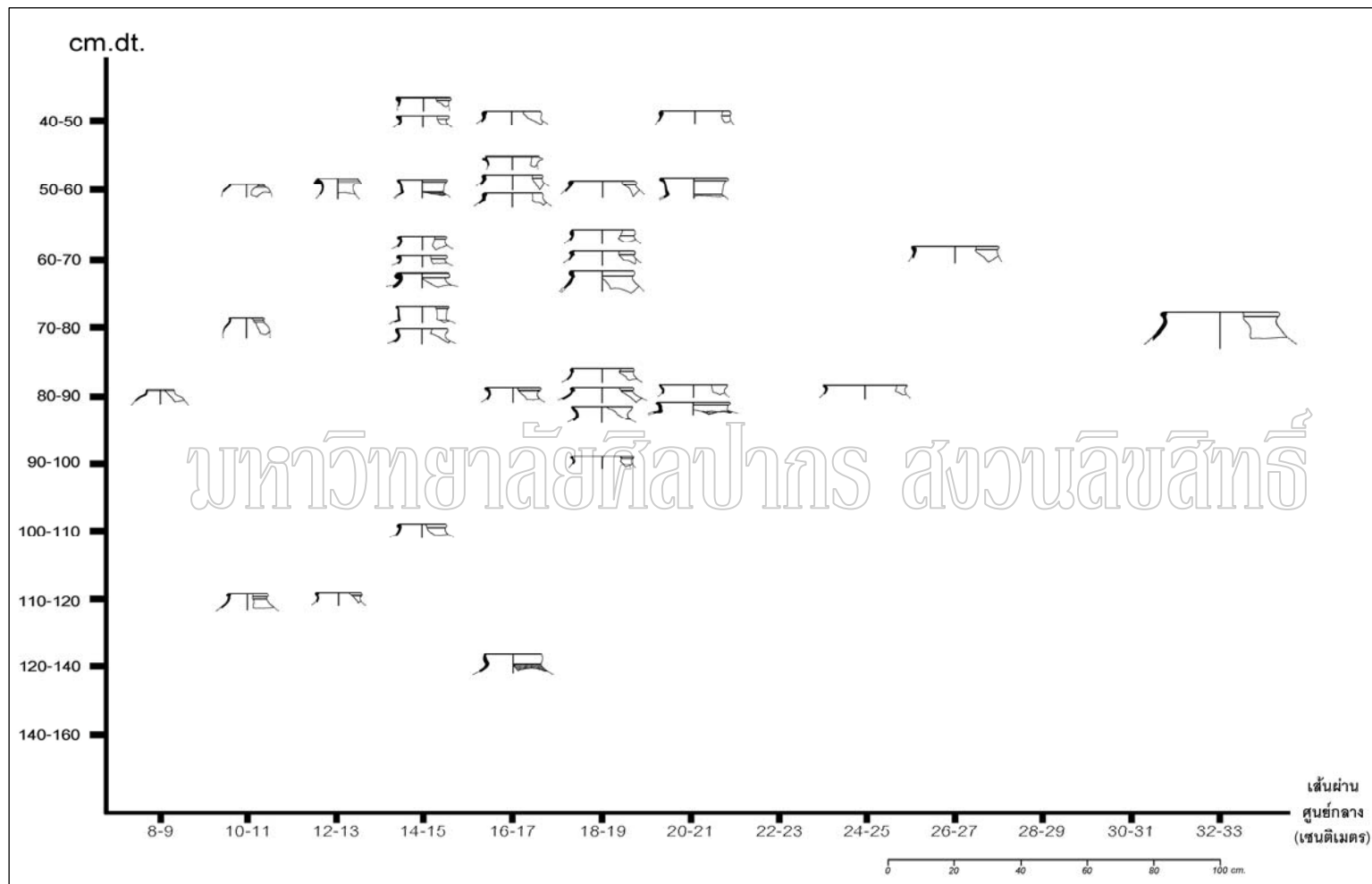
แหล่งโบราณคดีห่อแอก

ลายเส้นที่ 10 ภาพสันนิษฐานรูปทรงของภาชนะที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1

แหล่งโบราณคดีหอยเภา

จากการวัดขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางตัวอย่างชิ้นส่วนปากภาชนะจากหลุมขุดค้น TP.1 พบว่ามีขนาดของขอบปากตั้งแต่ 8 – 33 เซนติเมตร ขนาดที่พบมากอยู่ในช่วง 14 – 19 เซนติเมตร ขณะที่ภาชนะบางรูปทรงก็มีขนาดใกล้เคียงกัน อันสะท้อนว่าอาจมีแบบแผนในการผลิตก็เป็นได้ ตัวอย่างเช่น ขอบปากแบบที่ 12 (RP12) ซึ่งน่าจะเป็นหม้อก้นกลมใบเล็กๆ เพราะตัวอย่างที่คัดเลือกมามีขนาดเพียง 8 – 10 เซนติเมตร และตัวอย่าง 2 ชิ้นจากชั้นดินสมมติที่ 5 (50 – 60 cm.dt.) และ 7 (70 – 80 cm.dt.) ก็มีลักษณะคล้ายกันมาก (ลายเส้นที่ 11)

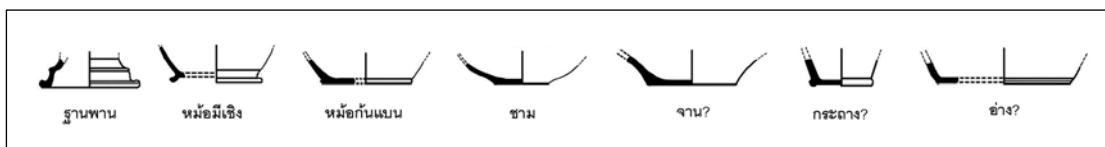

ลายเส้นที่ 11 ตัวอย่างชั้นส่วนปากภาชนะที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติจากหลุมขุดค้น TP.1 (จำแนกตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของขอบปาก)

ขณะที่ในการชุดค้นหลุม TP.4 ได้พบชิ้นส่วนปากภาชนะจำนวน 950 ชิ้น (คิดเป็น 12.79% ของน้ำหนักเศษภาชนะดินเผาที่พบทั้งหมด) แต่ขอบปากที่พบก็มีลักษณะไม่แตกต่างจากหลักฐานที่ได้จากการชุดค้นแหล่งโบราณคดีห่อเอ็กมากนัก คือส่วนมากเป็นปากของหม้อก้นกลมหรือหม้อมีสัน

3. ชิ้นส่วนก้น/ฐานภาชนะ

จากการวิเคราะห์ตัวอย่างชิ้นส่วนก้น/ฐานภาชนะดินเผาที่ได้จากการชุดค้นหลุม TP.1 จำนวน 28 ชิ้น พบว่ามีฐานภาชนะหลายรูปทรง ได้แก่ ขาม หม้อมีเชิง หม้อก้นแบน จาน? กระถาง? อ่าง? และส่วนฐานของภาชนะทรงพาน (ลายเส้นที่ 12)

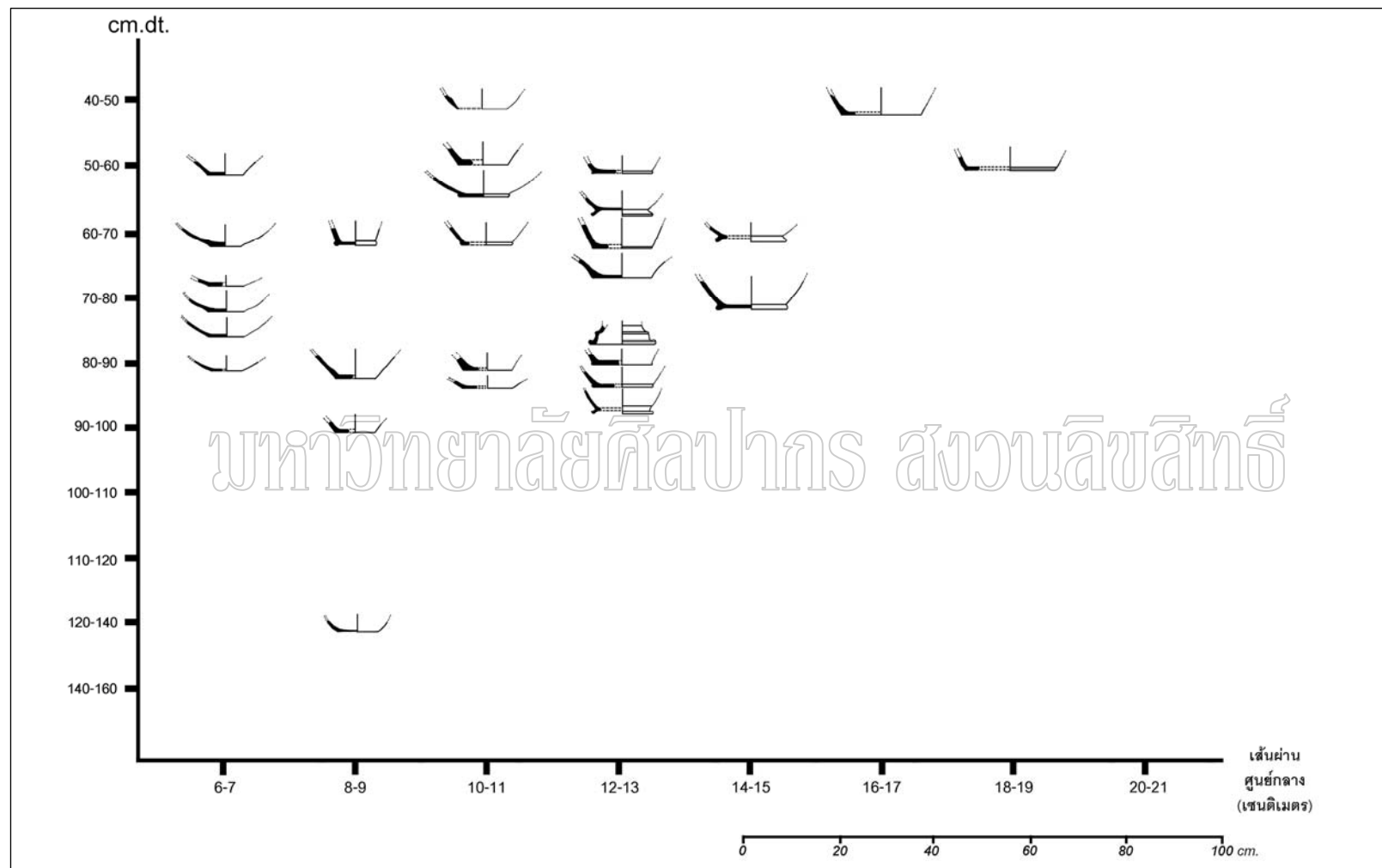

ลายเส้นที่ 12 ตัวอย่างชิ้นส่วนก้น/ฐานภาชนะที่พบจากการชุดค้นหลุม TP.1

แหล่งโบราณคดีห่อเอ็ก

จากการวัดขนาดตัวอย่างก้น/ฐานภาชนะดินเผาจากหลุม TP.1 พบว่ามีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางตั้งแต่ 6 – 18 เซนติเมตร แต่ชิ้นส่วนก้น/ฐานภาชนะดินเผาที่ชุดพบส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุดแตกหักเป็นชิ้นเล็กๆ จนไม่สามารถนำมาวิเคราะห์รูปทรงหรือขนาดได้ จึงไม่อาจกล่าวถึงรูปแบบที่ได้รับความนิยมหรือแบบแผนการผลิตภาชนะบางแบบได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้จะตั้งเป็นข้อสังเกตถึงปริมาณของฐานทรงพานที่พบตัวอย่างน้อยมากคือพบเพียง 1 ชิ้น รวมทั้งฐานของขามก้นแบนที่มักมีขนาดของเส้นผ่านศูนย์กลางอยู่ที่ 6 - 7 เซนติเมตร (ลายเส้นที่ 13)

อย่างไรก็ตาม การชุดค้นที่หลุม TP. 4 ได้พบชิ้นส่วนก้น/ฐานภาชนะไม่มากนัก (คิดเป็น 4.49% ของน้ำหนักเศษภาชนะดินเผาที่พบทั้งหมด) ส่วนมากเป็นเศษชิ้นส่วนขนาดเล็ก ชิ้นส่วนที่สามารถวัดขนาดและวิเคราะห์รูปทรงได้ก็เป็นหม้อก้นแบน หม้อมีเชิง หรือกระถางมีเส้นผ่านศูนย์กลางระหว่าง 9 – 12 เซนติเมตร แต่ไม่พบบันภาชนะประเภทจาน ขาม หรืออ่างขนาดใหญ่เลย แตกต่างจากที่แหล่งโบราณคดีห่อเอ็ก ซึ่งจะพบรูปแบบก้น/ฐานภาชนะที่มีความหลากหลายกว่า

ลายเส้นที่ 13 ตัวอย่างชิ้นส่วนกัน/ฐานภาชนะที่พบในแต่ละระดับชั้นดินสมมติจากหลุมขุดค้น TP.1 (จำแนกตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของขอบปาก)

ในการจัดจำแนกยังได้พบชิ้นส่วนกัน/ฐานภาชนะบางชิ้นมีร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่าภาชนะใบนั้นขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน (wheel throwing) สังเกตได้จากบริเวณก้นและผิวด้านในจะมีเส้นเล็กๆในแนวขนานกันไปอย่างสม่ำเสมอ อันเกิดจากแรงหมุนของแป้นและนิ้วมือที่รูดทวนตามไปในการขึ้นรูปภาชนะ (ภาพที่ 140)

ภาพที่ 140 ตัวอย่างชิ้นส่วนกันภาชนะที่มีร่องรอยว่าขึ้นรูปด้วยแป้นหมุนจากหลุม TP.1

แหล่งโบราณคดีหอยเคก

นอกจากนี้ยังได้พบ “ขาตั้งภาชนะ” จำนวน 17 ชิ้นจากหลุมขุดค้น TP.1 และอีก 18 ชิ้นจากหลุม TP.4 แต่ส่วนใหญ่ก็อยู่ในสภาพแตกหัก หลักฐานที่พบในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์มีเพียง 3 ชิ้น (ภาพที่ 141) ขาตั้งภาชนะนี้จะมีเนื้อดินหยาบและหนากว่าภาชนะส่วนอื่นๆ เนื่องจากต้องมีความแข็งแรงและทนทานมากกว่าส่วนอื่นๆ ในการขุดค้นมักได้พบเฉพาะส่วนขา แต่ก็เคยได้พบส่วนขาติดกับวงแหวนด้วย สันนิษฐานว่าหากอยู่ในรูปทรงสมบูรณ์จะเป็นวงแหวนทรงกลมที่มีขาราว 3 - 4 ขา¹²⁰ และอาจใช้สำหรับวางภาชนะหุงต้มอาหารคือหม้อก้นกลมหรือหม้อมีสัน¹²¹

¹²⁰ มีชิ้นส่วนขาตั้งภาชนะและวงแหวนหลายชิ้นเก็บรักษาอยู่ที่พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถานหรือพิพิธภัณฑสถานขององค์พระปฐมเจดีย์

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, 26.

ภาพที่ 141 ชิ้นส่วนชาตังภาชนะที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 และ TP.4 เมืองนครปฐมโบราณ
ที่มา : ผาสุข อินทรารุช, ดรชานีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2528), ปลายเส้นที่ 16.

สำหรับการศึกษาลักษณะการตกแต่งพื้นผิวภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นพบว่า มี 8 รูปแบบ ได้แก่ ลายเชือกทาบ ลายจักสานหรือลายประทับ ลายจุดขีด ลายกด (มีทั้ง ลายกดด้วยนิ้วมือและก้นหอย) ลายขัดมัน ลายเขียนสี (สีแดงและขาว) การทาน้ำดิน และลาย กดประทับภายในช่องสี่เหลี่ยม (ภาพที่ 142) การตกแต่งส่วนใหญ่เป็นเทคนิคที่มีมาแล้วตั้งแต่ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ขณะที่การทำลวดลายประทับในช่องสี่เหลี่ยมเท่านั้นที่เป็นรูปแบบ การตกแต่งที่โดดเด่นในสมัยทวารวดี โดยมีต้นแบบจากลวดลายของอินเดีย¹²² แต่ก็ได้พบจากการ ขุดค้นครั้งนี้เพียง 2 ชิ้น ขณะที่ในการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2524 ได้พบเศษภาชนะแบบนี้หลายชิ้น¹²³ ดร.บรอนสัน กล่าวว่า เศษภาชนะที่มีลายประทับภายในช่องสี่เหลี่ยมนี้คงเป็นส่วนหนึ่งของภาชนะ ประเภทหม้อก้นกลม กุณที หรือคนโท ซึ่งพบในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดีที่เมืองจันเสน¹²⁴

¹²² เรื่องเดียวกัน, 30 - 31.

¹²³ ผาสุข อินทรารุช, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, รูปที่ 17 - 19, 40 - 42 and 44 - 46.

¹²⁴ Bronson, "Excavation at Chansu and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand," 434 - 440.

ภาพที่ 142 การตกแต่งบนพื้นผิวภาชนะดินเผาที่ได้จากการขูดคั้นหลุม TP.1 และ TP.4

จากการวิเคราะห์ข้างต้นอาจสรุปได้ว่า ชุมชนโบราณที่เมืองนครปฐมมีการผลิตภาชนะดินเผาขึ้นใช้ในปริมาณมาก เพื่อรองรับกับจำนวนประชากรที่มีมาก การผลิตนี้น่าจะเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่มีความสำคัญ ภาชนะที่ผลิตขึ้นมีความหลากหลายทั้งด้านรูปทรงและขนาดซึ่งสะท้อนถึงประโยชน์ใช้สอยที่แตกต่างกัน โดยมีทั้งภาชนะที่ใช้ในกิจพิธี เช่น กุณที่ หม้อพรมน้ำ คนโท พาน ที่ผลิตขึ้นอย่างประณีตซึ่งได้พบตัวอย่างเพียงเล็กน้อย (ยังไม่รวมถึงภาชนะบางใบที่อาจนำเข้ามาจากต่างถิ่นที่มีคุณภาพดี) แต่ภาชนะส่วนใหญ่ก็ทำขึ้นใช้ในครัวเรือนทั่วไป รูปทรงและเทคนิคการตกแต่งภาชนะแบบนี้เป็นลักษณะที่มีมาแล้วตั้งแต่ช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดี เช่น หม้อมีสัน ชาม ลายเชือกทาบ ลายขูดขีด ลายกด ฯลฯ และยังปรากฏลักษณะดังกล่าวสืบมาในสมัยทวารวดี เห็นได้จากไม่พบความเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบของหม้อมีสันที่เป็นภาชนะประเภทเด่นที่ผลิตขึ้นใช้อย่างมากเลย ดังนั้นกลุ่มคนที่เคยอยู่อาศัยแถบนี้จึงควรเป็นคนกลุ่มเดียวที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ระยะแรกเริ่มจนถึงระยะสุดท้ายก่อนที่จะมีการละทิ้งเมืองโบราณแห่งนี้ไปในที่สุด

กิจกรรมอีกประเภทหนึ่งของชุมชนโบราณที่เมืองนครปฐมซึ่งน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการผลิตภาชนะดินเผาข้างต้นด้วย เพราะมีขั้นตอนการเตรียมดินและการเผาเช่นเดียวกัน คือ การผลิตก้อนอิฐและกระเบื้องดินเผาที่ใช้ในการก่อสร้างอาคารศาสนสถาน

จากการสำรวจบนพื้นผิวดินของแหล่งหอเอกและแหล่งธรรมศาลาได้พบชิ้นส่วนก้อนอิฐ กระจัดกระจายอยู่ตามพื้นผิวดิน จึงสันนิษฐานว่าน่าจะมีศาสนสถานอยู่ในอาณาบริเวณของ แหล่งโบราณคดีดังกล่าว จากการขุดค้นก็ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกันเพราะได้พบชิ้นส่วนก้อนอิฐจาก หลุม TP.1 และ TP.4 มีน้ำหนักรวมกันมากถึง 53.25 กิโลกรัม แม้ว่าก้อนอิฐที่พบจากการขุดค้น ส่วนใหญ่จะอยู่ในสภาพชำรุดแตกหักและไม่พบอิฐก้อนสมบูรณ์เลยก็ตาม แต่ชิ้นส่วนก้อนอิฐ บางก้อนก็ได้ให้ข้อมูลที่สอดคล้องกับคุณลักษณะของก้อนอิฐที่นิยมใช้กันในสมัยทวารวดี กล่าวคือ เป็นก้อนอิฐที่มีขนาดใหญ่ ดินที่ใช้ทำอิฐมีการผสมข้าวเปลือก ซึ่งสามารถสังเกตเห็นร่องรอยเมล็ด ข้าวที่ปนอยู่ในเนื้ออิฐได้อย่างชัดเจน¹²⁵

ชาวเมืองนครปฐมโบราณจึงรู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์ ทั้งจาก ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์และใช้ข้าวเปลือกที่เชื่อว่ามีผลผลิตสูงมาเป็นส่วนผสมเพื่อให้การเผาอิฐ เป็นไปได้อย่างสม่ำเสมอ¹²⁶ แม้ว่าประเด็นนี้จะไม่ใช้ข้อมูลใหม่เพราะบรรดาเมืองสมัยทวารวดี แห่งอื่นๆก็มีการผลิตอิฐขึ้นใช้ในการก่อสร้างเช่นกัน แต่หากพิจารณาจากจำนวนของศาสนสถานที่ เคยมีอยู่เป็นจำนวนมากที่เมืองนครปฐมโบราณแล้ว ก็ทำให้น่าจะมั่นใจได้ว่า กิจกรรมการผลิตก้อนอิฐ คงเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ของเมืองนี้เลยทีเดียว

ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการขุดค้นครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าในอุตสาหกรรมการผลิตก้อนอิฐนั้น มีการทำกระเบื้องดินเผาควบคู่กันไปด้วย จากการขุดค้นที่หลุม TP.1 ได้พบชิ้นส่วนกระเบื้อง ดินเผา 32 ชิ้น ส่วนที่หลุมขุดค้น TP.4 ได้พบจำนวน 44 ชิ้น (ในการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน เมื่อ พ.ศ. 2524 ไม่ได้ค้นพบเลย) กระเบื้องที่พบมีลักษณะเป็นแผ่นดินเผาที่มีผิวขรุขระกว่าภาชนะ ดินเผาทั่วไป เพราะเนื้อดินหยาบ สังเกตได้ถึงส่วนผสมซึ่งมีเม็ดกรวดทราย เส้นใยพืช และมีเมล็ด ข้าวเปลือกปะปนเช่นเดียวกับก้อนอิฐ

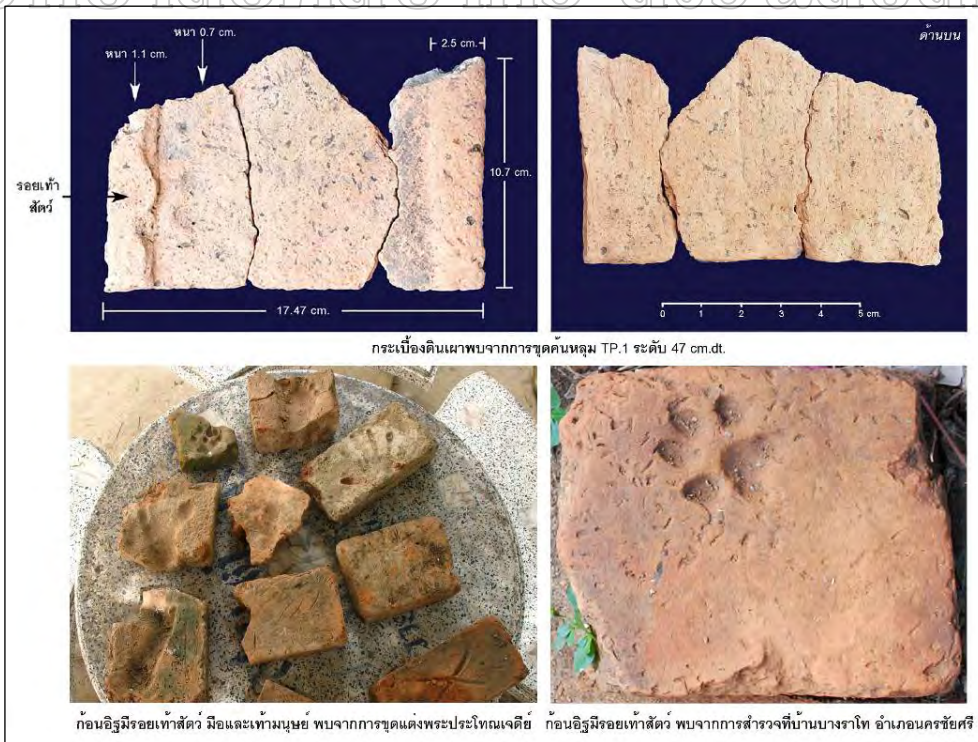
¹²⁵ ชิ้นส่วนก้อนอิฐแบบที่พบจากการขุดค้นนี้ถือเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้างศาสนสถานสมัย ทวารวดี แต่ยังมีอิฐอีกประเภทหนึ่งซึ่งมีคุณภาพดีกว่า เนื่องจากส่วนผสมของเนื้ออิฐดีกว่า ไม่มีการผสม ข้าวเปลือก บางก้อนมีการขัดผิวหน้าอย่างดี บางก้อนมีการสลักหรือเขียนลวดลายต่างๆ และบางก้อนก็มี การปิดทองคำเปลวด้วย อิฐประเภทนี้ซึ่งพบไม่มากนักคงมีไว้ใช้ในพิธีกรรมการก่อสร้างคือ การวางอิฐฤกษ์ หรืออาจมีไว้ใช้ประดับตกแต่งตรงบริเวณที่สำคัญเป็นพิเศษก็เป็นได้

¹²⁶ หม่อมเจ้า สุภัทรวดี ดิศกุล, ผู้แปล, "ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1," ศิลปากร 11,5 (มกราคม 2511) 11,5 (2511) : 53.

ลักษณะสำคัญอีกประการที่ทำให้ทราบได้อย่างชัดเจนว่าเป็นกระเบื้องก็คือ จะมีขอบด้านใดด้านหนึ่งหนา ซึ่งทำไว้สำหรับเกี่ยวกับไม้ระแนงอันเป็นโครงสร้างเครื่องบนของอาคาร การค้นพบชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผาจากการขุดค้นย่อมเป็นข้อมูลที่มีความสอดคล้องกับการพบชิ้นส่วนก้อนอิฐ แสดงว่านอกจากศาสนสถานประเภทเจดีย์แล้ว อาจมีวิหารที่ก่อสร้างฐานด้วยอิฐ และมีส่วนบนเป็นเครื่องไม้ที่จะต้องมุ่งหลังคาด้วยกระเบื้องเหล่านี้ด้วย

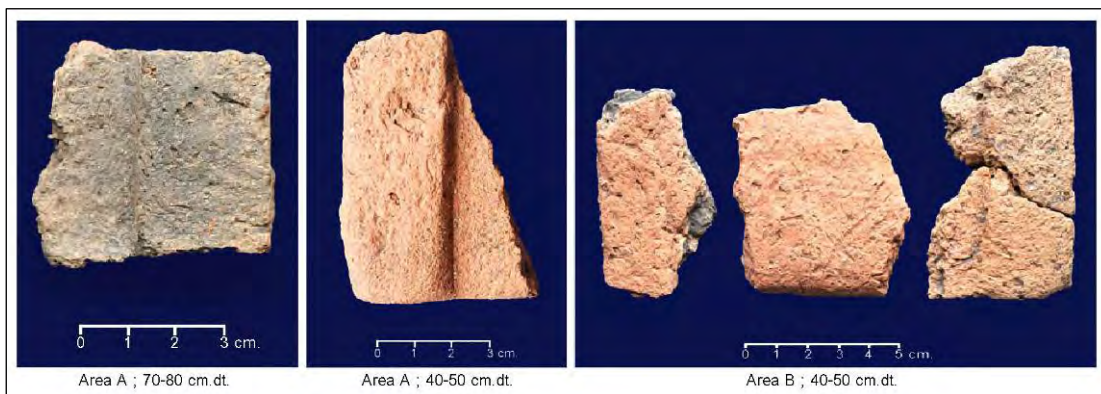
ชิ้นส่วนกระเบื้องแผ่นที่สามารถนำมาต่อกันจนพบเห็นรูปทรงได้คือ โบราณวัตถุที่ขุดพบจากหลุม TP.1 มีความกว้าง 17.47 เซนติเมตร ขอบทั้งสองข้างมีความกว้างราว 2.5 เซนติเมตร และมีความหนา 1.1 เซนติเมตร ส่วนแผ่นตรงกลางมีความหนา 0.7 เซนติเมตร น่าสังเกตว่าทางด้านซ้ายของกระเบื้องแผ่นนี้มีรอยประทับที่ดูคล้ายกับรอยเท้าของสุนัขหรือแมวด้วย ลักษณะของรอยเท้าสัตว์เช่นนี้รวมทั้งรอยมือและเท้าของมนุษย์ได้พบบนก้อนอิฐที่ได้จากการขุดแต่งพระประโทณเจดีย์ และพบจากการสำรวจที่แหล่งบ้านบางราโทอีกด้วย การปรากฏรอยเท้าของสัตว์เช่นนี้แสดงให้เห็นกระบวนการผลิตในขั้นตอนการตากกระเบื้องและก้อนอิฐไว้บริเวณลานกลางแจ้งที่คงไม่ได้มีการป้องกันสัตว์เลื้อยคลานให้เข้ามาเดินเหยียบย่ำได้ ยกเว้นกรณีการประทับรอยมือหรือเท้าของมนุษย์ที่ดูเป็นการจงใจทำ (ภาพที่ 143)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 143 กระเบื้องดินเผาจากหลุม TP.1 และก้อนอิฐจากพระประโทณเจดีย์และแหล่งบางราโท

อย่างไรก็ตาม กระเบื้องดินเผาที่ขุดพบก็ไม่ได้มีขนาดเท่ากันทุกแผ่น จากการวัดขนาด ตัวอย่างชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผาแผ่นอื่นๆ พบว่าขอบด้านข้างมีความกว้างตั้งแต่ 2 – 2.8 เซนติเมตร ส่วนความหนาของขอบมีตั้งแต่ 1.1 – 1.5 เซนติเมตร และเนื้อแผ่นกระเบื้องตรงกลาง มีความหนาแตกต่างกันตั้งแต่ 0.6 – 1.2 เซนติเมตร (ภาพที่ 144)

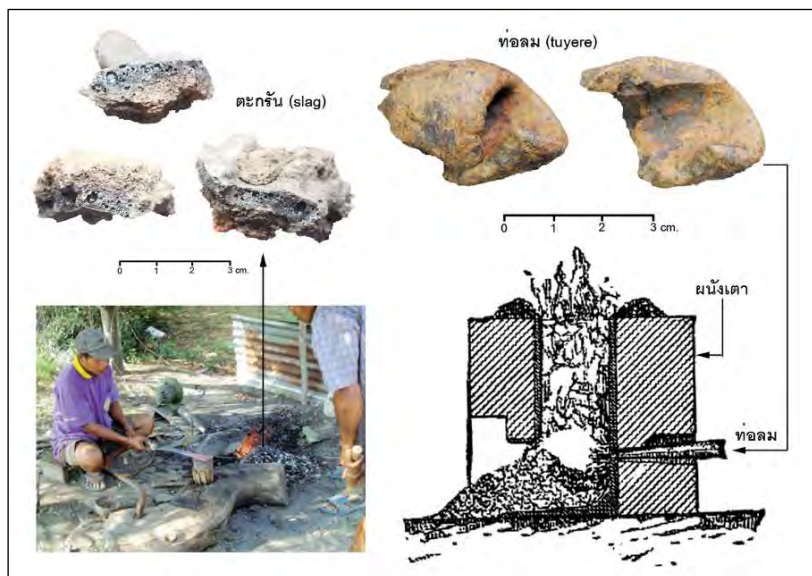
ภาพที่ 144 ตัวอย่างชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผาที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก

ข้อมูลเดิมเกี่ยวกับกระเบื้องดินเผาสมัยทวารวดีได้มาจากเมืองอู่ทอง เพราะนอกจากเจดีย์แล้วที่เมืองอู่ทองยังมีวิหารและมณฑปซึ่งใช้กระเบื้องดินเผาสำหรับมุงหลังคาด้วย กรมศิลปากรและศาสตราจารย์บวสเชอเลียร์ ได้ทำการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข 21 พบว่าอาจเป็นอาคารประเภทมณฑป มีฐานซึ่งมีบันไดขึ้นทั้ง 4 ทิศ และมีเสาใหญ่ก่อด้วยอิฐ 4 ต้น หลังคาที่พังไปหมดแล้วนั้นคงประกอบด้วยอิฐแผ่นบางๆ (เป็นพิเศษ) วางเรียงซ้อนกันขึ้นไปบนเครื่องไม้¹²⁷ เข้าใจว่า “อิฐแผ่นบางๆ (เป็นพิเศษ)” ในที่นี้คงหมายถึง แผ่นกระเบื้องดินเผาซึ่งมีลักษณะของเนื้อคล้ายกับก้อนอิฐนั่นเอง

นอกจากกิจกรรมการผลิตภาชนะดินเผา ก้อนอิฐ และกระเบื้องดินเผาข้างต้นแล้ว จากการขุดค้นยังได้พบร่องรอยการถลุงและหลอมโลหะด้วย โดยมีข้อมูลจากหลุมขุดค้น TP.1 ที่แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก ซึ่งได้พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับงานโลหะกรรม ได้แก่ ชิ้นส่วนท่อลมดินเผา (tuyere) ที่เป็นส่วนหนึ่งของเตาถลุงโลหะ (smelting furnace) และได้พบตะกั่วหรือขี้แร่ (slag) จำนวน 460 กรัม อันเกิดจากการตีเหล็ก (iron forging) โดยรองศาสตราจารย์ สุรพล นานะพินธุ ได้ให้ข้อมูลว่า ตะกั่วที่พบเป็นชิ้นส่วนของเตาดินเผาที่ก่อขึ้นอย่างง่าย ๆ เพื่อจุดไฟให้

¹²⁷ หม่อมเจ้า สุภัทรรดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, “ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1,” ศิลปากร : 61.

ความร้อนในขณะที่มีการตีเหล็ก สอดคล้องกับการค้นพบก้อนดินเผาไฟเป็นจำนวนมากภายในหลุมขุดค้น TP.1 (ภาพที่ 145)

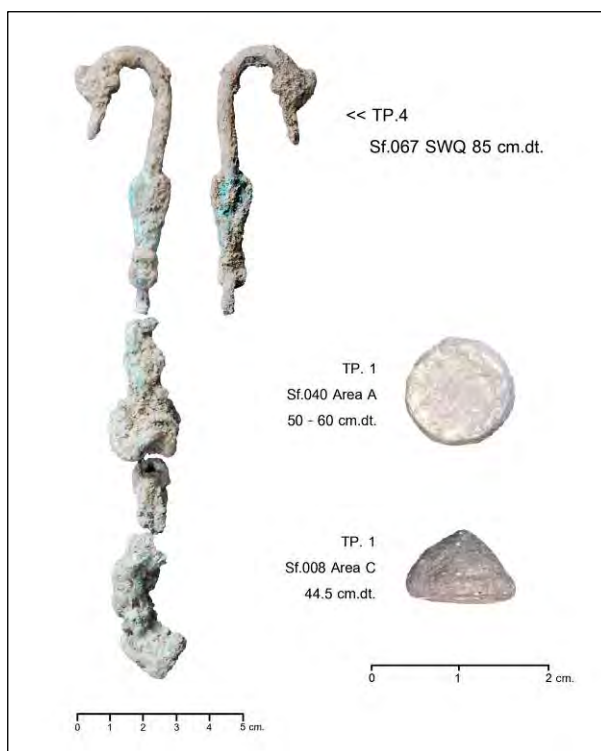

ภาพที่ 145 ตะกรันและชิ้นส่วนทอลมดินเผา (tuyere) ที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.1

แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก

อย่างไรก็ตาม จากการขุดค้นได้พบวัตถุโลหะไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือเหล็กที่อยู่ในสภาพผุพัง นอกจากนี้ก็มีหวงตะกั่วซึ่งอาจใช้เป็นตุ้มถ่วงแห หรือชิ้นส่วนสำริดขนาดเล็กๆที่ไม่ทราบรูปทรงเดิม (ดูภาพที่ 71 ในบทที่ 5) แต่จากการขุดค้นก็ได้พบวัตถุที่น่าสนใจอย่างน้อย 3 ชิ้น คือ ก้อนตะกั่วขนาดเล็ก 2 ก้อน ซึ่งพบจากหลุมขุดค้น TP.1 ที่อาจใช้เป็นวัตถุดิบ (ingot) ในงานหลอมโลหะ อีกชิ้นหนึ่งคือ วัตถุสำริดที่พบจากหลุมขุดค้น TP.4 ที่มีลักษณะเป็นขอกเกี่ยวและมีหวงโซ่คล้องต่อลงมาเป็นเส้นเบี่ยงล่าง อันแสดงให้เห็นถึงการผลิตที่มีความประณีต (ภาพที่ 146) แต่แร่โลหะ (เหล็ก ทองแดง ดีบุก และตะกั่ว) ก็ไม่สามารถหาได้ในพื้นที่เขตจังหวัดนครปฐม ชุมชนโบราณที่เมืองนครปฐมจึงต้องหาซื้อหรือแลกเปลี่ยนวัตถุดิบมาจากต่างถิ่น ก่อนจะนำมาผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นไว้ในครัวเรือน หรือสร้างสรรคเป็นผลงานที่เนื่องในศาสนา ดังได้พบพระพุทธรูปสำริดหรือวัตถุที่ใช้ในกิจพิธีเป็นต้น¹²⁸ (ภาพที่ 147)

¹²⁸ ดูตัวอย่างวัตถุโลหะที่ได้จากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทนใน Dupont, *L'archéologie mène de Dvāvaratī*, Pl. 255 – 269. แต่ประติมากรรมโลหะจากเมืองนครปฐมโบราณก็มีตัวอย่างให้ศึกษาไม่มากนัก โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับจำนวนของพระพุทธรูปสำริดที่ค้นพบหลายองค์ที่เมืองอู่ทอง

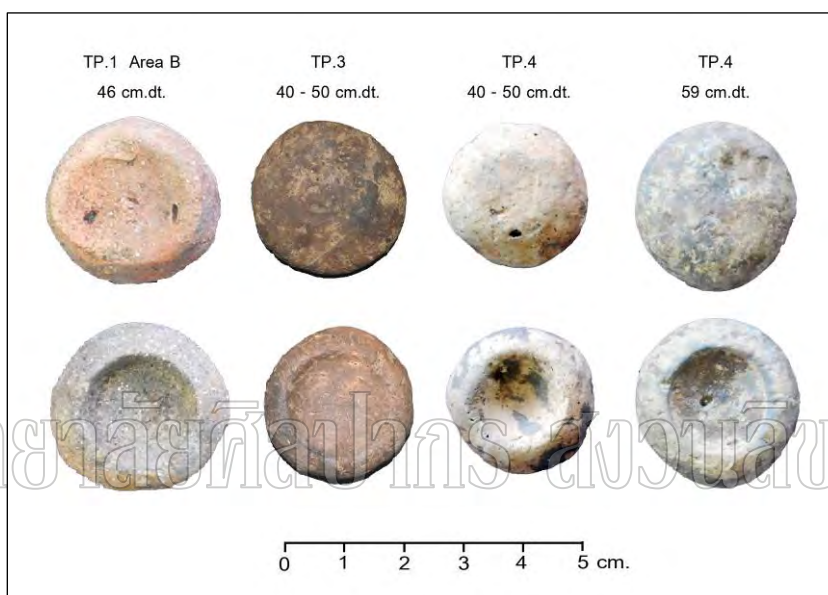

ภาพที่ 146 ก้อนตะกั่วจากหลุมขุดค้น TP.1 และวัตถุสำริดจากหลุมขุดค้น TP.4

ภาพที่ 147 แผ่นปูนสำริดและทองคำภาพพระพุทธรูปและสาวก ขุดพบจากเจดีย์จุลประโทน
ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

หลักฐานอีกประเภทหนึ่งที่จะนำเสนอเป็นข้อมูลใหม่ในที่นี้ด้วยคือ วัตถุดินเผาทรงกลมที่มีลักษณะคล้ายตราดินเผา แต่ไม่มีรอยจารึกบนพื้นผิว การขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอยเอ๊กได้พบวัตถุแบบนี้ 2 ชั้น (ขำรุค 1 ชั้น) และพบที่แหล่งธรรมศาลา 3 ชั้น มาจากหลุม TP.3 จำนวน 1 ชั้น และได้จากหลุม TP.4 อีก 2 ชั้น โบราณวัตถุที่พบมีรูปแบบคล้ายกันและอยู่ในสภาพสมบูรณ์ถึง 4 ชั้น (ภาพที่ 148) จึงทำการวิเคราะห์ในรายละเอียดได้ดังตารางที่ 20

ภาพที่ 148 วัตถุดินเผาทรงกลม พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 หลุม TP.3 และ TP.4

ตารางที่ 20 แสดงขนาดและน้ำหนักของวัตถุดินเผาทรงกลม

ชั้นที่	หลุมขุดค้น	ระดับความลึก (cm.d.t.)	เส้นผ่านศูนย์กลาง รอบนอก (cm.)	เส้นผ่านศูนย์กลาง วงใน (cm.)	ความหนา (cm.)	น้ำหนัก (g.)
1	TP.1	46	2.82	1.67	1.46	15
2	TP.3	40 - 50	2.52	1.6	1.03	12
3	TP.4	40 - 50	2.43	1.6	1.27	12
4	TP.4	59	2.82	1.6	1.61	15

ถึงแม้ว่าจะยังไม่สามารถระบุได้ว่าวัตถุดินเผาทรงกลมแบบนี้มีไว้ใช้ในกิจกรรมใด แต่จากการวัดขนาดและชั่งน้ำหนักตามที่ปรากฏผลในตารางข้างต้น ได้แสดงให้เห็นว่าคงมีมาตรฐานในการผลิต เพราะแต่ละชิ้นมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางใกล้เคียงกัน และมีน้ำหนักที่เท่าๆกัน การวิเคราะห์วัตถุดินเผาดังกล่าวนี้คงต้องรอข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นตามเมืองโบราณแห่งอื่นๆเพิ่มเติม ซึ่งอาจจะบ่งชี้ถึงกิจกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดโดยเฉพาะได้ ทั้งนี้ รองศาสตราจารย์ สุรพล นาถะพินธุ ได้ให้ข้อมูลว่า วัตถุดินเผาทรงกลมดังกล่าวอาจใช้เป็นแม่พิมพ์หล่อก้อนโลหะที่จะใช้เป็นวัตถุตี ซึ่งจะต้องผลิตให้มีขนาดและน้ำหนักเท่าๆกัน ดังมีตัวอย่างแม่พิมพ์ดินเผาที่ใช้หล่อก้อนวัตถุตีของแดงจากแหล่งโบราณคดีโนนป่าหวาย อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี¹²⁹

อาจกล่าวได้ว่า โบราณวัตถุส่วนใหญ่ที่สร้างขึ้นไว้ใช้สอยในครัวเรือนทั่วไปนี้มักไม่ได้รับการศึกษาเท่าที่ควร โดยเฉพาะการวิเคราะห์คุณลักษณะ (attribute) ต่างๆ เช่น การชั่งน้ำหนัก การวัดขนาด หรือการวิเคราะห์ด้วยเทคนิควิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งผลการศึกษาคงช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตได้มากยิ่งขึ้น เห็นได้จากการศึกษาหลักฐานบางประเภทที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอเอกและแหล่งธรรมศาลา ซึ่งน่าจะสะท้อนถึงแบบแผนการผลิตสิ่งของเครื่องใช้ของชุมชนโบราณที่เมืองนครปฐมได้บางส่วนแล้ว แต่ผลการศึกษาวิจัยยังต้องมีการตรวจสอบ ทั้งจากการขุดค้นเพิ่มเติมที่เมืองนครปฐมโบราณเอง และการขุดค้นอย่างเป็นระบบตามเมืองโบราณแห่งอื่นๆในโอกาสต่อไป

3.4 การเสื่อมลงของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16

เมื่อพิจารณาหลักฐานที่พบในหลุมขุดค้น TP.1 และ TP.4 แล้วจะพบว่า ในขั้นกิจกรรมระยะสุดท้ายจะมีโบราณวัตถุหลากหลายประเภทและมีปริมาณหนาแน่นมาก โดยไม่ปรากฏร่องรอยหลักฐานจากชั้นดินทางโบราณคดีที่แสดงว่ามีการกลับเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณนี้อีก ลักษณะเช่นนี้อาจอธิบายได้โดยใช้แนวคิดเรื่องกระบวนการละทิ้งแหล่งโบราณคดี (abandonment process) ซึ่ง มาร์ค สตีเวนสัน (Marc G. Stevenson) เสนอว่า หากมีการละทิ้งแหล่งโบราณคดีไปโดยมีการเตรียมหรือวางแผนไว้ล่วงหน้า และเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไปแล้ว ก็มักจะพบหลักฐานทางโบราณคดีหลงเหลืออยู่ไม่มากนัก แต่หากมีการละทิ้งแหล่งโบราณคดีไป

¹²⁹ See Anna Bennet, "Prehistoric Copper Smelting in Central Thailand," in *Prehistoric Studies: The Stone and Metal Ages in Thailand*, eds. Pisit Charoenwongsa and Bennet Bronson (Bangkok : Amarin Printing Group, 1988), 131 – 132 ; Surapol Natapintu, "Current Research on Ancient Copper-Base Metallurgy in Thailand," in *Ibid.*, 119 – 121 and Figure 11.

อย่างกะทันหันหรือไม่ได้มีการวางแผนการณ้ล่วงหน้ามาก่อน ก็มักจะได้พบหลักฐานทางโบราณคดีหนาแน่น¹³⁰ ถ้าหากยอมรับในแนวคิดนี้แล้วก็มีความเป็นไปได้ว่า อาจมีการเคลื่อนย้ายของประชากรออกไปจากชุมชนบางแห่งที่เมืองนครปฐมโบราณอย่างกะทันหัน

โดยปกติแล้วสาเหตุที่ทำให้เกิดกระบวนการทิ้งร้างไปของแหล่งโบราณคดีนั้นมี 3 สาเหตุ ได้แก่ ภัยพิบัติ (catastrophe) วิกฤติด้านสภาพแวดล้อม (environmental crisis) และการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มคน (mass migration)¹³¹ ในกรณีการละทิ้งชุมชนในเมืองนครปฐมโบราณนี้ คงมีสาเหตุหลักเบื้องต้นมาจากวิกฤติด้านสภาพแวดล้อม คือการเปลี่ยนแปลงของลำน้ำบางแก้วที่เคยหล่อเลี้ยงเมืองนครปฐมโบราณ อันส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวเมืองโดยตรง ขนาดของลำน้ำบางแก้วในปัจจุบันที่เหลือความกว้างเพียง 10 – 20 เมตร ก็เป็นประจักษ์พยานที่ดีที่สุดถึงความเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อมนี้ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการถอยร่นของแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทยซึ่งอยู่ไกลออกไปจากเดิม¹³²

เมื่อแม่น้ำสายหลักที่ใช้ในการอุปโภคบริโภคและการคมนาคมความสำคัญลง ย่อมทำให้กิจกรรมต่างๆของเมืองนครปฐมโบราณซบเซาตามไปด้วย อาหารการกินที่เคยหาได้ง่ายจากแหล่งน้ำภายในเมืองเริ่มขาดแคลน อาชีพหลักของชาวเมืองคือ การเกษตรกรรมที่จำเป็นต้องมีน้ำใช้สอยอย่างเพียงพอจึงประสบปัญหา การติดต่อกับต่างถิ่นก็เป็นไปอย่างยากลำบาก เรือสินค้าคงไม่สามารถผ่านเข้ามาในเมืองได้เช่นเดิม ทั้งหมดนี้จึงก่อให้เกิดปัญหาที่กระทบต่อระบบเศรษฐกิจในภาพรวม และทำให้เมืองนครปฐมโบราณเสื่อมลงไปมากที่สุด

¹³⁰ Marc G. Stevenson, "Toward an understanding of site abandonment behavior: evidence from historic mining camps in the Southwest Yukon," *Journal of Anthropological Archaeology*, 1 (1982) : 241. quoted in Michael B. Schiffer, *Formation Process of the Archaeological Record* (University of New Mexico Press, Albuquerque, 1987), 91.

¹³¹ Catherine M. Cameron, "Abandonment and archaeological interpretation," in *Abandonment of settlements and regions Ethnoarchaeological and archaeological approaches*, ed. Catherine M. Cameron and Steve A. Tomka (Cambridge University Press, 1993), 3.

¹³² ทิวา ศุภจรรยา กฤษณพล วิษพันธ์ และชวลิต ชาวเขียว, "เมืองคูคลอง (ชุมชนขนานน้ำ): ภูมิปัญญาการสร้างบ้านแบ่งเมืองจากอดีตถึงรัตนโกสินทร์," 151.

สำหรับระยะเวลาแห่งการเสื่อมลงของเมืองนครปฐมโบราณที่เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 คงเกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 เพราะค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.1 ไม่มีค่าในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 16 และค่าอายุจากก้อนอิฐหมายเลข A_0249 ซึ่งมาจากชั้นกิจกรรมก่อนที่จะเกิดการละทิ้งแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลาไปก็อยู่ในช่วง พ.ศ. 1402 – 1612 โดยมีค่ากลางคือ พ.ศ. 1507 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ดังนั้นบริเวณที่ทำการขุดค้นครั้งนี้คือที่แหล่งหอเอกและแหล่งธรรมศาลาคงถูกทิ้งร้างไปในช่วงเวลาใกล้เคียงกันคือในราวพุทธศตวรรษที่ 16

อย่างไรก็ตาม ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรดิโอคาร์บอนในการขุดค้นที่ตำบลพระประโทนเมื่อ พ.ศ. 2524 อยู่ในช่วง พ.ศ. 1653 - 1699 หรือครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 17¹³³ ดังนั้นชุมชนบางแห่งในเขตเมืองนครปฐมโบราณอาจทิ้งร้างไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ก็เป็นไปได้ แต่ก็น่าสังเกตว่ายังไม่พบโบราณวัตถุภายในหลุมขุดค้นขึ้นใดที่จะมีอายุอยู่ในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 16 เลย

4. เมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 - 18

ถึงแม้จะไม่พบร่องรอยหลักฐานของการอยู่อาศัยในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 16 ปรากฏภายในหลุมขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอเอกและแหล่งธรรมศาลา แต่ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจโดยเฉพะพระพิมพ์แบบศิลปะเขมรที่ได้จากการขุดแต่งวัดพระเมรุ (ภาพที่ 19 ในบทที่ 3) ก็เป็นหลักฐานที่แสดงว่ามีร่องรอยของวัฒนธรรมเขมรปรากฏขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณด้วย

อันที่จริงแล้วประเด็นนี้ไม่ใช่เรื่องใหม่ เห็นได้จากการที่พันตำรวจตรีไชเดณฟาเดน เคยกล่าวถึงโบราณวัตถุศิลปะเขมรหลายชิ้นซึ่งเก็บรักษาไว้ที่องค์พระปฐมเจดีย์¹³⁴ หรือความเห็นของศาสตราจารย์แอร์ ดูปองต์ ที่กล่าวว่า โบราณสถานวัดพระเมรุมีร่องรอยการใช้งานในสมัยพุทธศตวรรษที่ 17 – 18¹³⁵ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ก็เคยกล่าวถึงภาพปูนปั้นแบบศิลปะเขมรที่ได้มาจากวัดพระประโทน และยังระบุอีกว่าเมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ตกเป็น

¹³³ ผาสุข อินทราวุฑ, รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม, 72.

¹³⁴ Erik Seidenfaden, *Guide to Nakon Patom*, second edition (Bangkok : The Royal State Railways of Siam, 1929), 43 – 44.

¹³⁵ Dupont, *L'archéologie mène de Dvavarati*, 47.

เมืองขึ้นของอาณาจักรศรีวิชัย โดยมีชื่อในขณะนั้นว่า “ครหิ”¹³⁶ แต่ดูเหมือนว่านักวิชาการส่วนใหญ่ต่างให้ความสนใจกับข้อมูลของเมืองนครปฐมโบราณที่เกี่ยวข้องกับสมัยทวารวดีเท่านั้น จึงมีการวิเคราะห์ความสำคัญของหลักฐานที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมเขมรโบราณไม่มากเท่าที่ควร

4.1 ประติมากรรมศิลปะเขมรพบที่เมืองนครปฐมโบราณ

การศึกษาร่องรอยหลักฐานของวัฒนธรรมเขมรที่เมืองนครปฐมโบราณจำเป็นต้องคำนึงถึงตำแหน่งที่พบโบราณวัตถุมากเป็นพิเศษ เพราะนอกจากพระพิมพ์ที่ได้จากการขุดแต่งวัดพระเมรุแล้ว ก็ไม่เคยพบโบราณวัตถุแบบศิลปะเขมรจากการขุดค้นหรือขุดแต่งทางโบราณคดีที่เมืองนี้เลย วัตถุส่วนใหญ่ล้วนพบจากการเก็บรวบรวมในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือการสำรวจโดยเจ้าหน้าที่ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ และส่วนมากก็เป็นสมบัติของเอกชนซึ่งไม่ทราบตำแหน่งที่มาแน่นอน ทำให้การวิเคราะห์ร่องรอยของชุมชนบางแห่งที่อาจยังมีการอยู่อาศัยอยู่ในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 16 ทำได้อย่างยากลำบาก ในการสำรวจตามโครงการลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแฉม เมื่อ พ.ศ. 2548 ก็ได้พบแหล่งโบราณคดีเพียง 2 แห่งที่ได้พบโบราณวัตถุแบบศิลปะเขมร (จากทั้งหมด 54 แห่งที่ทำการสำรวจ) คือแหล่งบ้านนายฤทธิและบ้านสระกระเทียม แต่หลักฐานที่พบก็มีจำนวนน้อยมากและเป็นวัตถุขนาดเล็กที่มีการเคลื่อนย้ายไปมาได้ (ดูบทที่ 3 หน้า 87)

โบราณวัตถุศิลปะเขมรจากเมืองนครปฐมโบราณส่วนใหญ่เป็นวัตถุที่เนื่องในศาสนา มีทั้งพระพุทธรูป พระพิมพ์ ประติมากรรมศาสนาพราหมณ์ และภาพปูนปั้นประดับศาสนสถาน ในที่นี้จึงแบ่งหัวข้อในการวิเคราะห์ตามประเภทของวัตถุ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

4.1.1 พระพุทธรูป

มีการค้นพบพระพุทธรูปนาคปรกศิลปะเขมรที่เมืองนครปฐมอย่างน้อย 7 องค์ องค์หนึ่งมีประวัติชัดเจนว่าขุดพบที่สนามจันทร์ แต่อีก 6 องค์ไม่ทราบตำแหน่งที่พบแน่ชัด นอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วนเศียรนาคจำนวน 2 เศียร (ภาพที่ 149) และชิ้นส่วนพระเศียรทำจากหินทรายที่มีร่องรอยเบ้าหลังว่าคงเป็นพระนาคปรกอีก 1 เศียร

¹³⁶ พิริยะ ไกรฤกษ์, “แนวความคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19,” ใน รายงานการสัมมนา การวิจารณ์ศิลปะ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524. รายงานประกอบการสัมมนาการวิจารณ์ศิลปะ ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ 8 - 13 พ.ค. 2523), 125.

ภาพที่ 149 เศียรนาคปรก ทำจากหินทราย พบในจังหวัดนครปฐม อยู่ในห้องคลังของ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

นำเศียรนาคที่พระพุทธรูปนาคปรกจำนวน 3 องค์อยู่ในสภาพชำรุด ส่วนพระเศียร
ซึ่งนำมาวิเคราะห์อายุสมัยได้ก็หักหายไปแล้ว (ภาพที่ 150) มีเพียงพระพุทธรูปนาคปรก 4 องค์
ที่ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถานซึ่งยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ รวมทั้งชิ้นส่วน
พระเศียรที่ทำจากหินทรายที่อยู่ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์เท่านั้น
ที่สามารถจะนำมากำหนดอายุสมัยจากรูปแบบศิลปะได้

ภาพที่ 150 พระพุทธรูปนาคปรก ทำจากหินทราย พบในจังหวัดนครปฐม อยู่ในห้องคลังของ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

พระพุทธรูปนาคปรกองค์แรกมีประวัติระบุเพียงว่าพบในจังหวัดนครปฐม พระวรกาย เบื้องหน้าและพระหัตถ์ในปางสมาธิชำรุดแตกหักไป ขนาดหน้าที่มี 2 ชั้นก็ชำรุดไปบางส่วน แต่พระพักตร์ยังสมบูรณ์คืออยู่ พระเนตรนั้นเปิดและมองตรง ที่สำคัญคือเป็นพระนาคปรกทรงเครื่อง เพราะใส่กระบังหน้าและสวมกุดกมลคือตุ้มหู จึงกำหนดได้ว่าเป็นพระพุทธรูปนาคปรกในศิลปะ เขมรแบบนครวัด มีอายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18¹³⁷ (ภาพที่ 151)

ภาพที่ 151 พระพุทธรูปนาคปรก พบในจังหวัดนครปฐม และพระพุทธรูปนาคปรก
ศิลปะเขมรแบบนครวัด

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปนาคปรกทรงเครื่องศิลปะนครวัดอีก 2 องค์ องค์แรกอยู่ในสภาพสมบูรณ์ ทรงสวมมงกุฎ กุดกมล กรองศอ พานหู้รัด ทองพระกรและทองพระบาท อีกองค์หนึ่งชำรุดเหลือเพียงส่วนพระวรกายตอนบน แต่ก็ทรงสวมมงกุฎและกุดกมล พระพุทธรูปทั้งสององค์นี้มีประวัติว่าพระยาศิริชัยบุรินทร์ (ปลัดเทศาภิบาลมณฑลนครไชยศรี) มอบให้ (ภาพที่ 152)

¹³⁷ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, ประวัติมากรรมขอม, ทรงเรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ของ บวสเชอดีเย่ (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2515), 54.

ภาพที่ 152 พระพุทธรูปปางนาคปรก พระยาศิริชัยบุรินทร์มอบให้ ปัจจุบันอยู่ที่พระปฐมเจดีย์
พิพิธภัณฑ์สถาน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พระพุทธรูปองค์ที่สี่ขุดพบที่สนามจันทร์ ทรงประทับนั่งขัดสมาธิราบบนขนดขนาด 2 ชั้น

พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ พระพักตร์มีลักษณะต่างจากพระพุทธรูปองค์แรกคือ พระเนตรเหลือบ
ลงต่ำ ไม่สวมกระบังหน้า มีเพียงไรพระศกเป็นเส้นคาคกรรอบพระพักตร์ พระเศวตฉัตรขึ้นไป โดยมี
พระเกตุมาลาเป็นทรงกรวย แต่ยังคงสวมกุดณฑล จากพุทธลักษณะที่พระเนตรเหลือบต่ำและ
ไม่สวมกระบังหน้า จึงกำหนดได้ว่าเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรกในศิลปะเขมรแบบบายน มีอายุอยู่
ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18¹³⁸ (ภาพที่ 153)

¹³⁸ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติมากรวมขอม, 56.

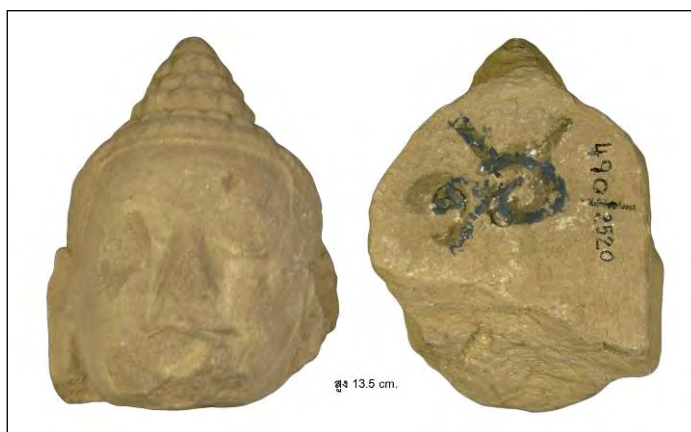
ภาพที่ 153 พระพุทธรูปนาคปรก ขุดพบที่สนามจันทร์ และพระพุทธรูปนาคปรก ศิลปะบายน
จากจังหวัดลพบุรี

สำหรับชิ้นส่วนพระเศียรของพระนาคปรกอีกเศียรหนึ่งในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ก็เป็นศิลปะแบบบายนเช่นกัน เพราะไม่สวมเครื่องประดับ พระเนตร
เหลือบต่ำ และพระโอษฐ์อมยิ้มเล็กน้อย อันเป็นสุนทรียภาพของศิลปะบายนในช่วงพุทธศตวรรษที่
18 (ภาพที่ 154)

ภาพที่ 154 เศียรพระนาคปรก พบในจังหวัดนครปฐม และพระพุทธรูปนาคปรก
ศิลปะเขมรแบบบายน

ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ยังเก็บเศียรประติมากรรมรูปบุคคลศิลปะเขมรไว้อีกเศียรหนึ่ง ซึ่งไม่แน่ชัดว่าเป็นชิ้นส่วนพระเศียรของพระพุทธรูปนาคปรกหรือไม่ แต่ลักษณะทางศิลปกรรมก็มีความใกล้เคียงกับเศียรพระนาคปรกในภาพที่ 154 ข้างต้น คือมีพระเนตรเหลือบลงต่ำตามแบบศิลปะเขมร (ภาพที่ 155)

ภาพที่ 155 เศียรประติมากรรมรูปบุคคล ทำจากหินทราย พบในจังหวัดนครปฐม

อยู่ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

นอกจากพระพุทธรูปนาคปรกแล้ว ยังได้พบพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนแสดงปางประทานอภัยด้วยพระหัตถ์ขวา ส่วนพระกรซ้ายห้อยลงข้างพระวรกาย พระพักตร์มีพุทธลักษณะตามแบบศิลปะเขมร ทรงครองจีวรห่มคลุม สวมมีชายผ้ารูปสี่เหลี่ยมอยู่เบื้องหน้าและมีรัดประคดคาดรอบบั้นพระองค์ ทั้งชายผ้าและรัดประคดมีลวดลายสลักอยู่ภายใน พระพุทธรูปองค์นี้มีแบบศิลปะคล้ายกับพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนศิลปะเขมรที่ได้มาจากวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กำหนดอายุอยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 18¹³⁹ (ภาพที่ 156)

¹³⁹ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, ศิลปะสมัยลพบุรี (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. วันอังคารที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2547), 55 และรูปที่ 65.

ภาพที่ 156 พระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน พบในจังหวัดนครปฐม และพระพุทธรูปทรงเครื่อง
ศิลปะแบบขอม

4.1.2 พระพิมพ์

ผู้วิจัยมีข้อมูลเกี่ยวกับพระพิมพ์ดินเผาศิลปะเขมรจากเมืองนครปฐมโบราณ
อย่างน้อย 6 แบบ แต่ส่วนใหญ่มักพบจากการสำรวจหรือเป็นสมบัติของเอกชน ยกเว้นหลักฐาน
ที่ได้จากการขุดแต่งวัดพระเมรุ เมื่อ พ.ศ. 2482 โดยศาสตราจารย์ปิแอร์ ดูปองต์ และกรมศิลปากร
ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคงมีการเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณนั้นอีกครั้งภายหลังสมัยทวารวดี ในการจัดแบ่ง
รูปแบบของพระพิมพ์ในที่นี้จึงไม่ได้จัดตามแบบศิลปะ อายุสมัย หรือคติการสร้าง หากแต่คำนึงถึง
ที่มาของหลักฐานและความน่าเชื่อถือของข้อมูลเป็นสำคัญ

พระพิมพ์แบบแรกพบที่วัดพระเมรุ แสดงภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับนั่งอยู่
ภายในปราสาทที่มีสิงห์แบก และมีพระพุทธรูปปางสมาธิอีก 2 องค์ ประทับนั่งอยู่ในซุ้มที่ขนาบ
ปราสาทอยู่ทั้ง 2 ข้าง ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทราวดี ดิศกุล ทรงกำหนดอายุพระพิมพ์แบบนี้ไว้
ในราว พ.ศ. 1650 – 1700 หรือช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17¹⁴⁰ ขณะที่หม่อมหลวงภัทราธร

¹⁴⁰ หม่อมเจ้า สุภัทราวดี ดิศกุล, ศิลปะสมัยลพบุรี, 88 และรูปที่ 112.

จิรประวัติ กำหนดให้อยู่ในศิลปะขอมตอนปลาย ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18¹⁴¹ พระพิมพ์แบบนี้ค้นพบหลายแห่ง เช่นในกรุปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา¹⁴² ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี และได้แพร่หลายลงไปไกลถึงภาคใต้เช่นที่วัดนาขอม จังหวัดนครศรีธรรมราช (ภาพที่ 157)

พระพิมพ์ดินเผา พบจากการขุดแต่งวัดพระเมรุ

แม่พิมพ์พระ พบที่ปราสาทเมืองสิงห์

พระพิมพ์ดินเผา พบที่วัดนาขอม อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช

ภาพที่ 157 พระพิมพ์ดินเผาศิลปะขอม พบที่วัดพระเมรุ ปราสาทเมืองสิงห์ และวัดนาขอม
ที่มา : Pierre Dupont, *L'archéologie mène de Dvavatr* (Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959), 46 – 47 ; พีรพน พิสนุพงศ์, บรรณานิการ, *หนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี* (กรุงเทพฯ : อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์, ม.ป.ป), 127 ; กรมศิลปากร, *นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2543), รูปหน้า 78.

¹⁴¹ M.L.Pattaratorn Chirapavati, "The Cult of Votive Tablets in Thailand (Sixth to Thirteenth Centuries)," (Ph.D. dissertation, Cornell University, 1994), 459 - 460.

¹⁴² มานิต วัลลิโกดม, "พระพิมพ์วัดราชบูรณะ," ใน *พระพุทธรูปและพระพิมพ์ในกรุพระปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา* (พระนคร : กรมศิลปากร, 2502. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสนำพระพุทธรูปและพระพิมพ์ซึ่งได้จากพระปราสาทวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มาจัดตั้งให้ประชาชนได้ชมในเทศกาลสงกรานต์ พ.ศ. 2502 ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ), 29 และรูปที่ 78.

พระพิมพ์แบบที่ 2 พบที่พระปฐมเจดีย์ แสดงภาพพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานโพธิบัลลังก์ เดิมศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ กำหนดให้เป็นพระพิมพ์ “แบบพระปฐม” ในสมัยทวารวดี¹⁴³ เช่นเดียวกับความเห็นของศาสตราจารย์ มานิต วัลลิโกดม ที่กำหนดอายุพระพิมพ์แบบเดียวกันซึ่งค้นพบภายในกรุปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไว้ในศิลปะแบบทวารวดีรุ่นหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 16¹⁴⁴ แต่พระพิมพ์แบบนี้ น่าจะเป็นศิลปะเขมรสังเกตได้จากลักษณะของเส้นพระเกศาที่ถักขึ้นไป ดังความเห็นของศาสตราจารย์บวสเชอติเยร์ที่ว่า เป็นพระพิมพ์ในศิลปะเขมรแบบบาปวน มีอายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 17¹⁴⁵ ทั้งยังได้ค้นพบที่วัดมหาธาตุราชบุรีและที่ปราสาทเมืองสิงห์ด้วย (ภาพที่ 158)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹⁴³ ยอร์ช เซเดส์, ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงตึก และศิลปะไทยสมัยสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2526), 35 และรูปที่ 4.

¹⁴⁴ มานิต วัลลิโกดม, “พระพิมพ์วัดราชบูรณะ,” 28 และรูปที่ 60.

¹⁴⁵ หม่อมเจ้า สุภัทรรดิศ ดิศกุล, ประวัติมากรรมขอม, 160 และภาพลายเส้นที่ 21 ก.

พระพิมพ์ดินเผา พบที่พระปฐมเจดีย์
อยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

พระพิมพ์ดินเผา
พบที่วัดมหาธาตุ ราชบุรี

พระพิมพ์ดินเผา
พบที่ปราสาทเมืองสิงห์

ภาพที่ 158 พระพิมพ์ดินเผาศิลปะเขมร พบที่พระปฐมเจดีย์ วัดมหาธาตุ ราชบุรี
และปราสาทเมืองสิงห์

ที่มา : หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประติมากรรมขอม, ทรงเรียบเรียงจากบทความของ
ศาสตราจารย์ชอง บวสเชอเลีย่ (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2515), ภาพลายเส้นที่ 21 ก. ;
ยอร์ช เซเดส์, ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงตึก และศิลปะไทยสมัยสุโขทัย,
พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2526), รูปที่ 4 ; สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี,
วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2552), 143 ; พีรพน พิสนุพงศ์,
บรรณาธิการ, หนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี (กรุงเทพฯ :
อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์, ม.ป.ป), 130.

พระพิมพ์แบบที่ 3 พบที่พระปฐมเจดีย์¹⁴⁶ แสดงภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องแสดง
ปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานที่รองรับด้วยสิงห์ 3 ตัว พระพุทธรูปประธานที่อยู่ตรง
กลางของภาพนี้รายล้อมด้วยพระพุทธรูปแบบเดียวกันแต่มีขนาดย่อมกว่าซึ่งทั้งหมดอยู่ภายใน
กรอบขุ้ม ดร.พีริยะ ไกรฤกษ์ กำหนดให้เป็นพระพิมพ์ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรแบบบายน

¹⁴⁶ ยอร์ช เซเดส์, ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงตึก และศิลปะไทยสมัยสุโขทัย,
รูปที่ 7.

มีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 และได้พบพระพิมพ์แบบเดียวกันนี้ที่เมืองหริภุญไชยด้วย¹⁴⁷
(ภาพที่ 159)

พระพิมพ์ดินเผา พบที่พระปฐมเจดีย์
อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

พระพิมพ์ดินเผา พบที่วัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน
อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ภาพที่ 159 พระพิมพ์ดินเผาศิลปะขอม พบที่พระปฐมเจดีย์ และวัดพระธาตุหริภุญไชย

จังหวัดลำพูน

ที่มา : พริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522. กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สเด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ลำพูน 20 กุมภาพันธ์ 2522), รูปที่ 18.

พระพิมพ์แบบที่ 4 พบจากบ้านโตนด ตำบลพระประโทน ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ นอกคูเมืองนครปฐมโบราณ เป็นภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องแสดงปางมารวิชัย 3 องค์ ประทับนั่งอยู่ในซุ้มซึ่งเบื้องหลังเป็นต้นโพธิ์ พระพิมพ์แบบนี้และพระพิมพ์แบบที่ 1 ที่กล่าวไปแล้วข้างต้น คงสร้างขึ้นตามคติรีกายของพุทธมหายาน ด้วยถือว่าพระพุทธรูปองค์ทรงมีพุทธภาวะ 3 ลักษณะคือ

¹⁴⁷ พริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522. กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สเด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย ลำพูน 20 กุมภาพันธ์ 2522), 46.

ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมานกาย¹⁴⁸ ซึ่งเทียบได้กับพระพิมพ์ศิลปะเขมรที่ค้นพบในกรุปรางค์ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา¹⁴⁹ โดยศาสตราจารย์บวสเชอเลียร์กำหนดให้เป็นศิลปะแบบนครวัด ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17¹⁵⁰ และยังได้พบพระพิมพ์ลักษณะคล้ายกันนี้ที่ปราสาทเมืองสิงห์และวัดมหาธาตุราชบุรีด้วย (ภาพที่ 160)

พระพิมพ์ดินเผาพบที่บ้านบ่อโตนด
ตำบลพระประโทน เมืองนครปฐมโบราณ
สมบัติของเอกชน

พระพิมพ์ดินเผาพบที่วัดมหาธาตุ ราชบุรี

พระพิมพ์ดินเผาพบที่ปราสาทเมืองสิงห์
จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ 160 พระพิมพ์ดินเผา พบที่บ้านบ่อโตนด วัดมหาธาตุราชบุรี และปราสาทเมืองสิงห์
ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2552), 128 ; พีรพน พิสนุพงศ์, บรรณาธิการ, หนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี (กรุงเทพฯ : อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์, ม.ป.ป), 130.

พระพิมพ์แบบที่ 5 พบที่บ้านบ่อโตนด เป็นเศษชิ้นส่วนที่ชำรุดแตกหักเหลือแต่ส่วนยอดของพระพิมพ์ จัดแสดงอยู่ที่อาคารพิพิธภัณฑ์ทวารวดีขององค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน จากรูปแบบที่พอสังเกตเห็นได้เข้าใจว่าเป็นพระพิมพ์ศิลปะเขมรแบบนครวัด มีอายุราวครึ่งหลังของ

¹⁴⁸ ธรรมกายเป็นสภาวะอมตะนิรันดร หมายถึงพระอาทิพุทธเจ้า สัมโภคกายคือกายแห่งบรมสุข หมายถึงพระธยานิพุทธเจ้า ซึ่งจะมองเห็นได้เฉพาะในหมู่พระโพธิสัตว์ และนิรมานกายหรือกายอันเนรมิตขึ้นคือพระมาณูสิพุทธเจ้าที่ลงมาตรัสรู้บนโลกมนุษย์ ดูใน ผาสุก อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน, 35.

¹⁴⁹ มานิต วัลลิโกดม, “พระพิมพ์วัดราชบูรณะ,” 29.

¹⁵⁰ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติมากรวมขอม, 160 และภาพลายเส้นที่ 21 ค.

พุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 หากสมบูรณจะมีพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิและปางมารวิชัย 2 – 3 แถวที่ด้านล่าง ส่วนเบื้องบนเป็นแถวพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน โดยที่พระพุทธรูปทุกองค์อยู่ภายในกรอบซุ้มทรงปราสาท¹⁵¹ ตัวอย่างพระพิมพ์แบบนี้ค้นพบที่วัดมหาธาตุราชบุรี และในกรุปราสาทประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 161)

ภาพที่ 161 ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินเผาจากบ้านบ่อโหนด และพระพิมพ์จากกรุปราสาทประธาน

วัดราชบูรณะ

ที่มา : สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2552), 128.

พระพิมพ์แบบที่ 6 คือ ชิ้นส่วนของดินเผาที่ใช้สำหรับการหล่อประกบกับแม่พิมพ์พระโลหะ สังเกตได้จากยังมีคราบเขม่าโลหะติดอยู่ที่ผิวหน้าของก้อนดิน ดังนั้นอาจมีกิจกรรมการผลิตพระพิมพ์แบบเขมรเกิดขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณด้วยก็เป็นได้¹⁵² พระพิมพ์แบบนี้ทำตามคติของพุทธศาสนamahayana อย่างแท้จริง ตรงกลางเป็นภาพของเทววัชระ 8 พักตร์ 16 กร (ในภาพ

¹⁵¹ หม่อมเจ้า สุภัทราวดี ดิศกุล, ประวัติมากรรมขอม, 160 และภาพลายเส้นที่ 21 ง ; มานิต วัลลิโกดม, “พระพิมพ์วัดราชบูรณะ,” รูปที่ 95 – 97.

¹⁵² สัมภาษณ์ อาจารย์ ภูวนารถ รัตนรังสิกุล, 2 ตุลาคม 2551

แสดงเพียง 7 พักตร์)¹⁵³ นั่งขัดสมาธิราบบนฐานบัว ล้อมรอบด้วยนางโยคินี 8 ตน คือที่สูงาน 4 ตน ด้านข้าง 2 ตน และชานาปเตียรอีก 2 ตน เบื้องบนสุดคือพระพุทธรูปนาคปรกอันเป็นตัวแทนของพระอาทิตย์เจ้า¹⁵⁴ พระพิมพ์แบบนี้เคยพบในกรุปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทราวดี ดิศกุล และหม่อมหลวงภัทราธร จิระประวัติ ต่างกำหนดอายุให้อยู่ในศิลปะเขมรแบบบายน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18¹⁵⁵ (ภาพที่ 162)

ชิ้นส่วนดินเผา พบที่บ้านบ่อโตนด ตำบลพระประโทน
อยู่ท้องถ้ำการปริหารส่วนตำบลพระประโทน

พระพิมพ์ศิลปะเขมร พบในกรุปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 162 ชิ้นส่วนดินเผาจากบ้านบ่อโตนด และพระพิมพ์จากกรุปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ
ที่มา : กรมศิลปากร, พระพุทธรูปและพระพิมพ์ในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา (พระนคร : กรมศิลปากร, 2502. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสนำ
พระพุทธรูปและพระพิมพ์ซึ่งได้จากพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มาจัดตั้งให้
ประชาชนได้ชมในเทศกาลสงกรานต์ พ.ศ. 2502 ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ กรุงเทพฯ), รูปที่ 91 ; หม่อมเจ้า สุภัทราวดี ดิศกุล, ประติมากรรมขอม, ทรงเรียบเรียงจาก
บทความของศาสตราจารย์ชอง บวสเชอเลีย่ (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2515), ภาพลายเส้น
ที่ 21 ฉ.

¹⁵³ เหว้พระเป็นเทพผู้พิทักษ์ (ยิดัม) ตามคติมหายาน คัมภีร์เหว้พระตันตระบรรยายไว้ว่า มีวรรณะ
หรือผิวกายสีฟ้า มี 8 ศีรษะ 16 กร 4 บาท ในศิลปะเขมรโบราณมักปรากฏรูปของเหว้พระบนสิ่งที่ใช้ในการ
ประกอบพิธี หรือเป็นบุคคลสำคัญอันดับแรกหรืออันดับรองบนพระพิมพ์ของพุทธศาสนามหายาน (ลัทธิตันตระ)
ดูใน ผาสุข อินทราวุธ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน, 89 – 90 และ 282.

¹⁵⁴ Chirapravati, "The Cult of Votive Tablets in Thailand (Sixth to Thirteenth Centuries),"
466 – 468.

¹⁵⁵ Ibid. ; หม่อมเจ้า สุภัทราวดี ดิศกุล, ศิลปะสมัยลพบุรี, 88 และรูปที่ 112.

จากการศึกษาพระพุทธรูปและพระพิมพ์ดินเผาแบบศิลปะเขมรซึ่งมีประวัติว่าพบที่เมืองนครปฐมโบราณข้างต้น ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหลักฐานศิลปกรรมในช่วงสมัยนครวัดและบายน ซึ่งมีอายุตั้งแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17 จนถึงครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 (ราว พ.ศ. 1650 – 1780) และสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงคือ คติของพุทธศาสนamahayan ที่ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน อันเป็นผลมาจากวัฒนธรรมเขมรที่ได้แพร่หลายเข้ามาในดินแดนแถบนี้

4.1.3 ประติมากรรมศาสนาพราหมณ์

ภายในวัดพระประโทนเจดีย์มีเจดีย์ขนาดเล็กซึ่งมีการรวบรวมศิลปวัตถุจำนวนมากมาแปะติดไว้กับองค์เจดีย์ ดำเนินการโดยพระครูสมถกิตติคุณ (ชุ่ม) ในราว พ.ศ. 2474 ข้างๆเจดีย์มีศิวลึงค์หินทราย 2 องค์ตั้งอยู่ด้วย ศิวลึงค์ 2 องค์นี้มีขนาดความสูงใกล้เคียงกัน คือ 66 และ 69 เซนติเมตร เป็นศิวลึงค์ที่สลักอย่างได้สัดส่วนตามรูปทรงเรขาคณิต แบ่งแยกชัดเจนออกเป็น 3 ส่วน คือ พรหมภาค วิษณุภาค และรุทรมภาค โดยแต่ละส่วนมีความสูงไล่เลี่ยกัน¹⁵⁶ (ภาพที่ 163)

ภาพที่ 163 ศิวลึงค์ หินทราย อยู่ที่วัดพระประโทนเจดีย์ และศิวลึงค์ ศิลปะเขมรสมัยเมืองพระนคร
ที่มา : Vittorio Roveda, *Khmer Mythology: Secrets of Angkor*, 3rd edition (Bangkok : River Books, 2000), 15.

¹⁵⁶ ศิวลึงค์ประเภทนี้เรียกว่า “สรรวสมะ” ดูใน ผาสุข อินทราวุธ, “ศิวลึงค์: ในภาคใต้,” *สาขานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้* 15 (2542) : 7504.

การกำหนดอายุศิลปะที่พบตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีนั้นทำได้ค่อนข้างยาก จึงต้องเทียบกับศิลปะที่ศึกษามาแล้วเป็นหลัก ทั้งนี้ในศิลปะเขมรมีข้อสังเกตอย่างง่าย ๆ คือ ศิลปะที่มีอายุอยู่ในสมัยก่อนเมืองพระนคร รวพุทธศตวรรษที่ 12 - 14 มักนิยมสลักเป็นมุขลิ่งค์ คือลิ่งค์ที่มีพักรของพระศิวะประดับอยู่ ทั้งยังนิยมสลักให้มีลักษณะใกล้เคียงกับธรรมชาติ โดยเน้นส่วนนฤทรรภาคให้มีความโดดเด่น หรือสลักศิลปะติดกับฐานโยนิ โดยมีเฉพาะส่วนนฤทรรภาคโผล่ออกมา¹⁵⁷ ขณะที่ในสมัยเมืองพระนคร รวพุทธศตวรรษที่ 15 - 18 มักนิยมสลักศิลปะให้ส่วนต่างๆมีความสูงเท่าๆกัน¹⁵⁸ ดังนั้นศิลปะที่วัดพระประโทนเจดีย์ทั้ง 2 องค์ จึงเป็นรูปแบบของศิลปะเขมรสมัยเมืองพระนคร

นอกจากนี้ยังได้พบฐานรูปเคารพที่มีลักษณะเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายจำนวน 2 ฐาน จัดแสดงอยู่ภายนอกอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ทั้ง 2 ฐานนี้อยู่ในทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส จากรูปแบบของฐานอาจเปรียบเทียบกับฐานรูปเคารพศิลปะเขมรในช่วงสมัยเมืองพระนคร รวพุทธศตวรรษที่ 15 - 18¹⁵⁹ (ภาพที่ 164)

ภาพที่ 164 ฐานรูปเคารพหินทรายพบในจังหวัดนครปฐม และฐานรูปเคารพที่ปราสาทสระกำแพงใหญ่

¹⁵⁷ หม่อมเจ้า สุภัทราวดี ดิศกุล, ประติมากรรมขอม, 70. ลักษณะของศิลปะแบบนี้พบที่เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ดูใน สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, โบราณคดีเมืองอุทอง, 82 - 83.

¹⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 69.

¹⁵⁹ Jean Boisselier, Asie du Sud-Est : I. Le Cambodge (Paris : Manuel d'archéologie d'Extrême-Orient, 1966), 214 - 216.

อย่างไรก็ตาม ประติมากรรมศาสนาพราหมณ์ทั้ง 4 ชิ้นนี้ไม่มีประวัติระบุถึงตำแหน่งที่พบชัดเจน ต่างจากหลักฐานของพุทธศานามหายานข้างต้นที่มีความน่าเชื่อถือมากกว่าทั้งในเรื่องตำแหน่งที่พบและปริมาณของหลักฐาน โดยมีข้อมูลเพิ่มเติมอีกประเภทหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสนสถานด้วย คือ ภาพปูนปั้นที่มีรูปแบบของศิลปะบายาน

4.1.4 ภาพปูนปั้นประดับศาสนสถาน

ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ได้เก็บรักษาวัตถุปูนปั้นที่มีรูปแบบของศิลปะเขมรสมัยบายาน คืองานประติมากรรมจำนวน 35 ชิ้นที่มีทั้งเศียรพระพุทธรูป รูปบุคคลหรือเทวดา และยักษ์ ซึ่งในทะเบียนระบุว่าพบที่วัดพระประโทนเจดีย์ โดยขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุเมื่อปี พ.ศ. 2519 (ภาพที่ 165)

ภาพที่ 165 วัตถุปูนปั้นจากวัดพระประโทนเก็บรักษาอยู่ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์
(ภาพจากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์)

วัตถุปูนปั้นเหล่านี้เองที่ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ เคยใช้เป็นหลักฐานสนับสนุนแนวคิดว่ามีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรปรากฏขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ดร.พิริยะ เทียบแบบศิลปะของวัตถุนี้กับภาพปูนปั้นที่ได้จากสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี (ภาพที่ 166) และโบราณวัตถุจากเนินทางพระ อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี¹⁶⁰ ทั้งยังกล่าวด้วยว่าเป็นรูปแบบของศิลปะมอญที่ได้รับอิทธิพลทางศิลปะจากเขมรที่เข้ามาปกครองภาคกลางของไทยในขณะนั้น¹⁶¹

ปูนปั้นจากสระโกสินารายณ์ อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี

ปูนปั้นจากเนินทางพระ
อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สุพรรณบุรี

ปูนปั้นจากปราสาทเมืองสิงห์ อยู่ที่อาคารจัดแสดงของอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์

ภาพที่ 166 วัตถุปูนปั้นจากแหล่งโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรสมัยบายน

ในภาคตะวันตกของไทย

ที่มา : พิรพน พิสนุพงศ์, บรรณารักษ์, หนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี (กรุงเทพฯ : อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์, ม.ป.ป), 97 ; เขมชาติ เทพไชย, โบราณคดีและประวัติศาสตร์เมืองสุพรรณบุรี (กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี, 2542), 91 ; กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, จดหมายเหตุการปฏิบัติงานโครงการอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530), ไม่ระบุเลขหน้า.

¹⁶⁰ พิริยะ ไกรฤกษ์, “แนวความคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19,” 125 – 126.

¹⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 126.

ขณะที่ ดร.ไฮแรม วูดวาร์ด ได้เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่าวัตถุดิบที่มาจากเมืองนครปฐมกลุ่มนี้มีน้ำหนักเบา เนื้อปูนค่อนข้างมีรูนูน ด้วยมีส่วนผสมของเนื้อปูนที่ใช้หยาบกว่าภาพปูนปั้นในสมัยทวารวดี¹⁶² และจากการวิเคราะห์รูปแบบศิลปะที่บ่งชี้ว่าน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 18¹⁶³

ในส่วนของผู้วิจัยนั้นคงไม่ทำการวิเคราะห์เรื่องอายุสมัยเพิ่มเติม เพราะนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะทั้งสองท่านต่างลงความเห็นไปในทางเดียวกันแล้ว แต่ประเด็นที่ควรพิจารณา คือ เหตุใดวัตถุดิบศิลปะเขมรเหล่านี้จึงมีประวัติว่าได้มาจากวัดพระประโทณเจดีย์ เพราะเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าทั้งพระประโทณเจดีย์และเจดีย์จุลประโทนที่ตั้งอยู่ห่างออกไปไม่ไกลนั้นต่างเป็นเจดีย์ในศิลปะทวารวดี

แทบจะเป็นไปไม่ได้เลยที่วัตถุดิบเหล่านี้จะมาจากพระประโทณเจดีย์ เพราะเจดีย์องค์นี้เพิ่งได้รับการขุดแต่งไปเมื่อ พ.ศ. 2548 ขณะที่เจดีย์จุลประโทนนั้นผ่านการขุดแต่งมาแล้ว 2 ครั้งในปี พ.ศ. 2483 และ พ.ศ. 2511 วัตถุดิบกลุ่มนี้จึงอาจได้มาจากเจดีย์จุลประโทน ศาสตราจารย์คูปองต์เองก็เคยตั้งข้อสังเกตถึงร่องรอยของศิลปะเขมร ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 ที่ปะปนอยู่ในเค้าพระพักตร์ของพระพุทธรูปและใบหน้าบุคคลที่ได้จากการขุดแต่งเมื่อ พ.ศ. 2483¹⁶⁴ (ดูภาพที่ 20 ในบทที่ 3) สอดคล้องกับความเห็นของศาสตราจารย์เซเดส์ ที่ท่านเคยกล่าวถึงการซ่อมแซมเจดีย์จุลประโทนในระยะสุดท้ายซึ่งมีการนำพระพุทธรูปนาครกเข้ามาประกอบด้วยว่า อาจเกิดขึ้นในช่วงที่วัฒนธรรมเขมรเข้ามามีอิทธิพลเหนือดินแดนในแถบนี้ก็ได้¹⁶⁵

4.2 บทบาทของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีร่องรอยของวัฒนธรรมเขมรแพร่หลายเข้ามายังเมืองนครปฐมโบราณ ตั้งแต่ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17 และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 คือสมัยบายุน ภายใต้รัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ครองราชย์ พ.ศ. 1724 ถึงหลัง พ.ศ. 1761)

¹⁶² Hiram W. Woodward Jr., "Studies in the Art of Central Siam 950-1350 A.D.," (Ph.D. dissertation, Yale University, 1975) : Vol.I, 120 – 124.

¹⁶³ Ibid. : Vol II, 46 - 47.

¹⁶⁴ Dupont, *L'archéologie mène de Dvavarati*, 76 and 79.

¹⁶⁵ George Coedès, "Pierre Dupont - L'archéologie mène de Dvavarati," *Arts Asiatiques* 7, part 3 (1960) : 235 – 239 quoted in Pierre Dupont, *The Archaeology of the Mons of Dvavarati*, translated from the French by Joyanto K. Sen (Bangkok : White Lotus Press, 2006) : Vol.I, 73 – 74.

หลักฐานของวัฒนธรรมเขมรที่เข้ามามีบทบาทในภาคกลางของไทย จะปรากฏขึ้นที่เมืองลพบุรีตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 คือมีการสร้างปราสาทอิฐ 3 หลังที่เรียกว่า “ปรางค์แขก”¹⁶⁶ ต่อมาในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 ก็ปรากฏอำนาจของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เหนือเมืองลพบุรี จารึกศาลสูง ภาษาเขมร หลักที่ 1 ระบุมหาศักราชตรงกับ พ.ศ.1565 และ 1568 ได้กล่าวถึงพระราชโองการของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ที่ทรงมีรับสั่งให้บรรดานักบวช ได้แก่ ดาบสในศาสนาพราหมณ์ พระภิกษุทั้งในนิกายมหายานและนิกายสรวีระ บำเพ็ญตบะถวายแก่พระองค์ และห้ามมิให้ผู้ใดมารบกวนอวาตต่างๆของนักบวชเหล่านั้น¹⁶⁷ ข้อความในจารึกศาลเจ้า ภาษาเขมร (หลักที่ 21) ซึ่งได้ระบุถึงชื่อเมืองละโว้ (โลว) และมีอายุร่วมสมัยกับจารึกศาลสูง ยังได้กล่าวถึงการกัลปนาที่ดิน คนใช้ และสิ่งของต่างๆ ถวายแด่พระบรมวงศานุวงศ์ด้วย¹⁶⁸

ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (ครองราชย์ พ.ศ. 1656 - 1693) จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ซ่งได้บันทึกไว้ว่า อาณาจักรกัมพูชาโบราณในเวลานั้นมีดินแดนทางทิศเหนือติดต่อกับอาณาจักรจันเฉง (จัมปา) ภาคใต้ทางทิศตะวันออกจดทะเล ทางทิศตะวันตกจดอาณาจักรพุกัน (พุกาม) และทางทิศใต้ติดต่อกับเจียโลซี (หรือครหิ คือดินแดนแถบเมืองไชยาและอ่าวบ้านดอน)¹⁶⁹

ถ้าหากเชื่อตามบันทึกนี้แล้ว เมืองละโว้หรือลพบุรีก็จะอยู่ในขอบเขตของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ สอดคล้องกับการปรากฏภาพทหารละโว้ในขบวนทัพอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ในภาพสลักที่ระเบียงของปราสาทนครวัด¹⁷⁰

¹⁶⁶ ดูใน สถิตย์พงศ์ ชุนทรง, “ปรางค์แขกเมืองลพบุรีกับประเด็นศึกษาใหม่,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548).

¹⁶⁷ ยอช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 : จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราช ขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ พิศรพัฒน์, 2472. สมเด็จพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุเสมอกับสมเด็จพระชนกชนนี พระพุทธศก 2472), 25 – 27.

¹⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, 31 – 33.

¹⁶⁹ หม่อมเจ้า สุภัทรรติ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000, 197 - 198.

¹⁷⁰ ยอช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 : จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราช ขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย, 16.

ดูเหมือนว่าวัฒนธรรมเขมรในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 – 17 จะมีบทบาทเหนือเมืองลพบุรี และดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำลพบุรี - ป่าสักเป็นสำคัญ (คือเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์)¹⁷¹ แต่ยังไม่ปรากฏหลักฐานเด่นชัดในแถบภูมิภาคตะวันตก จนกระทั่งเข้าสู่รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรโบราณจึงได้แพร่หลายเข้ามายังดินแดนทางภาคตะวันตก ตามที่ ศาสตราจารย์บวสเชอติเยร์เคยกล่าวไว้ว่า อาณาจักรทวารวดีคงเสื่อมลงเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้แพร่ขยายอำนาจเข้ามายังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา¹⁷²

จารึกปราสาทพระขรรค์ ประเทศกัมพูชา (K.908) ได้กล่าวถึงพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งได้ทรงขยายอำนาจไปยังดินแดนต่างๆ จารึกตอนหนึ่งกล่าวถึงชื่อบ้านเมืองอันเป็นที่ประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาคจำนวน 23 แห่ง ในจำนวนนี้มี *ละโวทัยปุระ สุวรรณปุระ ศัมพูกัญญาณะ ชยราชบุรี ศรีชัยสิงหบุรี และศรีชัยวัชรบุรี*¹⁷³ ชื่อเหล่านี้คงจะตรงกับ เมืองละโว้ เมืองในจังหวัดสุพรรณบุรี (แหล่งโบราณคดีเนินทางพระ อำเภอสามชุก) เมืองสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ? เมืองราชบุรี เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี และเมืองเพชรบุรี ตามลำดับ¹⁷⁴ (แผนที่ที่ 18)

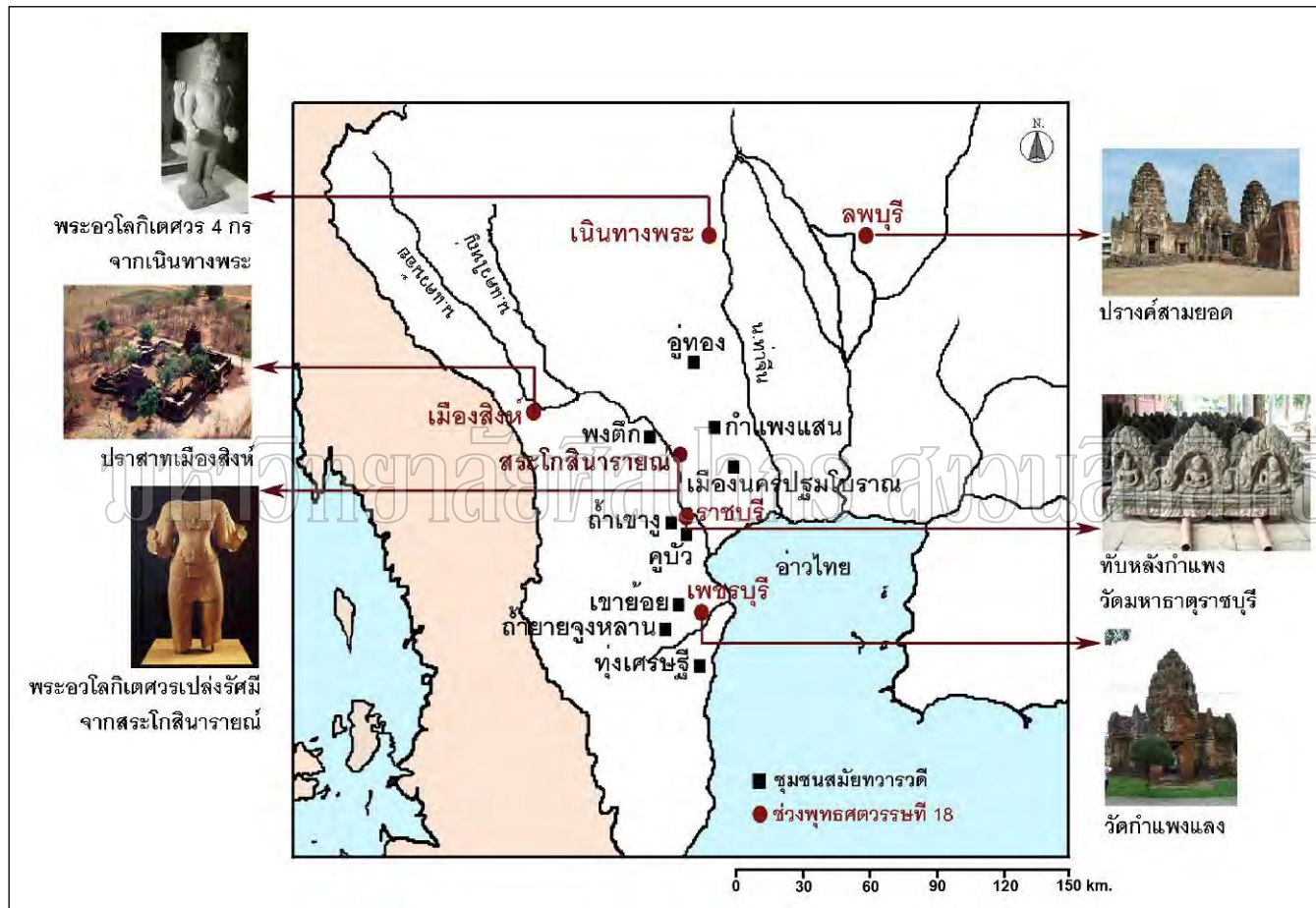
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

¹⁷¹ ดูรายละเอียดใน อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, เมืองศรีเทพ (กรุงเทพฯ : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด, 2538).

¹⁷² หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, “ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1,” ศิลปากร : 36.

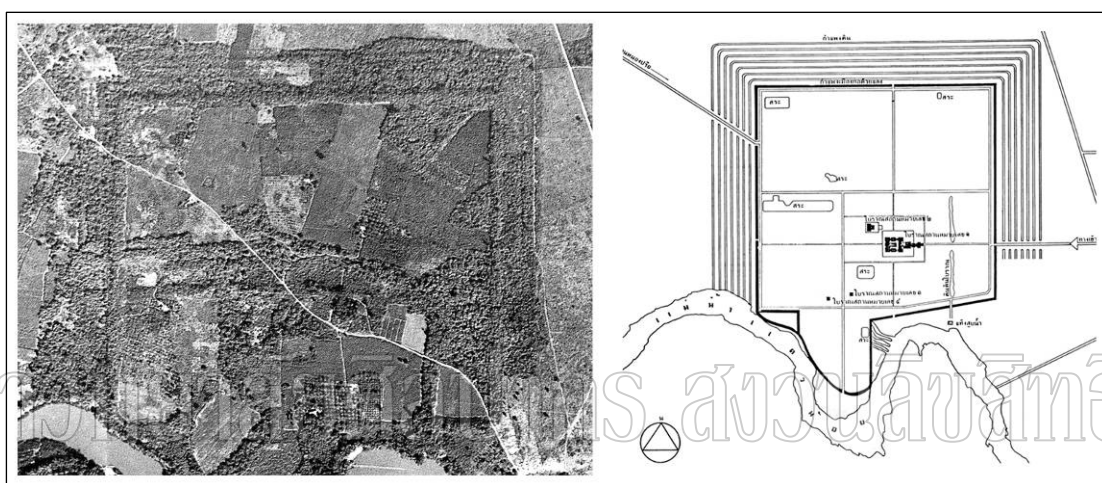
¹⁷³ ประชุมศิลปาจารย์ภาคที่ 4 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และ ภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), 209 ; หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, “ศิลปาจารย์ปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2510) : 56.

¹⁷⁴ เรื่องเดียวกัน ; หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000, 208 ; หม่อมราชวงศ์ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในภาคกลางของประเทศไทย,” ใน กัมพูชาราชลักษณ์ถึงศรีชัยวรมัน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2543), 229 – 232.

แผนที่ที่ 18 เมืองโบราณที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรสมัยบายนในภาคกลางและภาคตะวันตกของไทย

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัดภายหลังจากการแพร่หลายเข้ามาของ วัฒนธรรมเขมรในสมัยบายน ประกอบด้วย มีการสร้างเมืองตามแบบเขมร ดังกรณีเมืองสิงห์และ เมืองสระโกสินารายณ์ที่มีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัส (ภาพที่ 167) มีการก่อสร้างปราสาท ในศิลปะบายน เช่น ปรางค์สามยอดลพบุรี ปราสาทเมืองสิงห์ วัดมหาธาตุราชบุรี¹⁷⁵ วัดกำแพงแลง ที่เมืองเพชรบุรี¹⁷⁶ และมีการสร้างรูปเคารพตามคติพุทธศาสนาหายาน โดยเฉพาะประติมากรรม รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่พบแล้วหลายองค์ และยังได้พบรูป “พระอวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี”¹⁷⁷ ทั้งที่ลพบุรี¹⁷⁸ เมืองสิงห์¹⁷⁹ และเมืองสระโกสินารายณ์¹⁸⁰

ภาพที่ 167 ภาพถ่ายทางอากาศและภาพลายเส้นแสดงผังของเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี
ที่มา : กรมศิลปากร, กองโบราณคดี, จดหมายเหตุการปฏิบัติงานโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ เมืองสิงห์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530), 7.

¹⁷⁵ สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี, 68 – 73.

¹⁷⁶ ดู จารึก วิไลแล้ว, “วัดกำแพงแลง,” เมืองโบราณ 17, 4 (ตุลาคม - ธันวาคม 2534) : 104 – 160.

¹⁷⁷ Chutiwongs, The Iconography of Avalokiteśvara in Mainland Southeast Asia, 346 – 348 ; หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, “พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี,” ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2509) : 46 – 51.

¹⁷⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม, “จากถ้ำอมรตันถึงถ้ำโพธิสัตว์,” เมืองโบราณ 15, 1 (มกราคม – มีนาคม 2532) : 59 และภาพหน้า 61.

¹⁷⁹ จรรยา มาณะวิท, “ประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีจากปราสาทเมืองสิงห์,” ศิลปากร 21, 5 (มกราคม 2521) : 25 – 29.

¹⁸⁰ กรมศิลปากร, “รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระโกสินารายณ์ อำเภอ บ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,” ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2509) : 39.

4.2.1 เมืองนครปฐมโบราณกับเมืองสระโกสินารายณ์

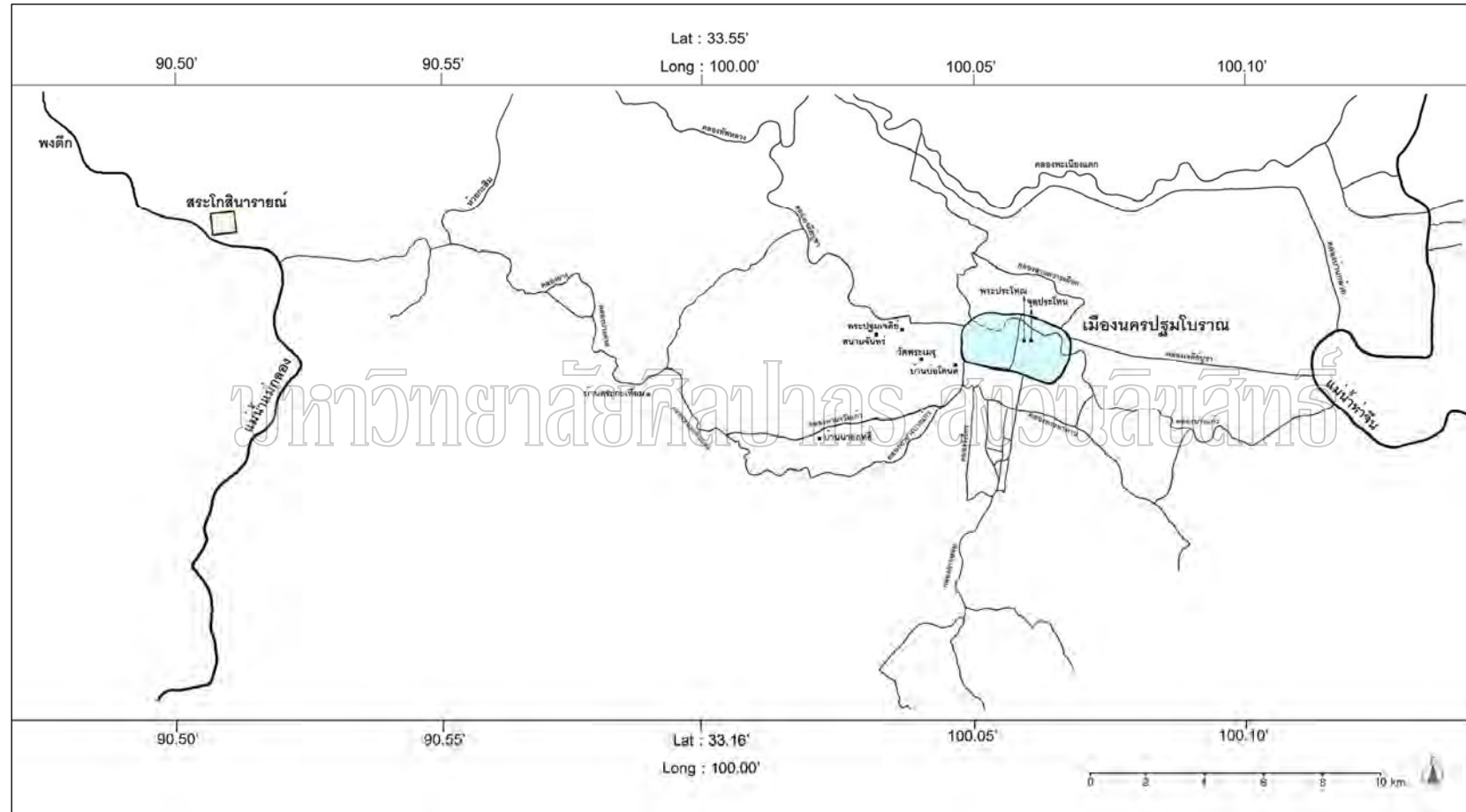
สำหรับรูปพระอวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีจากเมืองสระโกสินารายณ์ซึ่งปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี ได้ค้นพบจากการขุดแต่งโบราณสถานซึ่งเรียกว่า “จอมปราสาท” เมื่อ พ.ศ. 2509 แต่พบเฉพาะท่อนพระองค์ที่มีความสูง 1.15 เมตร ส่วนพระเศียรและพระกรทั้ง 8 หักหายไป ทว่าในพระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถานมีเศียรของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรศิลปะชานไชยรหนึ่งซึ่งไม่ทราบที่มาชัดเจน ทั้งยังมีภาพถ่ายเก่าเมื่อครั้งมีการรวบรวมโบราณวัตถุไว้ที่ระเบียงคดรอบองค์พระปฐมเจดีย์ ก่อนจะสร้างอาคารพระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถานขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2454 ถ้าหากพระเศียรชิ้นนี้เป็นของพระอวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีจากสระโกสินารายณ์จริง ก็หมายความว่าได้มาจากการเก็บโบราณวัตถุในมณฑลนครไชยศรีในสมัยรัชกาลที่ 5 (ภาพที่ 168) เพราะในเวลานั้นอำเภอบ้านโป่งเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลนครชัยศรี ก่อนจะแยกออกไปรวมเข้ากับจังหวัดราชบุรีในเวลาต่อมา¹⁸¹

ภาพถ่ายเก่าที่ระเบียงคดองค์พระปฐมเจดีย์ ปัจจุบันอยู่ที่พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี

ภาพที่ 168 ส่วนองค์พระอวโลกิเตศวรจากสระโกสินารายณ์ และส่วนพระเศียรในพระปฐมเจดีย์
พิพิธภัณฑสถาน

¹⁸¹ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำบางแก้ว-บางแฉม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว, 21.

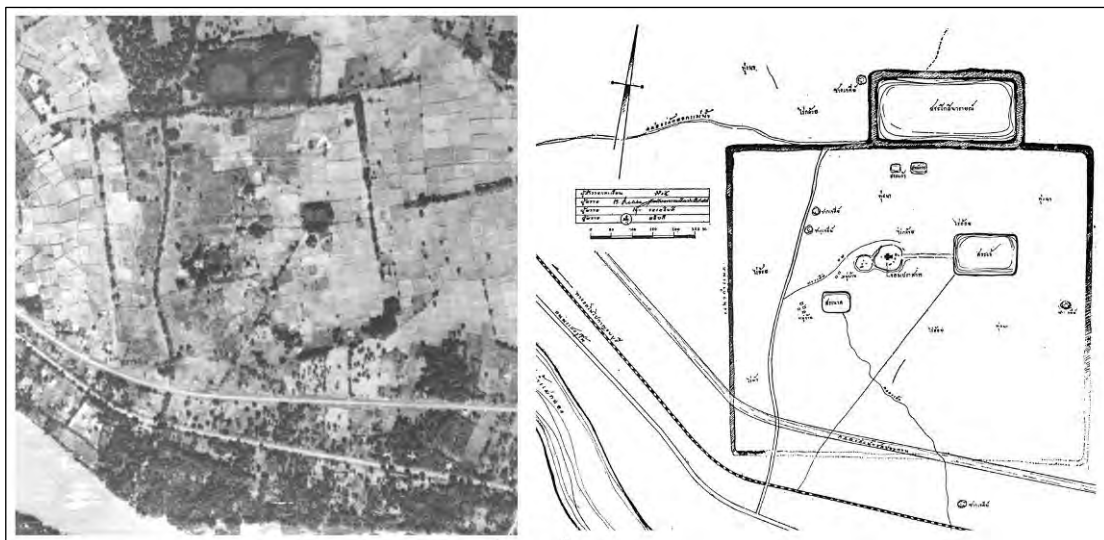
แผนที่ที่ 19 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองนครปฐมโบราณและเมืองสระโกสินารายณ์ที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

เมืองสระโกสินารายณ์นี้อยู่ห่างจากเมืองนครปฐมโบราณไปทางตะวันตกประมาณ 20 กิโลเมตร และมีเส้นทางน้ำที่สามารถเดินทางติดต่อถึงกันได้ไม่ยาก จากเมืองนครปฐมมีลำน้ำบางแฉมเดิม คือคลองท่ายางบางแก้ว และคลองท่าผาวังแก้ว ไหลมาทางตะวันตกเฉียงใต้ แล้วเชื่อมกับคลองหนองดินแดงและคลองบางตาล แล้วไหลไปออกแม่น้ำแม่กลองตรงบริเวณบ้านท่าผาใกล้กับเมืองสระโกสินารายณ์ (แผนที่ที่ 19 หน้า 304)

จากที่ตั้งที่อยู่ไม่ไกลกันมากนักและการค้นพบหลักฐานวัตถุศิลปะเขมรแบบบายนลักษณะคล้ายกันทั้งที่เมืองนครปฐมโบราณและเมืองสระโกสินารายณ์ จึงนำมาสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า การทิ้งร้างไปของชุมชนส่วนใหญ่ที่เมืองนครปฐมโบราณ คงเป็นผลมาจากการเจริญขึ้นของเมืองที่ได้รับวัฒนธรรมเขมรสมัยบายนในเขตลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เพราะโบราณวัตถุศิลปะเขมรจากเมืองนครปฐมส่วนมากมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 แม้ว่าจะมีบางชิ้นที่เป็นศิลปะแบบนครวัด แต่รูปแบบของศิลปะนครวัดก็ยังสามารถทำสืบมาในสมัยบายนได้ โบราณวัตถุส่วนใหญ่ก็มีขนาดเล็กที่สามารถเคลื่อนย้ายได้

หลักฐานที่น่าเชื่อถือที่สุดคือภาพปูนปั้นศิลปะบายนจากเจดีย์จุลประโทน อันแสดงให้เห็นว่ามีการเข้ามาบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์องค์นี้อีกครั้งในสมัยบายน โดยมีรูปแบบศิลปะคล้ายกับที่ใช้ในการประดับตกแต่งศาสนสถานจอมปราสาทที่เมืองสระโกสินารายณ์ โบราณสถานจอมปราสาทนี้มีขนาดกว้างราว 85 เมตร ยาว 100 เมตร ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางเมืองสระโกสินารายณ์ เมืองนี้มีผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัส กว้างยาวด้านละประมาณ 960 เมตร (ภาพที่ 169) กำแพงเมืองเป็นคันดินสูงประมาณ 60 เซนติเมตร กว้าง 10 เมตร ทางด้านใต้ติดกับลำน้ำแม่กลอง ชื่อของเมืองนี้มาจากชื่อสระน้ำทางทิศเหนือที่มีขนาดใหญ่และชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์เรียกว่า “สระโกสินารายณ์” และยังมีสระน้ำและโบราณสถานขนาดเล็กอีกหลายแห่ง แต่ในปัจจุบันเมืองนี้ก็ถูกบุกรุกทำลายไปจนไม่เหลือสภาพให้ศึกษาได้แล้ว¹⁸²

¹⁸² กรมศิลปากร, ราชบุรี, 111 – 112.

ภาพที่ 169 ภาพถ่ายทางอากาศและภาพลายเส้นแสดงผังของเมืองสระโกสินารายณ์
จังหวัดราชบุรี

ที่มา : หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,”
ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2510): 61.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

น่าสังเกตว่าวัฒนธรรมเขมรที่ปรากฏขึ้น ณ เมืองนครปฐมโบราณ ไม่ได้ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนผังเมืองให้เป็นรูปสี่เหลี่ยม หรือมีการก่อสร้างปราสาทขึ้นแบบเมืองสระโกสินารายณ์ เพียงแต่มีร่องรอยของศิลปะเขมรที่ศาสนสถานที่มีมาก่อนทั้งวัดพระเมรุและเจดีย์จุลประโทน¹⁸³ ส่วนข้อมูลด้านชุมชนโบราณยังมีอยู่ไม่มากนัก นอกจากบริเวณบ้านบ่อโตนดทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมือง อันเป็นแหล่งที่พบพระพิมพ์ศิลปะเขมรหลายชิ้น

สาเหตุที่ทำให้ไม่มีการปรับเปลี่ยนผังเมืองหรือมีการก่อสร้างปราสาทขึ้นนั้น อาจเป็นเพราะเมืองนครปฐมโบราณมีขนาดใหญ่มากและมีศาสนสถานสำคัญที่มีความใหญ่โตหลายแห่งอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีการจัดระบบหรือทำการก่อสร้างเพิ่มเติม และในขณะนั้นคงมีการอยู่อาศัยของประชากรค่อนข้างเบาบาง ด้วยชุมชนหลายแห่งคงทิ้งร้างไปเพราะขาดแคลนน้ำอุปโภคบริโภค และอาจมีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนส่วนใหญ่ไปยังชุมชนใหม่ เพราะเมืองสำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 จะตั้งอยู่ตามลำน้ำแม่กลอง ได้แก่ เมืองสิงห์ เมืองสระโกสินารายณ์

¹⁸³ แม้แต่ชื่อเดิมขององค์พระปฐมเจดีย์ที่เรียกว่า “พระประธม” ก็เป็นภาษาเขมร เพราะคำว่า “ธม” แปลว่า “ใหญ่” ดูใน กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์, 106.

และเมืองราชบุรี แม่น้ำแม่กลองจึงกลายเป็นเส้นทางการค้าขายหลักของภูมิภาค เห็นได้จากการค้นพบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง (พ.ศ. 1503 - 1822) เป็นจำนวนมากจมอยู่ในลำน้ำแม่กลองช่วงที่ไหลผ่านเมืองราชบุรี¹⁸⁴

การละทิ้งชุมชนเดิมไปตั้งหลักแหล่งยังสถานที่แห่งใหม่เช่นนี้ก็มักมีกรณีที่คล้ายกันคือ การเคลื่อนย้ายชุมชนจากเมืองคูบัวขึ้นมาอยู่ติดกับลำน้ำแม่กลองที่เมืองราชบุรี โดยทั้งสองเมืองนี้มีระยะทางห่างกัน 5 กิโลเมตร¹⁸⁵ ในกรณีเมืองนครปฐมโบราณนั้นน่าสังเกตว่าแหล่งโบราณคดีที่พบโบราณวัตถุแบบศิลปะเขมรจะกระจายตัวอยู่ทางตะวันตกของเมือง ซึ่งสัมพันธ์กับแนวลำน้ำบางแชนที่ไหลไปออกลำน้ำแม่กลองใกล้กับเมืองสระโกสินารายณ์ (แผนที่ที่ 19) จึงอาจมีการอยู่อาศัยของชุมชนในช่วงเวลานี้บางแห่งตามแนวแม่น้ำบางแชน เพื่อเชื่อมต่อระหว่างเมืองสระโกสินารายณ์กับเมืองนครปฐมโบราณที่คาดว่าคงไม่ได้ถูกทิ้งร้างไปเสียทีเดียว

4.2.2 ชื่อ “ศัมพูกัญจนะ” ในจารึกปราสาทพระขรรค์

ในรายชื่อบ้านเมืองที่มีปรากฏอยู่ในจารึกปราสาทพระขรรค์ที่กล่าวถึงข้างต้น ดูเหมือนว่าชื่อ “ศัมพูกัญจนะ” จะก่อให้เกิดประเด็นถกเถียงทางวิชาการมากที่สุด สาเหตุคงเนื่องมาจากเมืองอื่น ๆ นั้นสามารถสืบค้นได้ไม่ยากเพราะมีชื่อเรียกที่ยังคงใช้สืบเนื่องมาในปัจจุบัน แต่ชื่อ “ศัมพูกัญจนะ” หรือเมืองของชาวสามพูเกะ¹⁸⁶ นั้นปรากฏอยู่ในจารึกสมัยโบราณเพียง 2 ครั้ง และไม่พบร่องรอยของชื่อเมืองนี้ในปัจจุบัน

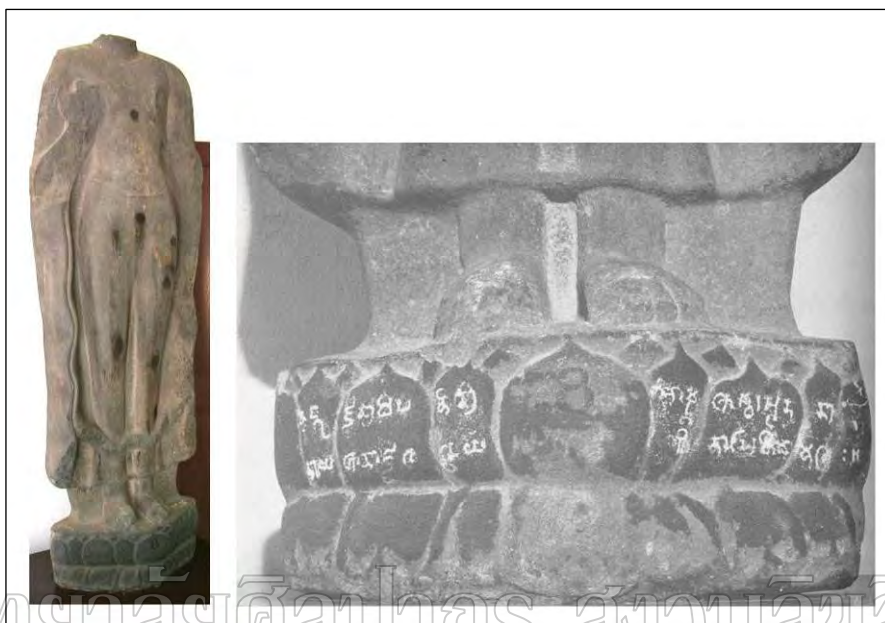
ชื่อเมือง “สามพูเกะ” ปรากฏขึ้นครั้งแรกในจารึกที่ฐานพระพุทธรูปยืนศิลปะทวารวดีค้นพบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี เมื่อ พ.ศ. 2467 จารึกหลักนี้ศาสตราจารย์ออร์ซ เซเดส์

¹⁸⁴ มาลินี คัมภีรญาณนท์, “เครื่องถ้วยจีนพบที่ราชบุรี,” เมืองโบราณ 10, 2 (เมษายน - มิถุนายน 2527) : 45.

¹⁸⁵ กรมศิลปากร, ราชบุรี, 104.

¹⁸⁶ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และ ภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต, 209 ; โคลด ซาค, “สิ่งกำหนดอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย,” ทัศนศึกษา จิตสุทธินาน แพลนเรียเบรียง, ใน การค้นคว้าวิจัยทางโบราณคดีในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534. เนื่องในวโรกาส 36 พรรษา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยศิลปากรร่วมกับสถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทย จัดการประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย (ครั้งที่ 2) ระหว่างวันที่ 9 - 11 ธ.ค. 2534), 124.

กำหนดให้เป็นจารึกเขมรหลักที่ 577 (K.577) มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12¹⁸⁷ เป็นจารึกภาษาสันสกฤต มี 2 บรรทัด แปลความได้ว่า “นายกอรุชวะ เป็นอธิบดีแห่งชาวเมืองตั้งครุ และเป็นโอรสของพระราชานามศามพูกะ ได้สร้างรูปพระมุนีองค์นี้”¹⁸⁸ (ภาพที่ 170)

ภาพที่ 170 พระพุทธรูปพบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

สมเด็จพระนารายณ์

ศาสตราจารย์เซเดส์เสนอเพียงว่า เมือง “ศามพูกะ” นี้คงตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ขณะที่ ศาสตราจารย์โคลด ซาค (Claude Jacques) กล่าวว่า เป็นแหล่งโบราณคดีที่ยังไม่มีใครรู้จัก¹⁸⁹ แต่การปรากฏชื่อในจารึกที่ฐานของพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีย่อมยืนยันถึงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองนี้ได้ว่าต้องเกี่ยวข้องกับเมืองสมัยทวารวดี และจะต้องไม่ใช่เมืองละโว้หรือลพบุรีซึ่งเป็นสถานที่ที่ค้นพบพระพุทธรูปองค์นี้ด้วย เพราะในสมัยทวารวดีเมืองนี้คงมีชื่อว่า “ลวปุระ” เห็นได้จากจารึกบนเหรียญเงินค้นพบที่เมืองอู่ทอง¹⁹⁰ ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ก็เรียกเมืองนี้ว่า “ละโว้” จารึก

¹⁸⁷ George Coedès, *Inscriptions du Cambodge* (Paris : École française d'Extrême-Orient, 1959), Vol. VIII : 170 - 171.

¹⁸⁸ ยอร์ช เซเดส์, *ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 2 : จารึก ทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้*, 5 - 6.

¹⁸⁹ โคลด ซาค, “สิ่งกำหนดอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย,” 124.

¹⁹⁰ J.J. Boeles, “A note on the ancient city called Lavapura,” *Journal of the Siam Society* LV, I (January 1967) : 113 - 115.

ปราสาทพระขรรค์เองก็กล่าวแยกชื่อเมืองละโว้กับศัมพูกัญญาอย่างชัดเจน ดังนั้นพระราชานแห่ง “สามพูเกะ” ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12 จึงไม่น่าจะมีเมืองหลวงปกครองอยู่ที่เมืองละโว้

ดูเหมือนว่า อาจารย์ตรี อมาตยกุล จะเป็นท่านแรกที่เสนอว่า เมืองศัมพูกัญญาจะตรงกับเมืองสระโกสินารายณ์ ข้อเสนอนี้สามารถยอมรับได้หากพิจารณาถึงเรื่องลำดับของเมืองที่จารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวถึง (คืออยู่ระหว่างเมืองในจังหวัดสุพรรณบุรีและเมืองราชบุรี) และข้อมูลสำคัญที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานจอมปราสาทคือการค้นพบประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี¹⁹¹ ดังนั้นหากชื่อ “ศัมพูกัญญา” ในจารึกปราสาทพระขรรค์จะเป็นชื่อเรียกของเมือง “สามพูเกะ” ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 แล้ว ก็ควรมีที่ตั้งไม่ห่างจากเมืองสระโกสินารายณ์ และจะต้องมีพระราชูปถัมภ์อยู่ด้วยตามข้อความในจารึกที่ฐานพระพุทธรูปองค์นั้น

หากพิจารณาตำแหน่งของชุมชนหรือเมืองที่เจริญขึ้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12 ในเขตลุ่มน้ำท่าจีน – แม่กลองที่อยู่ไม่ไกลจากเมืองสระโกสินารายณ์แล้ว¹⁹² จะพบว่าชุมชนพงดึกที่อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง ห่างออกไปจากเมืองสระโกสินารายณ์ทางตะวันตกเฉียงเหนือราว 7 กิโลเมตรเท่านั้น แต่ชุมชนที่พงดึกก็มีขนาดไม่ใหญ่และมีหลักฐานไม่มาก¹⁹³ เมื่อเทียบกับลักษณะของเมืองที่จะต้องมีการปกครอง จึงเหลือเพียงเมืองนครปฐมโบราณที่อยู่ตั้งไม่ไกลจากเมืองสระโกสินารายณ์ที่มีความเหมาะสมทั้งในเรื่องความเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมและการมีกษัตริย์ปกครองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12

จากหลักฐานเท่าที่มีอยู่จึงพอจะตั้งเป็นข้อสันนิษฐานได้ว่า เมืองของชาว “สามพูเกะ” อาจหมายถึงเมืองนครปฐมโบราณ ส่วน “ศัมพูกัญญา” ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็คือ บริเวณเมืองสระโกสินารายณ์ ทั้งนี้ ศาสตราจารย์ โคลด ชาค เคยมีความเห็นว่า ไม่ควรเรียกสถานที่ประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาคว่า “เมือง” แต่ควรเรียกว่า “เทศะ” เพราะพระพุทธรูปที่สถาปนา

¹⁹¹ กรมศิลปากร, “รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,” ศิลปากร : 41 - 42 ; ตรี อมาตยกุล, “เมืองศัมพูกัญญา,” ศิลปากร 17, 2 (กรกฎาคม 2516) : 64 - 70. ดร.ไฮแรม วูดวาร์ด เคยเสนอว่า ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีคือรูปของพระชัยพุทธมหานาคที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถาปนาขึ้นไว้ตามเมืองต่างๆ ดูใน Hiram W. Woodward, Jr., *The Sacred Sculpture of Thailand*, reprinted (Bangkok : River Books, 1999), 84 - 85 and 103.

¹⁹² ในกรณีนี้ตัดเมืองโบราณคูบัวออกไปได้ เพราะสัมพันธ์กับเมืองราชบุรีอย่างแน่นอน และเมืองราชบุรีก็มีชื่อในจารึกปราสาทพระขรรค์ด้วย

¹⁹³ ยอร์ช เซเดส์, *ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงดึก และศิลปะไทยสมัยสุโขทัย*, 51 - 76 ; ผาสุข อินทราวุธ, *ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี*, 100 - 101.

ขึ้นนี้เพื่อประทานความเจริญมั่งคั่งแก่สถานที่ที่อยู่โดยรอบ ไม่เฉพาะแต่เมืองที่ประดิษฐาน¹⁹⁴ เมืองนครปฐมโบราณขณะนั้นจึงอาจรวมอยู่ในเทศะหนึ่งที่ตั้งชื่อ “ศัมพูกัญญาณะ” ด้วยก็เป็นได้¹⁹⁵ แต่ข้อสันนิษฐานนี้จำเป็นต้องทำการตรวจสอบเพิ่มเติม เพราะยังไม่พบร่องรอยของการอยู่อาศัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมรจากชั้นดินทางโบราณคดีเลย

โบราณวัตถุศิลปะเขมรจากเมืองนครปฐมโบราณถือเป็นหลักฐานที่สามารถจะสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของเมืองนี้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ได้อย่างดี โดยมีความเกี่ยวข้องกับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรในช่วงสมัยบายนภายใต้รัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เช่นเดียวกันกับหลักฐานของบ้านเมืองโบราณในภาคกลางและภาคตะวันตกที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรในช่วงเวลานั้น อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่สำคัญจากสมัยก่อนหน้านี้นี้คือ การเจริญขึ้นของพุทธศาสนาหายาน แต่แบบแผนดังกล่าวนี้ก็หมดความสำคัญลงไปเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สวรรคตในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 และบ้านเมืองต่างๆ ในแถบนี้ก็เริ่มเสื่อมลง ก่อนที่จะมีการสร้างบ้านแปงเมืองอีกครั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ดังกรณีของเมืองราชบุรีและเมืองสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) ขณะที่บริเวณเมืองนครปฐมโบราณจะมีหลักฐานปรากฏชัดเจนอีกครั้งในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเมื่อมีการตั้งเมืองนครไชยศรีขึ้นใหม่ (สันนิษฐานว่าคือที่ตำบลท่านา อำเภอนครชัยศรี) โดยพบร่องรอยหลักฐานว่ามีการกลับเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณเมืองนครปฐมโบราณหรือเมืองนครไชยศรีเดิมซึ่งเคยเจริญรุ่งเรืองมาในอดีตอีกครั้งหนึ่งด้วย

¹⁹⁴ โคลด ซาค, “สิ่งกำหนดอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย,” 124.

¹⁹⁵ ข้อสันนิษฐานของ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ที่ว่าเมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เคยมีชื่อว่า “ครหิ” และเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรศรีวิชัยนั้นค่อนข้างยอมรับได้ยาก ชื่อ “ครหิ” นี้คงเกี่ยวข้องกับเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพราะได้พบจารึกฐานพระพุทธรูปนาคปรกที่มาจากวัดหัวเวียงเมืองไชยา (จารึกหลักที่ 25) ระบุมหาศักราชตรงกับ พ.ศ. 1726 กล่าวถึงพระราชโองการของกษัตริย์แห่งมลายูที่ตั้งให้เสนาบดีผู้รักษาเมืองครหิ หล่อพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้น แม้ว่าจารึกหลักนี้จะเกี่ยวข้องกับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรด้วย เพราะเป็นภาษาเขมร แต่อักษรบางตัวก็เขียนตามแบบอักษรจารึกในเกาะสุมาตรา แบบศิลปะบางอย่างของพระพุทธรูปองค์นี้คือการทำรัศมีรูปใบโพธิ์ก็ยังคงปรากฏสืบมาที่เมืองไชยาในสมัยหลัง จึงยากที่จะยอมรับได้ว่าเมืองครหิคือเมืองนครปฐมโบราณ ดูใน ยอช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 : จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย, 12 และ 43 - 44.

บทที่ 8 สรุปและเสนอแนะ

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในเขตเมืองนครปฐมโบราณ ระหว่างปี พ.ศ. 2552 – 2553 ทำให้ได้ข้อมูลใหม่หลายประการ เมื่อประมวลหลักฐานทั้งหมดเข้ากับเรื่องราวในเอกสารทางประวัติศาสตร์ ผลการวิเคราะห์รูปแบบงานศิลปกรรมที่เนื่องในทางศาสนา และผลการศึกษาของนักวิชาการที่ผ่านมาแล้ว จึงได้ข้อสรุปเกี่ยวกับลำดับพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ดังนี้

1. นครปฐมโบราณระยะที่ 1 (ราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 11)

ถึงแม้จะยังไม่พบร่องรอยการอยู่อาศัยในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์จากการขุดค้นทางโบราณคดีภายในเขตเมืองนครปฐมโบราณ แต่พื้นที่ใกล้เคียงกับเมืองนครปฐมโบราณก็เต็มไปด้วยหลักฐานของชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์อยู่แล้ว โดยเฉพาะพื้นที่ทางตอนเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือในเขตอำเภอกำแพงแสน และอำเภอบางเลน รวมทั้งพื้นที่ทางตะวันตกเฉียงใต้ในเขตอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี โดยถือเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในภาคตะวันตกของประเทศไทยที่มีการติดต่อด้านค้าขายกับชุมชนต่างถิ่นอย่างกว้างขวาง ทั้งกับอินเดียและเวียดนาม

ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอกอก ตำบลพระประโทน ได้แสดงให้เห็นถึงกิจกรรมการอยู่อาศัยของชุมชนระยะแรกเริ่มก่อนที่จะมีการสร้างเมืองนครปฐมโบราณขึ้นเป็นเมืองใหญ่ ชุมชนนี้คงมีลักษณะเป็นหมู่บ้านซึ่งอาจมีการอยู่อาศัยมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 11 ประชากรกลุ่มนี้มีการสรรหาทรัพยากรจากแหล่งน้ำธรรมชาติคือการหาหอยมาเป็นอาหารทั้งหอยน้ำจืดและหอยทะเลหลากหลายชนิด ด้วยมีตำแหน่งที่ตั้งซึ่งอยู่ไม่ไกลจากชายฝั่งทะเลเดิมมากนัก จึงนำมาสู่การติดต่อกับชุมชนร่วมสมัยทั้งภายในและภายนอกภูมิภาค โดยเฉพาะกับชุมชนเมืองท่าสมัยหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์หรือสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ที่รู้จักหรือคุ้นเคยกับวัฒนธรรมอินเดียแล้ว

ข้อเสนอจากหลักฐานทางโบราณคดีข้างต้นนี้ดูจะมีความสอดคล้องกับข้อความในตำนานเมืองนครไชยศรีที่กล่าวว่า บริเวณนี้มีหมู่บ้านของพวกพราหมณ์ตั้งอยู่ก่อนแล้ว และพวกพราหมณ์ได้บรรจุพระพุทธรูปที่เคยใช้ดวงพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ในเรือนหินในปี พ.ศ. 1133 คือช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 12 แล้วต่อมาพระเจ้าศรีสิทธิไชยพรหมเทพจึงได้สร้างเมืองนครไชยศรีขึ้นเป็นเมืองใหญ่

2. นครปฐมโบราณระยะที่ 2 (ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13)

หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นแสดงให้เห็นว่า ชุมชนระยะแรกยังคงมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 เมื่อมีจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นตามลำดับเวลา จึงทำให้มีการขยายขยายถิ่นฐานและเกิดการจัดระเบียบต่างๆของเมืองนครปฐมโบราณขึ้น วัฒนธรรมอินเดียที่ปรากฏมาตั้งแต่ระยะแรกเป็นปัจจัยสำคัญอันส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาเป็นบ้านเมืองขนาดใหญ่ ดังที่ตำนานกล่าวถึงการสร้างเมืองนครไชยศรีภายหลังปี พ.ศ. 1133 โดยเมืองนี้มีการปกครองในระบอบกษัตริย์ ทั้งชนชั้นปกครองและชาวเมืองต่างยอมรับนับถือในพุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาทเป็นศาสนาหลัก ก่อให้เกิดการก่อสร้างอาคารศาสนสถานขึ้นหลายแห่งเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ดังกรณีของพระระโศกเจดีย์ที่ตั้งอยู่กลางเมืองโบราณและเอกสารหลายฉบับต่างระบุว่ากษัตริย์ทรงสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1199

ความเจริญรุ่งเรืองของเมืองนครปฐมโบราณที่มีมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 นี้ มีความสอดคล้องกันดีกับเรื่องราวที่ระบุอยู่ในเอกสารจีนทงเตียน (T'ung-tien) ที่กล่าวถึงประเทศ “โถวเหอ” (T'ou-ho) ซึ่งจีนรู้จักประเทศนี้มาแล้วตั้งแต่สมัยราชวงศ์สุย (ระหว่าง พ.ศ. 1132 – 1161) ต่อมาประเทศโถวเหอก็ได้ส่งเครื่องบรรณาการไปยังราชสำนักจีนอีกถึง 3 ครั้งภายใต้รัชกาลของพระเจ้าถังไท่จง ในสมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ. 1181, พ.ศ. 1183 และ พ.ศ. 1192) และเป็นข้อมูลที่ตรงกับบันทึกของหลวงจีนเหียนจั้งหรือพระถังซัมจั๋งในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 12 ที่กล่าวถึงบ้านเมืองในแถบนี้ที่ชื่อ “ตัวหลัวปัวตี” (To-lo-po-ti) ซึ่งเชื่อกันว่าหมายถึง “ทวารวดี” นั่นเอง

3. นครปฐมโบราณระยะที่ 3 (ราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16)

ความเจริญของเมืองนครปฐมโบราณมีพื้นฐานสำคัญที่ขึ้นอยู่กับระบบเศรษฐกิจของเมืองซึ่งเน้นการทำเกษตรกรรม คือการเพาะปลูกข้าวและการค้าขายกับต่างถิ่น โดยมีปัจจัยทางธรรมชาติที่เกื้อหนุนเป็นอย่างดีคือ สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ไม่ไกลจากชายฝั่งทะเลอ่าวไทยโบราณ และมีการขุดคูเมืองและคูคลองต่างๆที่มีขนาดกว้างมากเป็นพิเศษ ทำให้เรือสินค้าสามารถ

เข้ามาติดต่อดำขายภายในเมืองได้อย่างสะดวก ลักษณะเช่นนี้ส่งผลให้เมืองนครปฐมโบราณ กลายเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญมากแห่งหนึ่ง

เศรษฐกิจของเมืองนครปฐมโบราณมีความสัมพันธ์กับการเจริญขึ้นของศรีวิชัย ซึ่งเติบโตขึ้นตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 และมีบทบาทเป็นพ่อค้าคนกลางในการติดต่อดำขาย ระหว่างอินเดีย จีน และอาหรับ อันนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐม โบราณที่น่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา เห็นได้จากการปรากฏวัตถุสิ่งของ เครื่องใช้ที่มาจากต่างถิ่นมากขึ้นในชั้นวัฒนธรรมระยะที่ 2 ของหลุมขุดค้น TP.1 ที่แหล่งโบราณคดี หอเอก และที่หลุมขุดค้น TP. 4 ในเขตตำบลธรรมศาลา หลักฐานที่น่าสนใจคือ การค้นพบ ลูกปัดแก้วสีเขียวแบบอินโด-แปซิฟิกและเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง อันสัมพันธ์กับกิจกรรม การค้าขายลูกปัดและการค้าเครื่องถ้วยจีนทางทะเลที่รุ่งเรืองมากในช่วงเวลานั้น และยังถือเป็น หลักฐานทางโบราณคดีประเภทเด่นที่ทำให้สามารถจัดแบ่งชั้นวัฒนธรรมภายในหลุมขุดค้นที่ เมืองนครปฐมโบราณ ซึ่งมีการอยู่อาศัยมาอย่างต่อเนื่องออกได้อย่างน้อยเป็น 2 ชั้นวัฒนธรรม

ข้อเสนอข้างต้นยังมีความสอดคล้องกับผลการศึกษาทางประวัติศาสตร์ศิลปะ คือการค้นพบพระพิมพ์ดินเผาบางพิมพ์ที่มีรูปแบบศิลปะเหมือนกับพระพิมพ์ดินดิบซึ่งสร้างขึ้น ตามคติของพุทธศาสนานิกายที่พบทางภาคใต้ของไทย ทั้งยังสนับสนุนข้อสันนิษฐานของ ศาสตราจารย์ ช็อง บวสเซลลิเยร์ เกี่ยวกับอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายจากศิลปะศรีวิชัยที่ ปรากฏขึ้น ณ เจดีย์จุลประโทน ในช่วงของการก่อสร้างระยะที่ 2 (ราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15) อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 16 คงเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสภาพ ภูมิศาสตร์คือ มีการถอยร่นของชายฝั่งทะเลอ่าวไทยออกไปไกลกว่าเดิม ส่งผลให้แม่น้ำบางแก้ว ที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลักของเมืองนครปฐมโบราณเปลี่ยนทางเดินและหมดความสำคัญลง จึงกระทบต่อการยังชีพของชาวเมืองที่ต้องใช้น้ำในการอุปโภคบริโภคโดยเฉพาะในการทำเกษตรกรรม และกระเทือนต่อระบบเศรษฐกิจของเมืองโดยรวมที่พึ่งพาการติดต่อดำขายกับ ต่างถิ่น ทำให้เมืองนครปฐมโบราณที่เจริญรุ่งเรืองมาอย่างยาวนานต้องเสื่อมลงไปที่สุดใน หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอเอกและแหล่งธรรมศาลาที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองโบราณ และอยู่ติดกับลำน้ำบางแก้วบ่งชี้ว่า ทั้งสองชุมชนนี้คงถูกทิ้งร้างไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 และไม่มีการกลับเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณนี้อีกเลย

4. นครปฐมโบราณระยะที่ 4 (ราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18)

ชุมชนส่วนใหญ่ที่เมืองนครปฐมโบราณคงจะถูกทิ้งร้างไป หรือมีประชากรอยู่อาศัยในเขตเมืองนี้อย่างเบาบางนับตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา เพราะจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอยเือกและแหล่งในเขตตำบลธรรมศาลาไม่พบชั้นวัฒนธรรมหรือโบราณวัตถุที่จะมีอายุอยู่ในช่วงหลังจากพุทธศตวรรษที่ 16 เลย อย่างไรก็ตาม อาจมีบางชุมชนที่ยังคงมีการอยู่อาศัยสืบต่อมา และอาจมีการเคลื่อนย้ายกลุ่มคนไปตั้งถิ่นฐานใหม่ที่สัมพันธ์กับการปรากฏขึ้นของวัฒนธรรมเขมรสมัยบายน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งมีบ้านเมืองที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรเจริญขึ้นในเขตลุ่มน้ำแม่กลองที่กลายเป็นเส้นทางการค้าสายใหญ่ของภูมิภาคในช่วงเวลานั้น โดยเฉพาะในกรณีของเมืองสระโกสินารายณ์ ในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรีที่ตั้งอยู่ห่างจากเมืองนครปฐมโบราณไปทางตะวันตกเพียง 20 กิโลเมตร

เดิมทีบทบาทของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ยังไม่เป็นที่รู้จักกันมากนัก แต่ในการศึกษาครั้งนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงการปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัดของหลักฐานที่เนื่องในพุทธศาสนานิกายมหายาน เพราะได้พบประติมากรรมพระพุทธรูปนาคปรกและพระพิมพ์ดินเผา ศิลปะแบบเขมรสมัยนครวัดและบายนหลายชิ้น ทั้งยังแสดงให้เห็นว่ามีร่องรอยหลักฐานของการกลับเข้ามาใช้พื้นที่ตามศาสนสถานสำคัญที่มีอยู่เดิมอีกครั้ง ทั้งที่วัดพระเมรุซึ่งจากการขุดแต่งได้พบพระพิมพ์ศิลปะเขมรหลายชิ้น และโดยเฉพาะที่เจดีย์จุลประโทนซึ่งได้พบโบราณวัตถุปูนปั้นแบบศิลปะเขมรสมัยบายนที่มีลักษณะคล้ายกับภาพปูนปั้นที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานจอมปราสาทที่เมืองสระโกสินารายณ์

ความสัมพันธ์ทางด้านตำแหน่งที่ตั้งและความคล้ายคลึงของรูปแบบงานศิลปกรรมที่พบนำมาสู่ข้อสันนิษฐานที่จะต้องมีการตรวจสอบต่อไปว่า เมืองสระโกสินารายณ์และเมืองนครปฐมโบราณคือ “ศัมพูกัญจนะ” อันเป็นชื่อบ้านเมืองที่ประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาคที่มีข้อความกล่าวถึงอยู่ในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเป็นชื่อที่มีต้นเค้าเดิมมาจากเมือง “สามพูเกะ” ที่ปรากฏมาแล้วในจารึกสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 และอาจเป็นเมืองนครปฐมโบราณนี้เองที่มีพระราชapakครองอยู่โดยมีชื่อเรียกในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12 อีกอย่างหนึ่งว่า “สามพูเกะ” ก็เป็นไปได้

5. เสนอแนะ

ด้วยเหตุที่เมืองนครปฐมโบราณมีขนาดใหญ่มากเป็นพิเศษ การขุดค้นทางโบราณคดีในครั้งนี้มีเงื่อนไขทางด้านระยะเวลาและงบประมาณอันจำกัดจึงถือเป็นชุดข้อมูลที่น้อยมากงานค้นคว้าทางโบราณคดีที่เมืองนี้จึงควรดำเนินงานต่อไป ทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการ

ขุดค้นครั้งล่าสุดด้วยวิธีการหรือแนวคิดทฤษฎีที่หลากหลาย และการขุดค้นเพิ่มเติมทั้งในแหล่งเดิม และแหล่งโบราณคดีแห่งอื่นๆ ทั้งภายในและนอกเขตเมือง โดยเฉพาะการขุดค้นในพื้นที่ บริเวณกว้าง (area excavation) เพราะน่าจะนำมาสู่ข้อมูลที่เพียงพอต่อการอธิบายเรื่องราวของ เมืองนครปฐมโบราณในแง่มุมต่างๆ ได้

ไม่เพียงแต่การขุดค้นเพิ่มเติมที่เมืองนครปฐมโบราณเท่านั้น การศึกษาวิจัยเมืองสมัย ทวารวดีแห่งอื่นๆ ยังเป็นสิ่งที่ควรกระทำอย่างจริงจังต่อไป ดังจะเห็นได้จากข้อมูลใหม่เกี่ยวกับการ แบ่งชั้นวัฒนธรรมจากหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นแหล่งหอเอกและแหล่งธรรมศาลา นอกเหนือจากความรู้ใหม่ๆ ในเรื่องสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือนหรือวิถีชีวิตของประชากรในอดีต ที่เรายังมีข้อมูลอยู่ไม่มากนักในปัจจุบัน

นอกเหนือจากความเข้าใจในส่วนของนักวิชาการที่จะต้องทำการค้นคว้าอย่าง สม่ำเสมอแล้ว เรื่องของเมืองนครปฐมโบราณดูจะห่างไกลจากความรับรู้และความห่วงแหน ของชาวเมืองนครปฐมในปัจจุบันเอง เพราะนอกเสียจากผู้วิจัยจะได้รับความช่วยเหลืออย่างดียั่ งจากทางวัดทรงธรรมกัลยาณี และเจ้าของที่ดินผู้อนุญาตให้ทำการขุดค้นแล้ว ก็ดูเหมือนจะมี หน่วยงานราชการเพียงแห่งเดียวคือองค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทนที่เริ่มให้ความสำคัญกับ เรื่องนี้ โดยการจัดตั้งอาคารพิพิธภัณฑ์ทวารวดีเพื่อรวบรวมและจัดแสดงโบราณวัตถุที่ราษฎรใน ท้องถิ่นนำมามอบให้ ในการทำงานครั้งนี้ผู้วิจัยยังได้พบกับปัญหาต่างๆ แม้แต่ที่แหล่งหอเอกและ แหล่งธรรมศาลาก็ยังมีการขุดหา “วัตถุโบราณ” โดยกลุ่มมิชชันนารีที่ทำกันเป็นขบวนการ ทำให้ สูญเสีย “หลักฐานทางโบราณคดี” หรือ “โบราณวัตถุ” ไปเป็นจำนวนมาก

ดังนั้นหากไม่มีการศึกษา อนุรักษ์ และจัดการข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรหรือมรดกทาง วัฒนธรรมของเมืองนครปฐมอย่างจริงจัง โดยอาศัยความร่วมมือทั้งจากทางภาครัฐและเอกชน ข้อมูลทางด้านโบราณคดีที่เมืองนครปฐมก็อาจกลายเป็น “อดีต” ไปอย่างสมบูรณ์แบบ เชกเช่น ศาสนสถานที่เคยมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ได้ถูกทำลายไปแล้วจากการพัฒนาเมืองที่ไม่หยุดยั้ง หรือเปรียบได้กับเรื่องราวของประชากรที่เคยอยู่อาศัยและสร้างเมืองนี้ให้มีความเจริญรุ่งเรือง แต่ในปัจจุบันกลับถูกละเลยจนลึ่มเลือนและอาจจางหายไปที่สุดในที่สุด

ตารางที่ 21 สรุปลำดับพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

ระยะที่	ช่วงอายุ	หลักฐานเอกสาร	หลักฐานทางโบราณคดี/จารึก/ศิลปกรรม	บทบาทของชุมชน/เมือง
1	พุทธศตวรรษที่ 8 – 11	ตำนานเมืองกล่าวว่า มีชุมชนของพวกพราหมณ์อาศัยมาก่อนที่จะมีการสร้างเมืองนครไชยศรี	ร่องรอยของเนินดินทางตอนใต้ของเมือง ก่อนที่จะมีการขุดคูน้ำตัดผ่ากลาง, ชั้นวัฒนธรรมระยะแรกเริ่มที่หลุมขุดค้น TP.1 แหล่งโบราณคดีหอคอก ตำบลพระประโทน	อาจมีลักษณะเป็นชุมชนหมู่บ้าน, มีการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นโดยเฉพาะ การหาหอยน้ำจืดและหอยทะเลมาเป็นอาหาร, มีการติดต่อกับชุมชนร่วมสมัยที่รู้จักกับ วัฒนธรรมอินเดียทั้งในและนอกภูมิภาค
2	พุทธศตวรรษที่ 12 – 13	ตำนานกล่าวถึงการสร้างเมืองนครไชยศรี ของพระเจ้าศรีลิทธิไชยพรมเทพ ภายหลังจากที่พวกพราหมณ์บรรจุนานทองที่ใช้ ดวงพระบรมสารีริกธาตุไว้ในเรือนหิน เมื่อ พ.ศ. 1133, มีการขบไล่พราหมณ์ไปตั้งเมืองละโว้ พ.ศ. 1192, พระยาภาวดีนครสร้างพระประโทนเจดีย์ พ.ศ. 1199, เอกสารจีนทางเตียนระบุถึงประเทศ “โถวเหอ” ว่าเป็นที่รู้จักของจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์สุย (พ.ศ. 1132 – 1161) และส่งเครื่องบรรณาการไปจีนใน สมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ. 1181 , 1183 และ 1192), พระเขียนจิ้งหรือพระถังซัมจั๋งกล่าวถึง “ตัวหัวบัวดี” ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เข้าใจว่าทั้ง “โถวเหอ” และ “ตัวหัวบัวดี” คือ “ทวารวดี” ในภาษาสันสกฤต	หลักฐานจากหลุมขุดค้น TP.1 แสดงให้เห็นว่า มีการอยู่อาศัยสืบเนื่องมาจากระยะแรก, ข้อมูลจากหลุมขุดค้น TP.4 ที่ตำบลธรรมศาลา บ่งชี้ว่ามีกิจกรรมการอยู่อาศัยระยะแรกเริ่ม เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 13, จารึก “ศรีทวารวดีศวรรปุณยะ” บนเหรียญเงิน อย่างน้อย 3 เหรียญจากแหล่งเนินหินและหอคอก, จารึกภาษามอญโบราณจากวัดโพธิ์ร้าง, จารึกคาถาภาษาบาลีหลายหลัก, พระประโทนเจดีย์ และเจดีย์องค์อื่นๆ เช่น เจดีย์จุลประโทน และวัดพระเมรุ ศิลาธรรมจักรและพระพิมพ์อีกเป็นจำนวนมาก	มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น เกิดการพัฒนาขึ้นเป็นเมืองใหญ่ มีการขุดคูน้ำล้อมรอบอาณาเขตอันกว้างขวาง, มีการจัดระบบระเบียบต่างๆของเมือง โดยปรับปรุงมาจากวัฒนธรรมอินเดีย, มีผู้ปกครองในระบอบกษัตริย์, มีระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาการเกษตรกรรม และทำการติดต่อค้าขายกับต่างถิ่น, มีการยอมรับนับถือในพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก, มีการสร้างศาสนสถานขึ้นประจำชุมชน, มีการสร้างสรวงงานศิลปกรรมจำนวนมาก, เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมทวารวดีอย่างแท้จริง

ตารางที่ 21 สรุปลำดับพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 (ต่อ)

ระยะที่	ช่วงอายุ	หลักฐานเอกสาร	หลักฐานทางโบราณคดี/จารึก/ศิลปกรรม	บทบาทของชุมชน/เมือง
3	พุทธศตวรรษที่ 14 – 16	ไม่ปรากฏเอกสารที่กล่าวถึงเรื่องของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงเวลานี้	ชั้นวัฒนธรรมระยะที่ 2 ของหลุมขุดค้น TP.1 แหล่งโบราณคดีหอกอก และหลุมขุดค้น TP.4 แหล่งโบราณคดีธรรมศาลา, โบราณวัตถุประเภทสิ่งของเครื่องใช้ที่มาจากต่างถิ่น ได้แก่ ลูกปัดแก้วสีเขียวแบบอินโด-แปซิฟิก, เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง, หินบดจากแหล่งผลิตใน อ.เขาย้อย จ.เพชรบุรี, วัตถุประเภทโลหะที่ไม่มีแหล่งแร่ใน จ.นครปฐม, ร่องรอยของพุทธศาสนamahayana ที่เจดีย์จุลประโทน ในช่วงที่มีการก่อสร้างระยะที่ 2, พระพิมพ์ดินเผาที่มีรูปแบบคล้ายกับพระพิมพ์ดินดิบทางภาคใต้	ประชากรยังคงอยู่อาศัยสืบเนื่องมา และเพิ่มจำนวนมากขึ้นตามลำดับเวลา, ทำการติดต่อค้าขายกับต่างถิ่นมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการค้ากับศรีวิชัยที่เจริญขึ้นตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา, มีร่องรอยการนับถือพุทธศาสนา mahayana, ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ชายทะเลอ่าวไทยถอยร่น แม่น้ำบางแก้วเปลี่ยนทางเดินและหมดความสำคัญ ส่งผลให้เมืองนครปฐมเสื่อมลงไปมากที่สุด, บางชุมชนถูกทิ้งร้างไปอย่างสิ้นเชิง แต่อาจมีบางชุมชนที่ยังคงอยู่อาศัยสืบมาในระยะหลัง
4	พุทธศตวรรษที่ 17 – 18	ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวถึงรายชื่อบ้านเมืองโบราณ อันเป็นที่ประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาค ในจำนวนนี้มีบ้านเมืองที่เชื่อว่าอยู่ในภาคกลางและภาคตะวันตกของไทย ได้แก่ ละโว้ ทัพปุระ สุวรรณปุระ คัมพูกัญญาณะ ชยราชบุรี ศรีชัยสิงหนบุรี และศรีชัยวัชรบุรี	วัตถุปูนปั้นศิลปะบายอนจากเจดีย์จุลประโทน, พระพุทธรูปขนาดปรกและพระพิมพ์ดินเผา ศิลปะแบบนครวัดและบายอน (พบจากวัดพระเมรุ พระปฐมเจดีย์ สนามจันทร์ และบ้านป่อเตนด), ศิลปวัตถุแบบศิลปะเขมรจาก แหล่งบ้านนายฤทธิและบ้านสระกะเทียม	มีประชากรอยู่อาศัยเบาบางในเขตเมืองโบราณ, อาจมีการเคลื่อนย้ายของประชากรไปตั้งถิ่นฐานแห่งใหม่ในเขตลุ่มแม่น้ำแม่กลอง, เมืองนครปฐมโบราณอาจเป็นส่วนหนึ่งของ “คัมพูกัญญาณะ” ที่เชื่อว่ามีส่วนศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสระโกสินารายณ์ อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี, มีการกลับเข้ามาใช้ศาสนสถานเดิม, มีหลักฐานของพุทธศาสนา mahayana แบบบายอน

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

- กรมศิลปากร. เครื่องถ้วยสมัยลพบุรีจากแหล่งเตาเผาบุรีรัมย์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2532.
- _____. ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2538.
- _____. “ทุ่งเศรษฐี” โบราณสถานทวารวดีชายฝั่งทะเลเพชรบุรี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2543.
- _____. โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2509.
- _____. โบราณสถานสระมรกต. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534.
- _____. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2543.
- _____. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542.
- _____. พระพุทธรูปและพระพิมพ์ในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. พระนคร : กรมศิลปากร, 2502. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสนำพระพุทธรูปและพระพิมพ์ซึ่งได้จากพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มาจัดตั้งให้ประชาชนได้ชมในเทศกาลสงกรานต์ พ.ศ. 2502 ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ).
- _____. ราชบุรี. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2534.
- _____. รายงานการขุดค้นและขุดแต่งเมืองดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2536.
- _____. “รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.” ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2509) : 35 - 45.
- _____. เรื่องการขุดแต่งวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2482.
- _____. เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ยูนิตี โพรเกรส จำกัด, 2528. (โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมสิริชัย (ชิต ชิตวิบูลเถร) เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม. วันที่ 23 มีนาคม 2528).
- _____. ศิลปะทวารวดี : ต้นกำเนิดพุทธศิลป์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2552.

กรมศิลปากร. แหล่งโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2531.

กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. จดหมายเหตุการปฏิบัติงานโครงการอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530.

กรมศิลปากร. กองหอสมุดแห่งชาติ. ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม). กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ, 2527. (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทย เมื่อ พ.ศ. 2527).

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรมทรัพยากรธรณี. ธรณีวิทยาประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรมทรัพยากรธรณี, 2550.

กัญญรัตน์ เวชศาสตร์. พระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส พี เอส ฟรินดิง แอนด์ บิลด์ดิ้ง จำกัด, 2543. (สมาคมชาวนครปฐม จัดพิมพ์เผยแพร่ในงานสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ารำลึก ณ พระราชวังสนามจันทร์ วันที่ 25 - 27 พฤศจิกายน 2543).

การค้นคว้าวิจัยทางโบราณคดีในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534. (เนื่องในวโรกาส 36 พรรษา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยศิลปากรร่วมกับสถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยจัดการประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย (ครั้งที่ 2) ระหว่างวันที่ 9 - 11 ธ.ค. 2534).

การสัมมนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมนครปฐม. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากรและชุมนุมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการสำรวจ ลุ่มแม่น้ำบางแก้ว-บางแพม จังหวัดนครปฐม". นครปฐม : ม.ป.ท., 2548. (จัดโดย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ร่วมกับมหาวิทยาลัยศิลปากร และกลุ่มศึกษาลุ่มน้ำบางแก้ว-บางแพม ณ อาคารหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2548).

เขมชาติ เทพไชย. "เครื่องถ้วยจีน: ที่พบในภาคใต้." สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 3 (2542) : 1115 - 1136.

_____. แหลมโพธิ์ : แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531.

จรรยา มาณะวิท. "ประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีจากปราสาทเมืองสิงห์." ศิลปากร 21, 5 (มกราคม 2521) : 25 - 29.

- จารึก วิไลแก้ว. โบราณคดีเมืองอุตะเถา. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2534.
- _____. “วัดกำแพงแลง.” เมืองโบราณ 17, 4 (ตุลาคม - ธันวาคม 2534) : 104 - 160.
- เจียรยง (อากาศวรรณนะ) ลัดพลี, “ราชฤดี,สวน.” สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2524) : 523 - 526.
- ฉัตรสุมาลย์. “กระตั้นต่อมนักโบราณคดี.” มติชนสุดสัปดาห์ 1525 (6 - 12 พฤศจิกายน 2552) : 58.
- ชะเอม แก้วคล้าย. “ศรีทวารวดี.” ศิลปากร 34,2 (2534) : 58 - 68.
- ชิน อยู่ดี. บ้านดอนตาเพชร : รายงานขั้นต้นการขุดค้นแหล่งโบราณคดีที่บ้านดอนตาเพชร หมู่ที่ 6 ต.พนมทวน อ.พนมทวน จ.กาญจนบุรี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2519.
- _____. อดีต. พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2517.
- ณัฐสุภัทร จันทวิช. เครื่องถ้วยเงินที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชา. ตำนานพระพุทธเจดีย์. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ, 2513.
- _____. ประชุมปาฐกถา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2519. (พระเจ้าวรวงศ์พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าอาชวดีศ ดิศกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2519).
- _____. เรื่องเที่ยวเมืองพม่า. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2489. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั่น บุญภาค) พ.ศ. 2489).
- _____. เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป. พระนคร : กรมศิลปากร, 2503. (พิมพ์ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ 26 เม.ย. 2503).
- _____. ลายพระหัตถ์สมเด็จพระบรมราชาดำรงราชานุภาพ ถึงศาสตราจารย์หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ร.ส.พ., 2529.
- _____. เอกสารตรวจราชการเมืองนครไชยศรี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2511. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมลำดวน ดิศกุล ณ อยุธยา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 22 กรกฎาคม 2511).
- เด่นดาว ศิลปานนท์. “เหรียญเงินทวารวดีมีจารึกค้นพบใหม่ที่นครปฐม.” เมืองโบราณ 30,3 (กรกฎาคม - กันยายน 2547) : 165 - 167.

ตรี อมาตยกุล. “นครปฐมไม่ใช่เมืองดอน.” ศิลปากร 2,6 (เมษายน 2492) : 41 - 47.

_____. “นครปฐมไม่ใช่เมืองดอน.” ศิลปากร 3,1 (มิถุนายน 2492) : 54 - 64.

_____. “เมืองสัมพุทท์ปฏิภานะ.” ศิลปากร 17,2 (กรกฎาคม 2516) : 64 - 70.

ธนิต อยู่โพธิ์. ธรรมจักร. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2508.

_____. พระพุทธรูปศิลาชาวสมัยทวารวดี. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร : ศิวพร, 2510.

ธิดา สารระยา. “การก่อตัวของรัฐในกลุ่มน้ำท่าจีน – แม่กลอง : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครปฐม ศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดี.” เมืองโบราณ 14,1 (มกราคม – มีนาคม 2531) : 83 - 92.

นครปฐมศึกษาในเอกสารฝรั่งเศส. กรุงเทพฯ : ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา ภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.

นงคราญ สุขสม. ประวัติศาสตร์โบราณคดีสุราษฎร์ธานี. กรุงเทพฯ : บริษัทอาทิตย์ คอมมูนิเคชั่น จำกัด, 2545.

นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 5. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2513.

นันทนา ชูติวงศ์. “ภาพวาดที่เจดีย์จุลปะโทน.” ศิลปากร 21,4 (พฤศจิกายน 2520) : 28 - 56.

บุญยฤทธิ นายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์. ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ. ภูเก็ต : สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต, 2550.

ปฐมฤกษ์ เกตุทัต. “พัฒนาการโบราณคดีในประเทศไทย.” เมืองโบราณ 21,1-4 (มกราคม - ธันวาคม 2538) : 15 - 44.

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษร และ ภาษาไทย. ขอม . มอญ. บาลีสันสกฤต. พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513.

ประเวศ ต้นตราภิรมย์. “ยายจุงหลาน หลักฐานใหม่ของทวารวดีในเมืองเพชร.” เมืองโบราณ 31,4 (ตุลาคม - ธันวาคม 2548) : หน้าปกใน 1 - 4.

ปัจจุบันของโบราณคดีไทย. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา. เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลาง ประเทศไทย : การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

ผาสุข อินทรารุช. ดรรชนีภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

_____. "ตราดินเผารูปคช-ลักษณะมีและกุเวรจากเมืองนครปฐมโบราณ." เมืองโบราณ 9,3 (สิงหาคม - พฤศจิกายน 2526) : 92 - 101.

_____. ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542.

_____. ทวารวดีธรรมจักร. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

_____. พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543.

_____. รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม. นครปฐม : แผนกบริการกลาง สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.

_____. "ศิวลึงค์: ในภาคใต้." สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 15 (2542) : 7501 - 7518.

_____. สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

พจนก กาญจนจันทร์. "แหล่งโบราณคดีบ้านนามแดง: สุสานโบราณริมแม่น้ำแม่กลอง." เมืองโบราณ 34,1 (มกราคม - มีนาคม 2551) : 142 - 149.

_____. "ประเพณีการฝังศพครั้งที่สองในภาคตะวันตก: การขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหนองกวาราชบุรี." เมืองโบราณ 35,1 (มกราคม - มีนาคม 2552) : 135 - 145.

พรชัย สุจิตต์. รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านนาลาว ตำบลจรเข้มสามพัน อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดสุพรรณบุรี. กรุงเทพฯ : ภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด). พระนคร : คลังวิทยา, 2507.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร : คลังวิทยา, 2514.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเลย์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไซสิต, 2549.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534.

พระวิเชียรปรีชา (น้อย). พงศาวดารเหนือ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2501. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกเอกเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี (หม่อมราชวงศ์ มุลดารากร) 10 ส.ค. 2501).

พัชรี สาริกบุตร. เทคโนโลยีสมัยโบราณ (Primitive Technology) เครื่องมือหิน งานโลหะ เครื่องปั้นดินเผา และแก้วและลูกปัดแก้ว. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์. โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแวม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว. นครปฐม : บริษัท เพชรเกษมการพิมพ์, 2549.

พิริยะ ไกรฤกษ์. ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สาขาส่วนภูมิภาค. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2520.

_____. "แนวคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19." ใน รายงานการสัมมนาการวิจารณ์ศิลปะ, 118 - 126. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย, 2524. (รายงานประกอบการสัมมนาการวิจารณ์ศิลปะ ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ 8 - 13 พ.ค. 2523).

_____. พุทธศาสนิทานที่เจดีย์จุลปะโทน. แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2517.

_____. ศิลปะทักซิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2523. (เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 5 ธันวาคม 2523).

_____. ศิลปะวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2522. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สเด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย ลำพูน 20 กุมภาพันธ์ 2522).

พิมพ์ชนก พงษ์เกษตร์กรรม. "พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

พีรพน พิสนพวงศ์. บรรณาธิการ. หนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพฯ : อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์, ม.ป.ป.

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

_____. โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคัมศึกษา. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการ
ศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองซีตซิ่น ตำบลบ้านหม้อ อำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี.

กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี, 2550.

ภูธร ภูมะธนะ. ซำบจำปา. สระบุรี : โรงพิมพ์ปากเพรียวการช่าง 2, ม.ป.ป.

ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2544.

มนู วัลยะเพ็ชร. รายงานผลการวิจัยเรื่อง การศึกษาทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อภูมิประเทศของ
จังหวัดนครปฐม. นครปฐม : ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2522.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. คณะอักษรศาสตร์. การสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีของคณะ
อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2516.

มานิต วัลลิโกดม. “ทวารวดีอยู่ที่ไหน.” ศิลปากร 16,2 (กรกฎาคม 2515) : 50 - 70.

มาลินี คัมภีร์ยานนท์. “เครื่องถ้วยเงินพบที่ราชบุรี.” เมืองโบราณ 10, 2 (เมษายน - มิถุนายน
2527) : 31 - 48.

ยอร์ช เซเดส์ กับไทยศึกษา. นครปฐม : ศูนย์ข้อมูลเพื่อการค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา ภาควิชา
ฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

ยอร์ช เซเดส์. ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงตึก และศิลปะไทยสมัยสุโขทัย.

พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2526.

_____. ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 2 จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราช
ขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472. (สมเด็จพระ
สวัสดิวัดนวิศิษฎ์ โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุเสมอกับสมเด็จพระชนกชนนี
พระพุทธศก 2472).

_____. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 2 จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กรม
ศิลปากร, 2504. (หม่อมเจ้า ปิยะรังสิต รังสิต โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองชนมายุครบ
4 รอบ เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2504).

รักชนก โตสุพันธุ์ และสถาพร เทียงธรรม. โบราณคดีวิเคราะห์ 2: เครื่องถ้วยบุรีรัมย์และเครื่องถ้วย
สุโขทัย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2539.

รัชนี ทศรัตน์ และอำพัน กิจงาม. รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านส่วย อำเภอพิมาย จังหวัด
นครราชสีมา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2547.

วิไลรัตน์ ยังรอด. “สะพานน้ำจันทร์: นิทานความศักดิ์สิทธิ์คู่วังโบราณจังหวัดนครปฐม.” เมืองโบราณ 26,1 (มกราคม - มีนาคม 2543) : 52 - 58.

ศรีศักร วัลลิโภดม. “ความก้าวหน้าในการค้นคว้าเรื่องก่อนประวัติศาสตร์ในเมืองไทย.” เมืองโบราณ 4,4 (กรกฎาคม - กันยายน 2521) : 55 - 64.

_____. ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2538.

_____. “จากถ้ำมอรัตน์ถึงถ้ำโพธิ์สัตว์.” เมืองโบราณ 15,1 (มกราคม - มีนาคม 2532) : 49 - 63

_____. โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2525.

สมประสงค์ น่วมบุญลือ และคณะ. รายงานการศึกษารวบรวมหลักฐานเกี่ยวกับเมืองเก่า กำแพงแสนของอำเภอกำแพงแสน. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ม.ป.ป.

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2542.

(คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะอำนาจการจัดงานเฉลิม

พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธ.ค. 2542).

สฤณีพิงค์ ชุนทรวง. การขุดค้นที่วัดทรงธรรมกัลยาณีกับการศึกษาวัตถุทางวัฒนธรรมสมัยใหม่.

กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

_____. “ประวัติแห่งเมืองลพบุรีกับประเด็นศึกษาใหม่.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

_____. พัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ: การขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอบอก. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

_____. รายการการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา เมืองนครปฐมโบราณ. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

สว่าง เลิศฤทธิ์. “พัฒนาการของความซับซ้อนทางเศรษฐกิจและสังคมจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ตอนปลายถึงยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ในเขตที่สูงทางตะวันออกเฉียงกลางของประเทศไทย.” รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

สำนักงานจัดประโยชน์และรักษาองค์พระปฐมเจดีย์. เรื่องพระปฐมเจดีย์. กาญจนบุรี : ธรรมเมธี, 2547.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี. คูบัว ความสัมพันธ์กับชุมชน
ทวารวดีในบริเวณใกล้เคียง. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2541.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี. โบราณคดีเมืองอู่ทอง. นนทบุรี
: โรงพิมพ์สหมิตร พรินติ้ง, 2545.

สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี. วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2552.

สิริพรรณ ธีรศิริโชติ. "มทิสาสุมรรทนีสมัยทวารวดี." พิพิธภัณฑสถานสาร 3,1 (มกราคม 2533) : 17 -
32.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ท่องอารยธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธุรกิจก้าวหน้า, 2540.

_____. ประติมากรรมขอม. ทรงเรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ ชอง บวสเชอลีเย่.
กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2515.

_____. ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000. กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์ใน
พระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535.

_____. ผู้แปล. "พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี." ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2509) : 46 - 51.

_____. ผู้แปล. "รายงานการสำรวจทางโบราณคดีในประเทศไทย (วันที่ 25 กรกฎาคม - 28
พฤศจิกายน 2507)." ศิลปากร 9,3 (กันยายน 2508) : 31 - 70.

_____. ผู้แปล. "ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1." ศิลปากร 11,5 (มกราคม 2511) : 34 - 64.

_____. ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2539.

_____. ศิลปะสมัยลพบุรี. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547. (พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ป.จ.,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. วันอังคารที่ 29
มิถุนายน พ.ศ. 2547).

_____. "ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7." ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม
2510) : 52 - 61.

สุรพล นาถะพินธุ. "หลักฐานใหม่จากบ้านใหม่ชัยมงคล." เมืองโบราณ 22, 2 (เมษายน - มิถุนายน
2539) : 11 - 14.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์. กัมพูชาราชลัทธิถึงศรีชัยวรมัน. กรุงเทพฯ : มติชน, 2543.

อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ. “การศึกษาความหมายและแบบของตราประทับสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์
ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทง อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

อนุสิทธิ์ เจริญศุภกุล. “ภาพบุคคลบนแผ่นอิฐแบบทวารวดี ณ เจดีย์จุลประโทน นครปฐมกับ
ความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเอเชียอาคเนย์.” ศิลปวัฒนธรรม 6,5
(มีนาคม 2528) : 32 - 33.

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. เมืองศรีเทพ. กรุงเทพฯ : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด,
2538.

อุษา งามเพียรภาค. เรียบเรียง. โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์. นนทบุรี :
บริษัท ส.พิจิตรการพิมพ์จำกัด, 2548.

เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเรื่องความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณใน
วัฒนธรรมทวารวดี. สุพรรณบุรี : สำนักงานศิลปากรที่ 2, 2546.

เอกสารประกอบการสัมมนา “จากทวารวดีถึงสุพรรณภูมิ : หลักฐานและข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี
สุพรรณบุรี : สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2, 2542.

เอกสารภาษาต่างประเทศ

Bacus, Elizabeth A., Ian C. Glover and Peter D. Sharrock, eds. Interpreting Southeast
Asia's Past : monument, image and text. Singapore : NUS Press, 2008.

Bacus, Elizabeth A., Ian C. Glover, and Vincent Pigott, eds. Uncovering Southeast Asia's
Past. Singapore : NUS Press, 2006.

Baptiste, Pierre et Thierry Zéphir, eds. Dvavarati aux sources du bouddhisme en
Thaïlande. Paris : Musee Guimet, 2009.

Beal, Samuel. Siyuki : Buddhist records of the Western world, translated from the
Chinese of Hiuen Tsiang (A.D.629). Delhi : Oriental Books Reprint Corporation,
1969.

Behera, K.S., ed. Maritime Heritage of India. New Delhi : Aryan Books International,
1999.

Boeles, J.J. “A note on the ancient city called Lavapura.” Journal of the Siam Society
LV, I (January 1967) : 113 – 115.

- Boeles, J.J. "The King of śri Dvavarati and his Regalia." Journal of the Siam Society LII,II (April 1964) : 99 – 114.
- Boisselier, Jean. Asie du Sud-Est : I. Le Cambodge. Paris : Manuel d'archéologie d'Extrême-Orient, 1966.
- _____. "Recherches archéologiques en Thaïlande. II Rapport sommaire de la Mission 1965 (26 juillet – 28 novembre)." Arts Asiatiques Tome XX (1969) : 47 – 98.
- _____. The Heritage of Thai Sculpture. translated from French by James Emmon. New York : Weatherhill, 1975.
- _____. "Travaux de la mission archéologique Française en Thaïlande (juillet – novembre 1966)." Arts Asiatiques 25 (1972) : 27 – 90.
- Bong, Sovath. "The Ceramic Chronology of Angkor Borei, Takeo Province, Southern Cambodia." Ph.D. dissertation. University of Hawai'i, 2003.
- Boulay, Anthony Du. Christie's pictorial history of Chinese ceramics. Oxford : Phaidon, 1984.
- Bronson, Bennet. "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand." Ph.D. dissertation. University of Pennsylvania Museum, 1976.
- Cameron, Catherine M. and Steve A. Tomka, ed. Abandonment of settlements and regions Ethnoarchaeological and archaeological approaches. Cambridge University Press, 1993.
- Charoenwongsa, Pisit and Bennet Bronson, eds. Prehistoric Studies: The Stone and Metal Ages in Thailand. Bangkok : Amarin Printing Group, 1988.
- Chinese Ceramics, Han Tang Dynasty. [S.l. : s.n.], 1989. (*In Chinese and English*)
- Chirapavati, M.L.Pattaratorn. "The Cult of Votive Tablets in Thailand (Sixth to Thirteenth Centuries)." Ph.D. dissertation. Cornell University, 1994.
- Chutiwongs, Nandana. The Iconography of Avalokiteśvara in Mainland Southeast Asia. Bangkok : [s.n.], 1984.
- Cœdès, George. Inscriptions du Cambodge. Paris : École française d'Extrême-Orient, 1959.

- Cœdès, George. The Indianized States of Southeast Asia. translated by Sue Brown Cowing. Honolulu : University of Hawaii Press, 1968.
- Craven, Roy C. Indian Art. revised edition. Slovenia : Thames & Hudson, 1997.
- Dani, Ahmad Hasa. The Historical City of Taxila. Japan : UNESCO, 1986.
- Dupont, Pierre. L'archéologie mène de Dvavarat. Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959.
- _____. The Archaeology of the Mons of Dvavarat. translated from the French by Joyanto K. Sen. Bangkok : White Lotus Press, 2006.
- Fehrenbach, Shawn Szjeda. "Traditional of Ceramic Technology : An Analysis of the Assemblages from Angkor Borei, Cambodia." Thesis for the degree of Master of Arts in Anthropology. University of Hawai'i, 2009.
- Flecker, Michael. "A 9th-century Arab or Indian shipwreck in Indonesian waters." The International Journal of Nautical Archaeology 29,2 (2000) : 199 – 217.
- _____. "A ninth-century A.D. Arab or Indian shipwreck in Indonesia: first evidence for direct trade with China." World Archaeology 32,3 (2001) : 335 – 354.
- Fournereau, Lucien. Le Siam ancien, archéologie, épigraphie, géographie. Paris : Ernest Laroux, 1895.
- Francis, Jr., Peter. Asia's Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present. Honolulu : University of Hawai'i Press, 2002.
- Glover, Ian and Emily Glover, eds. Southeast Asian Archaeology 1986. Great Britain : BAR International Series 561, 1990.
- Glover, Ian and Peter Bellwood. eds. Southeast Asia From prehistory to history. London : RoutledgeCurzon, 2004.
- Higham, Charles and Rachanie Thosarat. Prehistoric Thailand From Early Settlement to Sukhothai. Bangkok : River Books, 1998.
- Higham, Charles. Early Cultures of Mainland Southeast Asia. Bangkok : River Books, 2002.
- Ibbitson Jessup, Helen and Thierry Zephir, eds. Sculpture of Angkor and Ancient Cambodia. Washington & Paris : Thames and Hudson, 1997.

- Kanjanajuntorn, Podjanok. "Development Social Complexity in Metal Age West-Central Thailand ca. 500 BC – AD 500." Ph.D. dissertation. University of Bristol, 2005.
- Khoo, James C.M. ed. Art & Archaeology of Fu Nan : pre-Khmer Kingdom of the lower Mekong Valley. Bangkok : Orchid Press, 2003.
- Krairiksh, Piriya. "The Chula Pathon Cedi : Architecture and Sculpture of Dvaravati." A Thesis (Degree of Doctoral of Philosophy in Art History). Harvard University, 1975.
- Lajonquière, Lunet de. "Le domaine archéologique du Siam." Bulletin de la Commission archéologique de l'Indochine. Paris, 1902.
- Malleret, Louis. L'archéologie du Delta du Mékong. Paris : Publications de l'École française d'Extrême-Orient, 1959 - 1963.
- Marshall, Sir John. A Guide to Taxila. Cambridge : The University Press, 1960.
- Miksic, John. ed. Earthenware in Southeast Asia. Singapore : Singapore University Press, 2003.
- Moor, Edward. The Hindu Pantheon. Los Angeles : The Philosophical Research Society INC., 1976.
- Mudar, Karen M. "How many Dvaravati Kingdoms? Location Analysis of First Millennium A.D. Moated Settlements in Central Thailand." Journal of Anthropological Archaeology 18 (March 1999) : 1 – 28.
- Pautreau, Jean-Pierre et al., eds. From Homo erectus to the Living Traditions. Chiang Mai : Siam Ratana, 2008.
- Paz, Victor, ed. Southeast Asian Archaeology Wilhelm G. Solheim II Festschrift. Manila : The University of Philippines Press, 2004.
- Pelliot, Paul. "Deux itineraires de Chine en Inde : a la fin du VIII siecle." Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient IV,1-2 (Janvier – Juin 1904) : 131 – 413.
- _____. "Le Fou-nan." Bulletin de l'École Française d'Extrême-Orient 3 (1903) : 248 – 303.
- Rao, T.A. Gopinatha. Element of Hindu Iconography. 2 ed. Delhi : Motilal Banarsidass, 1968.

Renfrew, Colin. and Paul Bahn. Archaeology: Theories, Methods and Practice. fifth edition. China : Thames & Hudson, 2008.

Research Conference on Early Southeast Asia 8 to 13 April 1985 . Bangkok : Silpakorn University and the British Institute in South East Asia, 1985.

Rooney, Dawn F. Khmer Ceramics: Beauty and Meaning. Bangkok : River Books, 2010.

Roveda, Vittorio. Khmer Mythology: Secrets of Angkor. 3rd edition. Bangkok : River Books, 2000.

Sato, Masahiko. Chinese Ceramics: A Short History. New York : John Weatherhill, 1981.

Schiffer, Michael B. Formation Process of the Archaeological Record. University of New Mexico Press, Albuquerque, 1987.

Seidenfaden, Erik. Guide to Nakon Patom. second edition. Bangkok : The Royal State Railways of Siam, 1929.

Sinha, B.P. Potteries in Ancient India. Patna : Patna University, 1969.

Sircar, D.C. Studies in the Geography of Ancient and Medieval India. Second edition. India : Motilal Banarsidass, 1971.

Smith, R.B. and W. Watson, ed. Early South East Asia. Oxford : Oxford University Press, 1979.

Srisuchat, Tharapong and others. "Early Chinese Ceramics in Southern Thailand." ศิลปากร 33,4 (กันยายน - ตุลาคม 2532) : 15 - 18.

Stargardt, Janice. The Ancient Pyu of Burma. Cambridge : PACSEA ; in association with The Institute of Southeast Asian Studies, Singapore, 1990.

Stark, Miriam T. "Pre-Angkor Earthenware Ceramics from Cambodia's Mekong Delta." UDAYA No.1 (April 2000) : 69 - 89.

Thaw, Aung. Report on the Excavations at Beikthano. Rangoon : Ministry of Union Culture, 1968.

Tingly, Nancy. Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea. New Haven : Yale University Press, 2009.

Wales, H.G.Quaritch. Dvaravati : The Earliest Kingdom of Siam (6th to 11th century A.D.). London : Bernard Quaritch, LTD., 1969.

Wheatley, Paul. The Golden Khersonese. reprint of the 1961 ed. Westport : Greenwood Press, 1973.

Wilkins, W.J. Hindu Mythology (Vedic and Puranic). Delhi : Delhi Book Store, 1972.

Wolters, O.W. Early Indonesian Commerce : A study of the origins of Srivijaya. Ithaca, New York : Cornell University Press, 1967.

Woodward Jr., Hiram W. "Studies in the Art of Central Siam 950-1350 A.D." Ph.D. dissertation. Yale University, 1975.

_____. The Sacred Sculpture of Thailand. Reprinted. Bangkok : River Books, 1999.

Yamamoto, Tatsuro. "East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies." Proceeding Seventh IAHA Conference vol.II, 1137 - 1150. Bangkok : Chulalongkorn University Press, 1979.

Yasuda, Yoshinori and Chuch Phoeurn. Preliminary Report for the Excavation in Phum Snay 2007. n.p., 2008.

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ภาคผนวก สงวนลิขสิทธิ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ภาควิชาเคมี
ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรดิโอคาร์บอน
จากตัวอย่างที่พบจากการขุดค้นหลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก

สถาบันเทคโนโลยีนิวเคลียร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน)
Thailand Institute of Nuclear Technology (Public Organization)

16 ถ.วิภาวดีรังสิต จตุจักร กรุงเทพฯ 10900 โทรศัพท์ 02 5795230 โทรสาร 02 5614075 www.tint.or.th
16 Vibhavadee Rangsit Rd. Chatuchak Bangkok 10900 (Thailand) Tel: 662 5795230 Fax: 662 5614075

หนังสือแจ้งผลการวิเคราะห์

วันที่ 29 เดือน ตุลาคม พ.ศ. 2552

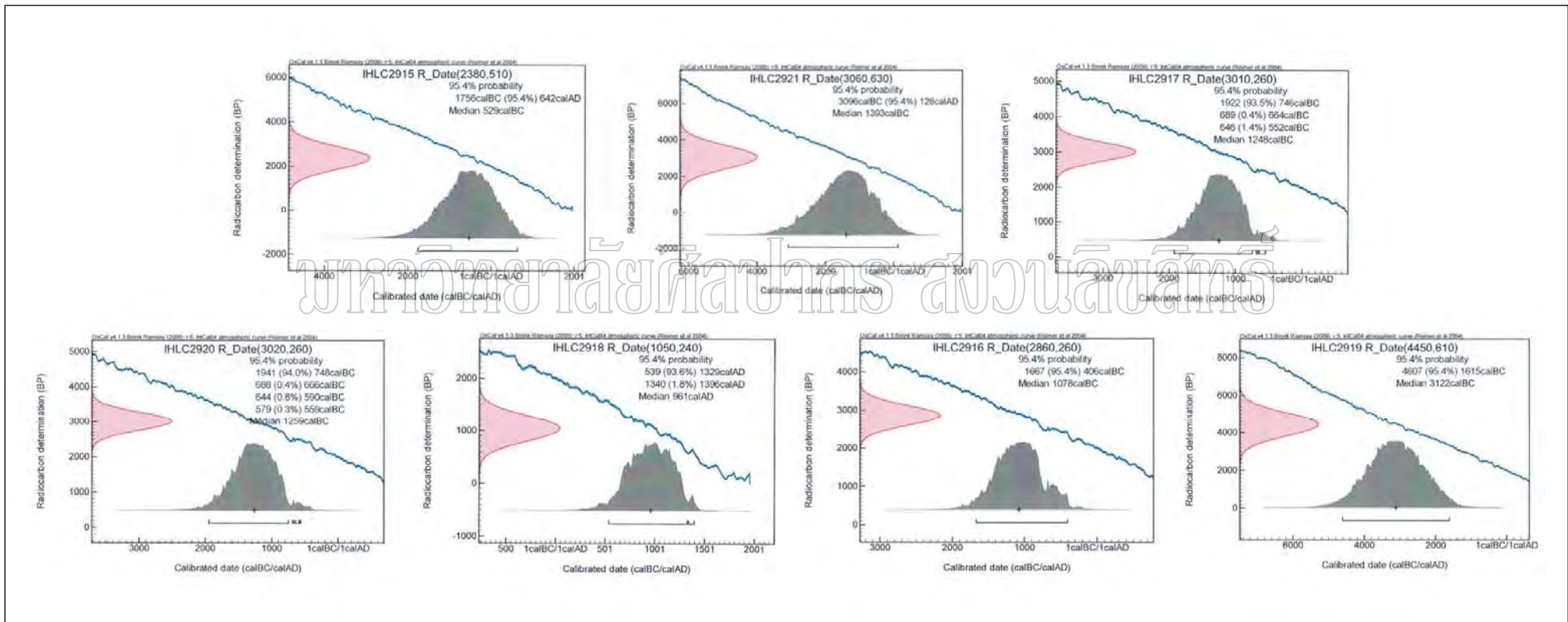
กลุ่มวิจัยและพัฒนานิวเคลียร์ สถาบันเทคโนโลยีนิวเคลียร์แห่งชาติ (องค์การมหาชน) ได้ดำเนินการกำหนดค่าอายุของตัวอย่างด้วยวิธีคาร์บอน-14 อ้างอิงหนังสือขอรับบริการเลขที่ 954/52 ลงวันที่ 13 สิงหาคม 2552 ตามคำร้องขอของ อ.ศฤงค์พงษ์ ขุนทรง คณะโบราณคดี ม.ศิลปากร เสร็จเรียบร้อยแล้ว ปรากฏผลดังต่อไปนี้

หมายเลขตัวอย่าง	รายละเอียดตัวอย่าง	ชนิดตัวอย่าง	pMC	อายุ (ปี B.P)
IHLC2915	NKP2009 TP1(A) 45 cm.dt	ถ่าน	74.32±4.60	2380±510
IHLC2916	NKP2009 TP1(A) 60-65 cm.dt	ถ่าน	70.07±2.24	2860±260
IHLC2917	NKP2009 TP 1 (A) 50-55 cm.dt	ถ่าน	68.75±2.23	3010±260
IHLC2918	NKP2009 TP1(A) 60 cm.dt	ถ่าน	87.70±2.63	1050±240
IHLC2919	NKP 2009 TP1 (A) 80 cm.dt	ถ่าน	57.48±4.90	4450±610
IHLC2920	NKP2009 TP1(C) 55-60 cm.dt	ถ่าน	68.66±2.23	3020±260
IHLC2921	NKP2009 TP1 (B) 49-50 cm.dt	ถ่าน	68.35±5.21	3060±630

ลงชื่อ..... Ms J O K
(นายเกียรติพงษ์ คำดี)
นักวิทยาศาสตร์นิวเคลียร์
ผู้วิเคราะห์

ลงชื่อ..... อ.ศฤงค์พงษ์ ขุนทรง
(นาง สิรินาฎ เลหาะโรจนพันธ์)
ผอ.กลุ่มวิจัยและพัฒนานิวเคลียร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ภาควิชาโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร ภาควิชาโบราณคดี
ค่าอายุจากตัวอย่างถ่านเมื่อทำการคำนวณปีปฏิทินจากโปรแกรม OxCal v.4.1.3
Bronk Ramsey (2009) ; r:5; IntCal04 atmospheric curve (Reimer et al 2004)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนหนังสือ
ภาคผนวก ค
ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรื่องแสงความร้อน
จากตัวอย่างที่พบจากการชุดค้นหุลุม TP.1 แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก

THERMOLUMINESCENCE LABORATORY

2009

Thermoluminescence Report

Irradiation Date: 5th August 2009

Description of Object: Brick from archaeological site, Nakhorn Pathom, Thailand [NKP09-1]

Supplied By : Saritpong Khunsong

Test No. A_0002

Apparent Age: 1410 ± 112 Years B.P.

Comments: The above result represents the mean of three separate age determinations.

Operated By: Theeraporn Chuenpee, Yuratikan Jantaravikorn
and Nontarat Nimsuwan

(Dr. Krit Won-in)

Thermoluminescence laboratory
Department of Earth Science, Kasetsart
University, Bangkok

Certify Photograph of Object Analyzed

Thermoluminescence laboratory Department of Earth Science, Kasetsart University,
Bangkok
Tel. +66 2 562 5555 ext. 1401 1402
Fax. +66 2 579 3711

THERMOLUMINESCENCE LABORATORY

2009

Thermoluminescence Report

Irradiation Date: 5th August 2009

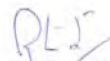
Description of Object: Brick from archaeological site, Nakhorn Pathom, Thailand [NKP09-2]

Supplied By : Saritpong Khunsong

Test No. A_0003

Apparent Age: 1,220±97 Years B.P.

Comments: The above result represents the mean of three separate age determinations.

Operated By: Theeraporn Chuenpee, Yuratikan Jantaravikorn
and Nontarat Nimsuwan

(Dr. Krit Won-in)

Thermoluminescence laboratory
Department of Earth Science, Kasetsart
University, Bangkok

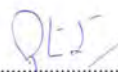
Certify Photograph of Object Analyzed

Thermoluminescence laboratory Department of Earth Science, Kasetsart University, Bangkok
Tel. +66 2 562 5555 ext. 1401, 1402
Fax. +66 2 579 3711

THERMOLUMINESCENCE LABORATORY

2009

Thermoluminescence Report**Irradiation Date:** 5th August 2009**Description of Object:** Ammonite from archaeological site, Nakhorn Pathom, Thailand [NPK09-345-3]**Supplied By :** Saritpong Khunsong**Test No.** A_0004**Apparent Age:** 2,772±222 Years B.P.**Comments:** The above result represents the mean of three separate age determinations.**Operated By:** Theeraporn Chuenpee, Yuratikan Jantaravikorn
and Nontarat Nimsuwan

(Dr. Krit Won-in)

 Thermoluminescence laboratory
 Department of Earth Science, Kasetsart
 University, Bangkok
Certify Photograph of Object Analyzed
 Thermoluminescence laboratory Department of Earth Science, Kasetsart University, Bangkok
 Tel. +66 2 562 5555 ext: 1401,1402
 Fax. +66 2 579 3711

THERMOLUMINESCENCE LABORATORY

2010

Thermoluminescence Report**Irradiation Date:** January 21,2010**Description of Object:** Pot sherd [40-50 cm.dt.] from archaeological site,
Nakhorn Pathom, Thailand.**Supplied By :** Saritpong Khunsong**Test No.** A_0240**Apparent Age:** 1,543±77 **Years B.P.****Comments:** The above result represents the mean of three separate age determinations.**Operated By:** Theeraporn Chuenpee and Yuratikan Jantaravikorn

QL-2

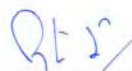
(Dr. Krit Woin-in)

Thermoluminescence Laboratory
Department of Earth Science, Kasetsart
University, Bangkok**Certify Photograph of Object Analyzed**

Thermoluminescence laboratory Department of Earth Science, Kasetsart University, Bangkok
Tel. +66 2 562 5555 ext. 1401 1402
Fax. +66 2 579 3711

THERMOLUMINESCENCE LABORATORY

2010

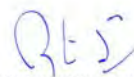
Thermoluminescence Report**Irradiation Date:** January 21, 2010**Description of Object:** Fired chunk [50-60 cm.dt.] from archaeological site,
Nakhorn Pathom, Thailand.**Supplied By :** Saritpong Khunsong**Test No.** A_0241**Apparent Age:** 1,552±93 **Years B.P.****Comments:** The above result represents the mean of three separate age determinations.**Operated By:** Theeraporn Chuenpee and Yuratikan Jantaravikorn

(Dr. Krit Won-in)

 Thermoluminescence laboratory
 Department of Earth Science, Kasetsart
 University, Bangkok
Certify Photograph of Object Analyzed
 Thermoluminescence laboratory Department of Earth Science, Kasetsart University, Bangkok
 Tel. +66 2 562 5555 ext. 1401, 1402
 Fax: +66 2 579 3711

THERMOLUMINESCENCE LABORATORY

2010

Thermoluminescence Report**Irradiation Date:** January 21,2010**Description of Object:** Brick [60-70 cm.dt.] from archaeological site,
Nakhorn Pathom, Thailand.**Supplied By :** Saritpong Khunsong**Test No.** A_0242**Apparent Age:** 1,477±305 **Years B.P.****Comments:** The above result represents the mean of three separate age determinations.**Operated By:** Theeraporn Chuenpee and Yuratikan Jantaravikorn

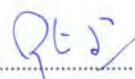
(Dr. Krit Worn-in)

 Thermoluminescence laboratory
 Department of Earth Science, Kasetsart
 University, Bangkok
Certify Photograph of Object Analyzed

Thermoluminescence laboratory Department of Earth Science, Kasetsart University, Bangkok
 Tel. +66 2 562 5555 ext. 1401 1402
 Fax. +66 2 579 3711

THERMOLUMINESCENCE LABORATORY

2010

Thermoluminescence Report**Irradiation Date:** January 21, 2010**Description of Object:** Pot sherd [110-120 cm.dt.] from archaeological site,
Nakhorn Pathom, Thailand.**Supplied By :** Saritpong Khunsong**Test No.** A_0243**Apparent Age:** 1,842±120 **Years B.P.****Comments:** The above result represents the mean of three separate age determinations.**Operated By:** Theeraporn Chuenpee and Yuratikan Jantaravikorn

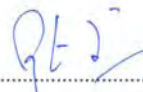
(Dr. Krit Won-in)

 Thermoluminescence laboratory
 Department of Earth Science, Kasetsart
 University, Bangkok
Certify Photograph of Object Analyzed
 Thermoluminescence laboratory Department of Earth Science, Kasetsart University, Bangkok
 Tel: +66 2 562 5555 ext: 1401, 1402
 Fax: +66 2 579 3711

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนหนังสือ
ภาคผนวก ง
ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรื่องแสงความร้อน
จากตัวอย่างที่พบจากการชุดค้นหุลุม TP.4
แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา

THERMOLUMINESCENCE LABORATORY

2010

Thermoluminescence Report**Irradiation Date:** May 4, 2010**Description of Object:** Brick (NKP 2010 TSL'4 TP4 level2 NWQ:60 cm.dt) from archaeological site, Nakhorn Pathom, Thailand.**Supplied By :** Saritpong Khunsong**Test No.** A_0249**Apparent Age:** $1,046 \pm 105$ Years B.P.**Comments:** The above result represents the mean of three separate age determinations.**Operated By:** Theeraporn Chuenpee

(Dr. Krit Won-in)

Thermoluminescence laboratory
Department of Earth Science, Kasetsart
University, Bangkok

Certify Photograph of Object Analyzed

Thermoluminescence laboratory, Department of Earth Science, Kasetsart University, Bangkok
Tel. +66 2 562 5555 ext. 1401, 1402
Fax +66 2 570 9711

THERMOLUMINESCENCE LABORATORY

2010

Thermoluminescence Report**Irradiation Date:** May 4, 2010

Description of Object: Brick (NKP 2010 TSL'4 TP4 NEQ:130-140 cm.dt) from archaeological site,
Nakhorn Pathom, Thailand.

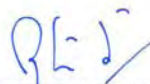
Supplied By : Saritpong Khunsong

Test No. A_0250

Apparent Age: $1,313 \pm 263$ Years B.P.

Comments: The above result represents the mean of three separate age determinations.

Operated By: Theeraporn Chuenpee

(Dr. Krit Won-in)

Thermoluminescence laboratory
Department of Earth Science, Kasetsart
University, Bangkok

Certify Photograph of Object Analyzed

Thermoluminescence laboratory Department of Earth Science, Kasetsart University, Bangkok
Tel. +66 2 562 5555 ext: 1401, 1402
Fax: +66 2 579 3711

THERMOLUMINESCENCE LABORATORY

2010

Thermoluminescence Report**Irradiation Date: May 4, 2010**

Description of Object: Brick (NKP 2010 TSL'4 TP4 NSQ:180-185 cm.dt) from archaeological site,
Nakhorn Pathom, Thailand.

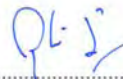
Supplied By : Saritpong Khunsong

Test No. A_0251

Apparent Age: 1,391 \pm 111 Years B.P.

Comments: The above result represents the mean of three separate age determinations.

Operated By: Theeraporn Chuenpee

(Dr. Krit Won-in)

Thermoluminescence laboratory
Department of Earth Science, Kasetsart
University, Bangkok

Certify Photograph of Object Analyzed

Thermoluminescence laboratory Department of Earth Science, Kasetsart University, Bangkok
Tel +66 2 562 5555 ext: 1401, 1402
Fax +66 2 579 3711